

ISSN 0041-9125

ANALELE ŞTIINŢIFICE
ALE
UNIVERSITĂŢII «AL. I. CUZA»
DIN IAŞI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOMUL XXXIX 1993

Editura Universităţii «Al. I. Cuza»

ANALELE ŞTIINŢIFICE
ALE
UNIVERSITĂŢII «AL. I. CUZA»
DIN IAŞI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOMUL XXXIX **1993**

Editura Universităţii «Al. I. Cuza»

Pentru textele în limba franceză
și limba engleză au colaborat:

Conf. dr. MARIA PAVEL
Prof. dr. GRIGORE VEREȘ

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII "AL.I. CUZA" DIN IAŞI
Tomul XXXIX, Istorie, 1993

SUMAR

DAVID PRODAN — IN MEMORIAM

STUDII

DOCUMENTE

DIDACTICA

RESTITUTIO

RECENZII ŞI NOTE BIBLIOGRAFICE
A. ISTORIA ROMÂNILOR

B. ISTORIE UNIVERSALĂ

REVISTA REVISTELOR

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

SOMMAIRE

DAVID PRODAN — IN MEMORIAM

ÉTUDES

DOCUMENTS

DIDACTIQUE

RESTITUTIO

COMPTE-RENDUS ET NOTES BIBLIOGRAFIQUES

A. HISTOIRE DES ROUMAINS

B. HISTOIRE UNIVERSELLE

REVUE DES REVUES

LA VIE SCIENTIFIQUE

ABREVIERI

AAR = Analele Academiei Române
AM = Arheologia Moldovei
AIIAI = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie "A. D. Xenopol", Iaşi
ARMSL = Academia Română. Memoriile Secţiunii Literare
ASUI = Analele Ştiinţifice ale Universităţii "Al. I. Cuza" din Iaşi (serie nouă), secţiunea III a. Istorie
CA = Cercetări Arheologice (Muzeul Naţional Bucureşti)
CI = Cercetări istorice
CL = Convorbiri Literare
DIR = Documente privind istoria României
DRH = Documenta Romaniae Historica
MI = Magazin istoric
MO = Mitropolia Olteniei
RA = Revista Arhivelor
RdI = Revista de istorie
RFR = Revista Fundaţiilor Regale
RI = Revista istorică
SAI = Studii şi articole de istorie
SCS = Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi
SMIM = Studii şi Materiale de Istorie Medie
RP = Revista de pedagogie

GH. PLATON

"SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM". DESTINUL UNEI CĂRŢI — APOTEOZA UNUI SAVANT *

"...rediviva Natio Valachica ad usum omnium jurium civilium et Regnicolarium repanatur...".

Résumé

Oeuvre capitale du Profeseur David Prodan, Supplex Libellus Valachorum *fut également un tournant dans l'historiographie roumaine et la culture nationale. Il a crée, on peut dire, un vraie école, en faisant redecouvrir aux jeunes générations d'intellectuels comment on doit ecrire l'histoire, ainsi que la vraie mision scientifique et morale de l'historien.*

Le livre du Pr. David Prodan, de même que sa création monumentale restent pour nous tous un exemple lumineux. La mort de son auteur à 90 ans (au printemps de 1992) fait d'elles un héritage dorénavent inoubliable.

Cine cercetează opera profesorului David Prodan cu intenţia de a o situa într-un cadru, de a-i distinge un domeniu predilect de specializare este pus în dificultate. Prin problematică, aceasta aparţine, în măsură egală, evului mediu şi epocii moderne, prin perspectiva pe care o proiectează răspunde unor acute cerinţe contemporane, după cum, prin metodologie, se înscrie pe linia orientărilor moderne spre totalitate. De asemenea, este la fel de greu de precizat dacă, în construcţia *Supplex*-ului, cercetătorul a pornit de la istoria ţărănimii sau, plecînd de la aceasta, a ajuns la problematica naţiunii din secolul al XVIII-lea, ale cărei resorturi intime le defineşte, coborînd în adîncul istoriei, pentru a urmări apoi *iobăgia* în evoluţia ei ascendentă. În viziunea istoricului, mişcarea ţărănească şi apogeul acesteia — răscoala lui Horea, precum şi mişcarea naţională — cercetării cărora le-a consacrat, cu generozitate, întreaga-i existenţă şi forţă intelectuală — sînt părţi componente, întregitoare ale aceluiaşi fenomen general, naţional. Istoricul îşi concentrează cercetarea asupra spaţiului din interiorul arcului carpatic; viziunea sa, însă este una totală, integratoare. El are în vedere naţiunea în întregul ei. Fenomenele sînt urmărite în desfăşurarea, implicaţiile şi consecinţele lor pe întreg spaţiul naţional, fiind proiectate tot timpul, pe plan european.

Studiind *Supplex*-ul — "important moment dintr-o organică şi istorică luptă" — D. Prodan ne-a oferit o istorie a naşterii naţiunii române în perspectiva sa europeană. A scris o carte de mare densitate, cu observaţii pătrunzătoare şi cu generalizări îndrăzneţe, cu idei şi cuvinte într-o asociere plină de echilibru, dar şi de forţă, însoţite de un puternic element de afectivitate, care nu viciază adevărurile comunicate, totul aşezat sub un sever regim al responsabilităţii etice, fără de care actul de cercetare a istoriei naţionale nu are nici o justificare.

Celălalt studiu (sau şir de studii), asupra iobăgiei, i-a îngăduit istoricului să reconstituie fundalul pe care se proiectează relaţiile sociale ale populaţiei româneşti şi să înlesnească înţelegerea raportului strîns, de interdependenţă, existent între social şi naţional în viaţa istorică a românilor din Transilvania. Răscoala lui Horea este apreciată drept *reacţia de jos*, populară, a luptei de eliberare, răspuns la lupta desfăşurată pe *planul de sus*, cel intelectual, politic, întregind *programul naţiunii* cu dimensiuni sociale. Cartea mărturiseşte aceeaşi cuprindere adecvată a materialului faptic, cu instrumente de lucru multiplicate, aceeaşi abundenţă a cunoştinţelor şi capacitatea de a discerne ce e decisiv şi ce e accesoriu. *Supplex*-ul şi *Răscoala lui Horea* sînt expresii directe ale rigorii intelectuale ale unui om, ale unui istoric care şi-a format o disciplină exemplară a gîndirii şi a scrisului, ajutîndu-ne

---

* Comunicarea a fost prezentată la simpozionul omagial, organizat la Iaşi, de Institutul de istorie "A.D.Xenopol", cu prilejul împlinirii vîrstei de 90 ani. Omagiul adus profesorului David Prodan — trecut în lumea umbrelor puţin timp după aceea — îşi păstrează actualitatea, opera sa istorică — *Supplex Libellus Valachorum*, îndeosebi — fiind intrată, demult, încă, în conştiinţa contemporană şi în tezaurul istoriografiei româneşti şi universale.

să ne mişcăm în spaţiul temeiniciei şi al adevărului, oferindu-ne tuturor sentimentul întăritor al obiectivităţii şi al durabilităţii.

Să urmărim destinul *Supplex*-ului, al cărţii scrise de un mare istoric; să încercăm să pătrundem în universul ce-l cuprinde, pentru a-i desluşi mesajul şi valoarea. (Cînd, peste ani, credem, faza de negaţie a istoriografiei pe care o traversăm va fi depăşită şi se va putea rosti o judecată dreaptă asupra producţiei elaborate în perioada comunismului totalitar, *Iobăgia*, căreia i se asociază *Răscoala lui Horea* şi *Supplex*-ul, precum şi curentul istoriografic pe care l-au creat, vor fi situate, poate, printre realizările cele mai de preţ ale ştiinţei istorice; ale ştiinţei adevărate, care, înfruntînd rigorile regimului, şi-a păstrat demnitatea, transmiţîndu-şi, nealterat, mesajul).

Cele trei ediţii ale cărţii marchează trei etape distincte din viaţa istorică a României de după cel de al doilea război mondial, pe care, într-un oarecare sens, le reprezintă. Prima ediţie a apărut în 1948, după ce ocupaţia sovietică asupra României se consolidase, iar regimul comunist, totalitar, fusese definitiv instaurat, reformele desăvîrşind opera demolatoare a vechilor structuri. Abandonată din nou, România era constrinsă să graviteze într-o sferă de interese care îi ameninţa grav valorile şi însăşi existenţa naţională. În acest moment istoric, apariţia *Supplex*-ului, punea în prim-planul vieţii culturale programul politic naţional de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, care dădea expresie naţiunii române moderne, proiectată în ambianţa ideilor europene[1]. Chiar fără să o fi urmărit expres, o carte care, atunci, a pus direct şi limpede problema naşterii, a afirmării naţiunii române, a luptei sale pentru libertate, însemna un strigăt de alarmă, un gest mobilizator, care nu putea să rămînă neobservat şi să treacă fără ecou şi fără urmări.

Cea de-a doua ediţie — de data aceasta, rolul întîmplării este mai greu de admis — a apărut în 1967, în condiţiile deschiderii cunoscute, de care, pentru scurtă vreme, a beneficiat şi istoriografia. Din domeniul social, în care fusese puternic cantonată în perioada anterioară, aceasta îşi lărgeşte apreciabil orizontul spre planul naţional. Indiferent de limitele impuse şi de obiectivele spre care puterea înţelegea să manevreze mişcarea spiritelor (pentru istoriografie, cel puţin) efectul a fost benefic.

Cea de a doua ediţie a *Supplex*-ului, "refăcută", a urmărit, în intenţia autorului, mărturisită, să pună la curent cercetarea atît cu bibliografia formării naţiunii române şi a statului ei naţional, cît şi cu "nivelul propriei evoluţii"[2]. Afirmaţia, făcută de o personalitate cu o atît de mare autoritate implica, fără echivoc, o conştient asumată responsabilitate politică. Dintr-o carte de interpretare a unui act reprezentativ naţional, noua ediţie cîştigă temeiurile unei ample istorii, cu semnificaţii profunde pentru istoria românilor în general. Ceea ce, în prima ediţie reprezenta doar un reper — epoca lui Inochentie Micu — este investigată, acum, sistematic. Secolul al XVIII-lea cîştigă noi temeiuri prin raportarea lui la antecedentele fireşti ale secolului anterior şi, mai cu seamă, la momentul Mihai Viteazul. "Totul este acum mai larg dimensionat, mai substanţial argumentat, mai (solid) încadrat în realităţile europene..., raportat la fenomenele istorice locale, reconstituite în lumina unei impresionante informaţii"[3].

O astfel de carte, sprijinită pe o atît de vastă documentare, scrisă într-un asemenea orizont, care lua în discuţie însăşi temeiurile istorice ale naţiunii, explicîndu-le, o carte ce vede lumina tiparului într-o perioadă în care viaţa naţională şi gîndirea erau atît de grav ameninţate — manifestarea lor fiind prohibită — nu putea să nu aibă un mare impact, nu numai în domeniul istoriografiei, ci şi asupra vieţii intelectuale şi a psihologiei româneşti, în general.

Este greu să definim (aici şi acum) semnificaţiile şi impactul cărţii. Cercetări viitoare le vor putea desprinde. În domeniul istoriografiei, destinul activ al *Supplexului* este mai uşor de decelat. Cartea a dat naştere unui adevărat *curent*. Lucrări de mare valoare, publicate în ţară sau peste hotare, au adîncit tematica ce studia mişcarea politică şi contura [illegible]ţiunea română şi spiritul naţional. Multe din studiile elaborate de Pompiliu Teodor, Nicolae Bocşan, Ladislau Gyémánt sau Keith Hitchins[4], pentru a nu-i aminti decît pe acei a căror filiaţie este directă, s-au înscris, cu autoritate, pe calea deschisă de *Supplex*.

Nu este locul să ne oprim aici şi asupra altor nume; este sarcina cercetării istorice să verifice aprecierile formulate de noi şi să stabilească toate implicaţiile. Esenţial ni se pare faptul că ediţia din 1967 a *Supplex*-ului a avut un impact istoriografic şi politic a cărei forţă şi extindere se cer cercetare şi reliefate.

Cea de a treia ediţie a văzut lumina tiparului în anul 1984, după ce, succesiv, în 1979 şi, apoi, în 1984 apăruse în două ediţii monumentala *Răscoală a lui Horea*, care adăuga mişcării naţionale a *Supplex*-ului dimensiunea sa socială. Adevărată *istorie a naţiunii române* (aşa cum subtitlul o indică direct, de această dată), cercetarea îşi dovedeşte trăinicia, utilitatea şi valoarea, fiind sprijinită de numeroase producţii ale istoriografiei, care ofereau un bogat material pentru argumentarea tezelor cuprinse în cartea profesorului D. Prodan. Justificînd apariţia noii ediţii, cu modesie, autorul afirmă că a considerat necesar să-şi fortifice cercetarea cu noi materiale, să adauge precizări de detaliu, să o pună la curent cu prodigioasa literatură apărută şi să "se încoloneze în lungul şir al numelor

care o ilustrează"[5]. În realitate, însă, în peisajul istoriografic românesc al anului 1984 și în atmosfera socială și politică a vremii, cartea se înscria drept o sinteză cu titlu și conținut semnificative, aparținînd unei istoriografii care își afirma adeziunea hotărîtă la valorile naționale. Și atunci, cartea profesorului Prodan se situa în fruntea șirului celor mai valoroase producții ale istoriei naționale.

Autorul nu înfățișa numai o cercetare completă — o strălucită cercetare — a unei teme de mare actualitate științifică. În condițiile în care polemica în jurul problemelor transilvane fusese reluată de adversarii unității românești, o nouă ediție a *Supplex*-ului, înscriindu-se pe linia tradițională a replicii românești, opunea denigratorilor argumente științifice irefutabile și fiind investită cu încărcătura politică necesară, conferea istoriografiei funcția civică, națională, care a distins-o, totdeauna. Fără să se înscrie direct pe terenul acestei polemici — aceasta fusese reaprinsă înainte de apariția, în 1985, a faimoasei *Istorii a Transilvaniei* — noua ediție a *Supplex*-ului, ca și *Răscoala lui Horea* (ediția din 1984), au reprezentat, atunci, expresia cea mai înaltă a spiritului civic militant al istoriografiei. La 200 ani de la apariția actului politic respectiv, magistrala lucrare consacrată Supplexului conferea luptei naționale a românilor dimensiunile ei reale și punea în valoare sensurile ei naționale contemporane. Chiar fără ca autorul s-o fi urmărit și fără să se fi implicat direct în dezbaterea provocată de manifestările iredentiste cunoscute, prin conținutul ei cartea a reprezentat un răspuns ferm și autorizat al istoriografiei naționale românești la falsurile istorice propagate.

Acestea fiind efectele și semnificațiile cărții în cele trei ediții ale sale asupra întregii mișcări istoriografice din ultimii 40 ani, să subliniem, acum, valoarea contribuției, pentru a înțelege mai bine impactul pe care l-a provocat.

Așa cum, pe drept, au apreciat exegeții, în operele sale principale (nu cunoaștem vreuna care să poată fi încadrată într-o altă categorie) profesorul David Prodan se desolidarizează de istoria eroică și de optica pozitivistă, reconstituind (ca în cazul *Răscoalei lui Horea*, de pildă) universul mental al țărănimii cuprinsă de valurile răscoalei. Făcînd operă de "demitizare", istoricul s-a străduit să desprindă adevăratele motivații și să înlăture efectele proiecției în trecut a atitudinilor moderne. Într-un timp în care spiritul neștiințific, partizan, tindea să înlocuiască judecata obiectivă, exegetul a readus pe planul istoriografiei o viziune clădită pe acuratețea informației. Istoric înzestrat cu o neobișnuită sensibilitate pentru fenomenul social, prin cercetarea și punerea în lumină a faptelor și a datelor el a izbutit să deplaseze discuția de pe terenul polemicii adjectivale pe cel, probator, al analizei, atît în cazul studierii emigrației românilor, cît și în cel al Răscoalei lui Horea[6]. *Supplex Libellus Valschorum*, la rîndul său, reprezintă o fertilă orientare, "dinspre care au pornit atîtea îndemnuri" spre o nouă viziune asupra "secolului luminilor" românesti[7]. Renunțînd la interpretările confesionale tradiționale, "istoricul așează întreaga problematică politică în funcție de structurile locale, de nivelul societății românești din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în contextul ideilor europene". Metodologia modernă utilizată este dublată de un excepțional spirit de pătrundere, care explică și reconstituie faptele, atît prin utilizarea unor informații noi, cît și prin intuiție. Istoricul știe să înfățiseze, totodată, cu un remarcabil talent al discuției și rațiunea acțiunilor individuale, dar și mișcarea tumultoasă a maselor, disociind cauzele care au generat-o și întreținut-o. Reconstituirile din *Supplex*, precum și cele din *Răscoala lui Horea* sînt probante în acest sens.

Se află, în *Supplex Libellus Valachorum* pagini de mare frumusețe, care par să reprezinte ultimul cuvînt în materia analizei istorice. După ce le-ai parcurs, este greu să găsești o altă manieră de a explica lucrurile. Metodologic, construcția este impecabilă; explicațiile merg în adîncime, la originea faptelor, care exprimă, în firescul manifestărilor lor, raportul strîns, determinant, cu structurile și mentalitățile.

Supplex Libellus Valachorum este documentul scris în care sînt supuse spre examinarea împăratului cererile formulate de români. Alcătuit în epoca *restituțiilor*, el se înscrie în mișcarea generală dezlănțuită după moartea lui Iosif II și prăbușirea operei sale; totodată, însă, prin conținut și implicații, el se opune valului demolator început. În timp ce pentru cele trei națiuni *restituția* însemna revenirea la vechea stare de lucruri, pentru români trebuia să reprezinte *repunerea* în totalitatea drepturilor de care națiunea română fusese, prin abuz, lipsită. În timp ce restituțiile nobiliare sînt cerute de stările privilegiate, a căror dominație fusese pusă în cumpănă sau nimicită de valul Revoluției, cele ale românilor aparțin națiunii moderne, sprijinite pe o rodnică motivație istorică. Unele sînt îndreptate spre trecut, celelalte spre viitor. Această constatare îngăduie din capul locului înțelegerea perspectivei din care a fost analizat actul național românesc.

Atunci, românii și-au motivat cererile prin argumentele timpului. Repudiată de iluminism, motivația istorică își găsește un larg spațiu în actul românesc.

Înfățișînd documentul, explicîndu-i conținutul și urmărindu-i destinul, autorul îi desprinde importanța și implicațiile, raportîndu-l, mereu, la realitățile transilvane, la evoluția acestora, înscriindu-l în atmosfera și în spiritul european în care se încadrează și pe care îl exprimă. Textul este definit drept o expresie, cea mai înaltă expresie, a unei mișcări îndelungate, la capătul căreia se situează *națiunea română*, cu particularitățile și cu destinul

său. Coborîndu-se la geneză, reliefîndu-i implicațiile și impactul, precum și posteritatea, autorul urmărește, în linii viguroase, întreaga istorie, a națiunii, a nașterii ei, fixîndu-i personalitatea, definindu-i mentalitatea și spiritul din care s-au născut *conștiința* care a sudat trupul răzlețit. Din analiza unui document, important, firește, s-a ajuns la o istorie a nașterii și afirmării națiunii. *Supplex Libells Valachorum* este un acct care aparține Transilvaniei. Efectul, importanța și posteritatea sînt însă românești, naționale.

Subiectul este pasionant, în egală măsură, atît pentru specialistul consacrat, cît și pentru omul de cultură. Modalitatea în care este el abordat, sobrietatea cu care sînt înfățișate faptele, concizia expresiilor, limpezimea stilului, sugestivitatea imaginilor ș.a. entuziasmează. Cititorul care parcurge paginile cărții, cu emoție, aproape cu răsuflarea tăiată, este tentat (uneori, cel puțin), să aplaude[8]. Construcția în întregul ei, materialul utilizat pentru a o ridica și a o pune în valoare, arhitectura ansamblului oferă imaginea perfecțiunii. Ceea ce, să admitem, pentru o lucrare de istorie, este mult.

Actualitatea cărții constă nu numai în faptul că reprezintă răspunsul românesc, unul din cele mai autorizate, la problemele fundamentale ale Transilvaniei; un răspuns rostit cu sobrietate, cu o neclintită fermitate, sprijinit nu pe rostiri generale sau pe adjective, ci pe o analiză istorică de excepție. Ea explică, totodată, rădăcinile adînci ale națiunii, temeiurile pe care s-a clădit conștiința națională, componentele acesteia. Cititorul deslușește mai bine rolul deținut de Transilvania în procesul de naștere a națiunii române — adevărat *laborator*, în care s-a cristalizat conștiința naționalității. Se desprinde mai bine măsura în care moștenirea marelui secol al XVII-lea (secol de aur al culturii românești), prin fenomenul de *transculturație*, a întîlnit în Transilvania un teren prielnic, pe care a rodid și s-a dezvoltat. Analiza are în vedere toate laturile; este de o claritate deplină, se sprijină pe o impresionantă bogăție de date și fapte, pe o impecabilă înțelegere a resorturilor intime care au pus în mișcare oamenii și le-au motivat acțiunile. Intuiția și cunoașterea s-au îngemănat pentru a construi o operă reprezentativă a culturii naționale.

Așa cum s-a notat, *Supplex Libellus Valachorum* este "un important moment într-o organică și istorică luptă politică". Principiile formulate se nasc timpuriu, în secolul al XVIII-lea și își prelungesc efectele pînă tîrziu, în secolul al XIX-lea. Rămîne un îndreptar politic la care se face mereu apel (la 1804, 1834, 1837, la 1848 de către S. Bărnuțiu; este prezent și în Dieta din 1863-1864. Memorandul, de asemenea, este moștenitor al său în linie dreaptă). Geneza lui se află în lupta pentru ridicarea politică a românilor din Transilvania; el reprezintă, sintetic, această luptă. *Supplex*-ul nu reprezintă un fenomen singuratic; nu este numai un indicator al unei evoluții locale. El ne comunică și măsura în care această evoluție a fost antrenată în marile valuri de înnoire sau în prefacerile lumii europene (*Supplex...*, d. 1984, p. 9-10).

Actul definește o linie de luptă durabilă. Ținta sa este intrarea națiunii române, cu toată greutatea masei sale, în viața publică sau politică a țării (p. 20). Să ne oprim, în continuare, asupra unor repere, pentru a sublinia valoarea analizei.

Stăruind asupra genezei actului, profesorul D. Prodan face un important expozeu asupra timpului și a împrejurimilor istorice în care românii au fost marginalizați, stare care va întări conștiința apartenenței etnice. Diferențierile sociale, politie și confesionale — care-i separă pe români de "națiunile recepte" s-au născut devreme în Transilvania. Ele sînt la fel de vechi ca și stăpînirea străină asupra acestei provincii[9]. "Politic, cele trei națiuni își reînnoiesc mereu unirea, își strîng mereu rîndurile. Le obligă la aceasta nevoia asigurării dominației politice și sociale, adîncirea separațiilor de la care au pornit, agravarea iobăgiei. Le obligă și noua lor situație. Constituindu-se principatul, nobilimea <care> nu mai are în spatele ei totalitatea nobilimii ungare și nici puterea regală, are tot mai mult nevoie de sprijinul celorlalte două națiuni. Iar pe acestea le obligă preponderența puterii nobilimii pe care se întemeia Principatul. "Din Reformă, cele trei națiuni și-au durat noi temeiuri. "Sistemul politic se completează, se definitivează, se așează de acum pe trei națiuni și patru religii recepte" (p. 101).

Distincțiile definitorii și separația se adîncesc, întreținînd în Transilvania, o conștiință de neam, românească, mereu prezentă în procesul de devenire istorică. Distincția culturală, apartenența la cultura bizantină se adaugă celei religioase. Ortodoxismul nu este numai o altă confesiune, este *legea românească*. În raport cu celelalte confesiuni, românii sînt socotiți schismatici (p. 103).

Momentul Mihai Viteazul a stimulat conștiința de neam a românilor reprezentînd, în durată, un simbol al unității naționale. Pe de altă parte, însă, a tulburat grav conștiința nobilimii. În posteritate, în ambele sensuri, actul este mereu actual prin consecințele sale.

Conștiința de sine a românilor se dezvoltă în raport direct proporțional cu creșterea adversităților. Faptele sînt magistral expuse, explicîndu-se împrejurările în care a început lupta națională a lui Inochentie Micu, reliefîndu-se conținutul aesteia (p-131-133). În condițiile în care ea s-a desfășurat-înainte de valurile mari ale ideilor iluminist-revoluționare și înainte de întoarcerea studioșilor de la Roma — această luptă nu ne mai apare "cîtuși de puțin, ca un produs al unei influențe din afară sau cărturărești din lăuntru". Ea s-a născut din nevoile proprii ale poporului

român din Transilvania, geneza ei e însuşi procesul lui de dezvoltare, se desfăşoară în limitele acestui proces" (p.198). Se sprijină pe luminismul românesc al secolului al XVII-lea — un *luminism avant la lettre*.

Formele şi temeiurile luptei desfăşurate sub conducerea lui I. Micu sînt expuse progresiv. Pe parcursul ei, de la separarea confesională între ortodoxi şi uniţi, s-a ajuns, treptat (după recunoaşterea religiei ortodoxe), la unitatea pe terenul luptei naţionale.

"În cadrul naţiunii române, masiv populară, exclusă de legile ţării, unirea înlesnea, stimula diferenţierea socială; în condiţiile ei se ridică treptat, mai repede decît pe latura ortodoxă, o pătră suprapusă, diferenţiată material şi cultural. Aceasta, pornind de la unire, se îndreaptă în sensul luptei naţionale. Masa celor de jos, în schimb, pornind de la ortodoxia tradiţională, se îndreaptă în sensul luptei sociale. Ortodoxie, unire, contradictorii în luptă, sînt două feţe ale aceluiaşi proces de evoluţie a poporului român. Una leagă de Răsărit, de zona spirituală răsăriteană tradiţională, de marele tot al poporului român, făcînd cu neputinţă ruperea de el; cealaltă deschide o poartă spre Apus, spre procesul spiritual apusean. Cele două laturi, naţional, se completează. Aceeaşi conştiinţă naţională unii o apără prin rezistenţă, ceilalţi o activează politic. Iar în lupta dintre ele, se stimulează reciproc, se instigă, una activează pe cealaltă, rezistenţa pasivă se transformă în rezistenţă activă şi apoi în acţiune directă, stîrnind treptat două acţiuni paralele, care vor sfîrşi prin a fuziona în aceeaşi acţiune politică, comună. Cele două planuri nici acum însă nu pot fi categoric separate, se interferează, se împletesc. Aceasta cu atît mai mult, cu cît deosebirea dintre ele se reduce la puţin, trecerea de la unul la altul se face cu uşurinţă. Cu recunoaşterea ortodoxiei, ostilităţile confesionale şi ele se calmează, lupta maselor populare îndreptîndu-se tot mai mult spre obiectivul ei social. Iar în lupta de ridicare a poporului român, ridicîndu-se treptat o intelectualitate românească ortodoxă, amîndouă se vor supune definitiv primatului luptei politice naţionale unice. Faza următoare, iozefinistă, vine să favorizeze această definitivare" (p.226). Este o înfăţişare exemplară a faptelor, trebuie să admitem, care înlesneşte înţelegerea *fuziunii naţionale* pe care ne-o oferă, atît de complet, revoluţia din 1848.

Iozefinismul, căruia i se rezervă pagini de densă analiză, a eşuat. "A încercat prea mult într-un timp prea scurt. A tulburat prea multe instituţii vechi, fără să aibă timp să le poată înlocui cu altele noi. În clasele stăpînitoare a provocat mai multă teamă decît trebuiau să aibă în realitate, în masele populare mai multe speranţe decît a putut realmente satisface, stîrnind ostilitate deoparte, dezamăgire de alta" (p. 240). Cu toate acestea, reformele iosefine au înlăturat piedicile care stăteau în calea ridicării poporului român. Chiar dacă, în aplicarea în practică, acestea au fost supuse unor grave dificultăţi, ele au reprezentat, totuşi, un mare cîştig de drept, înlăturînd barierele juridice care împiedicau ascensiunea poporului român (p. 242).

Răspîndirea culturii a deschis drumul spre funcţii. Toleranţa religioasă a favorizat nu numai accesul la aceasta ci şi împăcarea dintre cele două confesiuni (greco-catolică şi ortodoxă), menite de regim să fie duşmane. În năzuinţa de ridicare a poporului român şi prin egalizare cu ortodoxia, unirea scade în importanţă ca instrument de luptă, manifestînd iarăşi tendinţe de apropiere faţă de cealaltă confesiune (p.242). Romanitatea nemaireprezentînd o necesitate religioasă — ea devine naţională — unirea e subordonată romanităţii. În ciuda cosmopolitismului imperial", luminismul favorizează unirea în aceeaşi luptă, triumful definitiv şi indiscutabil al primatului naţional conceput de I. Micu" (p.243).

Luminismul iosefinist a avut consecinţe şi în planul luptei sociale. Lupta maselor se îndreaptă, tot mai mult, spre obiectivele sociale. "În timp ce cele două fracţiuni ale intelectualităţii poporului român, uniţi şi ortodoxi, se unesc sub semnul primatul politc naţional, aceleaşi două fracţiuni ale celor de jos se unesc în aceeaşi luptă sub semnul primatului social. În timp ce lupta politică a celor de sus tinde spre emancipare politică, lupta socială a celor de jos tinde spre emanciparea socială a poporului român în acelaşi cadru naţional" (p.245).

Temeiurile, implicaţiile şi consecinţele răscoalei din 1784 sînt, de asemenea, magistral expuse, fenomenul — el însuşi — fiind încadrat în complexul problematicii transilvane, pe care-l întregeşte, definindu-l. "Planurile de luptă distincte în procesul de devenire a poporului român nu se exclud, se completează. Unul pune accentul pe politic, pe ridicarea clasei suprapuse, necesare pentru exerciţiul puterii politice, celălalt pe libertatea socială necesară ridicării maselor, celor de jos. Unul o înalţă, celălalt o adînceşte. În lupta de ridicare, de emancipare a poporului român, lupta ţărănimii constituie dimensiunea ei socială. Dar fără să fie lipsită şi de faţa naţională. După cum lupta politică naţională conceptuală îşi are temeiurile ei adînci, etnice, populare. Se completează şi în formele sale: la lupta politică reformistă a păturii de sus, lupta maselor adaugă alternanţa căii revoluţionare. În acest moment cele două planuri nu se suprapun, nu se întreţes direct, deliberat, dar indică drumul înainte: emanciparea naţională cu adevărat nu va fi posibilă decît prin fuziunea lor, printr-o acţiune convergentă sau comună, prin unirea în aceeaşi acţiune revoluţionară, cum se va întîmpla în 1848.

Poporul român se afirmă deci tot mai hotărît, se înalţă tot mai mult spre primul plan al luptei. El ridică tot mai mult spre primul plan o problemă românească chiar pentru regim, potrivit greutăţii sale specifice în viaţa ţării. În

cadrele luptei proprii, naționale, a poporului român, în timp ce pătura lui de sus o ridică la înaltele ei obiective politice, masele sale, luptînd împotriva aceluiași adversar, o adîncesc spre temeliile sale social-etnice. În cadrele țării, în timp ce pătura lui de sus luptă pentru răsturnarea sistemului ei politic, punîndu-se în fruntea luptei pentru echitate politică, țărănimea lui luptă pentru răsturnarea raporturilor feudale în genere, punîndu-se în fruntea luptei pentru echitate socială, sub același steag al națiunii.

Răscoala, astfel, cu violenta, cu radicalismul ei, a accentuat considerabil ostilitățile, a stîrnit noi valuri de incriminări, de dușmănie, de ură, nu numai împotriva iobăgimii române, ci împotriva poporului, a națiunii române. Ea a dat noi motive de intransigență națiunilor politice, jucînd un însemnat rol și în respingerea lui *Supplex Libellus*. Cele două laturi ale primejdiei în teama națiunilor politice se suprapun, se confundă tot mai mult în una singură, primejdie românească, chiar mai înainte de unirea practică a celor două planuri de luptă" (p.257-258).

Am reprodus întocmai pasajele de mai sus — ele neputînd fi rezumate fără a le diminua valoarea și forța sugestivă — cu scopul de a reliefa soliditatea și adîncimea analizei. Sînt observații definitive, rostite simplu, dar avînd o importanță de excepție și definind esența însăși a mișcării naționale a românilor.

Generația lui Horea și cele care i-au urmat, vorbind în numele Luminismului, au condamnat ridicarea țăranilor, ororile răscoalei. Generația de la 1848, în concepția căreia cele două planuri se unesc, cheamă țărănimea la lupta comună și țărănimea răspunde. "Planurile se întîlnes nu pentru că țărănimea ar fi fost acum mai puțin înapoiată, mai puțin ignorantă, mai puțin «o prostime» ca înainte, nu pentru că ea s-ar fi ridicat acum... la înțelegerea înaltelor țeluri naționale, ci pentru că pătura conducătoare, intelectualitatea, avansase la o concepție mai largă, care să cuprindă țărănimea în cadrele națiunii, nu numai pasiv, ci și activ" (p.270-271). Dintr-un eveniment ignorat, răscoala devine unul din evenimentele cele mai cercetate ale istoriei românești. "Dintr-o repudiată răbufnire a mulțimilor ignorante, deveni o înălțătoare revoluție națională, văzînd mai departe decît însăși generația luminată a lui *Supplex Libellus*. Horea, din «blăstămat» deveni unul din cei mai mari eroi naționali"... "Răscoala nu fu descoperită nici acum în haina ei adevărată,... i se împrumută una corespunzătoare noii lupte naționale. Prin proiectarea idealurilor prezente asupra trecutului, răscoala deveni și ea o violentă luptă pentru libertate și unitate națională, exaltată, înzestrată cu toate caracterele eroismului, cu toată conștiința idealului suprem de romantismul istoric care însoțea acum această luptă" (p.271-272).

Atitudinea deosebită a generațiilor — luminist și romantică — față de răscoală, poziția țărănimii sînt înfățișate în aceeași limpede și succintă diacronie; fără ostentație, cu sinceritate și adîncă înțelegere a faptelor, a mentalității oamenilor și a resorturilor intime care le animă și le împinge la acțiune (p.272-274).

Difuziunii luminilor și a ideilor revoluționare și raportului dintre social și național în cadrul statului maghiar, a consecințelor care au decurs din lipsa clasei de mijloc le sînt consacrate pagini dense, de mare frumusețe, care situează acțiunile oamenilor, antagonismele naționale și obiectivele politice în raporturile lor firești. Istoricul își dovedește capacitatea de a surprinde esențialul, rigoarea de a discerne, responsabilitatea în a judeca. Mesajul cărții se degajă nu din sentințe, ci din adevărul și limpezimea analizei.

Considerațiile finale conțin, în egală măsură, rostiri de excepție, de mare densitate. Argumentarea este reluată și completată. *Memoriul* românesc este înfățișat, din nou, în geneza, în conținutul, importanța și în posteritatea sa. El se deosebește de programul lui I. Micu prin unitate și amploare. Ambele confesiuni fiind recunoscute, drepturile națiunii române nu mai sînt condiționate de unire; revendicările nu mai sînt întemeiate pe diplomele imperiale, ci pe *dreptul istoric*, valabil pentru toți românii. La I. Micu, diplomele erau arme de luptă esențiale; acum, ele abia sînt pomenite, în timp ce argumentul istoric, din armă de luptă la I. Micu, ia acum proporții considerabile, domină întregul memoriu, devine temelia tuturor drepturilor. *Supplex*-ul nu dorește ridicarea națiunii române ca "a patra națiune politică". Practic, ea era *prima*. Cere reprezentare proporțională în raport cu numărul, în viața politică și în cea publică. Aceasta trebuie să-i confere calitatea de *națiune primordială*. Cu acest act, lupta românilor pentru ridicare politică, în toată complexitatea ei, se așează, solid, pe picioare proprii. *Supplex*-ul și, apoi, *Memorandul* care-i urmează, pe linia duratei, după 100 ani, sînt doi piloni fundamentali aflați la temelia națiunii române.

Opera de riguroasă analiză a profesorului D. Prodan nu este o simplă restituție istoriografică. Așa cum s-a notat și mai sus, prin importanță și valoare, ea se situează, practic, în prelungirea mișcării *Supplex*-ului, fiind reflexul contemporan al acestuia. Este o sinteză ce acoperă întreaga problematică a mișcării naționale vreme de un secol, dezvăluindu-i semnificațiile adînci, nealterate, în vremea pe care o străbatem. Este o carte de istorie, dar, totodată, și un act politic manifest, care reliefează nu o simplă poziție într-o dispută, ci dă expresie unei drepte și nepărtinitoare judecăți în problemele mereu deschise ale Transilvaniei și ale istoriei românești. Ea reprezintă răspunsul unui savant-cetățean, rostit cu o desăvîrșită competență, cu probitate și responsabilitate. Istoricul dezvăluie rosturile și temeiurile naționale ale istoriei noastre, dar, totodată, și învățămintele pe care oamenii zilelor

noastre le pot afla din cunoașterea ei. Maestrul posedă un "sigiliu unic"[10], inconfundabil, care conferă istoriografiei noastre un ales prestigiu.

Prin cercetare și creație, profesorul D. Prodan ajunge să pună în circulație — prin opera sa istorică, de o valoare culturală și politică fundamentală — o metodologie a spiritului și să creeze în istoriografia contemporană românească o școală a disciplinei intelectuale, de care, cu toții, avem atîta nevoie. Istoria este înțeleasă "ca viață". Prin felul în care o înfățișează, savantul a conferit "meseriei de istoric" cea mai nobilă întruchipare[11]. La aniversarea pe care o cinstim, aducem omului și savantului omagiul cald al respectului și recunoștinței noastre.

NOTE

1. *Academicianul David Prodan la vîrsta de 75 de ani*. Studiu introductiv de Pompiliu Teodor, Bibliografia operei de Nicolae Edroiu, Iolanda Károlyi, Maria Tecușan, Cluj-Napoca, Martie 1977, p.4. Text multigrafiat.
2. Acad. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, ediție nouă, refăcută, București, Ed. Științifică, 1967, p. 5.
3. *Academicianul David Prodan la vîrsta de 75 de ani*, p. 5.
4. A se vedea, de pildă, Pompiliu Teodor, *Interferența iluministe europene*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1984; Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, Ed. Facla, 1986; Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania 1700-1868*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1987; Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania 1790-1848*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986.
5. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, ediție nouă cu adăugiri și precizări, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 7.
6. *Academicianul David Prodan la vîrsta de 75 de ani*. Vezi și Pompiliu Teodor, *Istoricul David Prodan*, în vol. *Stat Societte Natiune. Interpretări istorice*, îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1982, p. 11-13.
7. *Academicianul David Prodan la vîrsta de 75 de ani*, p. 2.
8. Katherine Verdery, antropolog american, mărturisea și ea, după lectura *Răscoalei lui Horea*: "Cînd vi s-a mai întîmplat, nota ea, ca la lectura unei cărți științifice să vă crească pulsul?". Apud, Florin Constantiniu, *Istoria ca viață; Opera științifică a Acad. David Prodan*, în R.I., t. 35, nr.2, 1982, p. 273.
9. Șerban Papacostea, *Întemeierea Țării Românești și a Moldovei și românii din Transilvania: un nou izvor*, în vol. *Geneza statului în evul mediu românesc*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1988, p. 76-96.
10. Florin Constantiniu, *loc.cit.*, p. 273, 280.
11. *Ibidem*, p. 282.

A. LÁSZLÓ

DATĂRI RADIOCARBON CU PRIVIRE LA PERIOADA DE TRECERE DE LA EPOCA BRONZULUI LA EPOCA FIERULUI ÎN REGIUNEA NORD-VEST PONTICĂ *

Cronologia perioadei care stă în atenția noastră a constituit obiectul a numeroase studii, problema rămînînd, în multe privințe, deschisă pînă astăzi[1]. Nu este în intenția noastră de a relua, aici, această chestiune în întreaga ei complexitate, ci dorim să punem în discuție un aspect particular al ei, neglijat pînă acum. În încercările de a stabili și a nuanța cronologia (cea absolută, mai ales) culturilor de la sfîrșitul epocii bronzului și de la începutul epocii fierului s-a apelat, înainte de toate, la metoda comparativă, căutînd puncte de reper arheologice care pot fi conectate (direct sau, mai adesea, indirect) la cronologia istorică a Orientului Apropiat și a Bazinului Egeean. Această cale este, de altfel, cea urmată de mai bine de un secol în încercările reconstituirii cronologiei protoistorice a Europei Centrale și de Sud-Est. Este bine știut că pentru epoca neolitică s-a construit în ultimele decenii un întreg sistem cronologic bazat pe datările radiocarbon, mai întîi convenționale, iar apoi calibrate[2]. Nu se poate afirma același lucru și în legătură cu epoca bronzului și a fierului, pentru care există, în mult mai mare măsură, posibilitatea unui control prin comparație cu datele cronologiei istorice. Firește, disponibilitatea datărilor radiocarbon nu putea fi ignorată nici în acest domeniu, dar, după cum remarca B. Hänsel, "die bislang publizierten und von A. Harding bis 1979 zusammengestellten Zahlen äussert wenige sind, das archäologisch gewonnene Datengrüst zu ersetzen"[3]. În ceea ce privește aspectul "calitativ", într-o recentă lucrare privind Cronologia epocii bronzului din Eggea se afirmă chiar că "Another, most important advance is the recent publication of the final form of the calibrated radiocarbon curve or wiggle, a mervellous triumph after years of precise dendrochronological measurment at Belfast, Seattle and other laboratories"[4]. Pe de altă parte, nu putem să nu menționăm în acest context nici observațiile lui H.-G. Bucholz, potrivit cărora "historische Fragestellungen lassen sich nicht chemisch oder physikalisch lösen!"[5] și că "auch ohne C^{14} Datierungen füdlen Chronologiefragen viele Aufsäte und Bücher"[6].

În ceea ce privește epoca tîrzie a bronzului și începutul epocii fierului din Europa răsăriteană, în literatura arheologică a fostei Uniuni Sovietice au fost publicate — cu mai multă sau mai puțină competență — și rezultatele unor măsurători radiocarbon, fără ca ele să constituie obiectul unei analize aprofundate. În cele ce urmează vom încerca — în limitele propriei noastre competențe — să discutăm datările radiocarbon privitoare la unele culturi ale perioadei amintite.

Avem în vedere, mai întîi, seria de date radiocarbon, obținută succesiv, în diferite laboratoare, pentru stratul II al așezării de la Mahala, de lîngă Cernăuți (Republica Ucraina). Este deosebit de important că această serie de date radiocarbon provine dintr-o așezare, a cărei stratigrafie verticală și orizontală constituie un veritabil etalon de cronologie relativă pentru perioada în care se trece, în această regiune, de la epoca bronzului la prima epocă a fierului. Astfel, stratul Mahala I a fost atribuit fazei tîrzii a culturii Komarovo. Stratul Mahala II, cuprinzînd două etape, corespunde fazelor Noua I (Mahala II a) și Noua II (Mahala II b). În sfîrșit, stratul Mahala III și IV aparțin fazei timpurii, respectiv tîrzii, a culturii Gáva-Holihrady[7]. Nu putem decît să regretăm că toate datele radiocarbon publicate pentru așezarea de la Mahala se referă la stratul II (Noua), neavînd posibilitatea de a compara aceste date cu vîrsta ^{14}C a unor mostre provenite din complexele straturilor Mahala I, III și IV. Vom încerca să depășim această lacună utilizînd datările radiocarbon ale unor complexe care pot fi considerate contemporane cu straturile amintite ale așezării de la Mahala.

Am întîlnit publicate în literatura de specialitate rezultatele a șase măsurători radiocarbon, făcute pe mostre de cărbune de lemn, prelevate din diferite complexe închise (locuințe, gropi, cuptoare) ale nivelurilor Mahala II a și II b. Se pare că toate valorile au fost calculate pe baza timpului de înjumătățire stabilit de Libby (5568 ±30 ani), cu o marjă de eroare de $\pm 1\sigma$. Este de remarcat și faptul că rezultatele măsurătorilor, respectiv vîrstele

---

* Une variante française de l'étude est comprinse dans les Actes du colloque international "Archaeological researches regarding the populations of the late bronze age. The Noua-Sabatinovka-Coslogeni cultural complex", Călărași-Galați, 15-19 october 1991 ("Culture et Civilisation au Bas Danube", X, 1993, p.23-41).

radiocarbon convenționale sînt prezentate uneori corect, în valori B.P. (fără ca acest lucru să fie menționat), iar alte ori numai în forma anilor î.e.n., prin simpla scădere a cifrei 1950, ceea ce înseamnă o transpunere — incorectă desigur — a acestor valori pe scara B.C., în loc de b.c.[8]. Se mai poate observa că, aproape fără excepție, sînt luate în considerație doar datele centrale, marja de eroare indicată prin valorile ±fiind nesocotită. În sfîrșit, mai este de reținut faptul că datările radiocarbon, evident incompatibile cu cronologia arheologică "tradițională", au fost pur și simplu "martelate", fără nici un comentariu, nemai fiind menționate în literatura arheologică mai recentă.

Din stratul Mahala II au fost publicate inițial patru date radiocarbon[9]. Prima a fost obținută în laboratorul de Radiocarbon al Institutului de Arheologie din Leningrad, pe baza cărbunelui provenit din cuptorul gropii nr. 82, rezultatul fiind 2380 ±80 [B.P.][10], ceea ce a fost echivalat cu anul 430 î.e.n. [adică 430 B.C. în loc de 430 ±80 b.c.][11]. Cea de a doua dată, obținută în Laboratorul de la Groningen pe o mostră provenită din mica groapă situată lîngă marginea nordică a cenușarului nr. 2, este 3100 ±55 [B.P.], respectiv 1150 ±55 [b.c.] Celelalte două analize au fost efectuate în Japonia, în anul 1968, de dr. K. Kigoshi, în Laboratorul Universității Gakushuin. Pentru groapa nr. 87 a fost obținută data de 3390 ±90 [B.P.], adică 1440 ±90 [b.c.], iar pentru bordeiul nr. 3 data de 4580 ±130 [B.P.], adică 2630 ±130 [b.c.]. În comentariul său, aceste ultime două date au fost apreciate de G.I. Smirnova ca necorespunzătoare observațiilor privind poziția cronologică a obiectivelor arheologice respective. Bordeiul nr. 3, conform poziției stratigrafice și caracterului descoperirilor este mai timpuriu decît groapa nr. 87, dar nu cu atît de mult, cum rezultă din analiza cărbunelui prelevat din ele. Avînd în vedere durata culturii Noua, această diferență ar putea fi de 2-300 de ani, ceea ce ne avertizează — continuă cercetătoarea de la Muzeul Ermitaj — asupra necesității precauției în utilizarea datelor radiocarbon pentru determinarea cronologiei monumentelor arheologice investigate. Autoarea consideră că din seria de date disponibile pentru "orizontul" culturii Noua din așezarea de la Mahala una singură este acceptabilă, și anume cea obținută în laboratorul de la Groningen ("1150 ±55 î.e.n."), aceasta fiind apropiată de datarea arheologică a culturii Noua[12].

În afară de aceasta, Smirnova mai are în vedere încă o datare radiocarbon obținută tot în laboratorul de la Groningen: "1285 ±35 î.e.n." [ceea ce ar corespunde datei radiocarbon convenționale 3235 ±35 B.P.]. Mostra provine din curganul culturii Komarovo de lîngă satul Ivanja, monument funerar care poate fi sincronizat cu faza timpurie a culturii Noua[13].

Cu cîțiva ani mai tîrziu au fost publicate pentru stratul Mahala II rezultatele altor două măsurători radiocarbon efectuate în anul 1968 în laboratorul de la Berlin[14]. Mostrele, de cărbune de lemn, provin din aceleași două complexe menționate mai sus, care au fost datate anterior și în Japonia, la Tokio. La Berlin, pentru bordeiul nr. 3 s-a obținut data de "1310 ±100 î.e.n." [adică 3260 ±100 B.P.], iar pentru groapa nr. 87 data de "1185 ±100 î.e.n." [adică 3135 ±100 b.P.]. Smirnova remarcă apropierea acestei date din urmă de datarea mai veche, obținută pentru stratul Mahala II, "1150 ±55 î.e.n.", și considerată ca acceptabilă. Acum se adaugă și observația că, avînd în vedere caracteristicile ceramicii, groapa nr. 87, din care a fost prelevată mostra, aparține celei de a doua etape a existenței așezării Mahala II. Dimpotrivă, bordeiul nr. 3 este considerat, pe baza observațiilor stratigrafice și a materialului arheologic descoperit, ca una dintre cele mai timpurii locuințe ale culturii Noua din așezare. Bordeiul nr. 3, care întretaie stratul de cultură de tip Komarovo (Mahala I), conținea ceramică Noua timpurie, în care se păstrează și unele elemente Komarovo. Vîrsta bordeiului nr. 3 ("1310 ±100 î.e.n.") este privit ca *terminus ante quem* pentru stratul Mahala I, care este datat, în felul acesta, către sfîrșitul secolului al XIV-lea î.e.n. În acest context este menționată și data radiocarbon deja discutată, "1285 ±35 î.e.n.", obținută pentru curganul II de la Ivanja, aparținînd etapei tîrzii a culturii Komarovo[15]. După cum se poate observa, în această lucrare nici nu mai sînt menționate datele radiocarbon obținute pentru stratul Mahala II în laboratoarele de la Leningrad și Tokio.

Într-o recentă lucrare, aceeași autoare revine cu noi precizări asupra evoluției așezării de la Mahala. Pentru stabilirea cronologiei absolute, ea apelează și la datările radiocarbon, menționînd însă numai cele trei datări, obținute în laboratorul de la Groningen și Berlin[16]. Stratul Mahala I este atribuit începutului ultimei faze a culturii Komarovo din regiunea precarpatică. Avînd în vedere datarea radiocarbon a stratului Mahala II, care suprapune, din punct de vedere stratigrafic, stratul de cultură Komarovo, așezarea Mahala I este datată la sfîrșitul secolului al XIV-lea î.e.n. În ceea ce privește așezarea Mahala II, datele radiocarbon obținute pe mostre prelevate din complexele deja menționate sînt discutate în funcție de subdivizarea stratului culturii Noua. Astfel, pentru orizontul Mahala II a (faza I a culturii Noua), autoarea are în vedere data de 3260 ±100 [B.P.], pe care o echivalează cu anul 1310 î.e.n. Pentru orizontul Mahala II b (faza II a culturii Noua) sînt utilizate datele: 3135 ±100 [B.P.] și 3100 ±55 [B.P.], care sînt echivalate cu anii 1185 și 1150 î.e.n. (Noțiunile de Noua I și II sînt folosite în sensul stabilit de A.C. Florescu[17]). Pe baza acestei serii de date radiocarbon, G.I. Smirnova ajunge la concluzia că așezarea Mahala II a culturii Noua începe la limita secolelor XIV și XIII î.e.n., iar existența ei se plasează, în principal, în secolele XIII-XII î.e.n., ceea ce este în concordanță cu datarea arheologică a culturii Noua[18]. Observăm, prin

urmare, că datele radiocarbon convenţionale, care sînt exprimate, după cum se ştie, în "ani radiocarbon", sînt utilizate şi interpretate ca şi cum ar fi echivalente cu anii solari (calendaristici) şi că au fost luate în consideraţie doar valorile centrale ale rezultatelor măsurătorilor.

Discutînd cronologia culturii Sabatinovka, I. N. Sarafutdinova constată că aceasta poate fi sincronizată cu cultura Noua şi, în parte, cu cultura Komarovo. În această ordine de idei, ea are în vedere şi cele trei date radiocarbon obţinute pentru aşezarea Mahala II, menţionate mai sus, pe care le interpretează în aceeaşi manieră ca şi G.I. Smirnova: 3260 ±100 = anul 1310 î.e.n.; 3135 ±100 = anul 1185 î.e.n.; 3100 ±55 = anul 1150 î.e.n. Autoarea mai adaugă, ca demnă de luat în consideraţie, şi data radiocarbon 1285 ±35 [b.c.] stabilită pentru mormîntul Komarovo de a Ivanja. Avînd în vedere şi datele arheologice, ea datează cultura Sabatinovka în secolele XIV-XII î.e.n.[19].

Cu ocazia colocviului dedicat complexului cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni (Călăraşi, octombrie 1991), I. N. Sarafutdinova a mai menţionat că în anii 1985-1986 au fost efectuate în laboratorul de la Leningrad şase măsurători radiocarbon pe mostre provenind din diferite complexe închise ale aşezării culturii Sabatinovka de la Vinogradnyj Sad. Datele prezintă o mare împrăştiere, între 1540 şi 810 [b.c.], ceea ce a determinat-o pe cercetătoarea de la Kiev să aprecieze că datele radiocarbon probabil nu sînt adecvate pentru datarea unor perioade mai recente[20].

Pentru sfîrşitul culturii Sabatinovka putem să avem în vedere, ca date *ante quem*, şi datele radiocarbon referitoare la cultura Belozerka, care urmează direct după cultura Sebatinovka în regiunea nord-vest pontică. I.T. Cernjakov, acceptînd opinia lui A. I. Terenozkin cu privire la apariţia monumentelor Belozerka timpurii pe la 1150 î.e.n., menţionează că o asemenea datare nu este contrazisă de data radiocarbon 1100 ±70 [b.c. = 3050 ±70 B.P.], obţinută pentru necropola tumulară a culturii Belozerka de la "Stepnoj"[21]. Astfel, autorul apreciază că perioada Sabatinovka tîrzie ("Sabatinovka III"), în care se face tranziţia spre "tipul" Belozerka, poate fi datată către sfîrşitul secolului al XII-lea şi începutul secolului al XI-lea, iar cultura Belozerka în secolele XI-IX î.e.n.[22].

În realitate, pentru necropola culturii Belozerka de la Stepnoj, cu 13 tumuli în care au fost descoperite 14 morminte[23], avem la dispoziţie o serie de patru datări radiocarbon: 750 ±45, 855 ±55, 900 ±40 şi data deja menţionată de 1100 ±70, toate aceste valori fiind publicate de V.V. Otroscenko ca ani î.e.n.[24]. Desigur, este vorba de ani b.c., cărora le corespund anii 2700 ±45, 2805 ±55, 2850 ±40 şi 3050 ±70 B.P. Din păcate, autorul nu precizează complexele din care provin mostreie analizate (şi nici materia supusă măsurării, laboratorul, nr. analizei etc.), ceea ce diminuează mult posibilităţile de valorificare a acestor date[25]. În schimb, arheologul de la Kiev observă în mod just că datele radiocarbon indică o perioadă de existenţă mai largă pentru cultura Belozerka, în comparaţie cu datele arheologice (secolele XII-X, după Otroscenko). Acest fapt — continuă autorul — se datorează imperfecţiunilor metodei radiocarbon, el fiind conştient că datele ^{14}C convenţionale, calculate după principiile lui Libby, vor suferi modificări în urma aplicării perioadei de înjumătăţire de 5730 ±40 ani şi a corecţiilor făcute pe baza dendrocronologiei. Tocmai de aceea, în opinia sa, datele arheologice sînt mai demne de încredere[26].

Pentru cultura Belozerka mai dispunem de datarea radiocarbon a mormîntului curganului nr. 1 al necropolei de la Kockovatoe, rai. Tatarbunar. Rezultatul măsurării mostrei, efectuată în laboratorul Institutului de Arheologie de la Kiev este 2900 ±45 [B.P.], echivalat de V.P. Vancugov cu o dată în jurul anului 950 î.e.n.! În loc de 950 ±45 b.c.![27]. Autorul consideră că necropola de la Kockovatoe este unul dintre monumentele cele mai tîrzii ale culturii Belozerka, în evoluţia căreia distinge două perioade principale. Perioada timpurie, care poate fi sincronizată cu faza finală a culturii Noua, se încadrează în limitele secolului XII şi în prima jumătate a sec. XI, iar perioada Belozerka tîrzie începe în a doua jumătate a sec. XI şi continuă pînă la sfîrşitul sec. X î.e.n.[28].

În sfîrşit, mai dispunem de două date radiocarbon pentru perioada post Noua-Sabatinovka. Prima, "1120 ±70 î.e.n." [corect: b.c., respectiv 3070 ±70 B.P.] se referă la aşezarea de la Obukov, reg. Kiev, aparţinînd culturii Belogrudovka, răspîndită în zona de silvostepă şi, în parte, contemporană cu cultura Belozerka din regiunea stepelor nord-vest pontice[29], precum şi cu faza mai timpurie a culturii Gáva-Holihrady (Mahala III)[30]. Cea de a doua dată, "1110 ±60 î.e.n." [corect b.c., adică 3060 ±60 B.P.], a fost obţinută pe o mostră prelevată dintr-un mormînt al culturii Saharna-Solonceni, datat în intervalul cuprins între sfîrşitul secolului X şi prima jumătate a secolului VIII î.e.n.[31].

*

În lucrarea de faţă am reuşit, deci, să includem 15 datări radiocarbon, sintetizate în tabelul 1. Aceleaşi date au fost reprezentate şi grafic în trei figuri. Numerele din grafice corespund numerelor de ordine din tabel. Alături de datele radiocarbon convenţionale am indicat şi datele calibrate care le corespund, conform unor tabele de corecţie.

De fapt, data nr. 1, referitoare la așezarea Vinogradnyj Sad (cultura Sabatinovka) este "sinteza" a șase datări și, într-un fel, poate fi apreciată ca reprezentînd o serie de date. O altă serie este cea privind cultura Noua (Mahala II), compusă din șase date (nr.3-8). Dispunem, apoi, de seria de cinci date privind cultura Belozerka (nr. 9-13). Datele singulare, pe care le avem pentru culturile Komarovo (nr.2), Belogrudovka (nr.14) și Saharna-Solonceni (15) pot fi apreciate numai în raport cu seriile amintite, cunoscut fiind faptul că pentru cronologia unui fenomen arheologic o singură dată radiocarbon nu poate fi luată în considerare.

Examinarea figurii 1, înfățișînd repartizarea în timp a celor 15 date radiocarbon convenționale, transpuse pe scara cronologică b.c., ne permite să facem următoarele observații. Putem remarca, mai întîi, marea întindere, de aproximativ 750 de ani ^{14}C (în interiorul secolelor XVI-IX b.c.) a datelor privitoare la cultura Sabatinovka, mai exact la existența așezării de la Vinogradnyj Sad, ceea ce este în contradicție cu datele arheologice, așa cum a apreciat și I.N. Sarafutdinova. Nu este, însă, mai puțin adevărat că existența culturii Sabatinovka poate fi plasată în limitele acestui interval de timp. Cunoașterea, în parte, a celor șase date radiocarbon care alcătuiesc seria de la Vinogradnyj Sad ar permite "demascarea" acelor date care, datorită dispersării lor exagerate, sînt inutilizabile din punct de vedere arheologic, ducînd la o delimitare cronologică mai apropiată de realitate.

Cele afirmate pot fi mai bine înțelese dacă analizăm seria de date pe care o avem pentru așezarea Mahala II a culturii Noua. Este evident că datele nr. 3 și nr. 8, foarte mult distanțate de celelalte patru, nu pot fi luate în considerare. Datele nr. 4-7 sînt relativ bine grupate; dacă avem în vedere valorile lor centrale, ele se întind pe o perioadă de 290 ani ^{14}C (1440-1150 b.c.), iar împreună cu marjele lor de eroare pe un interval de 445 ani ^{14}C (1530-1085 b.c.), ceea ce pare a fi destul de rezonabil, dacă avem în vedere și precizia măsurătorilor. Este totuși problematică data nr.5, care, în raport cu data nr.4, nu este în concordanță cu situația stratigrafică, fiind, totodată, distanțată și de datele nr. 6 și 7. Dacă am elimina din discuție și data nr. 5 și am lucra în continuare numai cu datele nr.4, 6 și 7, am putea constata că ele se întind pe o perioadă de 160 ani ^{14}C (1310-1150 b.c.) dacă avem în vedere valorile lor centrale, și pe o perioadă de 325 ani ^{14}C (1410-1085 b.c.) dacă avem în vedere și marjele lor de eroare, ceea ce ar fi apropiată de durata culturii Noua (și a așezării Mahala II), dedusă din datele arheologice.

Data singulară (nr.2) pentru mormîntul tumular de la Ivanja, situată în limitele datei nr. 4 (Mahala II a), poate fi socotită ca acceptabilă, dacă admitem un sincronism între faza tîrzie a culturii Komarovo și faza timpurie a culturii Noua.

Nu este ușor să apreciem seria de cinci date pe care o avem pentru cultura Belozerka. Dacă privim această serie în ansamblu, ea se situează după seria de la Mahala II, reflectînd corect posterioritatea, în fond, a culturii Belozerka față de cultura Noua-Sabatinovka. (Asupra situației speciale a datei nr. 9 vom reveni). Patru din cele cinci date (nr. 9-12) se referă la necropola tumulară de la Stepnoj, iar una (nr. 13) la un monument funerar de la Kockovatoe. Din păcate, nu am reușit să aflăm care este raportul cronologic, stabilit pe cale arheologică, între mormintele de la Stepnoj, la care se referă datele radiocarbon, discutate aici. Fiind vorba de înmormîntări, care, în mod firesc, au avut loc succesiv, o anumită întindere în timp a datelor este justificată. Dacă avem în vedere valorile centrale ale celor cinci date, ele se întind pe o perioadă de 360 ani ^{14}C (1100-740 b.c.), iar împreună cu marjele lor de eroare pe o perioadă de 475 ani ^{14}C (1170-695 b.c.), ceea ce este mai mult decît durata de 250-300 de ani, evaluată pe baza datelor arheologice pentru cultura Belozerka, indiferent dacă acest interval este situat în limitele secolelor XII-X [32], sau ale secolelor XI-IX î.e.n.[33]. Dacă este corectă afirmația lui Vancugov, potrivit căreia necropola de la Kockovatoe (pentru care avem data nr. 13) este unul dintre cele mai tîrzii monumente ale culturii Belozerka[34], data nr. 12, mult mai tîrzie și distanțată de restul seriei, ar trebui eliminată din discuție.

Nu este fără probleme nici data nr. 9, care se află în capul seriei pentru cultura Belozerka, și care, de asemenea, este distanțată de celelalte trei date (nr. 10, 11; 13), bine grupate. Intervalul de timp, indicat de această dată, se suprapune parțial cu perioada tîrzie a așezării Mahala II, marcată de datele nr. 6 și 7. Cu toate acestea, nu sîntem convinși că această dată este inutilizabilă și că ar trebui eliminată din discuție. Reamintim faptul că tocmai această dată radiocarbon a fost invocată de I.T. Cernjakov în legătură cu cronologia celor mai vechi forme de manifestare a culturii Belozerka, respectiv a perioadei Sabatinovka tîrzii ("Sabatinovka III"), în care se face tranziția spre "tipul" Belozerka[35]. După opinia lui V.P.Vancugov, pentru stabilirea poziției cronologice a monumentelor timpurii ale culturii Belozerka este hotărîtor inventarul mormîntului din tumulul 7 de la Strumok, în care a fost descoperită și o fibulă de bronz de tip Peschiera, în formă de arcuș de vioară, avîn acul paralel cu corpul[36]. Este deosebit de important pentru problema discutată aici că un fragment de fibulă de bronz de același tip a fost descoperit și într-o locuință-cenușar din cuprinsul stratului culturii Noua al așezării de la Rateșu Cuzei, jud. Vaslui[37]. Prin urmare, este plauzibilă o sincronizare, cel puțin în unele regiuni, a începutului culturii Belozerka cu perioada finală a culturii Noua (și chiar Sabatinovka), ceea ce ar putea explica și suprapunerea parțială, remarcată mai sus, a datei radiocarbon nr. 9 a seriei pentru cultura Belozerka cu datele nr.6 și 7 ale seriei pentru Cultura Noua.

Dacă acest raţionament se dovedeşte corect şi avem în vedere valorile centrale ale celor patru date acceptate (nr. 9, 10, 11, 13), ele se întind pe o perioadă de 245 ani ^{14}C (1100-855 b.c.), iar împreună cu marjele lor de eroare pe un interval de 370 ani ^{14}C (1170-800 b.c.), ceea ce este compatibil cu perioada de existenţă a culturii Belozerka, stabilită pe cale arheologică.

Data singulară (nr.14) pentru cultura Belogrudovka poate fi apreciată ca prea timpurie în comparaţie cu seriile deja discutate. Ea ar putea fi luată în considerare numai în cadrul unui raţionament similar cu acela care a dus la acceptarea datei nr.9, adică admiţînd un anumit sincronism între sfîrşitul culturii Noua-Sabatinovka şi începutul culturii Belogrudovka[38]. Noi nu excludem o asemenea posibilitate, dar nu sîntem în măsură să invocăm aici argumente convingătoare în favoarea ei.

În sfîrşit, data radiocarbon singulară (nr.15) referitoare la cultura Saharna-Solonceni este în mod evident foarte timpurie în comparaţie cu cronologia arheologică bine stabilită pentru această cultură şi, de asemenea, ea nu se diferenţiază net de seria de date referitoare la cultura Noua; ea trebuie considerată, deci, ca inutilizabilă. (Între cultura Noua, pe de o parte, şi grupul Saharna-Solonceni, ca şi grupele înrudite Cozia şi Babadag II, pe de altă parte, se interpune o întreagă etapă a Hallstattului timpuriu din regiunea est-carpatică![39]). Întrucît este vorba de o dată singulară, nu ne putem da seama, dacă această datare incompatibilă cu datele arheologiei se datorează calităţii mostrei sau/şi preciziei măsurării, ori unei erori sistematice, care afectează mostrele de o anumită vîrstă[40].

În acest context trebuie să menţionăm că, datorită descoperirii în stratul 13b al aşezării de la Kastanas (Macedonia greacă) a unui ac de os cu capul trompetiform şi cu patru protuberanţe pe gît, de tip Noua[41], există posibilitatea de a compara seria de date radiocarbon pentru aşezarea Mahala II cu cea privitoare la Kastanas[42]. Singura dată radiocarbon pentru stratul 13 de la Kastanas se încadrează în secolul XI, ea fiind, deci, mai "tînără" cu cca un secol decît datele radiocarbon nr.6 şi 7 obţinute pe mostrele din aşezarea Noua de la Mahala II. Mai putem remarca, de asemenea, că seria de date radiocarbon, obţinută pentru cultura Belozerka, se diferenţiază cu suficientă claritate de seria pentru cultura Noua; dimpotrivă, pe baza datărilor radiocarbon din seria de la Kastanas, privitoare la intervalul cuprins între Helladicul Tîrziu III B şi perioada protogeometrică, este aproape imposibil de stabilit, care dintre mostre sînt mai vechi sau mai recente.

Se poate spune, în concluzie, că seriile de date radiocarbon convenţionale pe care le-am avut la dispoziţie pentru culturile Noua şi Belozerka (după "demascarea" şi eliminarea datărilor evident inutilizabile), sînt în bună concordanţă cu cronologia relativă a celor două culturi, stabilită prin metodele "clasice" ale arheologiei. S-a dovedit încă o dată necesitatea cunoaşterii unor serii de date şi valoarea redusă, dacă nu chiar nulă, a datelor singulare.

În ceea ce priveşte cronologia absolută, după cum am văzut, cultura Noua (inclusiv faza I, de formare) se încadrează în secolele XIV-XII sau în secolul XIII — prima jumătate a secolului XII b.c., în funcţie de aprecierea intervalului de timp reprezentat de mostrele măsurate. Cultura Belozerke (inclusiv "faza de trecere de la cultura Sabatinovka la Belozerka"), se încadrează, după aceleaşi principii, între prima jumătate a secolului XII şi secolul IX sau între secolul XI şi prima jumătate a secolului IX b.c. Rezultă, prin urmare, din seriile de date analizate, că datările radiocarbon convenţionale, exprimate în ani b.c., sînt în destul de bună concordanţă cu datările elaborate pentru culturile Noua (-Sabatinovka-Coslogeni) şi Belozerka prin metodele proprii arheologiei preistorice, şi exprimate în ani î.e.n.[43].

Nu este, deci, de mirare că specialişti ca H. Schwabedissen, s-au pronunţat pentru folosirea datelor radiocarbon convenţionale pentru cronologia epocii tîrzii a bronzului[44]. Cîţiva ani mai tîrziu, discutînd datările radiocarbon, înmulţite între timp, B. Hänsel aprecia că pentru unele date radiocarbon de la Kastanas (de pildă, pentru cele din stratul 14 şi pentru o parte a celor din straturile 12-11) ar fi justificată calibrarea, iar pentru altele nu. Hänsel considera, deci, că la întrebarea pusă de Schwabedissen ("konventionelle oder kalibrierte C^{14} Daten?") nu se poate da încă un răspuns hotărît[45].

Evident, este de neînchipuit ca dintr-o serie de date radiocarbon convenţionale unele să fie utilizate în forma lor "brută", iar altele calibrate. Pe de altă parte, din moment ce specialiştii în ştiinţele naturii au demonstrat că (din cauza variaţiilor în timp a concentraţiei ^{14}C a bioxidului de carbon atmosferic) "anii radiocarbon" se deosebesc ca durată de anii astronomici, şi arheologii ar trebui să admită că, în principiu, corecţia ("calibrarea") datelor radiocarbon convenţionale, cu alte cuvinte convertirea lor în ani "reali", este inevitabilă pentru a putea fi comparate cu datele cronologiei istorice. Datorită unui efort admirabil al specialiştilor, în ultimele trei decenii au fost elaborate, nu o dată, prin colaborare internaţională, diferite sisteme de calibrare. Toate acestea au ca punct de plecare evaluarea variaţiilor care au avut loc în concentraţia carbonului radioactiv al atmosferei, bazîndu-se pe măsurarea activităţii ^{14}C a unor mostre de vîrstă cunoscută. Dacă toate aceste sisteme sînt în bună concordanţă în ceea ce priveşte evaluarea variaţiilor pe termen lung, ele pot să difere sensibil mai ales în privinţa interpretării

variațiilor pe termen scurt și, deci, în prelucrarea anumitor secvențe ale curbei de calibrare, ceea ce duce la rezultate diferite. Această diversitate a procedeelor de calibrare și a rezultatelor lor (aceleiași date ^{14}C convenționale îi pot corespunde mai multe date calibrate, uneori sensibil diferite) explică rezervele multor arheologi față de datările "corectate", mai ales față de cele referitoare la perioadele mai recente, pentru care există posibilitatea unei confruntări cu datele istorice.

Pentru a ne putea crea o imagine despre felul în care s-ar putea prezenta în forma lor corectată datele radiocarbon convenționale discutate de noi, am apelat la două sisteme de calibrare, care sînt considerate ca realizări de vîrf ale științei și tehnicii actuale. Amîndouă sînt prezentate sub formă de tabele de corecție, în care datele radiocarbon convenționale B.P. sînt înșirate într-o ordine decadală sau bidecadală. Datele convertite în ani reali B.C./A.D., care le corespund, sînt specificate în intervale și nu într-o valoare centrală însoțită de o marjă de eroare, deoarece numeroase intervale "de încredere" sînt asimetrice față de valoarea obținută printr-o simplă calibrare a datei ^{14}C. Durata acestor intervale este diferită în funcție de marja de eroare a datei radiocarbon care urmează a fi calibrată.

Revenind la datele ^{14}C discutate de noi, datele corectate ce le corespund au fost cuprinse cifric în tabelul 1 și prezentate grafic în figurile 2 și 3. Acele date radiocarbon, respectiv marje de eroare, care sînt situate între valorile cuprinse în tabelele de corecție au fost rotunjite (conform instrucțiunilor de utilizare) la valorile cele mai apropiate din tabele.

Am folosit, mai întîi, tabelele de corecție ale "grupului de la Tucson", în care datele radiocarbon convenționale sînt prezentate din 10 în 10 ani, de la 7240 la 10 B.P. În cazul fiecărei date decadele se indică șase variante de valori (intervale) în ani reali, în funcție de marja de eroare a datei radiocarbon (±20, 50, 100, 150, 200, 300 ani). Certitudinea intervalelor stabilite în ani reali este apreciată a fi de 95%, deci aceasta este șansa ca data căutată să se afle între limitele indicate[46].

Fig.2. reprezintă grafic dispunerea în timp a intervalelor corespunzătoare datelor radiocarbon nr. 1-15, conform tabelelor de corecție ale grupului de la Tucson. Comparînd fig. 2 cu fig. 1, prima impresie este caracterul mai "adunat", mai puțin diferențiat al datelor calibrate. Datorită întinderii lor mari (ceea ce se explică — credem — prin strădania autorilor de a asigura datărilor o siguranță mare, de 95%), cele mai multe din aceste intervale se suprapun parțial, și, astfel, o diferențiere cronologică, ca și eliminarea datelor inutilizabile arheologic fiind mult mai dificilă pe baza lor, decît în cazul datelor ^{14}C convenționale. Cea mai surprinzătoare este, poate, suprapunerea parțială, conform acestui sistem, a datelor nr.6-7 (Noua) și 10, 11, 13 (Belozerka), net distanțate în fig. 1. În ceea ce privete cultura Noua, datele nr.3 și 8 se elimină categoric și în acest sistem, dar data nr.5 nu mai este atît de evident distanțată și ar putea fi luată în considerare. În ce privește cultura Belozerka, data nr.12 devine credibilă în acest sistem și nici data nr.9 nu mai este atît de problematică. Data nr.14 pentru cultura Belogrudovka devine în bună parte contemporană cu datele privitoare la cultura Belozerka, ceea ce este în concordanță cu datele arheologice, în timp ce data pentru cultura Saharna-Solonceni rămîne tot exagerat de timpurie și inutilizabilă. În ceea ce privește cronologia absolută, oprindu-ne la acele date pe care le-am acceptat în urma analizei lor în forma convențională, cultura Noua (așezarea Mahala II) s-ar data între începutul secolului XVIII și sfîrșitul secolului XII, iar cultura Belozerka între sfîrșitul secolului XVI și sfîrșitul secolului IX î.e.n. Prin urmare, conform acestei corecții, durata culturilor amintite este prelungită cu 300-350 de ani reali față de durata lor în ani radiocarbon b.c. Dar este foarte interesant că această prelungire este "unidirecțională" ea afectează numai data de început a acestor culturi, sfîrșitul lor coincizînd aproape perfect în amîndouă sistemele!

Cel de al doilea sistem de calibrare la care am apelat este cel elaborat de Pearson și Stuiver pentru perioada 500-2500 B.C.[47]. Într-un caz (data nr.8) am folosit sistemul Stuiver-Pearson, elaborat pentru perioada 1950 A.D.-500 B.C.[48], iar data nr.3 nu a putut fi corectată aflîndu-se în afara limitelor perioadei cuprinse în sistemul de calibrare la care ne referim. În tabelele de corecție ale celor doi specialiști datele radiocarbon convenționale sînt prezentate din 20 în 20 de ani pînă la 3960 B.P. În cazul fiecărei date bi-decadale se oferă opt posibilități de calibrare în funcție de eroarea statistică (σ) a datei radiocarbon (±20, 40, 60, 80, 100, 120, 160, 200). Pentru aceleași date (inclusiv marja lor de eroare) sînt indicate uneori mai multe intervale în ani reali, exprimați sub forma "cal. BC". Acest fapt se datorează multiplelor intersectări ale întinderii unor date radiocarbon cu anumite secvențe ale curbei de calibrare. În partea dreaptă a tabelelor sînt indicate și datele, pe scara cal. BC, ale intersectărilor valorilor centrale ale datelor radiocarbon cu curba de calibrare, considerînd că intervalele de timp situate în jurul acestor "BC/AD intercepts" au o mai mare probabilitate.

Fig. 3 reprezintă grafic dispunerea în timp a intervalelor corespunzătoare datelor radiocarbon discutate în lucrarea noastră, conform tabelelor de calibrare elaborate de Pearson și Stuiver. Comparînd fig. 3 cu fig. 1 putem observa o izbitoare asemănare în ceea ce privește distribuția datelor, ca și cum ar fi vorba de oglindirea aceleiași imagini. Spre deosebire, deci, de graficul din fig. 2, datele calibrate după metoda Pearson-Stuiver, reprezentate

în fig. 3, reproduc aceleași raporturi, constatate și între datele radiocarbon convenționale, înfățișate în fig. 1. Din acest punct de vedere, sistemul de calibrare Pearson-Stuiver reflectă cu mai multă fidelitate realitățile arheologice, cel puțin pentru perioada studiată de noi. Observațiile privitoare la cronologia relativă, pe care le-am făcut cu ocazia analizei graficului din fig. 1, rămîn, astfel, în fond, valabile și pentru datele cuprinse în fig. 3. Există, totuși, o deosebire, deloc neglijabilă, care privește cronologia absolută: întreaga existență a culturii Noua (respectiv a așezării Mahala II) ar trebui "îmbătrînită" cu cca 250 de ani reali, ea situîndu-se, potrivit acestui sistem de calibrare, între începutul secolului XVII și sfîrșitul secolului XIV î.e.n., avînd o durată de cca 350 ani. În ceea ce privește cultura Belozerka (inclusiv perioada de trecere de la cultura Sabatinovka la cea Belozerka), începutul ei ar trebui "urcat", de asemenea, cu cca 250 de ani, sfîrșitul ei, în schimb, apare mai "îmbătrînit" numai cu cca 100 de ani. Astfel, perioada de existență a acestei culturi apare, în acest sistem, prelungită la peste cinci veacuri, între sfîrșitul secolului XV și sfîrșitul secolului X î.e.n.

Pentru a înlesni formarea unei imagini despre durata și situarea în timp a culturilor Noua și Belozerka în lumina datelor radiocarbon convenționale și calibrate discutate în lucrare, acestea au fost sintetizate cifric în tabelul 2 și reprezentate grafic în fig. 4, oferind o bună posibilitate de comparație.

Fără a mai amplifica discuția și fără a repeta concluziile pe care le-am formulat deja în legătură cu datările radiocarbon convenționale, dorim să mai facem o singură observație. Pentru începutul culturii Noua(-Sabatinovka-Coslogeni) amîndouă sistemele de calibrare la care am apelat indică date foarte timpurii, care nu pot fi susținute, deocamdată, prin nici un argument arheologic. În ceea ce privește sfîrșitul aceleiași culturi, datele ^{14}C corectate prin metoda grupului de la Tucson (ca și datele radiocarbon convenționale, de altfel) sînt apropiate de datările stabilite pe cale arheologică, în timp ce datele rezultate din tabelele de calibrare ale lui Person și Stuiver sînt mult prea înalte în comparație cu aceleași datări. Nu trebuie să uităm că, datorită precizărilor care s-au făcut în ultimul timp cu privire la cronologia bronzului tîrziu egeean[49], ca și a evidențierii unor legături directe între spațiul carpato-danubio-pontic și lumea egeeană[50], pare astăzi plauzibil că perioada de existență a culturii Noua-Sabatinovka-Coslogeni, cel puțin în unele regiuni (periferice?) ale ariei sale, s-a prelungit și dincolo de sfîrșitul secolului al XII-lea î.e.n.[51].

Sîntem conștienți că datele radiocarbon de care am dispus au fost puține, iar informațiile aferente lacunare sau inexistente, ceea ce, fără îndoială, a diminuat "din start" valoarea concluziilor la care s-a putut ajunge. Sperăm, totuși, că efortul nostru nu a fost inutil și că această lucrare, pe care o socotim drept o experiență, ar putea prezenta un anumit interes atît pentru arheologi, cît și pentru specialiștii care le "furnizează" datele radiocarbon.

NOTE

1. Cf. A. C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, în AM, II-III, 1964, p. 143-216; idem, *Sur les problèmes du Bronze Tardif carpto-danubien et nord-ouest pontique*, în "Dacia", XI, 1967, p. 59-94; A.I. Terenozkin, *Osnovy hronologii predskifskogo perioda, in "Sovjetskaja Arheologija"*, 1965, 1, p. 63-85; A.M. Leskov, *Jung- und spätbronzezeitliche Depotfunde im nördlichen Schwarzmeergebiet*, 1, PBF, XX, 5, München, 1981, p. 75-76, 87-88, 98; A. László, *Les groupes régionaux anciens du Hallstatt à l'est des Carpates. La Moldavie aux XIIe-VIIe siècles av.n.è*, în vol. *La civilisation de Hallstatt* (ERAUL, No. 36), Liège, 1989, p. 112-114, cu bibliografie. A se vedea și notele următoare.
2. Cf., de exemplu, Peter Breunig (mit einem Beitrag von Horst Willkomm), *^{14}C — Chronologie des vorderasiatischen, südost- und mittel-europäischen Neolithikums*, Köln-Wien, 1987, cu bibliografie și listă de date radiocarbon.
3. Bernhard Hänsel, *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v.Chr.*, în volumul cu același titlu, Berlin, 1982, p. 2.
4. Peter Warren and Vronwy Hankey, *Aegean Bronze Age Chronology*, Bristol, 1989, p. 3. A se vedea și apendicele 2: Aegean Late Neolithic, Final Neolithic and Bronze Age Radiocarbon Dates, p. 175-181, și Bibliography, p. 185-213.
5. Hans-Günter Buchholz, *Einführung*, în volumul *Ägäische Bronzezeit* (von Hans-Günter Buchholz unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter des In- und Auslands), Dermstadt, 1987, p. 9.
6. *Ibidem*, p. 14. A se vedea și Olaf Höckmann, *Zur Problematik der Anwendung naturwissenschaftlicher Datierungsmethoden in der Archäologie*, în același volum, p. 29-51.
7. Succesiunea stratigrafică, în această formă, a fost stabilită treptat, odată cu identificarea, definirea și atribuirea culturală a diferitelor straturi și niveluri de locuire ale așezării. Cf. G.I. Smirnova, *Poselenia pozdnebronzovogo veka i rannego zeleza vozle s. Magala Cernovitskoj oblasti*, în "Kratkie Soobscenija Instituta Istorii Material'noj Kul'tury", No. 70, 1957, p. 99-107; idem, *Poselenie Magala — pamjatnik drevnefrakijskoj kul'tury v Prikarpat'e (vtoroja polovina XIII-sredina VII vv. do.n.e.)*, în vol. *"Drevnie frakijtsy v Severnom Pricernomorje* (MIA, No. 150), 1969, p. 14-35; idem, *Novye issledovanija poselenija Magala*, în "Arheologiceskij Sbornik", 14, 1972, p. 12-31; idem, *Magala I i nekatorye voprosy hronologii pozdnekomarovskoj kul'tury v Prikarpat'e*, în vol. *Eneolit i bronzovyi vek Ukrajny*, Kiev, 1976, p. 118-135; idem, *Kul'turnoistoriceskaja stratigrafija poselenija Magala*, în "Problemy Arheologii", No. 2,

Leningrad, 1978, p. 58-72; idem, *Kul'turno-istoriceskie protsessy v bassejne srednego Dnestra v kontse II — pervoj polovina I tysjaceletij do n.e.* (Rezumatul disertației), Kiev, 1990, 41 p.
8. Respectînd decizia celei de a IX-a Conferințe Internaționale de Radiocarbon, se folosește sigla b.c. pentru datele necalibrate (epxrimate în ani ^{14}C), iar sigla B.C. pentru datele calibrate (exprimate în ani reali, astronomici).
9. G. I. Smirnova, *op. cit.* (1972), p. 29.
10. Datele și observațiile puse între [paranteze drepte] aparțin autorului — A.L.
11. G. I. Smirnova, op.cit. (1972), p.29, nota 26, menționează și prima publicație — eronată de altfel — a acestei datări de A.A. Sementsov et al., în "Sovjetskaja Arheologija", 1969, 1, p. 255.
12. G. I. Smirnova, *op.cit.* (1969), p. 32-34; idem, *op.cit.* (1972), p. 29.
13. G. I. Smirnova, *op.cit.* (1972), p. 29 și nota 29 cu referire la I. K. Svesnikov, *Bogatye pogrebenija komarovskoj kul'tury u s. Ivan'ja Rovenskoj oblasti*, în "Sovjetskaja Arheologija", 1968, 2, p. 167.
14. G. I. Smirnova, *op.cit.* (1976), p. 126.
15. G. I. Smirnova, *op.cit.* (1976), p. 126-127.
16. G. I. Smirnova, *op.cit.* (1990), p. 9-11.
17. A. C. Florescu, *op.cit.* (1964, 1967).
18. G. I. Smirnova, *op.cit.* (1990), p. 11.
19. I. N. Sarafutdinova, *Sabatinovskaja kul'tura*, în *S.S. Berezanskaja et al.*, *Kul'tury epohi bronzy na teritorii Ukrajny*, Kiev, 1986, p. 116.
20. Cu aceeași ocazie, I. N. Sarafutdinova a avut amabilitatea să ne ofere lista completă a datelor radiocarbon obținute pentru stațiunea de la Vinogradnyj Sad, încă nepublicate, dar nu ne-a autorizat să le utilizăm în studiul nostru. Astfel, în cele ce urmează, ne vom referi la intervalul amintit, ceea ce reprezintă întinderea în timp a datelor celor șase mostre analizate. Ne mai permitem doar observația că dacă am avea în vedere toate datele și marjele de eroare, această întindere în timp ar fi și mai mare, în ambele direcții.
21. I. T. Cernjakov, *Severno-Zapadnoe Pricernomor'je vo vtoroj polovine II tys. do n.e.*, Kiev, 1985, p. 148. Dintr-o eroare, în text figurează 110 ± 70 în loc de 1100 ± 70 (cf. *infra*).
22. *Ibidem*, p. 151.
23. V. V. Otroscenko, *Novyj kurgannyj mogil'nik belozerskogo vremeni*, în vol. *Skifskij mir* (red. V. A. Il'inskaja et al.), Kiev, 1975, p. 193; idem, *Belozarskaja kul'tura*, în S.S. Berezanskaja et al., *op.cit.* (1986), p. 126. *Ibidem* și fig. 134 (hartă), no. 96, autorul precizează că, în realitate, numele localității este Zapovitnoe, rai. Kamenka Dnepr., "Stepnoj" fiind numele Sovhozului pe teritoriul căruia se află tumulii.
24. V. V. Otroscenko, *op.cit.* (1986), p. 150. Autorul menționează și o dată "geomagnetică" — sec. X î.e.n. Seria de date radiocarbon pentru necropola de a Stepnoj este comparată cu alte două serii de date, una pentru stratul inferior al așezării Serzen Jurt și alta pentru așezarea Tau Kipcak, confirmînd sincronizarea culturii Belozerka cu etapele timpurii ale culturii Koban și ale culturii Kizil Kobin, aceasta din urmă răspîndită în sudul pensinsulei Crimeea.
25. Regretăm că nu am avut posibilitatea să consultăm lucrările de referință, citate de Otroscenko, în care aceste date radiocarbon sînt comunicate, probabil, cu toate detaliile necesare interpretării lor juste.
26. V. V. Otroscenko, *op.cit.* (1986), p. 150. Pentru problema cronologiei și periodicizării, în general, cf. și p. 148-149.
27. V. P. Vancugov, *Pamjatniki tudorovskogo tipa v severo-zapadnom Pricernomor'e. (K. voprosu o belozerskoj kul'ture)*, în vol. *Mezplemennye svjazi epohi bronzy na terrirorri Ukrajny* (red. I. I. Artemenko), Kiev, 1987, p. 126. În cartea sa, *Belozerskie pamjatniki v severno-zapadmon Pricernomor'je*, Kiev, 1990, p. 119, Vancugov menționează aceeași dată sub formă de 930 ±45 î.e.n.
28. V. P. Vancugov, *op.cit.* (1990), p. 117-119.
29. V. V. Otroscenko, *op.cit.* (1986), p. 150. Cf. și G.I. Smirnova, Osnovy hronologii predskifskih pamjatnikov jugo-zapada SSSR, în "Sovjetskaja Arheologija", 1985, 4. p. 43 (tabel sinoptic); A. László, *op.cit.* (1989), p. 127 (tabel sinoptic).
30. Cf. A. László, *op.cit.* (1989), p. 127 (tabel sinoptic. Grupul Grănicești — cultura Gáva-Holihrady); G. I. Smirnova, *op.cit.* (1990), p. 40-41 (tabel sinoptic).
31. Ilie Borziac, *Despre o nouă necropolă de tip Saharna de pe Nistrul mijlociu*, comunicare prezentată la cel de al XIII-lea Simpozion Național de Tracologie, Satu Mare-Carei, septembrie 1990. (Cf. și *Symposia Thracologica*, 8, 1990, p. 13). În lucrarea publicată, data radiocarbon nu este menționată. Cf. A.N. Levinschi, I.A. Borziac, *Necropole plană de tip Saharna-Solonceni de la Climăuții de Jos*, în "Buletinul Academiei de Științe a RSS Moldova. Științe sociale, 3 (95), Chișinău, 1990, p. 50-54.
32. V. V. Otroscenko, *op.cit.* (1986), p. 148-150; V.P. Vancugov, *op.cit.* (1987), p. 126; idem, *op.cit.* (1990), p. 110-119.
33. I. T. Cernjakov, *op.cit.* (1985), p. 151.
34. V. P. Vancugov, *op.cit.* (1990), p. 119.
35. Cf. supra și I. T. Cernjakov, *op.cit.* (1985), p. 147-151.
36. V. P. Vancugov, *op.cit.* (1990), p. 110-117, fig. 35/11. Pentru acest tip de fibulă a se vedea, de exemplu, și E. Sapouna-Sakellarikis, *Die Fibeln der griechische Inseln*, PBF, XIV.4, München, 1978, p. 34-41, în special p. 35 (Violinbogenfibeln, Typ I a) și T. Bader, *Die Fibeln in Rumänien*, PBF, XIV-6, München, 1983, p. 8-12 (Einteilige Drahtbügelfibeln vom Typ Peschiera), cu o bogată bibliografie.
37. C. Buzdugan, *Cercetările arheologice de la Ratesu Cuzei, jud. Vaslui*, în CA, III 1979, p. 60-62, 73-74, fig. 7/3.
38. Pentru cronologia, periodizarea și legăturile culturii Belogrudovka a se vedea lucrările citate în nota 29 și A. I. Terenozkin, *Predskifskij period na dneprovskom pravobereze*, Kiev, 1961; S. S. Berezanska, în vol. *Arheologija Ukrajnskoj SSR*, 1, Kiev, 1971; A. László, în ASUI, 32, 1986, p. 1-12; idem, *op.cit.* (1989), p. 124 și 127 (tabel sinoptic), cu bibliografie.

39. Cf. A. László, *op.cit.* (1989), p. 119-124 şi 127 (tabel sinoptic).
40. În ceea ce priveşte cea de a doua posibilitate, menţionăm că, analizînd seria de date radiocarbon pentru aşezarea de la Kastanas, B. Hänsel a remarcat că datările privitoare la straturile 14-6 nu se diferenţiază din punct de vedere cronologic: ele se plasează, cu unele devieri, în secolul XI şi începutul secolului X (b.c.). Acest fapt este în evidentă contradicţie cu succesiunea stratigrafică foarte bine stabilită a aşezării şi cu datările absolute bune (sec. XII-IX î.e.n.), asigurate de ceramica miceniană şi protogeometrică, prezentă în straturile amintite. Cf. B. Hänsel, *op.cit.* (1982), p.4.
41. Alix Hochstetter, *Eine Nadel der Noua-Kultur aus Nordgriechenland. Ein Beitrag zur absoluten Chronologie der späten Bronzezeit im Karpatenbecken*, în "Germania", 59, 1981, 2, p. 239-259. Pe lîngă acul de bronz din aşezarea Noua de la Mahala, citat de A. Hochstetter (p. 257, no. 19, fig. 3/4), mai există încă un ac de os de acelaşi tip, descoperit în cenuşarul nr. 3 de la Mahala. Cf. G. I. Smirnova, *op.cit.* (1972), p. 21, fig.8/4.
42. Cf. B. Hänsel, *op.cit.* (1982), p. 2-4 şi fig. 1.
43. Cf. *supra* şi notele privind cronologia culturii Noua-Sabatinovka-Coslogeni.
44. H. Schwabedissen, Konventionelle oder kalibrierte C^{14} Daten, în "Arch. Informationen" (Wolfenbüttel), 4, 1978, p. 110-117. Apud B. Hänsel, *op.cit.* (1982), p. 3.
45. B. Hänsel, *op.cit.* (1982), p. 3.
46. Jeffrey Klein, J. C. Lermann, P. E. Damon, E. K. Ralph, *"Calibration" des dates "radiocarbone"*, în *"Revue d'Archéometrie". Supplement*, 1983, p. 3-46. (Tradus după Radiocarbon, 1982).
47. Gordon W. Pearson and Minze Stuiver, *High-Precision Calibration of the Radiocarbon Time Scale, 500-2500 BC*, în "Radiocarbon", vol. 28, no. 28, 1986, p. 839-862.
48. Minze Stuiver and Gordon W. Pearson, *High-Precision Calibration of the Radiocarbon Time Sale, AD 1950-500 BC*, în "Radiocaron", vol. 28, no. 28, 1986, p. 805-838.
49. N. K. Sandars, *From Bronze Age to Iron Age: a sequel to a sequel*, în vol. *The European Community in Later Prehistory*, London, 1971, p. 3-29; V. Hankey, P. Warren, *The Absolute Chronology of the Aegean Late Bronze Age*, în "Bull. Inst. Class. Stud.". London, 21, 1974, p. 142-152., şi, mai recent, P. Warren and V. Hankey, *op.cit.* (1989). A se vedea şi Chr. Podzuweit, *Die mykenische Welt und Troja, in vol. Südosteurope zwischen 1600 und 1000*, Berlin, 1982, p. 65-88.
50. B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Berlin, 1976, I, p. 229-236; A. Hochstetter, *op.cit.* (1981); Goranka Tonceva, *Problèmes de l'art de l'âge du bronze récent en Bulgarie du nord-est*, în "Thracia Pontica", II (Jambol), 1985, p. 297-306; A. László, *Troy and the Lower Danube Region at the End of the Bronze Age*, sub tipar în Actele Congresului Internaţional *Archeology and Heinrich Schliemann. A century after his death*, Atena, 14-22 aprilie 1990. O variantă în limba română a aceleiaşi lucrări: ASUI, 37, 1991.
51. A. László, *op.cit.* (1990/1991), cu bibliografie. Cf. şi M. Neagru, D. B. Nanu, *Consideraţii preliminare asupra aşezării eponime de la Grădiştea Coslogeni, jud. Călăraşi*, în "Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos", II, 1986, p. 99-128.

Nr.	Locul de descoperire	Cultura Faza	Tip monument Complexul	Laboratorul Nr. analizei	Date ^{14}C convenționale		Date ^{14}C calibrate B.C. după tabelele de calibrare	
					B.P.	b.c.	ale "grupului de la Tucson"	ale lui Pearson și Stuiver
1	Vinogradnyj Sad	Sabatinovka	așezare	Leningrad	3480 - 2760	1540 - 810	**1995** - 1680 1230 - **780**	**1909** - 1746 1020 - **820**
2	Ivanja	Komarovo	tumulul nr. 2	Groningen	3235 ±35	1285 ±35	1690 - 1390	**1592** - 1569 1528 - 1503 1478 - **1462**
3	Mahala stratul IIa	Noua I	așezare bordeiul 3	Tokio GaK 2449	4580 ±130	2630 ±130	3755 - 2935	
4	idem	idem	idem	Berlin Bln 1086	3260 ±100	1310 ±100	1770 - 1370	1680 - 1430
5	Mahala stratul IIb	Noua II	groapa nr. 87	Tokio GaK 2448	3390 ±90	1440 ±90	1960 - 1535	**1880** - 1610 1555 - **1542**
6	idem	idem	idem	Berlin Bln 1085	3135 ±100	1185 ±100	1670 - 1120	1520 - 1310
7	idem	idem	cenușarul nr. 2	Groningen Gr 5135	3100 ±55	1150 ±55	1560 - 1135	1434 - 1313
8	Mahala stratul II	Noua	groapa nr. 82	Leningrad	2380 ±80	430 ±80	780 - 195	**755** - 698 537 - **392**
9	Stepnoj (Zapovitnoe)	Belozerka	necropolă tumulară		3050 ±70	1100 ±70	1525 - 1115	**1424** - 1258 1236 - **1225**
10	idem	idem	idem		2850 ±40	900 ±40	1245 - 835	1094 - 992
11	idem	idem	idem		2805 ±55	855 ±55	1225 - 810	1023 - 900
12	idem	idem	idem		2700 ±45	750 ±45	1035 - 780	902 - 817
13	Kockovatoe	idem	tumulul 32 morm. nr. 1	Kiev KI 1714	2900 ±45	950 ±45	1330 - 885	1160 - 1020
14	Obukov	Belogrudovka	așezare		3070 ±70	1120 ±70	1540 - 1120	1434 - 1263
15	Climăuți	Saharna-Solonceni	necropolă plană	Leningrad	3060 ±60	1110 ±60	1535 - 1115	1416 - 1263

TABELUL 1

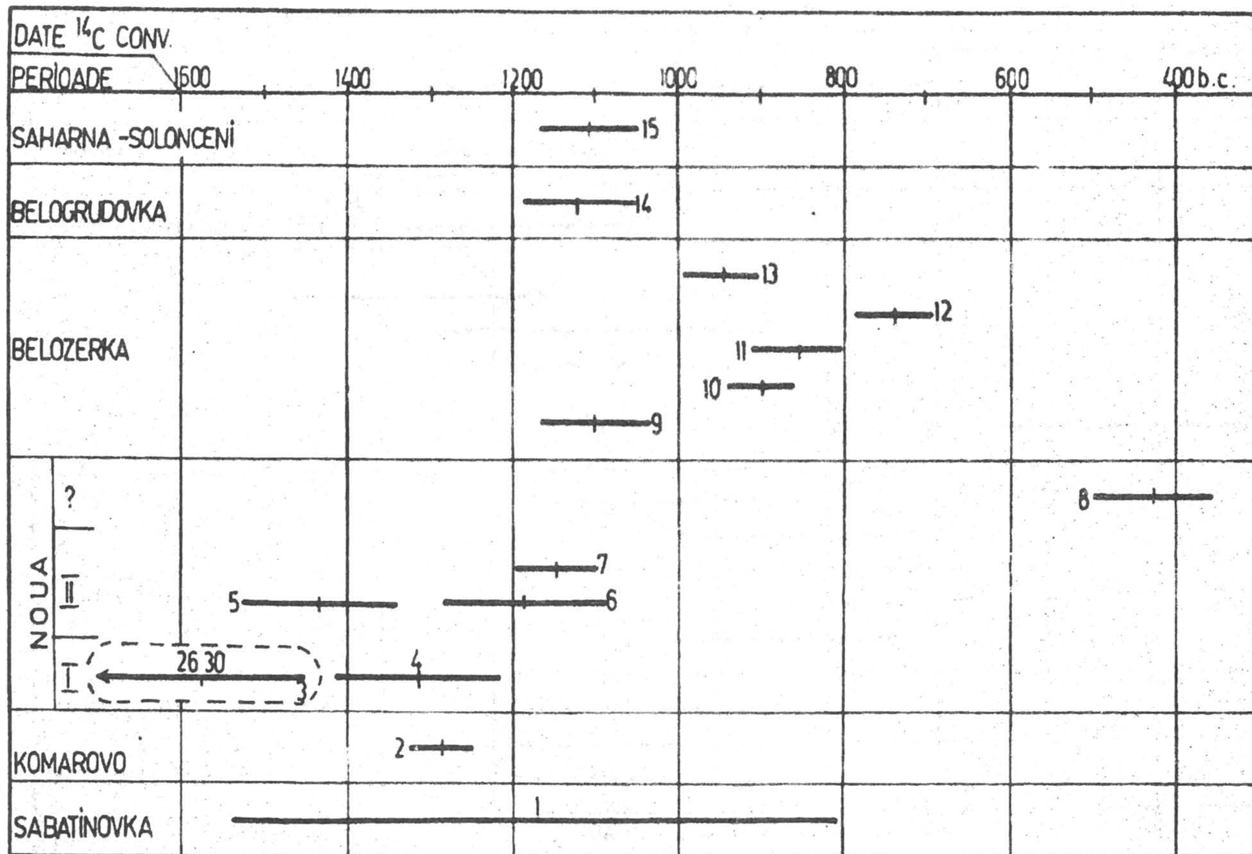

Fig. 1. Dispunerea în timp a datelor radiocarbon convenționale transpuse pe scara cronologică B.C.

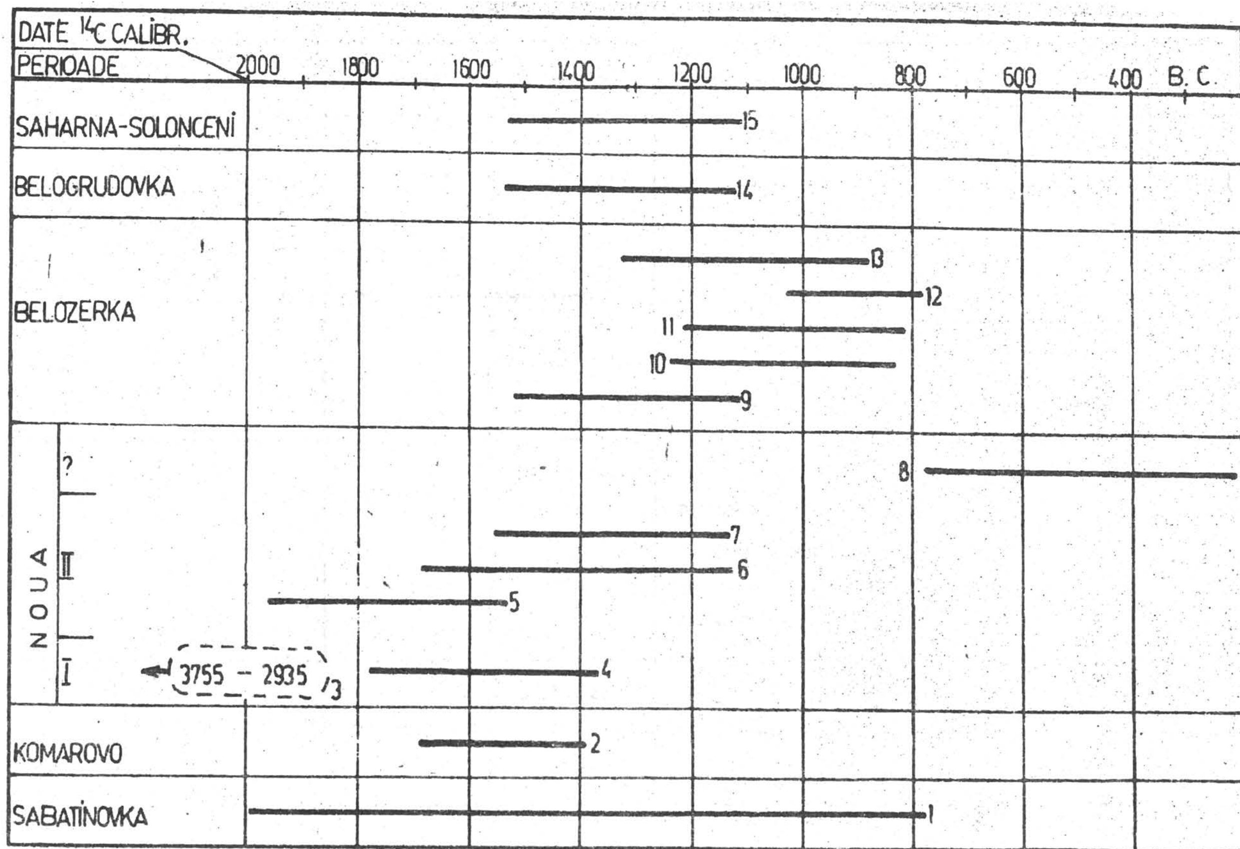

Fig. 2. Dispunerea în timp pe scara cronologică B.C. a intervalelor corespunzînd datelor radiocarbon convenţionale, conform tabelelor de corecţie ale "grupului de la Tucson".

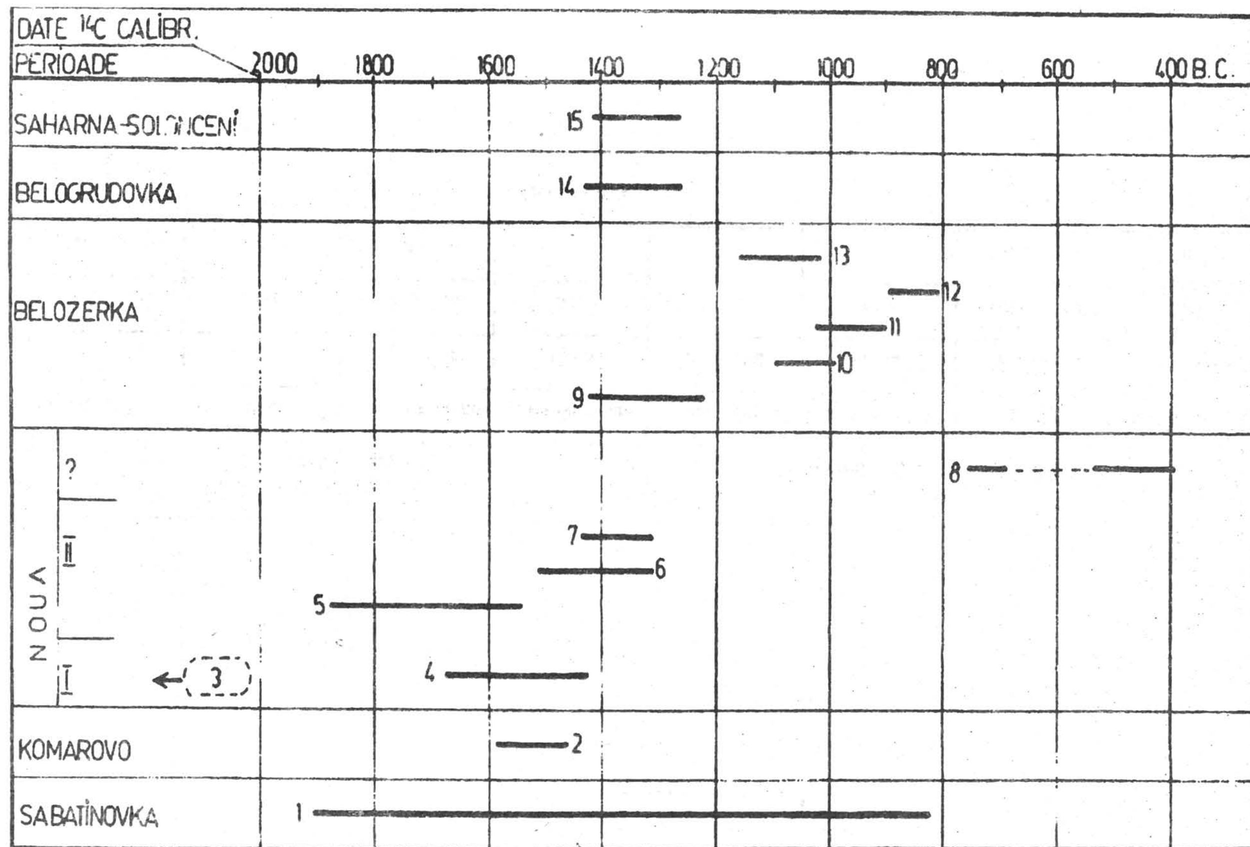

Fig. 3. Dispunerea în timp pe scara cronologică B.C. a intervalelor corespunzînd datelor radiocarbon convenționale, conform tabelelor de calibrare ale lui Pearson și Stuiver.

CULTURA	DATE ^{14}C CONVENȚIONALE în ani radiocarbon b.c.				DATE ^{14}C CALIBRATE în ani reali B.C. după tabelele de corecție			
	după valorile lor centrale		împreună cu marjele lor de eroare		ale "grupului de la Tucson"		ale lui Pearson și Stuiver	
	intervalul	durata	intervalul	durata	intervalul	durata	intervalul	durata
NOUA	1310 - 1150	160	1410 - 1085	325	1770 - 1120	650	1680 - 1310	370
BELOZERKA	1100 - 855	245	1170 - 800	370	1525 - 810	715	1424 - 900	524

TABELUL 2

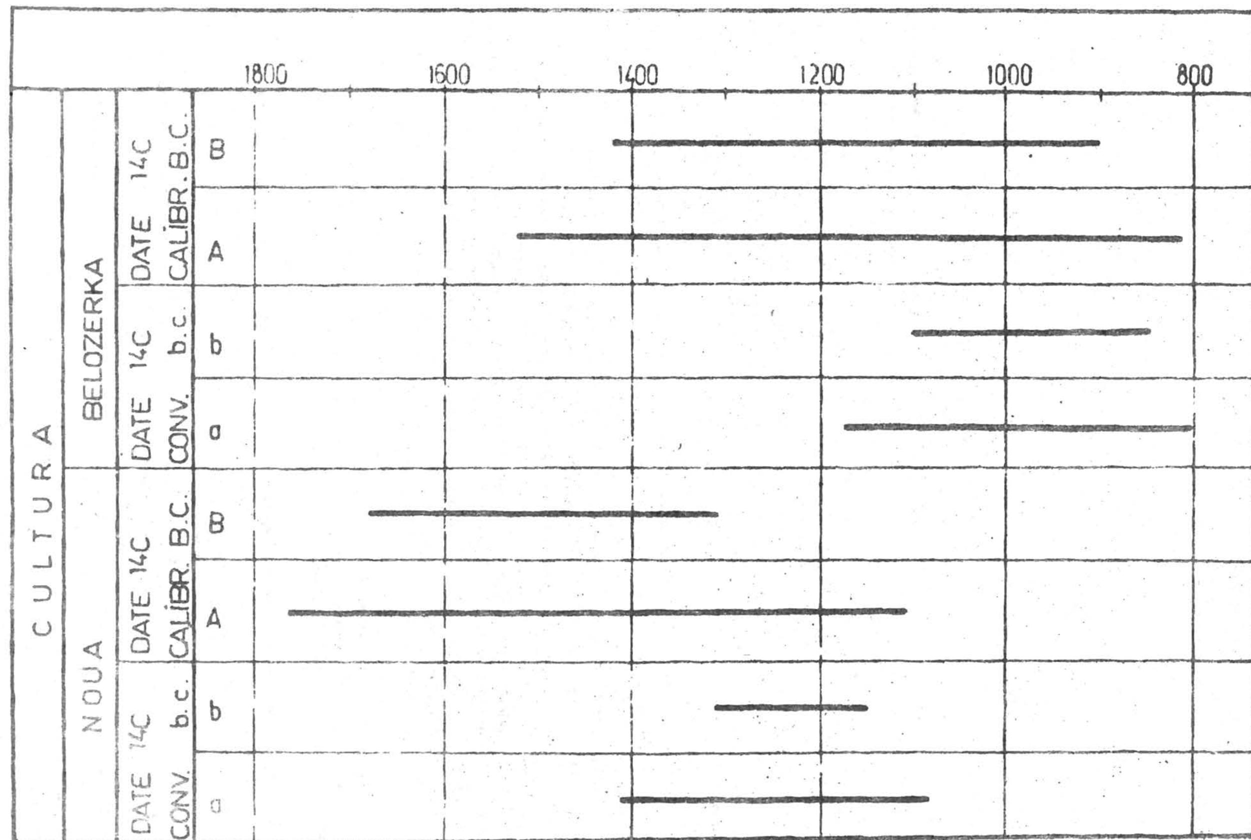

Fig. 4. Poziția cronologică comparată a culturilor Noua și Belozerka în lumina datelor radiocarbon convenționale (a: cu marjele lor de eroare, b: după valorile lor centrale) și calibrate (A: după tabelele de corecție ale "grupului de la Tucson", B: după tabelele lui Pearson și Stuiver).

NELU ZUGRAVU

LAURENŢIU DE NOVAE ET LA NOUVELLE CONCEPTION DU TEMPS

L'auteur. Laurenţiu est un représentant de la pensée patristique de la première moitié du Ve siècle de la province Moesie Inférieure (aujourd'hui la Bulgarie). Le laconisme des textes a été la cause des controverses sur son identité; il a été confondu avec Laurenţiu de Novara, devenu évêque de Milan entre 490-512, avec Laurenţiu de Sirmium (début du Ve siècle). Ce n'est qu'en 1937 que Dom Morin a prouvé l'existence d'un évêque, Laurenţiu de Novae (aujourd'hui, Stalkan, la Bulgarie). Son oeuvre comprend trois homélies, toutes comprises dans *PL*, 66, Paris, 1848, 89-116 (*De doubus temporibus* et *De eleemosyna)*, 116-124 (*De muliere Chananaea*). Pour la présente étude, nous nous sommes arrêtés sur la première, envisagée d'une perspective philosophique.

L'époque. Le christianisme et la découverte de l'histoire. Le passage de la spiritualité antique à la spiritualité chrétienne a été un processus complexe qui a généré d'importantes transformations de valeur, la plus spéctaculaire étant le changement de la perception sur la durée. Le fait est parfaitement explicable si l'on pense que, en même temps que la décomposition du monde romain, le conflit entre la mentalité paienne et la mentalité chrétienne a donné naissance à une profonde interrogation sur le sens de l'histoire humaine. Donc, comprendre la signification du devenir dans un monde en mouvement, bouleversé, trouver la cadence réelle dans un moment ou tout se développait selon d'autres rythmes que celles consacrées, découvrir la place et le but de l'homme dans cet univers soumis aux changements rapides représentaient des préoccupations fondamentales des penseurs de l'époque. C'est pourquoi le temps et la temporalité étaient devenus des sujets de choix. Dans ce sens, les chercheurs ont montré que, tant aux niveaux élaborés de la pensée que dans ceux moins systématisés du psychisme collectif, on a exprimé des modalités diverses de perception du temps, s'est manifestée une variété de niveaux temporels. Le christianisme a contribué beaucoup à la création de cette réalité Son ascension a eu lieu dans les conditions d'une insatisfaction vis-àvis de l'ancienne conception cyclique, imprécise de l'histoire; l'expression la plus fidèle de ce sentiment était la tendance vers le monothéisme et l'universalité, manifestés à la fin de l'Antiquité, par lesquels l'homme essayait de tracer un certain sens, une finalité du monde. La religion chrétienne a mis en circulation cette nouvelle mentalité sur le temps, répondant à la sensibilité des consciences de l'époque. A la différence de la pensée antique, qui rendait impossible la transformation de l'histoire en objet de connaissance, à cause de la vision cyclique de la vie cosmique et humaine, le christianisme a donné un nouveau sens à la durée; celle ci a un but, le salut et la résurrection de l'homme, la redécouverte du Paradis perdu, donc l'approche de la divinité dont il s'était éloigné par le péché original. Le travail du Logos *en histoire et sur l'histoire* a généré "une entente historique" du monde, disait Origène, ou *l'homme devient le noyau central de la durée, et l'histoire, la voie de son salut*. Par conséquent, *le christianisme a découvert l'histoire, donc la temporalité*. Le temps a été "coupé en deux", selon l'heureuse expression de Jacques le Goff: *dans son écoulement infini, une ère plus humaine commence, l'ère chrétienne (de Jésus Christ), ou le temps peut être contrôlé et dominé, offre espoir et liberté de volonté: par lui, l'homme peut s'approcher de la divinité.*

Le temps et la liberté humaine. Laurenţiu exprime une conception semblable dans son homélie *De duobus temporibus* (*PL*, 66, 89-116). C'est ce qui le distingue d'Eusèbe de Cesarée, Isidore de Séville ou Bède le Vénérable, qui ont cherché une date de la Création, de Théophile d'Antiochie, qui a élaboré une chronologie de l'ère chrétienne, et d'Aurelius Augustinus qui a essayé de définir le temps. Selon Laurenţiu, *le temps existe, il est un attribut de la divinité, mais sa manière d'être est histoire, devenir de l'humanité, car il a été prédestiné a être le milieu qui sauve l'homme*. Ce salut n'a pas le même contenu au long de l'histoire, parce que le temps lui-même n'est pas uniforme; *il est divisé*, connait une césure marquée par la manifestation du Logos comme homme: *"Duo sunt tempora ab Altissimo praestituta, in quibus datur duplex hominibus remissio peccatorum... uno ab Adam usque ad Christum, altero a Christo usque ad finem saeculi"* (*PL*, 66, 89). Avec cette idée, Laurenţiu s'inscrit dans la ligne des penseurs chrétiens antérieurs, pour qui l'histoire réelle commençait avec Jésus Christ; *l'humanité découvre sa plénitude et son éternité en même temps que la loi nouvelle et Jésus Christ* (νόμος), qui remplace l'ancienne, restrictive (Διαθήκη) (Sf. Iustin, *Dial.*, XII, 2; XIV, 3; Irineu, *Adv. Haeres.*, III, 10,5; IV, 9, 2; Tertullian, *Adv. Jud.*, III; Clement Alexandrinul, *Ped.*, 59.1).

Donc, "ceux-ci sont les deux temps"; les deux ont du sens uniquement si l'homme est absous de péchés. Pour Larenţiu de Novae, aux deux temps correspondent deux formes de pardon: la premièŕe a un caractère collectif, général, concerne l'humanité dans sa totalité, la deuxième, une "libération de soi"; elle est "fruit du repentir", "de l'effort" humain individuel. Laurenţiu y exprime un principe philosophique très peu orthodoxe pour son époque et ceci constitue, selon nous, l'originalité de sa pensée; *la nouvelle dimension temporelle instituée aves la manifestation du Logos en histoire restitue à l'homme son individualité, le détache de la masse informe de la collectivité, pour rendre sa singularité, la possibilité de l'action personnelle.* Puisque l'homme s'est autocondamné par manque de "maîtrise" de soi, c'est toujours lui qui peut se racheter par le repentir. En d'autres mots, l'homme acquiert la *liberté*. "Du jour même et l'heure où tu es sorti du baptême, écrivait le penseur, toi-même tu es pour toi source éternelle et pardon quotidien. Tu n'as pas besoin du maître... Ta sagasse est l'eau qui t'enveloppe, ayant l'appararence du coeur, pour que tu te vois toimême" (PL, 66, 92). Si ce n'est pas une affirmation trop audacieuse, nous pouvons affirmer que Laurenţiu de Novae est un véritable précurseur du protestantisme. Sans doute, bon nombre de penseurs chrétiens on montré que l'homme possède le libre arbitre; mais à la différence de ceux-ci, pour qui le libre arbitre n'était qu'une source du mal (par exemple, Saint Kyril de Yérusalem, Cat., II, 1), l'évêque de la Moesie lui attribuait aussi la source du salut. "Tu as une volonté libre et un sentiment accordé par Dieu. Pense en toi-même que tu es le visage de Dieu et que tu peux ne pas être anéanti. Si tu as en la sagesse et la liberté de ta volonté, Dieu est en toi..." ("*...Si est in te prudentia, si habes consilium et proprium mentis arbitrium. Dues in te est*").

L'ère ouvèrte par Jésus Christ change donc la condition de l'homme. Celui-ci n'est plus damné, mais il a la chance du salut par la valorification des qualités divines avec lesquelles il a été investi au moment de la Création. "Réfléchis au fait que tu es le visage de Dieu. Dieu t'as fait sage, avec une âme prévoyante, avec une pensée secrète, avec des sentiments élevés et il ne veut pas te perdre, mais te sauver..." (PL, 66, 98). Par conséquent, "le deuxième temps" — de Jésus Christ — se trouve sous le signe de l'action individuelle de l'homme, de sa libre manifestation en histoire. *Le temps de Jésus Christ est en définitive un temps anthropologique.*

Par ses idées, Laurenţiu de Novae est un représentant fameux de la patristique de l'espace danubien, à côté de Niceta de Remesiana, Denis Exiguus ou Saint Jean Cassian. Sa conception reflète la pénétration de la nouvelle mentalité chrétienne sur le temps.

BIBLIOGRAPHIE SÉLECTIVE

— Laurentiu de Novae, *De doubus temporibus. De eleemosyna, De muliere Chananaea*, in *PL*, 66, 89-124; en roumain, in MO, anul XXXVIII, 4-6, 1986

— Germain Morin, *L'évêque Laurent de "Novae" et ses opuscules théologiques attribuès à tort un Laurent de Novare*, in "Revue des Sciences philosophiques et théologiques", XXII, 1937, 2. p. 307-317

— I.G. Coman, *Scriitori bisericesti din epoca stràromână*, Bucuresti, 1979, p. 175-184

— B. Altaner, A. Stuiber, *Patrologie*, 1966

GH. PUNGĂ

TAINELE UNUI TRATAT SECRET: SUCEAVA, 1 MARTIE 1542

Résumé

Ecrit à l'aide des documents découverts à la moitié du XIXe siècle par Al. Papiu Ilarian dans les archives berlinoises, notre étude apporte toute une série d'arguments qui prouvent l'authenticité du traité clôt le 1er mars 1542 entre Petru Rares et Joachim II de Brandenbourg, le commandent de la croisade pour la libération de Buda, assiégée par les Turcs. L'auteur démontre aussi qu'à part quelques inadvertences (qui sont expliquées), les procurations rédigées le 24, 25 juin et le 6 juillet 1542 sont tout à fait authentiques. Informé par son émissaire de Constantinople, I. Laski, des besoins d'argent qu'avait le prince de la Moldavie, qui voulait racheter la cité de Tighina, le prince electeur promettait par les trois actes cités des sommes de plus en plus élevées, pour être sûr de s'adjoindre le soutien de Petru Rares dans la campagne contre les Turcs, de l'été 1542.

Par conséquence de leur authenticité, tous ces documents peuvent être utilisés sans faute dans la recherche historique, le pacte du 1er mars 1542 étant aussi important par la première signature autographe d'un prince moldave, à lettres latines, qu'il contient.

Cu mai bine de 130 de ani în urmă, Al. Papiu Ilarian descoperea în arhivele berlineze cîteva documente privitoare la relațiile lui Petru Rareș și a urmașilor săi cu austriecii[1]. La scurt timp, ele au fost publicate în cunoscuta culegere de izvoare *Tezaur de monumente istorice*[2], ediție care a stat la baza cercetărilor ulterioare[3]. Cu toate acestea, unele "ciudățenii"[4] ale acestor acte n-au primit încă o explicație plauzibilă, influențînd, astfel, "scenariul" propus de diverse interpretări istoriografice. Neavînd posibilitatea unor investigații diplomatice — de altfel, se pare că documentele nu se mai află la locul lor[5] —, în cele ce urmează, vom încerca să eliminăm unele inadvertențe doar printr-o integrare a acestor surse în contextul politico-militar în care ele au fost emise.

Primul din seria documentelor este tratatul din 1 martie 1542, încheiat de Petru Rareș, la Suceava, cu marcgraful Ioachim al II-lea de Brandenburg (1532-1571), comandantul militar suprem al Sfîntului Imperiu, însărcinat cu despresurarea Budei. Deoarece acest pact secret are implicații directe în interpretarea celorlalte acte, vom reproduce cele mai importante pasaje ale sale[6]. Astfel, după ce relevă puternica ofensivă otomană asupra Europei, se arată că pentru a scăpa "din această robie turcească și să nu fim constrînși a ne lupta contra sîngelui creștinesc și *pentru ca să putem căpăta îndărăt cetățile și posesiunile noastre* și a ne păstra credința catolică și ca să putem fi legați uniți și întrupați de-a pururea cu sacrul Imperiu Roman, noi promitem și ne obligăm... că vom pune și vom ține de-a pururea și în anumite locuri spioni buni și credincioși care vor pîndi și vor observa plecarea turcului din Constantinopol, gătirea lui de război, ordinea, oastea și toată puterea lui..." (subl. ns.). În planul tactic maximal al cruciaților, lui Petru Rareș îi revenea un rol important: "Și dacă împăratul turcilor ar veni el singur în persoană, și noi cu supușii noștri și cu alți cîțiva pe care îi vom atrage de partea noastră, dacă se va întîmpla să fim cu turcii și timpul ni se va părea oportun, atunci, noi, împreună cu supușii noștrii, precum și cu ceilalți ce vor fi cu noi, vom întoarce toate puterile și oastea noastră și vom trece de partea oastei creștine și-i vom da ajutor, și de va fi numai prin putință, pe însuși împăratul turcilor în persoană, viu ori mort, îl vom da în mîinile prealuminatului domniei sale, ca un căpitan suprem al războiului". Mai mult, domnul Moldovei trebuia să trimită "pentru întreținerea oastei creștine treizeci de mii de boi din țările noastre, prin Polonia, la locul unde se va afla oastea, cu preț drept și cuviincios". În schimb, voievodul cerea principelui german să medieze încheierea unei alianțe cu Polonia și să intervină pe lîngă împărat ca, după ce el și urmașii săi vor îndeplini aceste sarcini, să cîștige "stat și scaun în Imperiul Roman demn de condițiunea noastră".

În strînsă legătură cu acest interesant tratat care poartă semnătura autografă a lui Petru Rareș[7], Al. Papiu Ilarian a publicat și alte trei documente emise de Ioachim al II-lea de Brandenburg în zilele de 24 iunie, 29 iunie și 6 iulie 1542[8].

Scris la Viena, primul act este de fapt o obligațiune prin care căpitanul suprem al cruciadei recunoștea că este dator domnului Moldovei cu 200.000 de florini, "și anume, una sută mii florini unguresti ne-au numărat-o în bani gata, iar pentru restul de una sută mii de florini unguresti ne-a dat boi pe care, vînzîndu-i în Iaroslav, prin servitorul

nostru, am primit banii". Suma urma să fie restituită lui Petru Rareș sau urmașilor săi în două soroace: jumătate "la viitoarele serbări ale Paștilor anului 1548", iar restul în 1554.

Prin a doua obligațiune, marcgraful se recunoștea dator față de voievodul Moldovei cu 300.000 de florini, ca urmare "*a unei învoieli și pact încheiat, atingător de anumite trebi secrete*". Acest document specifica că banii urmau să fie trimiși la trei luni "*după ce cauzele pentru care am promis prealuminatei domniei sale această sumă vor avea efectul dorit și se vor executa, așa precum sună cartea domniei sale sigilată*" (subl. ns.).

Emis în "tabăra de la Dunăre, de lîngă Viena", deci în timpul în care puțina și dezorganizata oștire cruciată se deplasa spre Buda, cel de-al treilea act reproduce unele din clauzele tratatului din 1 martie, menționînd însă că "*dacă mai sus numitul principe al Moldovei va executa această treabă, despre care păstrăm cartea sa însemnată cu mîinile sale proprii și sigilată și o va duce la bun sfîrșit, atunci noi vom fi obligați, sub credința noastră de principe și sub jurămîntul ce am făcut Cesarului a răspunde, a număra sau a face să se numere în mîinile mai sus numitului principe și ale urmașilor săi și a celor ce se țin de el și sînt favorabili acestei cauze, îndată, la anul și ziua ce va urma după aceasta, suma de cinci sute de mii de galbeni unguresti de greutate bună și justă, în cetatea Liowului rusesc, fără de nici o fraudă și înșelăciune și fără de vreo altă uneltire ce s-ar putea inventa din legi sau afară din legi*" (subl. ns.). Această ultimă procură menționa că domnul trebuia "să țină în oarecari locuri spioni buni și credincioși, care să cerceteze și să afle cu grijă deosebită și deplinătate toate secretele inamicului"; să trimită prin Polonia treizeci de mii de boi, pentru care "va primi un preț drept și cuviincios în aur bun sau în postav", iar după terminarea cruciadei, Ioachim urma să arbitreze "neînțelegerile" lui Petru Rareș cu Polonia. "Toate acestea și fiecare în parte" marcgraful le făcea "sub credința noastră de principe" și sub jurămîntul depus față de împărat.

Spre sfîrșitul secolului al XVI-lea, în momentul în care se organiza Liga creștină, iar unii pretendenți la tronurile Țărilor Române și-au intensificat activitatea politică, au fost redactate și alte acte privitoare la relațiile moldo-austriece. Acum, obligațiunea din 24 iunie 1542 se afla, foarte probabil, în mîinile unui oarecare Wolfgang, care, declarîndu-se nepot legitim al lui Petru Rareș, dorea să ocupe scaunul Mușatinilor. Pentru aceasta, el trebuia să dovedească că este urmașul acestui voievod. Astfel, "dosarul 1 martie 1542" se completează cu alte trei "piese"[9], toate datînd din anul 1594: printr-un act emis la 20 aprilie de jurații din Sasin, orașul natal al pretendentului menționat, se arată că acesta era, într-adevăr, fiul legitim al lui Bogdan voievod, unul din urmașii lui Petru Rareș, și al Frăsinei Nagywathi. Eliberat de episcopul de Nitra, cel de-al doilea document confirmă că Wolfgang era moștenitorul lui "Bogdan voievod, numit și Constantin, fiul mai mic al răposatului Petru cel Bătrîn", care, de frica turcilor, după uciderea fratelui său, Ștefan Rareș, a fugit în părțile Ungariei.

În sfîrșit, al treilea act păstrat este opera capitlului bisericii din Pojon, prin care, în urma audierii unor martori, se întărea această genealogie, menționîndu-se și faptul că, după moartea "tatălui său" întîmplată în Ungaria, îndată ce Wolfgang voievod ajunsese în etatea juniei, stimulat de bărbăția părintelui său, urmă studiile militare mai mulți ani".

"Înarmat" cu aceste acte, tînărul pretendent se adresă împăratului[11], arătîndu-i că după dispariția "domnului Petru cel Bătrîn, principele cel de preafericită aducere aminte, această țară nu a mai fost condusă de nici un moștenitor legitim, ci de către persoane de condiție joasă, care apucară domnia cu puterea, prin intrigi de partide sau erau impuse de tiranul turc". Atît timp cît el este "singurul și adevăratul" succesor al lui Bogdan-Constantin, voievodul care, în vremea împăratului Ferdinand, "și-a lăsat viața cu vitejie pe cîmpul de luptă împotriva turcului", cerea să fie recomandat și arhiducelui Maximilian, care, la rîndul său, urma să intervină pe lîng principele Transilvaniei și boierii moldoveni în vederea ocupării tronului. Pentru aceasta el se obliga "să meargă pe urmele fericite ale iubitului său părinte", oferindu-și chiar "viața și averea pentru Majestatea Sa și luminata Casă de Austria".

În luna în care avea loc bătălia de la Călugăreni (august 1595), Rudolf al II-lea îi scria fratelui său[12] să trateze "cu luminatul principe al Transilvaniei ca numitul voievod să-și poată recăpăta domnia". La 6 septembrie 1595, deci la cîteva zile după ce Ieremia Movilă ocupase tronul Moldovei, Wolfgang s-a adresat și ducelui Saxoniei[13], rugîndu-l să intervină pe lîngă Ioan George de Brandenburg, urmașul marcgafului Ioachim al II-lea. Deși acesta l-a recomandat ca pe un tînăr pretendent care "nu cere nici bani nici altă avere", totuși, succesorul fostului căpitan suprem scria consilierilor săi, la 11 septembrie 1595"[14] că este incomod a-l primi, apoi și cauza este de așa natură, încît venirea sa în persoană aici nu este necesară". Peste numai o zi[15], Wolfgang îi scria lui Ioan George de Brandenburg că acum cînd "Moldova a scăpat de sub servitutea cea crîncenă a turcului și a venit sub puterea Majestății Sale împărătești "dorește să reînoiască" prietenia întărită odinioară între Petru Rareș și Ioachim de Brandenburg". Cu toate că aflase că nu va fi primit la curtea acestuia, la 14 septembrie[16], tînărul pretendent s-a adresat din nou principelui, pe care îl numește "unchi și cumătru", arătîndu-i că în ziua de 29 octombrie trebuia să se afle la Cașovia, "unde ne așteaptă boierii din Moldova", și rugîndu-l să-l împrumute cu 2000 de taleri. Fiind

probabil refuzat, printr-o nouă epistolă expediată peste trei zile[17], îl informa că deține obligațiunea din 24 iunie 1542, pe baza căreia spera să-și recupereze banii. La 24 octombrie, probabil pe cînd se afla în drum spre Cașovia, Wolfgang îi scria principelui Saxoniei[18] despre "batjocura suferită", solicitîndu-i și acestuia un împrumut de 6000 de taleri și anunțîndu-l că "obligațiunea o trece către altă persoană".

Pentru anii care urmează, documentele păstrate nu conțin informații privitoare la această "moștenire"; abia la 13 august 1599, un oarecare Waldhausen anunța pe principele elector în legătură cu faptul că un evreu a cumpărat cu o sumă modică obligațiunea, vînzînd-o, apoi, unui polonez cu 30.000 de galbeni[19]. Dintr-o altă epistolă nedatată, aflăm că această tranzacție s-ar fi făcut în schimbul a 40.000 de galbeni, dar că pînă la urmă actul a ajuns în mîinile aceluiași pretendent Wolfgang[20].

Un alt act redactat de capitlul bisericii din Pojon în anul 1605[21], conține noi informații în legătură cu istoria acestei procuri. Aflăm, astfel, că originalul ei a fost pierdut de voievodul Bogdan-Constantin atunci cînd el a fugit de "împăratul turcesc Soliman, care voia să-l piardă cu scopul de a ocupa mai ușor principatul Moldovei". Cercetnd cu stăruință "timp de mai mulți ani", Wolfgang l-a găsit în Polonia, de unde l-a răscumpărat cu 27.000 de galbeni, concesionîndu-l sub anumite condiții lui Ștefan Hoszutothy, care urma "să aibă toată puterea de a încerca scoaterea acestor bani, ca un lucru propriu al său, cîștigat cu titlu just și legitim"[22].

Noul procuror s-a adresat împăratului, căruia i-a solicitat executarea clauzei obligațiunii din 24 iunie 1542. Menționăm faptul că între altele, aceasta prevedea ca în cazul în care suma nu era restituită la termen, Petru Rareș sau urmașii săi *"vor avea voie din partea noastră, cu sprijinul Maiestății Sale imperiale romane, a ocupa, a deține, a poseda și a intra de fapt fără de vreo cercetare de mai înainte a cauzei și fără decret special în toate castrele, municipiile, fortărețele și orice alte bunuri ale noastre, împreună cu toate cele ce țin de ele, oricîte ar fi și orice numire ar purta, fără de a excepta nimic, și aceasta pînă cînd, în fine, vor fi satisfăcuți pentru des menționata sumă totală de două sute mii florini ungurești* (subl. ns.). Deși Rudolf al II-lea i-a scris de trei ori urmașului lui Ioachim de Brandenburg, acesta nu numai că "îl purta cu vorba" pe Ștefan Hoszutothy, dar prin numeroase procese "îl aduce la sapă de lemn" pentru o datorie "limpede", din moment ce, la 1564, însuși fostul principe elector a încercat să răscumpere prin fraudă originalul actului. De aceea, el solicita acum împăratului "*mandatum sine clausula de solvendo*"[23]. Cu această ocazie a fost trimisă împăratului probabil și procura din anul 1564, prin care principele elector îl împuternicea pe evreul Low să răscumpere obligațiunea cu 40.000 de taleri[24]. Și aceasta pentru a împiedica ajungerea acestui document în mîinile pretendentului Bogdan-Constantin, care tocmai se pregătea să atace Moldova[25].

Dintr-o scrisoare nedatată[26] aflăm că secretarul cancelariei împăratului, Ioan Cristofor Fugger, știind că Ștefan Hoszutothy "a violat învoiala în puterea căreia trebuia să răspundă voievodului Wolfgang o anumită sumă de bani "se oferea ca mijlocitor, propunînd răscumpărarea actului cu o "sumă ușoară". Acest lucru nu s-a mai întîmplat, deoarece cunoaștem că obligațiunea a ajuns, probabil prin vînzare, în posesia unui alt pretendent, Ștefan Bogdan, care se recomanda drept fiu al lui Iancu Sasu și, deci, nepot al lui Petru Rareș. Creîndu-și și el o genealogie *ad-hoc*[27], a solicitat chiar intervenția regelui Angliei pentru recuperarea moștenirii bunicului său[28]. Într-adevăr, la 15 octombrie 1607, Iacob I îl ruga pe "cumnatul și amicul nostru" principele de Brandenburg să-i restituie lui Ștefan Bogdan 200.000 de galbeni pe care "bunul Înălțimii Voastre, Ioachim, de fericită și strălucită amintire i-a luat cu împrumut de la bunul său, Petru, principele Moldovei". Peste două luni, la 12 decembrie 1607, noul pretendent scria din Berlin suveranului englez[29], arătîndu-i că această obligațiune care "trecînd din mînă în mînă", ajungînd și în posesia unor "persoane necuviincioase", se află acum la el. În oraș se afla acum și fostul pretendent Wolfgang, care, în ziua următoare, trimitea o lungă scrisoare principelui elector[30]: el este singurul moștenitor legitim al lui Petru Rareș; la 1595, a acceptat să fie expediat doar cu vorbe frumoase, deoarece avea o situație materială bună; acum, după ce a fost de trei ori în captivitate, a ajuns "la sărăcia cea mai de pe urmă"; de aceea a fost nevoit să concesioneze obligațiunea lui Hoszutothy, care fără a respecta condițiile contractului, a vîndut-o unui oarecare Szebenick; în final, îl roagă pe principe să nu achiziționeze actul înainte de a-l informa și pe el, deoarece își păstrează încă toate drepturile.

După această dată, nu mai avem știri în legătură cu procura din 24 iunie 1542; nu este exclus ca ea să fi fost răscumpărată tocmai în acești ani de Casa de Brandenburg. În acest sens pledează și faptul că pretendentul Ștefan Bogdan, care din 1608 a rezidat la Constantinopol, solicitînd deseori sprijinul financiar al regelui Angliei în vederea cumpărării tronului Moldovei, nu a mai făcut referiri la acest document[31]. În schimb, există informații de la sfîrșitul veacului al XVII-lea, în legătură cu obligațiunea din 29 iunie 1542. În aceleași arhive berlineze, Al. Papiu Ilarian a depistat o întreagă corespondență purtată de principele Saxoniei Frederich Wilhelm cu un oarecare Wildvogel, în anii 1687-1688, în legătură cu cea de-a doua procură[32]. Aceasta se afla acum, împreună cu originalul tratatului din 1 martie 1542, "fără de titlu și fără vreo *causa debendi*", în posesia lui Frederic de Dolaw.

Cu toate că, la 30 septembrie 1687, principele scria că "*o asemenea obligațiune pe noi nu ne poate lega, deoarece condițiunile ce se cuprind întrînsa niciodată nu s-au dus la îndeplinire de către voievodul moldovean, iar timpul prescripțiunii a trecut de cinci ori*" (subl. ns.), totuși, la începutul anului următor, ea a fost răscumpărată, împreună cu copia tratatului de la Suceava, cu doar 3000 de taleri[33].

Din nefericire, nu avem cunoștință de modul cum au ajuns în arhivele berlineze actele din 1 martie și 6 iulie 1542. Faptul în sine demonstrează, oricum, grija urmașilor principelui Ioachim pentru păstrarea renumelui acestei familii.

Anumite "curiozități" și unele semne de întrebare se mențin chiar și în urma succcintei prezentări a acestor documente: au existat, într-adevăr creanțe moldovenești la 1542? Dacă răspunsul ar fi afirmativ, de unde a achiziționat Petru Rareș acești bani și care a fost suma reală trimisă cruciaților? De ce s-au emis trei obligațiuni diferite la intervale foarte mici de timp? Ultima procură a înlocuit-o pe a doua, iar aceasta, la rîndul ei, pe prima sau și-au păstrat valabilitatea toate trei? A expediat domnul Moldovei vitele promise și care a fost numărul lor?

Răspunsurile date de istoriografia noastră acestor întrebări au fost, de cele mai multe ori, contradictorii. Cei mai mulți cercetători au considerat că austriecii au fost debitori doar cu 200000 de florini. Astfel, referindu-se la prima poliță, I. Ursu arăta că "acest împrumut pe termen lung făcut de Rareș la o vîrstă înaintată, ne indică pasiunea pe care a pus-o pentru triumful oastei creștine"[34]. Alți istorici au afirmat însă că oastea cruciată "a fost întreținută, practic, sub raport financiar, în bună parte, de domnul Moldovei"[35]. N-au lipsit nici speculațiile interpretative. Astfel, după opinia unui cunoscut medievist[36], Ioachim al II-lea de Brandenburg ar fi exploatat îngenuncherea Moldovei față de turci și buna credință a voievodului... și-i mai ceru un ajutor bănesc în valoare de trei sute de mii de florini unguresti, trimițînd pentru așa ceva o altă obligație, în scris, înlocuită cu o alta din 6 iulie, în care fu pusă suma întreagă de 500 000 de galbeni". Întrucît urmașii lui Petru Rareș s-au judecat doar pentru două sute de mii de galbeni, s-a crezut că banii prevăzuți în ultima procură n-au mai fost expediați.

Și în ceea ce privește numărul animalelor care ar fi fost expediate cruciaților există inadvertențe: în timp ce unii cercetători consideră că au fost trimiși 30 000 de boi, număr menționat în primul act, alții dublează efectivul[37], luînd în considerare, deci, și a treia obligațiune, ajungîndu-se, probabil ca urmare a unei greșeli de tipar preluată în mod mecanic și de alți istorici, la 300 000 de animale[38]. Judecate doar în acest context, aceste erori nu par a fi atît de grave; din nefericire, luînd în considerare și aceste date, unii cercetători au tras concluzii deformate privitoare la creșterea animalelor în spațiul românesc.

Regretatul istoric Alexandru I. Goanța propunea chiar și o explicație în legătură cu scoaterea din țară a acestui număr mare de boi: faptul s-ar datora secetei și foametei care a urmat invaziei lăcustelor, calamitatea fiind "un bun prilej folosit de Petru Rareș pentru a-și reface bugetul casei", domnul cumpărînd vitele la un preț derizoriu[39].

Trebuie să arătăm, mai întîi, că este foarte probabil ca domnul Moldovei să nu fi trimis nici măcar un galben lui Ioachim al II-lea de Brandenburg. Pentru a argumenta acest punct de vedere, considerăm că trebuie să revedem contextul în care Petru Rareș a purtat tratativele cu comandantul cruciadei[40].

Deși nu ne sînt cunoscute tratativele purtate la Constantinopol de fostul voievod cu oficialitățile otomane, din unele rapoarte reiese faptul că retrocedarea tronului s-ar fi făcut în schimbul unei mai strînse colaborări a Țării Moldovei cu Poarta. Aflat în drum spre cetatea sa de scaun, Rareș scria din Silistra că "*împăratul cel neînvins, domnul nostru atotmilostiv și preaînalții pași, domnii noștri milostivi, mi-au dat înapoi Moldova, țara noastră, întocmai cum am avut-o și mai înainte și pe deasupra ceea ce țineam înainte în Ardeal*" (subl. ns.)[41]. Și din unele surse poloneze aflăm că "l-a iertat și i-a întors țara ce i-o luase și Tighina, numai să plătească pentru zidirea cetății 10 000 de zloți"[42]. Această informație este confirmată de însuși domnul Moldovei, care scria suveranului jagellon că "ne-am rugat lui Dumnezeu ca să-mi dea viață să scot toată țara de la turci și de la păgîni și Dumnezeu ne-a ajutat că am obținut-o toată de la turci, cu ajutorul Domnului, numai Tighina n-am căpătat-o, dar am nădejde în mila Domnului și în îndurarea Măriei Voaste, milostive rege, că turcii mi-or da înapoi". Deoarece "*între timp tare am căzut, cutreierînd prin țări străine, orice am avut totul am pierdut*, el îi cerea lui Sigismund 10 000 de zloți, iar dacă "*nu vei voi să-mi dăruiești acești zloți, atunci te rog să mi-i împrumuți pînă cînd voi prinde putere*" (subl. ns.)[49].

Cu toate că regele se arată a fi mai înțelegător față de situația în care se afla Petru Rareș — și aceasta, probabil, în urma intervenției ginerelui său, Ioachim al II-lea de Brandenburg -, totuși el îi refuză sprijinul financiar[44], întîrziind se pare în mod intenționat[45] și solia moldovenească trimisă la Moscova: o cronică rusească menționează faptul că abia la 8 noiembrie 1542, reprezentanții voievodului au ajuns aici, cerînd ca "*marele împărat să-l miluiască, dîndu-i posibilitatea să se răscumpere de la sultanul turcesc*" (subl. ns.)[46].

De asemenea, există şi alte informaţii în legătură cu sumele mari de bani pe care le solicita Petru Rareş oraşelor ardelene cu ocazia expediţiilor efectuate peste munţi în cea de-a doua domnie[47]. Şi toate acestea nu aveau decît un scop: răscumpărarea de la otomani a pămînturilor strămoşeşti.

Istoriografia noastră a pus, uneori, în antiteză atitudinea domnului faţă de cea a colaboratorilor săi: în timp ce el dorea să iasă de sub "robia turcească", marea boierime ar fi preferat o colaborare cu Poarta otomană, lezînd, astfel, interesele ţării. Acest punct de vedere nu are însă o bază documentară. Dimpotrivă, izvoarele păstrate demonstrează că această importantă categorie socială nu a fost dezinteresată de soarta Moldovei. În acest sens, atragem atenţia asupra unei scrisori expediată din Constantinopol, la 30 martie 1541, de către Ieronim Laski lui Ferdinand de Habsburg, prin care îi sugera "regelui romanilor" să-i promită ajutor lui Petru Rareş în vederea recuperării Tighinei. Cunoscînd, probabil, stadiul tratativelor moldo-otomane, abilul diplomat arăta că numai în aceste condiţii domnul ar fi dispus să colaboreze cu creştinii şi aceasta nu numai pentru că el nu are cei 100 000 de florini promişi sultanului, dar şi pentru că "*moldovenii nici într-un chip nu pot accepta să piardă cea mai frumoasă parte din Moldova şi mereu vor îndemna pe domn la răscoală, iar el nu va putea să se împotrivească dacă ei vor şti că Măria Ta îi vei sprijini cu bani* (subl. ns.)[48]. De remarcat este faptul că şi hatmanul Petru Vartic declara regelui polon, în vara anulu 1542, că stăpînul său nu va lupta alături de Soliman Magnificul "*şi dacă acesta ar vrea din răsputeri să îndeplinească, totuşi moldovenii nu i-ar încuviinţa*", refuzînd să mai fie supuşii lui (subl. ns.)[49].

Aşadar, este foarte probabil ca austriecii, care, din surse constantinopolitane cunoşteau preocuparea factorilor de decizie şi Ţării Moldovei privind răscumpărarea teritoriului pierdut la 1538, să fi iniţiat tratativele secrete cu Petru Rareş. Aşa se explică, credem, coincidenţa dintre suma cerută de sultan pentru răscumpărarea Tighinei, cunoscută de Laski, cu cea pe care domnul Moldovei i-ar fi împrumutat-o comandantului cruciadei la 24 iunie 1542: 100 000 de galbeni.

Admiţînd că perseverentul voievod ar fi reuşit să strîngă această însemnată sumă, nu ne explicăm, totuşi, de ce nu a expediat-o sultanului şi a preferat să subvenţioneze o cruciadă, care chiar dacă ar fi despresurat Buda, nu ar fi putut să nimicească cea mai mare putere militară a timpului. Există probe documentare puse recent în circuitul ştiinţific, care demonstrează că, în schimbul măririi haraiului, la începutul celei de-a doua domnii, Soliman i-a înapoiat lui Rareş un număr de sate din raiaua Bender[50]. Însuşi domnul scria acum regelui polon în legătură cu acea "bogată parte a ţării noastre, pe care a luat-o împăratul turcesc şi pe care ne-a dat-o înapoi cu tot folosul. Nu ne-a dat însă înapoi Tighina, dar am noroc de un sat, care mi-i drag mie şi am nădejde în milostivul Dumnezeu şi în împăratul turcesc că ni-l va da înapoi, trecînd din acel drum (hotar — n. ns.)"[51]. Rareş mai spera, aşadar, ca sultanul să-i restituie "voievodatul Ţării Moldovei cu toate, precum a fost în timpul tatălui său şi al bunicului său, în care hotare l-au ţinut acei înaintaşi ai săi"[52].

Concomitent, voievodul purta tratative şi cu cruciaţii, pe care încerca să-i convingă de sincera sa colaborare. O solie trimisă în Polonia în prima parte a anului 1542[53], sub conducerea hatmanului Petru Vartic relata că Rareş era dispus "să-şi răscumpere libertatea sa cu puterea şi armele din pricină că acela (sultanul) şi-a încălcat credinţa faţă de el", neţinînd seama de "tratatul şi înţelegerile încheiate de înaintaşii săi cu moldovenii". Mai mult, în loc să-i înapoieze Tighina, aşa cum prevedea legămîntul făcut la Constantinopol, Soliman ar fi cerut şi Orheiul, trimiţînd chiar "ţărani de neam turcesc" să locuiască în Moldova. Această interesantă informaţie, care avea un caracter secret, trebuie însă utilizată cu o oarecare prudenţă: este foarte probabil ca solii moldoveni să fi exagerat pericolul otoman în vederea atragerii la cruciada ce se organiza tocmai atunci şi a regelui polon. Pe de altă parte, s-ar putea creed că atitudinea sultanului l-ar fi determinat pe Rareş să-l subvenţioneze pe Ioachim al II-lea de Brandenburg. O cercetare atentă a tratatului din 1 martie 1542 demonstrează nu numai faptul că domnul Moldovei nu l-a finanţat pe căpitanul suprem al cruciadei, ci, dimpotrivă, acesta se obliga să-l răsplătească pe voievod pentru serviciile făcute cu o mare sumă de bani: "*Şi după ce toate acestea se vor face astfel şi se vor pune în lucrare* (este vorba de angajamentele privitoare la participarea domnului la cruciadă, prezentate mai sus — n. ns.), *atunci graţia sa prealuminată* (principele Ioachim — n.ns) *s-a obligat în scris, cu jurămînt şi în credinţa sa de principe, în numele său şi a urmaşilor săi, că în recompensa acestei federaţiuni şi uniri ne va răspunde, după terminarea acestei cauze, într-un timp determinat şi la zi şi loc anumit o sumă însemnată de galbeni ungureşti în aur, de greutate bună şi justă ori în groşi talanţi şi va face a se număra suma întreagă în mîinile noastre sau ale celor ce vor avea mandat la aceasta, aşa preum mai pe larg se cuprinde în cartea prealuminată a domniei sale ce se află în păstrarea noastră şi este însemnată cu mîna sa proprie şi sigilată cu inelul său secret*" (subl. ns.)[54].

Aşadar, între tratatul din 1 martie şi actul din 24 iunie nu există nici o contradicţie: în loc ca Ioachim al II-lea să arate că "după terminarea acestei cauze" datorează domnului Moldovei 100.000 de galbeni, sumă cu care acesta urmărea, probabil, să răscumpere cetatea Tighina, principele a eliberat prima procură în care specifica că el a primit

"o sută de mii de florini ungurești numărați în bani gata". "Scenariul" pare a fi fost următorul: în urma tratativelor purtate la Suceava, s-a încheiat pactul din 1 martie și, probabil, și proiectul primei obligațiuni; apoi, solii moldoveni însoțiți de diplomații austrieci s-au deplasat la Viena, unde comandantul suprem al cruciadei a autentificat procura.

Cum se explică, totuși, eliberarea actului din 29 iunie 1542? Trebuie să remarcăm, mai întîi, că cea de-a doua obligațiune pare a fi un codicil al primei procuri, redactat, probabil, în urma unor noi tratative. Analizînd deosebirile existente între cele două documente, am putea deduce care a fost conținutul discuțiilor purtate: astfel, dacă prin actul din 24 iunie, Ioachim al II-lea de Brandenburg se obliga să ramburseze banii în două transe" și anume una sută mii florini la viitoarele serbări ale Paștilor anului 1548 de la nașterea lui Hristos, iar ceilalți una sută mii florini îi vom răspunde în anul 1554", cel din 29 iunie prevedea nu numai creșterea sumei la 300 000 de galbeni, fără a se mai menționa și transportul de vite, bani care urmau să fie înapoiați la trei luni "după terminarea acelor trebi". Această clauză acceptată de austrieci, probabil în urma sugestiei venită din partea aceluiași Ieronim Laski, care trebuie să fi cunoscut faptul că sutanul ridicase prețul de răscumpărare a Tighinei, explică nevoia cît mai urgentă de bani a lui Petru Rareș. Principele elector a acceptat aceste condiții, deoarece trebuie să fi fost conștient că, fără sprijinul Moldovei, mica și dezorganizata sa oaste va eșua sub zidurile Budei. Așa se explică, credem, de ce, peste numai o săptămînă, căpitanul suprem autentifica "în tabăra de la Dunăre" și cea de-a treia procură prin care se obliga să-i dea lui Petru Rareș, la un an după victoria cruciadei, nu mai puțin de 500 000 de galbeni, iar pentru cei 30 000 de boi *care urmau să fie trimiși prin Polonia* să se primească "un preț drept și cuviincios în aur bun sau în postav" (subl. ns.).

În aceste tratative secrete a fost implicat austriacul Iacob Fischer, care a adus probabil procurile în Moldova în vara anului 1542. Din unele izvoare aflăm că la 27 august acesta pleca din Suceava spre curtea lui Ferdinand de Habsburg, iar în drum, trecînd prin Transilvania, urma să elibereze pe ostatecii moldoveni aflați în cetatea Făgărașului[55]. La 20 septembrie, el se afla în tabăra de lîngă Pesta, unde a prezentat raportul privitor la această solie.

Depistat în arhivele berlineze de către N. Iorga, acest document aduce o oarecare lumină asupra relațiilor moldo-austriece din acest an: aflăm, astfel, că, între timp, Rareș trimisese patru soli în Ungaria care n-au reușit însă să ajungă pînă la oastea cruciată; că informația transmisă totuși de domnul Moldovei conform căreia sultanul nu va participa în persoană la această campanie, dar că are de gînd să întreprindă o mare expediție în primăvara următoare i-a ajutat mult pe austrieci, care erau speriați de zvonul că Soliman se afla în marș spre Ungaria. În același timp, diplomatul austriac arăta că Rareș îi sfătuia pe cruciați să elibereze Buda înaintea campaniei preconizate de otomani în anul următor; el urma să participe la luptă, dar într-o tabără separată, fapt ce îi va permite să transmită creștinilor știrile necesare obținerii victoriei; oastea cruciată are în voievodul Moldovei un prieten, care este gata să-și jertfească chiar și fiul trimis ostatic la Constantinopol, cu toate că "pe el l-au părăsit creștinii, cînd a trebuit să lupte contra sultanului și a regelui Poloniei"; promite că-și va îndeplini promisiunea privitoare la aprovizionarea oștenilor cu vite și recomandă lui Ioachim al II-lea să ierneze cu armata sa în Transilvania.

Peste numai cîteva zile, la 9 octombrie 1542, căpitanul suprem al cruciadei a dat semnalul de retragere de sub zidurile Pestei, campania terminîndu-se cu un fiasco. Or, abia acum Petru Rareș își începea expediția peste munți, de unde se va întoarce la sfîrșitul lunii noiembrie.

Așadar, există destule argumente pentru a considera că tratatul din 1 martie 1542 nu este un fals[57] și nici doar un simplu proiect[58]. El este un act original, validat de semnătura autografă cu alfabet latin și sigiliul secret al celui mai demn urmaș al lui Ștefan cel Mare[59]. Așa cum s-a arătat recent, complexa sa activitate ne dezvăluie un adevărat "prinț luminat" al Renașterii, care, foarte probabil, cunoștea chiar și limba latină[60].

NOTE

1. Sub titlul *Tractat de alianță în contra turcilor la anul 1542 între Petru domnul Moldovei și Ioachim elector de Brandenburg*, aceste documente au fost semnalate pentru prima dată în *Uricariul*, vol. V, 1862, p. 282-303.
2. *Tesauru de monumente istorice pentru România*, t. III, București, 1864, p. 7-54.
3. Traducerile tratatului din 1 martie 1542 ca și ale celor trei procuri au fost reproduse și în culegerea elaborată de Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu și Gheorghe Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*, București, 1971, p. 160-179.
4. Faptul a fost remarcat de Ștefan S. Gorovei în lucrarea *Petru Rareș*, București, 1982, p. 203.
5. *Ibidem*; vezi și D. Ciurea, *Diplomatica latină în țările române. Noi contribuții*, în AIIAI, t. VIII, 1971, p. 21.
6. Pentru acest document am folosit ediția Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu și Gheorghe Gheorghe, *op.cit.*, p. 160-163. În tratat există cîteva expresii care pot căpăta interpretări contradictorii: faptul că Petru Rareș se obliga "să păstreze credința

catolică" nu înseamnă că el şi ţara sa trecuseră la această religie. Este foarte probabil vorba doar de unirea tuturor creştinilor în acest front antiotoman; aşa se explică, credem, de ce lumea catolică a acceptat ca această cruciadă să fie condusă de protestantul Ioachim al II-lea de Brandenburg. Atragem atenţia şi asupra unor sintagme cum ar fi: "să putem căpăta îndărăt cetăţile şi posesiunile noastre", care, aşa cum vom arăta în continuare, se referă la recuperarea raielelor şi, în primul rînd, a Tighinei.

7. Semnătura autografă a voievodului este reprodusă de Al. Papiu Ilarian, *op.cit.*, p. 16. De altfel, şi procurile menţionează faptul că acest tratat are semnătura lui Petru Rareş.
8. Ion Ionaşcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *op.cit.*, p. 164-170.
9. Al. Papiu Ilarian, *op.cit.*, p. 24-28.
10. Pentru activitatea acestui pretendent, vezi Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, vol. XI, p. XCII; C I, t. VIII-IX, p. 125.
11. Al. Papiu Ilarian, *op.cit.*, p. 28-29.
12. *Ibidem*, p. 29-30.
13. *Ibidem*, p. 30-33.
14. *Ibidem*, p. 33-34.
15. *Ibidem*, p. 34-35.
16. *Ibidem*, p. 37-38.
17. *Ibidem*, p. 39.
18. *Ibidem*.
19. *Ibidem*.
20. *Ibidem*, p. 40.
21. *Ibidem*, p. 40-42.
22. *Ibidem*.
23. *Ibidem*, p. 42-43.
24. *Ibidem*, p. 23.
25. Vezi nota nr. 10.
26. Al. Papiu Ilarian, *op.cit.*, p. 43-44.
27. *Ibidem*, p. 46-47. Al. Papiu Ilarian, confundînd pe Bogdan-Constantin, fiul lui Petru Rareş, cu copilul omonim al lui Iancu Sasu, credea că această genealogie aparţine lui Wolfgang (*Ibidem*, p. 47-49). Or, în această spiţă de neam "a principelui Petru al Moldovei", între urmaşii lui Iancu Sasu apare "fiul al doilea, Bogdan, care trăieşte şi este moştenitor legitim", sub care se menţionează: "eu sînt urmaşul legitim", expresie prin care era desemnat pretendentul Ştefan-Bogdan. Din această genealogie nu întîmplător, credem, a fost eliminat al treilea fiu al lui Petru Rareş, Constantin, numit de actele berlineze şi Bogdan, presupusul tată al lui Wolfgang.
28. *Ibidem*, p. 50-51.
29. *Ibidem*.
30. *Ibidem*, p. 52.
31. Radu Constantinescu, *Lupta pentru unitate naţională a Ţărilor române (1590-1630)*, Bucureşti, 1981, p. 363-380.
32. A. Papiu Ilarian, *op.cit.*, p. 52-54.
33. *Ibidem*, p. 54.
34. I. Ursu, *Petru Rareş*, Bucureşti, 1925, p. 77.
35. Eugen Denize, *Moldova lui Petru Rareş între imperiali şi otomani*, în AIIAI, t. XXVI/1, 1989, p. 246.
36. Alexandru I. Gonţa, *Legăturile economice dintre Moldova şi Transilvania în secolele XIII-XVII*, ediţie, prefaţă, biblografie şi indice de I. Caproşu, Bucureşti, 1989, p. 128. Pentru alte opinii, vezi Constantin Rezachevici, *Politica externă*, în vol. *Petru Rareş*, red. coordonator Leon Şimanschi, Bucureşti, 1978, unde se prezintă şi cea mai documentată schiţă a contextului european în care a activat voievodul Moldovei; Radu Constantinescu, *Moldova şi Transilvania în vremea lui Petru Rareş*, Bucureşti, 1978, p. 112-113 şi p. 155, n. 675; Dumitru Almaş, *Petru voievod Rareş*, Bucureşti, 1970, p. 106.
37. Radu Constantinescu, *op.cit.*, p. 112-113. S-a afirmat chiar că Rareş "împrumuta principelui german Ioachim de Brandenburg suma de 100 000 de florini, rezultată din vînzarea a circa 50.000 de boi" (*Istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 577).
38. I. Ursu, *op.cit.*, p. 76; Dumitru Almaş, *op.cit*, p. 106.
39. Alexandru I. Goanţa, *op.cit.*, p. 128.
40. Pentru politica externă promovată de Petru Rareş, vezi valorosul studiu al lui Constantin Rezachevici, citat la nr. 36.
41. N. Iorga, *Documente româneşti din Arhivele Bistriţei*, I, Bucureşti, 1899, p. XXXVI.
42. Idem, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 349.
43. Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979, p. 41.
44. *Ibidem*, p. 44 şi 63.
45. *Ibidem*, p. 83.
46. Tudor Alexandru Stoianovici, *Relaţiile lui Petru Rareş cu Rusia*, 1946, p. 16.
47. Radu Constantinescu, *op.cit.*, p. 239-240; Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, I, Bucureşti, 1929, p. 22. Şi Macarie nota că "în Ţara Ardealului *a făcut fapte vitejeşti şi a adunat în tezaur mulţime de aur* "(*Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de I. Bogdan, ediţie revăzută şi completată de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 103)*.
48. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II/1, Bucureşti, 1891, p. 217.
49. Constantin Rezachevici, *op.cit.*, p. 248.

50. Vajenu Veliman, *Noi precizari in legătură cu haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea*, în RA, nr. 2, 1984, p. 203-212.
51. Ilie Corfus, *op.cit.*, p. În acest sens, vezi şi documentele publicate recent de Constantin Rezachevici în RI nr. 7-8, 1990, p. 687-704.
52. Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 36.
53. Constantin Rezachevici, *op.cit.*, p. 703-704.
54. Ion Ionaşcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *op.cit.*, p. 162.
55. Andrei Veress, *op.cit.*, p. 26.
56. N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria Românilor*, I, Bucureşti, 1895, p. 108-110. Iacob Fischer a revenit în Moldova; cunoaştem, astfel, că la 8 decembrie 1542, el pleca din Suceava, îndreptîndu-se spre Transilvania (Andrei Veress, *op.cit.*, p. 32). Cf. I. Ursu, op.cit, p. 77-78.
57. După opinia lui D. Ciurea (*op.cit.*, p. 21), acesta ar fi un "pretins tratat", iar "semnătura ireală a domnului «Petrus woiwida manus pp» nu poate fi verificată. Apoi, formularul tratatului ar fi defectuos "în comparaţie cu actul de alianţă al lui Petru Rareş cu regele Ferdinand" din anul 1535. Trebuie să arătăm însă că, avînd în vedere caracterul special al pactului din 1 martie 1542, acesta nu poate fi comparat cu jurămîntul de credinţă luat domnului Moldovei de către trimisul austriac G. Reicherstorffer, cu şapte ani mai înainte.
58. *Istoria militară a poporului român*, vol. II, Bucureşti, 1986, p. 426.
59. Din informaţiile transmise de Al. Papiu Ilarian aflăm următoarele: "Acest act l-am copiat eu însumi după originalul scris pe pergament, format mare... Sigiliul pendinte, din ceară roşie, acum este sfărîmat de tot. Pe la 1576, cînd sigiliul era întreg, un notar public l-a facsimiliat... Acesta reprezintă capul de bour cu steluţa, dar fără semilună şi deasupra coarnelor următoarele patru litere majuscule: P.W.H.M., care negreşit vor fi însemnînd: Petrus Woiw. Hospod. Moldav." (*op.cit.*, p. 8).
60. N. Grigoraş, *Formaţia, cultura şi începutul domniei lui Petru Rareş*, în Rd I, nr. 7, 1985, p. 650-657.

— · —

ADDENDA *După redactarea acestui studiu, am depistat o altă informaţie, care merită să fie relevată. Este vorba despre un raport redactat de Giovanni de Marini Poli, în august 1595, în oraşul Praga, adresat împăratului, după concedierea sa de către principele Transilvaniei. Deşi a fost împiedicat să ajungă în Moldova, diplomatul italian ştia că acele două provincii româneşti "s-au dăruit din a lor voinţă" lui Rudolf al II-lea. "Şi aceasta s-a făcut fără nici o răsplată sau plată — aşa cum se făcuse pe vremea neînvinsului Carol Quintul cu marele Petru Moldoveanul [...] după cum mi-a spus Aron vodă că s-ar fi învoit Rareş prin mijlocirea marchizului de Brandenburg, pe atunci comandant suprem al Imperialilor, cu făgăduiala de o jumătate de milion de aur ca plată anuală —, ci doar cu ostenelile mele [...] fără nici o plată sau răsplată, cu succesele notorii ce s-au obţinut în slujba Maiestăţii Voastre Cesaree şi a creştinităţii"* (Călători străini despre Ţările Române, III, *Bucureşti, 1971, p. 259*).

Aşadar, la 1595, unii factori de decizie din spaţiul românesc ştiau că nu Petru Rareş a finanţat cruciada antiotomană, ci, dimpotrivă, pentru sprijinul ce trebuia să-l acorde lumii creştine, el urma să fie plătit de austrieci.

GHEORGHE IUTIȘ

MIȘCĂRI SOCIALE ÎN ȚARA MOLDOVEI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA. GENEZĂ ȘI CARACTERISTICI

Résumé

L'étude du social comme forme d'opposition doit avoir en vue plusieurs facteurs qui ont determiné la genèse, les caractéristiques et la finalité des mouvements sociaux d'une certaine période.

C'est dans cette direction que s'incrit cet article aussi qui analyse les troubles sociaux d'une période mouvementée (1595-1653), sur laquelle il n'existe pas encore d'ouvrage de synthèse. L'auteur prend en considération, dans l'explication de la genèse des mouvements sociaux, tant les facteurs économiques et sociaux — sur lesquels on a trop insisté jusqu'à présent, — que les facteurs démographiques, naturels, politiques et militaires.

Les caractéristiques de ces mouvements dérivent de la constatation que leurs objectifs sont de nature socio-politique et que, pour cette période, il ne s'agit pas de manière prépondérante de mouvements des boyards, des paysans et des citadins.

D'habitude, ces mouvements ont été lancés par la petite noblesse "de campagnes": ils ont coalisé des paysans et des citadins. La finalité de ces mouvements s'est concrétisée dans l'élimination des princes regnants qui ont été très obéissants à la Porte Ottomane et qui ont favorisé de manière exagérée le monopole des fonctions publiques par les Levantins.

Pour aboutir à des conclusions correctes, il est nécessaire l'élargir la recherche pour tout le XVIIe siècle et pour les deux pays roumains. C'est le projet de l'auteur pour l'avenir.

Cercetările românești de istorie a mișcărilor sociale au cunoscut, de-a lungul timpului, vizibile inconstanțe. Sporadice și inegale într-o vreme cînd istoria era mai ales politică și culturală, restituirea *socialului ca formă de opoziție* a luat un caracter constant, uneori chiar programatic, numai în ultimele decenii.

În acest efort n-au lipsit nici exagerările, căutîndu-se răscoale acolo unde n-au fost și interpretîndu-se ca atare tulburări de cu totul altă natură.[1] Și aceasta pentru a se justifica principiul luptei de clasă și a se găsi mereu noi acte de acuzare a boierimii, clasă care trebuia să poarte întreaga vinovăție a răului social.

Perioada cuprinsă între începutul domniei lui Ieremia Movilă (1595) și încheierea celei a lui Vasile Lupu (1653) a cunoscut o intensificare fără precedent a mișcărilor sociale (îndeosebi în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea), atât în Moldova, cât și în Țara Românească.

Desfășurate într-un cadru intern și internațional deosebit de complex și tensionat, determinate, într-o bună măsură, de o situație economico-socială nefavorabilă, aceste mișcări au prezentat elemente specifice, necunoscute până atunci. Așadar studierea genezei, caracteristicilor și a finalității mișcărilor sociale din perioada menționată își găsește o deplină justificare.

Studiile care li s-au consacrat pînă acum[2] pornesc de la cercetarea condițiilor de viață materială a categoriilor sociale oprimate, punînd accent mai ales pe aspectele economico-sociale, considerate drept cauze principale ale izbucnirii mișcărilor respective. De asemenea, cercetarea acestor evenimente s-a făcut separat (mai ales momentele 1616-1619, 1626-1630 și 1633 au fost avute în vedere), niciodată unitar. Este tocmai ceea ce încearcă lucrarea de față, aducînd în discuție și alți factori — naturali, demografici, politici, militari — care, conjugîndu-se uneori, conturează mai aproape de adevăr geneza puternicelor răbufniri sociale din această perioadă.

Intrată, la începutul secolului al XVII-lea, într-o etapă de lentă refacere[3], economia Țării Moldovei dispunea de condiții favorabile — naturale, umane, materiale — pentru un curs ascendent. Dar, existența unei situații politico-militare de o mare instabilitate, frecventele invazii și devastări ale oștilor străine, precum și calamitățile naturale — seceta și epidemiile, ca și cele sociale — foametea, au determinat o înrăutățire a situației economico-sociale, constituindu-se în importante cauze ale izbucnirii mișcărilor țărănești sau boierești, ori a manifestării altor forme ale tensiunilor sociale, precum nesupunerea la lucru, fuga sau haiducia.

Această stare de lucruri n-a scăpat din vedere contemporanilor, care spuneau despre Moldova că este "stricată și pustiită de oști de nu se mai putea tocmi țara și hi pace"[4], în vreme ce Miron Costin, cîteva decenii mai tîrziu, va nota (referindu-se la această perioadă) despre "cumplite acestea vremi de acmu... și cumpănă mare pămîntului nostru și noaă"[5] (desigur, cronicarul se gîndea și la accentuarea suzeranității otomane asupra Moldovei).

Lăsind satele "răshirate şi pustiite"[6], producînd mari distrugeri şi părăsirea masivă a moşiilor sau chiar a ţării de către contribuabili, războaiele, invaziile, luptele pentru tron, înăsprirea suzeranităţii turceşti (după 1612) au creat o situaţie deosebit de gravă pentru Moldova. În aceste împrejurări, nu este de mirare că un demnitar polon afirma: "această sporire a dărilor a distrus ţara şi oameni nu mai sînt acolo, herghelii de cai şi turme de oi puţine, vite nu aşa de multe. Va ajunge de bună seamă o pustietate"[7], vorbindu-se, cu exagerare, desigur, de o populaţie a Moldovei de numai 15.000 de locuitori.[8]

La toate acestea se adăugau frecventele perioade de secetă, cu inevitabila foamete ce urma, înregistrate între anii 1601-1603 (aceasta fiind corelată şi cu o epidemie de ciumă, care l-a silit pe Ieremia Movilă să-şi schimbe mereu reşedinţa), 1618-1619, 1621, 1632-1634, fenomene ce accentuau bejenia, moldovenii fugind "în ţara sultanului", Volhinia şi Podolia sau "în codri"[9]. Avea dreptate ambasadorul olandez la Poartă cînd scria, în 1632, că Moldova era "golită de locuitori, la care s-a şi ajuns aproape"[10].

Legătura de cauzalitate dintre manifestarea aproape concomitentă a tuturor acestor fenomene şi intensificarea (uneori chiar în aceste perioade — cum sînt 1618-1619, 1632-1634) a mişcărilor este sugerată şi de unele aspecte ale vieţii sociale, care devin definitorii pentru perioada menţionată.

Este vorba despre procesul de vecinire a ţăranilor liberi, ce capătă o deosebită amploare, prin care stăpînii de pămînt, laici sau ecleziastici, le cotropeau pămînturile "cu sila şi cu mare asuprire"[11] sau "cu multe nevoi şi greutate şi împresurări"[12].

Mijloacele utilizate pentru a intra în stăpînirea ocinilor răzeşeşti erau variate, de la abuzuri şi înşelătorie la cămătărie şi mită, nelipsind situaţiile cînd se vindeau pămînturile "pentru mare sărăcie" sau pentru "dări grele şi aspre". Această stare de lucruri înrăutăţea situaţia materială a ţăranilor, transformînd o mare parte din ei în "vecini în veci", fapt ce a contribuit la accentuarea tensiunilor sociale, îndeosebi a fugii.

Soluţia întrevăzută de unii domni, precum Ieremia Movilă, Radu Mihnea şi, mai ales, Miron Barnovschi, înfiinţarea de slobozii, s-a dovedit salvatoare, încît Moldova, constata cronicarul, "s-au împlutu de tot bivşugul şi s-au împlut de oameni"[13]. Însă măsurile drastice solicitate de Vasile Lupu referitor la vecinii fugiţi — "unde îi va afla să-i apuce de grumaz şi să-i aducă înapoi cu toate bucatele lor"[14] — n-au fost de natură să extindă "bivşugul" şi asupra categoriilor sociale oprimate, deşi răbufniri sociale Moldova n-a cunoscut în timpul "fericitei" domnii a Lupului Vodă, cu excepţia celor legate de criza politică din primăvara anului 1653.

De asemenea, legarea parţială şi apoi definitivă de glie a vecinilor, printr-un şir de măsuri luate de Ştefan Tomşa II, Miron Barnovschi şi Vasile Lupu[15], consfinţită în Pravila Vasiliană din 1648[16], a determinat reacţii energice din partea acestora, revoltele din nordul Moldovei în perioada 1628-1630 fiind numai un exemplu în acest sens.

Desfăşurate într-un context economic în general nefavorabil, într-un cadru politic foarte instabil — 17 domnii în 58 ani — şi într-o atmosferă socială tensionată, mişcările la care ne referim şi-au sporit considerabil intensitatea şi amploarea, fiind mult mai dese şi mai numeroase decît în secolul precedent.

Sub conducerea boierimii "de ţară" uneori (ca la 1615, 1618 şi 1633), în alianţă cu tîrgoveţii şi slujitorii (precum în perioadele 1616-1620, 1626-1630 şi la 1633), ţărănimea se revoltă fie pentru a înlătura domni "nedoriţi şi nechemaţi de ţară", fie susţinînd pretendenţi la tronul Moldovei, ce se dădeau drept fii ai lui Ion Vodă.

Jucînd un rol însemnat în cadrul confruntărilor dintre diferitele forţe angajate în lupta pentru putere politică, categoriile sociale oprimate erau folosite de către boierimea "de ţară" doar ca "unelte" în vederea atingerii obiectivelor ei, de obicei înlăturarea unor domni sau dregători levantini (Ştefan Tomşa II la 1615, Alexandru Iliaş şi Batişte Vevelli la 1633). Atunci cînd aceste "sarcini" erau depăşite, în prim-planul mişcărilor erau impuse revendicări sociale, tulburînd domnia şi răvăşind gîndurile boierilor (Miron Costin face referire la "desfrînată prostimea"[17]), cum s-a întîmplat în primăvara anului 1633.

Raliere unor largi categorii sociale, înfăptuită în numele unor scopuri comune ori cel puţin similare pînă la un punct îşi găseşte corespondentul în mişcările din Ţara Românească, cu care, uneori, cele din Moldova se conjugă şi se influenţează (cele din 1618 şi din 1632-1634), prin care s-a urmărit îndepărtarea grecilor din dregătorii deoarece, se concluziona, "toate nevoile şi sărăcia ţerăi se începe de la greci striini".[18]

Se confirmă, încă o dată, faptul că, supuse aceloraşi procese istorice — intensificarea oprimării, înmulţirea abuzurilor, pătrunderea tot mai masivă în aparatul de stat a dregătorilor greci — categoriile sociale oprimate din ambele ţări române au avut reacţii protestatare asemănătoare.

De cele mai multe ori, răbufnirea socială se îndreaptă împotriva boierilor şi mai ales a dregătorilor lor, fie autohtoni, fie, din ce în ce mai numeroşi, levantini. Lupta pentru micşorarea sau chiar anularea unor dări — precum cele nou introduse în această vreme: steţia[19], ughi, ducaţi — sau împotriva legării de glie a lăsat ecouri documentare (consemnîndu-se că ţara era "foarte săracă şi strîmtorată, una pentru multe oşti care au călcat-o în fiecare an, alta

iarăşi pentru dabile"[20]), dar şi cronicăreşti: "cu mare pustiietate ţării, care nu să va uita den pomenirea oamenilor în veci"[21] (referirea este la domnia lui Radu Mihnea, cu al său lux de la curte).

Un alt obiectiv urmărit de răsculaţi era, cum aminteam mai sus, instalarea pe tronul Moldovei a pretendenţilor ce se ridicau an de an (în perioada anilor 1616-1620), mai ales din rîndul orheienilor. O dovadă a amplorii acestor mişcări o constituie faptul că însuşi Radu Mihnea a fost nevoit să meargă la Orhei, ba chiar să se refugieze peste Dunăre, mai apoi.

Constituind un alt scop vizat de răzvrătiţi, îndepărtarea de la tron a domnilor ce favorizau elementele greco-levantine, acaparatoare a numeroase dregătorii, s-a realizat sub conducerea firească a boierimii "de ţară". Exemplele sînt cunoscute, de la "tiranul setos de sînge" Ştefan Tomşa II la Radu Mihnea cu a lui domnie "împărăţiei sămănătoare" şi de la "levantinizatul" Alexandru Iliaş la Vasile Lupu, "omu cu hire înaltă şi împărătească"[22].

Uneori, obiectivele urmărite au fost atinse, precum în cazul înlăturării lui Radu Mihnea la 1619 (acesta a pretextat "o boală de ochi"!), a lui Miron Barnevschi în 1629 (de o răscoală a vecinilor din nordul ţării), a lui Alexandru Iliaş la 1633 sau a lui Vasile Lupu două decenii mai tîrziu. Limitarea sau înlăturarea abuzurilor şi a oprimării pentru care se răzvrăteau ţăranii şi orăşenii nu s-a înfăptuit, ceea ce va duce la noi răbufniri sociale, precum cele din 1653-1655 şi 1671-1672, prima dintre ele manifestîndu-se cu putere mai ales în Ţara Românească.

Şi în ceea ce priveşte desfăşurarea mişcărilor sociale din perioada 1595-1653 putem desprinde cîteva trăsături comune. Astfel, dacă răscoalele preponderent ţărăneşti — cea din 1606 şi cele din perioadele 1616-1620, 1626-1630 — au izbucnit mai ales primăvara, cînd strîngerea dărilor, corelată cu epuizarea rezervelor de cereale, accentua starea precară a multor gospodării ţărăneşti, forma lor de manifestare a constat în atacuri asupra "gospodăriilor şi caselor tagmelor bisericeşti, pustiindu-le şi ucigînd pe vechili"[23] şi distrugînd actele de proprietate.

Altěori, avînd în frunte un "domnişor", ţăranii alcătuiau o adevărată armată, cum era cea de 3.000 de oameni la 1617, între care unii erau "mai nobili" (putem presupune că aceştia reprezentau elemente mai înstărite din Orhei) şi cu care atacau curţile boiereşti şi mănăstireşti, îndreptîndu-se spre capitala Moldovei. Numai intervenţiile, solicitate de domni, ale turcilor, polonilor sau tătarilor, puteau pune capăt acestor mişcări sociale.

Cele iniţiate şi conduse de boierimea "de ţară", antrenîndu-i pe orăşeni şi ţărani, au izbucnit atunci cînd opresiunea grecilor "străini nepriiateni ţării", devenea de nesuportat, ducînd la o cerinţă generală a mulţimii: "Dă-ne, doamne, pre greci"[24]. Dacă la 1615 Ştefan Tomşa II reuşea să-i înfrîngă pe boierii răsculaţi, "care n-au mai putut răbda acele grozăvii"[25], cu sprijinul orăşenilor din Iaşi, a darabanilor şi a călăraşilor, nu acelaşi lucru s-a întîmplat la 1633 ori la 1653. Îi găsim acum pe orăşeni şi ţărani de partea boierimii "de ţară", luptînd împotriva domnului din scaun. Iar izbînda este de partea boierimii, care impune pe candidaţii săi la domnie, un Miron Barnovschi, poate nu străin de această revoltă ("s-a înţeles cu cei care erau partizanii lui"[26], ne spune un cronicar otoman) sau Gheorghe Ştefan, marele logofăt al lui Vasile Lupu.

În desfăşurarea lor întîlnim şi accente xenofobe (desigur, legate de poziţia socială a celor vizaţi), precum la 1633, cînd trei dregători greci ai lui Alexandru Iliaş — e vorba de Batişte Vevelli, Ieronim Hores şi Alexandru Mamugna — sînt ucişi de mulţimea dezlănţuită, care-l răneşte şi pe Lupu vornicul, totuşi "cap tuturor lucrurilor acestora", pentru că "ieste şi el den greci"[27]. "Hierberea" ţării a putut fi greu potolită de boierime (la 1633) sau de către domnie (la 1615, 1618, 1633), făcîndu-se apel şi la trupele străine, care-i pedepseau pe "lotri" cu "străşnicie".

Caracterul acestor mişcări este mai uşor de sesizat, dacă vom ţine cont de faptul că, pentru această perioadă, nu se poate vorbi despre mişcări preponderent ţărăneşti, orăşeneşti sau boiereşti, întrucît ele se conjugă şi îşi înmănunchează, în parte, obiectivele. Astfel, aceste manifestări au căpătat un caracter social-politic, răbufnirile sociale conţinînd, în mare măsură, şi o opţiune antiotomană. Luptei armate directe din secolele XIV-XVI i se substituia, în veacul al XVII-lea, lupta indirectă împotriva domnilor impuşi de Poartă şi a uneltelor acestora, dregătorii greco-levantini şi această manifestare antiotomană a fost o constantă a perioadei pe care am abordat-o.

Însemnătatea acestor mişcări social-politice pentru evoluţia ulterioară a societăţii moldoveneşti este mai dificil de sesizat. Cu excepţia înlăturării unor domni care nu corespundeau intereselor boierimii autohtone şi nici chiar ale ţării, în general, precum şi a dregătorilor lor apropiaţi, alte urmări nu pot fi desprinse.

Desigur, aceste tulburări sociale nu au adus o îmbunătăţire sensibilă a situaţiei categoriilor oprimate şi nici n-au condus la înlăturarea unor cauze permanente de nemulţumire. S-a ajuns, mai ales datorită fugii vecinilor, la o oarecare "nivelare" a exploatării şi pe de altă parte, la creşterea demografică a oraşelor.[28] În general, mişcările sociale din Evul Mediu au avut efecte negative, urmările răsfrîngîndu-se asupra situaţiei ţărănimii şi a orăşenimii.[29]

Încercînd să definim mişcările sociale din prima jumătate a "veacului monarhilor", am căutat să le restituim dintr-o altă perspectivă, care necesită însă noi acumulări documentare şi noi reflecţii. O extindere a cercetării la

întreg secolul al XVII-lea şi la ambele ţări române, ce rămâne un deziderat pentru viitor, ar putea pune în evidenţă similitudinile, influenţele şi raportul de determinare dintre revoltele sociale din Ţara Românească şi cele din Moldova în această frămîntată perioadă, marcată de trecerea de la statul centralizat domnesc la statul centralizat boieresc.

NOTE

1. Gheorghe Pungă, *Cu privire la unele răscoale ţărăneşti din veacul al XVI-lea*, în AŞUI tom XXXVI, 1990, p.131-134.
2. Vezi, în acest sens, N. Grigoraş, *Starea vecinilor din Moldova între 1626 — 1630 şi răscoala lor*, în SCŞ, Seria III, Ştiinţe sociale, Iaşi, an V, nr. 3-4, 1954; Vasile Neamţu, *Răscoala din Moldova din primăvara anului 1633*, în AŞUI, Secţiunea Ştiinţe sociale, tom II, fasc. 1-2, 1956; I. Caproşu, *Despre politica internă a lui Radu Mihnea şi răscoalele ţărăneşti din prima lui domnie în Moldova*, în SCŞ, Istorie, Iaşi, an XIII, fasc.1, 1962.
3. St. Olteanu, C. Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1969, p.123.
4. *DIR*, A, veac XVII, vol. IV, Bucureşti, Ed. Academiei, 1954, p.6-7, doc.8.
5. Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, în *Opere*, ediţie critică îngrijită de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p.42.
6. *DIR*, A, veac XVII, vol. IV, p.72, doc. 102.
7. Ilie Corfus, *Intervenţia polonă în Moldova şi consecinţele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul cu turcii*, în RdI, tom 28, nr.4, 1974, p.534.
8. D. Ciurea, *Evoluţia aşezărilor şi a populaţiei rurale din Moldova în secolele XVII-XVIII* în AIIAI, tom XIV, 1977, p.138
9. *DIR*, A, veac XVII, vol. IV, p.204, doc. 255
10. N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol.IV, Bucureşti, 1902, p. 196
11. *DIR*, A, veac XVII, vol. III, p.113, doc. 185
12. *Ibidem*, p. 101, doc. 164.
13. Miron Costin, *op.cit.*, p.93
14. *DRH*, A, vol. XXII, Bucureşti, Ed. Academiei, 1971, p.156.
15. P.P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al ţăranilor în Ţara Românească şi Moldova*, în SMIM, I (1956), p.116
16. *Carte românească de învăţătură*, ediţie critică, Bucureşti, Ed. Academiei, 1961, pricin. I-18, p.56. "Cînd va fugi ţăranul de la locul şi de la stăpînu-său, nimeni nicăiuri să nu-l priimască iară de-l va şi primi, deodată, de sîrg să-l întoarcă înapoi la satul lui de unde iaste; iară de va fi avînd vreo treabă ca aceea cu dîns, acesta ce l-au priimit, ca să aibă aş spune treaba către domnul acelui sat. Iară de va meşteşugi într-alt chip şi va călca pravila aceasta, ca să plătească la domnie 12 litre de argint şi 24 de litre boiarinului celuia, a cui va fi ţăranul; şi într-acesta chip să aibă îndemnare de la domnie, ca să întoarcă ţăranul să-l ducă de unde au fost, iară ei să rămîne cu toată paguba şi cheltuiala".
17. Miron Costin, *op.cit.*, p.98
18. *DRH*, B, vol.XXIII (1603-1632), Bucureşti, Ed. Academiei, 1969, p.406.
19. Constantin Cihodaru, *Stetia, un impozit nou introdus în Moldova de Movileşti la începutul secolului XVII*, în SCS, Iaşi, Istorie, an VII, fasc. 2, 1956.
20. *DIR*, veac XVII, vol. IV, p. 461, doc. 582.
21. Miron Costin, *op.cit.*, p.90.
22. *Ibidem*, p.89, 113.
23. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV_2, p. 878-879, doc. MDCCXLV
24. Miron Costin, *op.cit.*, p. 99
25. Victor Motogna, *Domnia întîia a lui Ştefan Tomşa după izvoarele ungureşti*, în "Revista istorică", XI (1925), p.83, doc.46, scrisoare din 5.nov. 1615.
26. Mustafa Naima, în *Cronici turceşti privind Ţările Române*, vol. III, întocmit de Mustafa A. Mehmet, Bucureşti, Ed. Academiei, 1980, p. 75.
27. Miron Costin, *op.cit.*, p. 98
28. St. Ştefănescu, D. Mioc, *Ţărănimea din Principatele Române în secolele XIV-XVI. Privire sintetică*, în SMIM, vol. XI, 1992, p.17.
29. M. Berza, *Răscoalele în evul mediu*, în "Studii", XI, nr.4, 1958, p. 92.

V. CRISTIAN

PRIMUL CURS DE ISTORIA PATRIEI ÎN ÎNVĂŢĂMÎNTUL SUPERIOR IEŞEAN

"Este dar istoria patriei cartea vieţii"
Ioan Maiorescu (1843)

Résumé

L'Histoire de la Moldavie ("Istoria Moldovii") est le premier cours d'histoire nationale enseigné par Ioan Maiorescu à Iasi, pendant son court séjour dans la capitale de la Moldavie. La paternité du manuscrit — gardé aujourd'hui à la Bibliotéque de l'Académie Roumaine — est sûr, bien que son auteur n'eut laissé aucune trace visible permettant de lui attribuer l'oeuvre. Pourtant, il s'agit bien de Ioan Maiorescu, en jugeant de l'ecriture — la même que celle employée couramment par Maiorescu — et d'une signature en marge du texte appartenant, à ce qu'il paraît, à l'auteur même.

Précédé par une Introduction théorique sur l'importance générale de l'histoire et la mission de l'historien, le cours commence par l'époque ancienne et s'arrête en 1476, non sans avoir fourni au départ une périodisation globale de l'histiore des Roumains. Il est toutefois significatif que l'auteur ne restreint pas ses observations à l'histoire nationale. Il fait aussi preuve de riches connaissances en histoire universelle, qu'il met à l'oeuvre dans son récit des évènements locaux. En même temps, bien qu'il eut annoncé une "Histoire de la Moldavie", Maiorescu parle en fait de l'ensemble de l'histoire roumaine et de toutes les provinces habitées par ses conationaux.

Aujourd'hui, sa démarche nous paraît extrèmement èloquente pour la conscience nationale chez les intellectuels roumains de la première moitié du XIXe siècle, ainsi que pour le rôle qu'ils assignaient à l'histoire dans leur projét de régénération nationale.

Relativ frecvent pomenit, fie pentru domeniul spiritual, fie pentru cel politic, numele lui Ioan Maiorescu este, totuşi, mai puţin cunoscut decît l-ar îndreptăţi activitatea sa, fiind menţionat, îndeosebi, în calitatea sa de tată al lui Titu Maiorescu. Ce-i drept i s-au consacrat două monografii, una, mai amplă, cu prilejul centenarul naşterii sale[1], alta, mai recentă, privind mai ales activitatea sa didactică[2], dar departe de a o cuprinde în dimensiunile ei reale. În schimb, deosebit de utilă pentru dezvăluirea orizontului său cultural este corespondenţa cu G. Bariţ[3]. Chiar dacă adăugăm cele cîteva studii care i s-au consacrat, ca şi referirile din alte lucrări, aceste materiale sînt totuşi insuficiente pentru cunoaşterea eforturilor intelectuale ale lui I. Maiorescu, inclusiv a unora fundamentale. Cauza esenţială o constituie necunoaşterea pînă de curînd a unor scrieri ale sale răspîndite în diferite periodice şi mai ales a unor manuscrise de o valoare comparabilă cu aceea a celor mai bune lucrări apărute în epocă, redactat sub forma unor manuale academice, legate de scurta şedere a profesorului la Iaşi[4]. Dintre ele (istoria universală[5] şi retorica), două au fost copiate de un elev al Seminariei Veniamine, N. Vicol (1842-1843) şi au fost donate, din motive care nu ne interesează aici, bibliotecii judeţene din Galaţi, împreună cu un bogat fond, de V.A. Urechia (al cărui nume îl şi poartă instituţia) materiale deci mai dificil de depistat. Cel mai important este însă cursul de *Istoria Moldovii*[6], păstrat în mult cercetatul fond de Manuscrise al Academiei Române. Materialul îi aparţine în mod cert lui Ioan Maiorescu, două elemente fiind sigure în această privinţă, compararea grafiei cu aceea a scrisorilor sale din perioada respectivă către Bariţ, cît şi o însemnare existentă în text. Vorbind despre achiziţionarea *Hronicului* lui Gh. Şincai, ajuns la Gherman Vida (lucrare cunoscută de Mihail Kogălniceanu, înainte de plecarea sa la studii în străinătate, chiar dacă uitase numele autorului), el arată că acesta l-a cumpărat fiind îndemnat de un "iubitoriu al istoriei naţiei", după care urma, în paranteză, numele Ioan Maior[7], şters apoi şi înlocuit cu precizarea ["eu"]. Lucrarea este neîndoielnic un manual: aşa cum recomanda regulamentul şcolar pentru caietele elevilor, el este scris pe o jumătate de coală, cealaltă rămînîad disponibilă pentru însemnări ulterioare. Avem toate motivele să credem că preocupări de acest fel, profesorul le avusese şi înainte, în clasele superioare, academice, numărul de ore situînd istoria pe locul al treilea. Ce-i drept, planul de învăţămînt prevedea numai istoria universală, din raţiuni neîndoielnic politice, la toate cele trei colegii (Bucureşti, Iaşi, Craiova), întrucît aceasta nu putea avea atîtea implicaţii politice ca cea naţională. Este adevărat, aceasta nu a fost complet neglijată.

Stabilind împărțirea obiectului, Regulamentul școlar din Țara Românească (1832) preciza că cea din urmă epocă ("istoria veacului nou") va cuprinde și istoria românească, care se va dezvolta particular de cea a celorlalte state, "făcându-se iscodiri a se găsi în istorie neamurilor de prin pregiur obiceiurile și pravilele cele mai însemnate ale acestei țări"[8]. O prevedere asemănătoare era făcută și pentru cursul de cronologie[9].

Este vorba deci de două maniere de prezentare a istoriei românilor în istoria universală. Pe de o parte, trebuia să se stabilească o corelație între fapte din trecutul propriu și cel al altor popoare, iar pe de altă parte să se facă o prezentare separată, în capitole speciale, a istoriei românilor. De altfel, prevedea că "istoria se va scrie pentru Țara Românească deosebit și că ea se va da mai întîi în cercetarea Eforiei"[10], evident pentru a verifica un conținut care putea ridica probleme delicate pentru acel moment. Aceste prevederi se referă la Țara Românească, dar ele au fost reluate și în regulamentul din Moldova (1835).

Despre modul cum au fost aplicate, un prim indiciu ne oferă manualele de istorie universală ale lui Gh. Săulescu și Aaron Florian. În cadrul lor, autorii consacră unele capitole speciale istoriei naționale; în același timp, atunci cînd subiectul o permite, se fac referiri și la fapte de importanță universală din trecutul național. Pentru spiritul în care se face predarea, este revelator că, în paragrafele consacrate istoriei proprii, tonul este mult mai înflăcărat decît în restul manualelor și că autorii se străduiesc să reliefeze contribuția românilor la istoria universală.

Atenția acordată istoriei naționale a fost de natură să pregătească și să impulsioneze introducerea acesteia ca disciplină de sine stătătoare în învățămînt. Firește, aici a contribuit și dezvoltarea generală a societății românești, întărirea conștiinței naționale, ca și atenția acordată, în general, cercetării propriului trecut. De altfel, nu ne apare întîmplător că noua disciplină este inclusă în planurile școlare cu numai cinci ani înaintea revoluției.

Pentru cîteva luni, s-a crezut că aceasta va fi predată de Ioan Maiorescu, care a făcut parte și din comisia de reorganizare a învățămîntului din Moldova. În urma unui diferend cu conducerea școlilor muntene, titularul și inspectorul școlilor de la Craiova a trebuit să părăsească temporar Țara Românească, stabilindu-se, pentru scurtă vreme la Iași. În anul școlar 1842-1848 îl întîlnim numit profesor "de istoria universală și a patriei" și de retorică la Seminarul de la Socola. În vara anului 1843, în urma numirii lui Alexandru Sturdza ca efor al acestuia și a unor neînțelegeri cu noul rector Filaret Scriban[10], Maiorescu renunță la postul de profesor al seminarului. Cum fostul dascăl, Gh. Săulescu ieșise la pensie, conducerea școlilor moldovene a făcut toate eforturile pentru a aduce în locul său pe profesorul transilvănean, pentru "istoria universală și a patriei". La începutul lui iunie, Maiorescu a fost numit la Academia Mihăileană, rațiunile acestei numiri reieșind, pentru Epitropie, așa cum se spune în hotărîrea sa, "din atestaturile ce Dt. ai înfățișat care te mărturisesc că ai săvîrșit cu laudă cursurile învățăturilor la vestita universitate a Ungariei, pentru care ai și destule dovezi în vremea cît Dta ai fost profesor la Academia veniamină"[11]. Ceea ce atrage atenția este faptul că Maiorescu era numit nu pentru istoria universală, "critică" sau "pragmatică" așa cum apărea ea la Săulescu, ci pentru "Istoria Universală și a Patriei", care trebuia să fie predată în "clasele filosofiei"[12]. Este pentru prima dată cînd întîlnim această denumire între obiectele predate la Academia Mihăileană și, în general, în învățămîntul mai înalt din țările române. Maiorescu nu a mai rămas totuși decît puțină vreme la Iași, reîntorcîndu-se la Craiova curînd după 15 august, încheind expunerea la 1476 (în același an se termină și manualul pe care i-l atribuim lui Melchisedec, ca și Manualul de istoria Moldovei publicat de I. Albineț în 1844, la Iași). Oricum, chiar neterminat, manuscrisul, cuprinzînd 62 de file, este deosebit de interesant și ar merita să fie publicat, împreună cu alte fragmente ale profesorului transilvănean, scop pe care îl avem în vedere în momentul în care condițiile editoriale ne-o vor permite. Deocamdată, ne vom propune să facem o succintă prezentare a celui dintîi curs de istoria patriei din învățămîntul istoric superior ieșean (chiar dacă este vorba de o Istorie a Moldovei, ni se pare simbolic faptul că ea este redactată de un ardelean care lucrase în Țara Românească).

În mod firesc, cursul începe cu o Introducere de proporții mai reduse și de o manieră mai simplă decît cel de Istorie Universală. De altfel, chiar definiția obiectului este deosebit de sobră — "Prin Istoria Patriei înțălegem o regulatată înjgbebare a întîmplărilor celor mai însămnătoare care s-au săvîrșit în pămîntul în care traim" (f.1). Profesorul acordă însă o atenție deosebită obiectului pe care urma să-l predea, în conformitate cu rostul acordat istoriei de către contemporani. Ca urmare a rezultatelor revoluției franceze, în prima jumătate a secolului trecut s-a încetățenit credința că nu se poate construi ceva viabil decît avînd în vedere ceea ce se realizase în trecut, acordîndu-se o atenție mai redusă posibilităților rațiunii[13]. Cunoașterea acestuia apare astfel ca indispensabil. "Folosul și trebuința istoriei patriei sînt afară de toate îndoieala și numai un pierdut fiu al naturii poate ca să nu le simtă" (f.1). De aici și necesitatea dezvoltării umane constante. I. Maiorescu ține să facă sublinierea că, la fel "ca un om în parte, așa și popoarăle și îndeobște toată omenimea crește dezvăluindu-să treptat" (f.1) sau, în termenii filosofici ai vremii, "Dumnezeu și natura nu fac săritura. Urmează dar că și popoarăle ajungînd la cunoștința sa nu vra să rămîe la locul unde l-au apucat soarele de astăzi, ci în armonie cu voea lui Dumnezeu are de gînd să pășască înainte trebue să cunoască gradurile prin care au trecut înaintașii săi pînă la timpul în care să află astăzi

căci în alt chip nu este cu putinţă a păşi înainte treptat, ori de ce măsuri de îmbunătăţiri dacă nu să va lua potrivit cu starea întru care se află şi pe care am moştenit-o de la strămoşii noştri, vor fi cu totul zadarnice. Aceasta este cauza de căpetenie pentru ce multe măsuri de reforme luate în mai multe staturi nu folosesc nimic, pentru că noi cei ce lucrăm astăzi, ne lenevim astăzi a căuta ce au fost eri" (f.1). De aici şi importanţa cunoaşterii trecutului naţional. "Apoi care altă parte afară de Istoria Patriei ne va arăta nouă drumul pe care au păşit mai marii noştri şi treptele prin care au trecut pînă ce ne-au adus în stare întru care aflăm" (f.1-1 v.). Or, tocmai istoria ne dezvăluie cele trei elemente "care însufleţesc atît pe om în parte cît şi pe popoară întregi; Baera (legătura) către pămîntul părinţilor, Baers cătră credinţa lor şi Baera către cei de un sînge cu noi, numai în aceste trei vieţuiesc neamurile sufleteşte şi Istoria ne arată că numai însufleţite de aceste puteri s-au ţinut naţiile naţii pe faţa pămîntului" (f.1 v.). Referindu-se la Sallustiu, dar şi la o idee generală, "staturile numai prin acelea puteri să ţin prin care s-au întemeeat, de unde urmează că puterile acestea trebuesc cunoscute, preţuite şi cultivate ca unele fără care nu poate vieţui nici un popor" (f.V v.), subliniază I. Maiorescu.

Particularizînd, arată el, "moldovenii, ca şi alte popoară, încă au întemet statul şi l-au apărat numai cu numai cu puterile acestea şi numai de aici au izvorît acelea fapte mari ale strămoşilor noştri de care vom avea prilejul a ne minuna în Istorie". Concluzia care se desprinde este simplă. "Ca să putem vieţui şi de aici înainte ca naţie nu vom putea numai cu puterile acelea, dacă nu vom pute cunoaşte Istoria Patriei (f.1 c.)". Explicaţia este, cu nuanţe, generală în epocă. "Numai atunci să va însufleţi moldoveanul pentru patria sa cînd va şti arăta cu degetul, aici, întru acest loc, au căzut atîţia şi atîţia din strămoşii mei, pe această cîmpie au udat părinţii mei de atîtea ori cu sîngele lor ca să să apere în contra vrăjmaşilor şi să-mi pregătească mie un viitor mai fericit (f.11 v.)". Utilitatea cunoaşterii trecutului este astfel indispensabilă şi Ioan Maiorescu o formulează în termeni de o rară frumuseţe. "Este dar Istoria patriei Cartea vieţii pentru veacurile trecute şi mai cu samă pentru [vremurile] de faţă şi pentru viitoru" (f. 2). "Cartea vieţii" nu mai este o simplă carte, ci este viaţa neamului însuşi, expresia fiind de o forţă remarcabilă, fără a mai fi întîlnită în epocă, dar sintetizîndu-i într-un mod fericit spiritul. Ideile expuse pînă aici sînt reluate în final deosebit de tranşant: "Încheiem earăşi că numai un fiu stricat şi lepădat de natură, prin urmare un fiu netrebnic a patriei nu va cunoaşte trebuinţa acestii cărţi" (f. 2).

Am insistat asupra acestei prime părţi a *Introducerii* pentru că ea este deosebit de revelatoare pentru gîndirea istorică a lui Ioan Maiorescu. Importante sînt însă şi celelalte două părţi ale acesteia. Mai dezvoltată este cea care priveşte *Izvoarele istoriei patriei* (f. 2-6 v.), care ne-a prilejuit un articol special[15], motiv pentru care nu ne vom opri aici asupra ei. O remarcă se impune totuşi. Prin forţa lucrurilorr, profesorul se opreşte mai pe larg asupra surselor moldoveneşti. În acelaşi timp însă, el nu face abstracţie de scrierile realizate în celelalte provincii româneşti. De altfel un interes deosebit prezintă dorinţa sa de a vedea realizată "o istorie critică a patriei" cu precizarea, semnificativă, că "de la această carte nu dorim altă decît ca ea să nu se ocupeze numai [de] Istoria Moldovei, ci cu istoria întregii naţii româneşti; căci cel puţin atît este ştiut că nici odată nu se va putea scrie s.e. istoria Moldovei fără istoria naţiei româneşti şi dincontra" (f.5 v-6).

Aprecierea este întărită de modul în care Maiorescu prezintă *Împărţirea istoriei Moldovei*, care constituie a treia parte a *Introducerii*. Referindu-se la aceasta, el constată că "privind lucrul mai de aproape, trebuie să tăiem lucrul în două părţi: în una în care ea [este] nedeslipită de istoria Daciei îndeobşte şi în alta pe care o are ca o parte a Daciei de sine stătătoare. Cea dintîi nu se poate mărgini între Milcov şi Nistru — observăm că, pe bună dreptate, se face abstracţie de actul din 1812 —, prin urmare nici nu să poate povesti din istoriile celorlalte părţi ale Daciei". În consecinţă, consideră Maiorescu, "această parte să poate numi istoria Daciei, care cuprinde răstimpul de la începutul cunoştinţelor istorice despre Dacia, cam patru veacuri înainte de Hristos, pînă la întemeierea deosăbitului prinţipat al Moldovei. În cealaltă parte să poate numi istoria Moldovei în înţelesul strîns. Amîndouă apoi să cuprind sub nume de istoria patriei" (f.6.). Fiecare din ele au "a lor punturi de împărţire sau epohe la acelea întîmplări care au schimbat şi au prefecut soarta acestui pămînt" (f.6 v.).

Subîmpărţirile au drept criteriu etatismul, criteriu care este aproape general în sintezele epozii şi care avea să-şi găsească autoritatea prin teoretizarea pe care o face Hegel. Utilizîndu-l, Maiorescu împarte prima epocă în trei capitole: I. "De la cel dintîi rigă cunoscut în Dacia pînă la Traian"; II. "De la Traian pînă la veacul patru sau pînă la pornirea neamurilor barbare, anul 350"; III. "De la pornirea neamurilor barbare pînă la vremea cînd s-au strecurat barbarii de pe aici şi s-au întemeet în mai multe locuri prinţipaturi româneşti". (Atrage atenţia, în legătură cu această din urmă observaţie că Maiorescu are în vedere nu numai continuitatea românilor, ci şi organizarea lor statală, în tulburea epocă a migraţiilor, cu explicaţii asupra cărora va reveni); IV. "De aici pînă la întemeerea prinţipatului Moldovei supt familia Dragoş".

În ceea ce priveşte "Istoria Moldovei ca prinţipat de sine însăşi", ea "are earăşi epohele sale". Prima din ele merge de la Dragoş pînă la anul 1526, la moartea lui Ştefan al VII-lea — este una din relativ numeroasele imprecizii

pentru prima sa parte, fapt care își are explicația în erorile cuprinse în sursele utilizate —, cînd domnii Moldaviei au încetat de a mai fi deplini netîrnați (suverani). Partea aceasta se poate numi *Istoria veche a Moldovei și epoha virtuței modovene*.

Epoca a doua cuprinde perioada de la 1526 pînă "la începutul veacului 18, după Cantimir sau pînă la domnia fanarioților. Acesta [este] veacul descreșterii moldovenilor".

Cea de a treia perioadă cuprinde intervalul "de la începutul domniei fanarioților pînă la căderea lor, care s-au întîmplat la anul 1821. Acesta este veacul cel mai apus al istoriei Moldaviei", consideră Maiorescu, la fel ca și ceilalți contemporani ai săi, fapt firesc dacă avem în vedere că ne aflăm în epoca renașterii naționale.

În sfîrșit, de la 1821, pînă la 1829 "să poate socoti ca o pregătire de *epoha a patra*. De la tratatul de la Adrianopol încoace" (f.6 v.).

Periodizarea este asemănătoare, și în această parte, cu aceea a Țării Românești. De altfel, avem toate motivele să credem că Maiorescu a redactat la Iași doar partea privind strict istoria Moldovei, restul avîndu-l pregătit de la Craiova, fireste cu anumite modificări. Argumentul esențial îl constituie faptul că sfîrșitul primei părți, privind "istoria Daciei", are drept final întemeierea Țării Românesti. Și după partea de după întemeierea Principatelor a utilizat materialul pentru istoria acesteia, în așa fel încît, deși silit de programă să prezinte istoria Moldovei, nu a făcut complet abstracție de restul spațiului românesc.

Inspirîndu-se de la scrierile noastre mai vechi, se îndepărta totuși uneori de la spiritul lor. Spre deosebire de unii predecesori, care își începeau expunerea cu istoria Romei, el se ocupă, la fel ca Mihail Kogălniceanu, direct de localnici. Despre seminția acestora, interpretarea sa, convingătoare la prima vedere, este originală și susținută cu mult aplomb, mai ales că pornește de la constatarea că, în legătură cu aceasta, "părerile învățaților sînt cu totul desăbite. Unii socotesc că sînt de viață slavi, alții traci, unii germani și mai nimenea nu le-au dat numile ce li se cuvine în adevăr. Între atîtea păreri și mărturii istorice care să încrucesc una pe alta este anevoe a afla adevărul dacă nu vom tăea un drum nou și puțin călcat pînă acum". Acest drum, consideră Maiorescu, "este pășirea de la documente moarte, adică de la cele scrise, la altele vii, păstrate în suprafața pămîntului acesta, în numirile locurilor, munților, rîurilor, tîrgurilor, apelor" (f.7).

Maiorescu utilizează aceste elemente pentru precizarea începuturilor etnice ale dacilor, utilizînd referirea pe care o face Herodot la agatîrși, ce-i drept într-o interpretare contradictorie, aceștia fiind plasați, după istoricul grec "în miezul Daciei" care "discrierea locurilor pe unde așază el popoarăle" aparține de Scitia. În continuare, spune însă el, "ce fel de seminție vor fi fost agatirzii astăzi s-au mai lămurit prin descoperirile celea nouă și ei să socotesc a fi o ruptură din vița cea mare celtică, care întîi de toate din Asia pe malul stîng al Dunării s-au strecurat în Europa și au colonizat Italia, Galia, Spania, încă și Dalmația și Panonia" (f.7 v.), înșiruirea geografică fiind cu totul alta decît aceea stabilită de istoricii de mai tîrziu. Susținîndu-și însă ideea, Maiorescu afirmă în continuare că "Popoarăle spre apusul Daciei și cam spre meazăzi, scordiscii, tauriscii și alții s-au recunoscut astăzi de popoară de viță celtică. Asămănarea între popoarăle deviitoare de la celți și între agatirzi s-au cunoscut încă mai de mult și mai întîi scotii au cunoscut că agatirzii au venit din părțile acelea în Dacia, alții au dedus pe scoti despre miează noapte și anume pe picti de la agatirzi" (f.7 v.). O ipoteză ar fi că "ei s-au luat după numele Pistelor pe Virgilie și Pomponie Mela îl dau și agatirzilor pentru după spun ei își boea trupurile. Acestea pînă în zilele noastre era numai păreri și să știa numai atîta că pictii din Scoția sînt în adevăr rămășite celtice și că agatirzii cu multă apropiere de adevăr vor fi fost tot celți" (f.8).

De la Herodot, istoria devine mai sigură din timpurile cînd macedonenii s-au întins pînă la Dunăre, moment în care nu se mai întîlnește numele agatîrși, ci numai acela de davi și mai apoi de daci, dat însă de străini, cel utilizat de autohtoni fiind necunoscut scriitorilor. "Oricum, dacă vom lua lucrul în mai aproape privire sîntem siliți a-ncheia că agatirzii și deviitorii lor dacii sînt de origine celtică" (f.8). Pentru Maiorescu, mai multe argumente pledează în acest sens. Peste toată Dacia veche este răspîndit numele de gal — Galda, Galați ș.a. — nume pe care românii nu le-au putut lua de la alții decît de la popoarele galice. Apoi, în limba română sînt o mulțime de cuvinte pe care nu le au celelalte popoare romane, ci numai noi și rămășițele popoarelor celtice — med, ciutură, pungă și multe altele pe care românii pe puteau lua numai de la popoarele celtice. De asemenea, aceștia aveau obiceiul de a numi pămînturile nașterii lor numai țară, așa cum vor proceda și românii, denumirea avînd înțelesul de patrie. La fel, Maiorescu este de părere că "însăși denumirea de davi și mai pe urmă daci că cele mai multe cetăți ale dacilor erau în Deva, Dava", care înseamnă "rîu" și în adevăr cetățile pe cît le putem noi dovedi că au fost ale dacilor se găsesc tot la marginea rîurilor. Știind aceasta nu mai avem a alerga la fabule pentru începuturile patriei noastre. Aceasta să numește după rîul Moldovei și numele acesta în limba celtică nu însămnează altceva decît rîul *Mol*. Ea este așa de veche ca și romanii din Dacia" (f.8). În sfîrșit, apelînd la o informație a lui John Paget, el face precizarea că "portul românilor din Hațeg este întocmai ca portul scotilor de astăzi" (f.9).

Pentru perioada ulterioară, Maiorescu se referă la influența greacă venită mai ales prin intermediul religiei, în primul rînd prin Zamolxis, ca și la legăturile cu tracii, considerînd că geții sînt o ramură a acestora, care au fost asimilați de dacii-celți. Regretînd că aceștia nu s-au bucurat de un condei ca cel al lui Caesar, el subliniază totuși că aceștia au avut un înalt nivel de civilizație. Apreciind că "de mirare" este pentru veacul de atunci "cîtă mărinimie au arătat Dromihet cătră Lisimah pe care l-au primit cu toată pompa împărătească", el subliniază că "așadar dacii încă de atunci n-au fost niscaiva oameni sălbateci. Aceasta este earăși o dovadă că dacii nu avea nimic opștesc cu tracii și cu slavii, carii atunci era foarte sălbateci și anume slavii încă pe timpurile lui Hs. și încă vreo cîteva veacuri încoace locuia în bălți și în păduri" (f.10 v.).

După această parte privind începuturile dacilor, Maiorescu se ocupă aproape exclusiv de istoria politică, încercînd să descifreze prima ei parte, care "este foarte încurcată", propunîndu-și să stabilească o cronologie a monarhilor, un loc aparte rezervîndu-l pentru Burebista, care a impus pe plan larg forța poporului său și pentru Cotiso. Firește însă că printre regii daci, spațiul cel mai larg este rezervat lui Decebal, luptelor pe care acesta le-a avut cu Domițian și mai ales cele două războaie cu Traian. După ce prezintă pe scurt primul conflict, în urma căruia regele dac "s-au cătt de făcuta pace" (f.13) măsurile sale au nemulțumit Roma, determinînd cel de-al doilea război pe care îl prezintă detaliat, fără a se opri numai la descrierea sa, ci rezervînd un loc larg explicațiilor. Cucerirea Daciei de către romani apare ca fundamentală pentru istoria noastră. Surprinde totuși faptul că nu întîlnim nimic despre organizarea politică și economică sub stăpînirea romană, ca și ignorarea raporturilor cu barbarii. Asupra năvălirilor acestora se discută în continuare, însă într-o manieră aproape strict descriptivă, cu aprecieri care sînt uneori surprinzătoare, cum este aceea că Cetatea Neamțului este o creație a goților. Maiorescu insista asupra continuității daco-romanilor, însă într-o manieră simplificatoare, ca și istoricii mai vechi sau cei care îi sînt contemporani. Practic, el nu constată nici o legătură între năvălitori și autohtoni. Singura excepție este făcută pentru slavi, cînd s-a produs a doua creștinare a localnicilor, prima fiind în timpul Daciei romane, chiar dacă atunci se întîlnesc și urmele altor religii. În rest, fiecare năvălire este prezentată după aceeași schemă, inspirată de timpurile mai apropiate. Autohtonii "se trăgea numai la locuri sigure și după ce trece furia varvarilor iară să întorce la moșiile lor" (f.23), așa cum vor proceda ulterior cind năvăleau tătarii. Oricum, izvoarele demonstrează că "s-au aflat totdeauna aicea pînă la timpul în care s-au întemeet domnia românească statornică — afirmația este valabilă și pentru Tara Românească -, așa dar n-au fost nevoie ca țara să se descalece a doua oară, căci atunci ar trebui să numim descălecări cîte oarde de varvari și mai cu samă de neamuri au trecut aice (f.26 v.-27)". O excepție pare să o facă pentru trecerea românilor care locuiau la sudul Dunării la nordul fluviului, care s-au alăturat românilor care au locuit aici și înainte de Dragoș. În legătură cu aceasta, merită menționat faptul că există un paralelism români-romani, ceea ce ar presupune alături de procesul de romanizare și unul de românizare, idee care avea să fie reluată cu cîțiva ani în urmă de unii istorici clujeni și asupra căreia nu s-a insistat suficient, fiind respinsă din rațiuni mai mult de ordin politic, fără a se căuta sîmburele de adevăr. Trecerea Dunării de către români la nordul acesteia — nu discutăm aici această idee care a dat naștere la numeroase dispute — a avut, consideră Maiorescu o importanță deosebită, întrucît năvălirile îi răriseră, iar aceasta "i-au împoporat eară" (f.23). În legătură cu acest fenomen, ca și cu alte aprecieri, trebuie subliniată viziunea panromânească pe care o oferă cursul, inclusiv după întemeierea Moldovei.

Realizată după năvălirea tătarilor, aceasta prezintă numeroase dificultăți în ceea ce privește interpretarea. De altfel, cronologia este prezentată într-o manieră contradictorie. Dragoș domnește între 1299 și 1324, dar despre întemeierea statului se vorbește pentru perioada 1340-1350. Apoi, nu este cert dacă Dragoș este fiul lui Bogdan, sau Bogdan fiul lui Dragoș. Autorul înclină totuși spre această din urmă variantă, care nu mai poate fi susținută astăzi. În schimb, Maiorescu este foarte ferm în legătură cu două constatări. Mai întîi, amintita prezență a românilor în Moldova înaintea lui Dragoș, chiar acesta fiind considerat "localnic sau venit din Maramureș" (f.26 v.). Apoi, românii care după înfrîngerea tătarilor vin din Maramureș de fapt se întorc în patria lor, idee conformă cu cele pe care le întîlnim în legătură cu celelalte năvăliri. Diferența constă însă în faptul că acum se întemeiază un stat viabil.

După Bogdan, sînt prezentați succesorii săi, insistîndu-se asupra faptelor politice, mai ales asupra celor externe, îndeosebi asupra amenințării maghiare, inclusiv pe plan religios cum este insistența asupra catolicismului în Moldova. Firește, aici se pornește de la un fapt real, dar avem impresia că în această privință și-a spus cuvîntul și faptul că Maiorescu era grecocatolic. Un loc relativ important este acordat însă și politicii interne, mai ales sîngeroaselor lupte pentru domnie. De altfel, locul rezervat fiecărui deținător al tronului este relativ redus, fapt impus atît de sărăcia izvoarelor, cît și de timpul limitat în care aceștia se aflau la cîrma țării. Excepția va veni odată cu "Alexandru cel Mare și Bun", cu toată greșala de cronologie (1401-1433).

Fată de acesta, Maiorescu are o prețuire deosebită. Faptul se observă încă din adăugarea atotcuprinzătorului epitet "cel Mare", fiind, după cîte știm, singurul istoric de pînă atunci ce-l utilizează. Mai multe elemente îl

determină să o facă. "După atîtea nestatorniciri din lăuntru și din afară, după atîtea vărsări de sînge", care "toate amenința căderea principatului [...], patria cu mulțămire să oprește la Alexandru întîi și privește viața cea frumoasă: De la întemeerea principatului pînă la Alexandru toată istoria este întunecoasă și ce știm mai multe de scriitorii streini să reduce numai la războaiele din lăuntru, la schimbările domnilor" și la conflictele cu vecinii. Începînd de acum știrile sînt mai bogate de ani mai buni, încît putem, zice că cu Alexandru să începe adevărata istorie a Moldovei. Socotind toate împrejurările legate de Alexandru, "să vede că au fost omul ales de pronie ca să pue statului Moldovei temelie pentru mai multe veacuri și tocmai de aceasta avea Moldova nevoe" (f.37 v.). Domnitorul "s-au împlinit chemarea sa spre mulțămirea obștească organizînd țara în lăuntru și respectînd-o din afară" (f.38).

"Ce să ține de organizarea țării, aceasta să ține în politică și bisericească" (p.38). Maiorescu face o privire largă asupra modului în care Alexandru a organizat Moldova. Firește, el nu face abstracție de faptul că încă de la începuturile acesteia trebuiau să existe unele elemente organizatorice, dar acestea au fost dezvoltate tocmai acum și ele vor fi utilizate și în perioada următoare. Este vorba de împărțirea țării și de dregătoriile care își vor păstra multă vreme existența. Atrage atenția, de asemenea, faptul că se referă la structura socială a țării, fapt mai puțin întîlnit la istoricii din epocă. În această privință, observațiile sale sînt deosebit de interesante. Boierii sînt asemănați nobililor din Polonia și Ungaria, fapt care a fost confirmat de cercetările recente, avînd aceleași drepturi și îndatoriri. Ceea ce este însă surprinzător sînt referirile sale la țărani, neglijați de majoritatea istoricilor de pînă atunci, ca și de cei din epocă, comparați și ei cu cei din țările vecine. Ridicat de jos, Maiorescu are o atitudine de simpatie față de aceștia, care erau supuși abuzurilor prin desele schimbări anterioare de domnii, situație pe care Alexandru a încercat să o remedieze prin intermediul legislației.

La fel îi subliniază meritele în ceea ce privește construcțiile religioase, monumente comparabile cu cele din țările dezvoltate ale Europei, ca și, în general, contribuția sa la dezvoltarea culturii românești, ceea ce a atras prețuirea străinătății, cu care s-au stabilit legături trainice. Nu a reușit totuși să oprească pătrunderea slavonei în biserică, ceea ce a avut implicații asupra lexicului. În general însă, Alexandru a făcut numeroase îmbunătățiri pentru țară. De asemenea, el s-a remarcat pe plan extern, mai ales prin cunoscutul sprijin acordat polonilor. Toate acestea îl fac pe Maiorescu să conchidă că "meritele lui pentru țară eau cîștigat numele de Alexandru bunul (sensul cuvîntului nu este înțeles) și marele pre care și după mărturisirea streinilor l-au învrednicit" (p.43 v.).

Mai puțin interes prezintă perioada dintre domniile lui Alexandru și Ștefan cel Mare, începutul domniei acestuia fiind stabilită la 1458. Perioada este prezentată detaliat, mai ales luptele între Ilias și Ștefan. Sînt însă și lacune surprinzătoare, cum este aceea a acceptării tributului. După această perioadă, prezentată mai mult descriptivist, "s-au rădicat în Moldova un bărbat din sînul românilor care au rădicat numele nației sale și au tras asupräia luarea aminte a toatei Europa". Acesta este Ștefan numerotat al VI-lea, "numit marele și bunul" (f.46 v.). Prezentînd "cele dentîi fapte ale lui Ștefan pînă la războiul cu Matei Corvin", Maiorescu subliniază, după împrejurările înfrîngerii lui Petru Aron și înscăunării sale, probabil, pentru a-i justifica ulterioarele merite militare, că "cea dintîi grijă a lui Ștefan au fost aceea spre care îndestul au arătat marea sa aplecare la războae". Făcîndu-i o caracterizare și subliniind ceea ce pot realiza românii dacă dispun de o anumită condiție, el arată că "nația română măcar batjocorită atît de mult de soartă"" și supusă "tiraniei veacurilor, totuși cîrmuită de un braț puternic și de o minte înaltă știa a să ține și a să face respectată altor nații. Dacă vom lua în bogare de samă că faptele acestea le-a săvîrșit acel bărbat și moldovenii, sporiul ce oprește și mai mult și la ce stare ca bărbatul de care vorbim să aibă la dispoziție toate puterile ei. Acesta este Ștefan cel Mare". Observăm dorința de unitate, impunîndu-se o comparație cu Mihai Viteazul, cu deosebirea însă că Ștefan a avut o domnie foarte lungă, plină de conflicte. Nu este cazul să insistăm asupra modului în care sînt ele prezentate. Observăm însă că Maiorescu este bine informat asupra lor și că uneori, cum este cazul luptei de la Podul Înalt, se ajunge pînă la detalii. De asemenea, se observă deosebiri în raport cu restul relatării. În general, prezentarea este destul de seacă, fapt pe care îl întîlnim și la ceilalți istorici transilvăneni. La Maiorescu întîlnim însă paragrafe de o rară frumusețe, cum este prezentarea bătăliei de la Podul Înalt. O manieră asemănătoare se găsește în ceea ce privește lupta la Războieni, a cărei descriere este inspirată de Gh. Asachi, ceea ce determină o îndepărtare de la realitate. La fel, un spațiu important este rezervat luptelor cu tătarii, ca și celor cu polonezii. În general, spațiul cel mai important este rezervat bătăliilor. În același timp, ca și în cazul lui Alexandru cel Bun, dar într-o măsură mai mare, se rezervă un loc deosebit realizărilor culturale, îndeosebi ctitoriilor bisericești.

Ceea ce atrage atenția este faptul că sfîrșitul îl constituie anul 1476. Faptul nu ni se pare întîmplător. Într-o primă fază, Ștefan a fost nevoit să lupte numai cu boierii, ceea ce l-a pus într-o situație de inferioritate. Ulterior însă, el a reușit să reconstituie "oastea cea mare" cu ajutorul căreia a reușit să-i alunge pe turci peste Dunăre. În felul acesta, bătălia de la Războieni constituie un punct esențial în istoria militară a Moldovei. Ea justifică, putem

spune, afirmația lui Grigore Ureche că "unde biruia alții nu perdea nădejdea, că științdu-se căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor"[16].

NOTE

1. N. Bănescu și V. Mihăilescu, *Ioan Maiorescu. Scriere comemorativă 1811-1911*, București, 1912.
2. Marin Stoican, *Ion Maiorescu*, București, Editura didactică și pedagogică, 1967.
3. *George Bariț și contemporanii săi*, București, Editura Minerva, p.203-421.
4. V. Cristian, *Cursul de istoria universală al lui Ioan Maiorescu*, AIIAI, 1980, 21-25-55.
5. Gh. Adamescu, *Istoria Seminarului Veniamin din Iași* (I) *(1803-1903)*, București, 1904, p.47.
6. *Istoria Moldovei*, Arh. St. București, M.C.I.P., F. 9 v.
7. *Istoria Moldovei*, f.5.
8. V.A. Urechea, *Istoria scoalelor*, IV, București, 1892, p.280.
9. *Ibidem*.
10. *Ibidem*, Arh.Statului București, M.C.C.P., Moldova, D.182/1842, f.17.
11. *Ibidem*, f. 9 v.
12. V.A. Urechea, *op.cit.*, p. 160.
13. V. Cristian, *Istoriografie generală*, București, Editura didactică și pedagogică, 1985, p. 150.
14. "Patria" este sinonimă cu statul. Observăm în chiar cazul de față că *istoria patriei* poate fi înlocuită cu *Istoria Moldovei*. Este interesant că, în corespondența cu Epitropia, aceasta este utilizată în mod constant, în vreme ce Mihail Kogălniceanu folosește denumirea de "istoria națională" (V. Cristian, *Cursul de istorie națională a lui Mihail Kogălniceanu. Date noi și precizări*, AIIAI, IX, 1972, p.261-276.
15. *O schiță a istoriografiei românești datorată lui Ioan Maiorescu*, XIV-XV, 1983-1984, (apărut 1986), p.173-182.
16. Grigore Ureche, *Lepitosețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, ESPLA, 1958, p.111.

CRISTIANA OGHINĂ-HARITON

IMAGINEA FRANȚEI ȘI PROCESUL DE DEZVOLTARE A ROMÂNIEI LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA. UNELE ASPECTE

Résumé

Les relations franco-roumaines à la fin du XIXe siècle ont été appréciées jusqu'ici surtout du point de vue de leur côté formel, officiel (diplomatique, économique et culturel). On a expliqué à force d'arguments l'orientation différante de la politique extérieure française et roumaine après 1878, l'alliance de la Roumanie avec les Puissances Centrales, ainsi que l'éloignement progressif de la diplomatie et des milieux commerciaux et financiers français du jeune Etat indépendant du Bas-Danube. Si, jusqu'en 1871, l'achèvement des projèts politiques de la nation roumaine avait éte constamment soutenu par la France, après cette date les intérêts des deux pays ne coincident plus. Cependant, cet éloignement officiel n'est pas doublé d'un éloignement similaire des images, des idées et des aspirations des Roumains vis-à-vis de leur "soeur aînée". Bien que l'attitude de ceux-ci face à la France change considérablement dans la seconde moitié du XIXe siècle par rapport à celle du début du siècle, elle garde pourtant la même empreinte sentimentale qu'auparavant, étant par la-même, très différente des relations officiels.

C'est ce que nous avons cherché à démontrer à travers les journaux du temps et autres documents reflétant les débats politiques et culturels de l'époque.

Relațiile româno-franceze la sfîrșitul secolului al XIX-lea au fost apreciate — în istoriografia care ne-a fost accesibilă — mai ales sub aspectul raporturilor diplomatice, economice și culturale oficiale.[1] S-au căutat argumente pentru a explica orientarea diferită a politicii externe românești și a celei franceze, aderarea României la Tripla Alianță și dezinteresul diplomației, al mediilor comerciale și financiare din Franța pentru tînărul stat independent de la Dunărea de Jos. Dacă, pînă la 1871, înfăptuirea actelor decisive în plan național a avut drept sprijin politica franceză față de Problema Orientală, după această dată interesele celor două state nu mai coincid. Dar, această distanțare, pe deplin explicabilă, nu este dublată de un proces similar în planul imaginilor, al ideilor și aspirațiilor. Deși atitudinea românilor față de Franța — așa cum apare ea în presa timpului, în dezbaterile politice și culturale — se modifică sensibil în decursul ultimelor decenii ale secolului al XIX-lea, nu putem explica această transformare doar prin noul conținut al relațiilor internaționale, prin interesele imediate și de perspectivă ale statului român. După 1871, această "imagine a celuilalt" are un conținut politic, dar și sentimental, care nu reflectă fidel relațiile oficiale dintre România și Franța. Ea este, în primul rînd, o oglindă a propriilor idealuri, a speranțelor și deziluziilor apărute, în opinia publică românească, în încercarea de a face față unui complicat proces de modernizare.

Ceea ce ne-am propus aici nu este descrierea acestei imagini, și nici raportarea ei la realitatea franceză a timpului, ci decelarea cîtorva din semnificațiile posibile pe care ea le dobîndește în efortul de dezvoltare a societății române moderne.

Pînă la 1866, formarea spiritului public românesc suportase amprenta decisivă a influenței franceze[2] născută din contactul pe care intelectualii români îl realizează cu mișcarea de idei din Franța, încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Pornită tîrziu pe drumul unei dezvoltări moderne, societatea românească este conștientă de propriul decalaj față de civilizația apuseană[3], care se constituie pentru ea în model, în exemplu, în deziderat. Românii se consideră îndreptățiți in a accede la acest model occidental prin originea latină, prin identitatea lor națională diferită de aceea orientală și slavă în vecinătatea cărora un destin istoric potrivnic îi situase. În spiritualitatea românească se constituie o *imagine-legendă* a Franței[4], identificată cu noțiunea de "Europa", care se transformă, treptat, într-un model concret, mobilizator, al unei societăți organizate după principii moderne, verificate printr-o îndelungată practică. Adaptarea instituțiilor românești, dezvoltate istoric, la funcțiile schimbării rapide, pe care o reclama ritmul alert de introducere a noului[5], se realizează prin raportarea continuă la acest model apusean, întruchipat, pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, de societatea franceză. În plus, contactul direct — prin intermediul călătorilor, al cărților, al studenților români de la Paris și din alte orașe ale Franței — cu această civilizație latină, europeană, modernă, implicarea substanțială a oamenilor politici și a personalităților culturale franceze în constituirea statului național contribuie la cristalizarea unei atitudini pro-franceze cu puternice conotații sentimentale.

Pînă la 1871, simpatia şi recunoştinţa sînt dimensiuni dominante şi aproape unanime ale unei imagini ce se raportează la Franţa ca *patrie a revoluţiei*, românii înţelegînd prin "revoluţie" atît mişcarea politică îndreptată împotriva Vechiului Regim, cît, mai ales, opera paşnică, dar decisivă, de răsturnare continuă a ceea ce este vechi, perimat, în propriile structuri interne şi în ordinea europeană. Franţa este marea putere ce garantează, atît prin spiritul înnoitor ce-l insuflă "naţiunilor surori" (România şi Italia, în primul rînd), cît şi prin politica ei internaţională, eliberarea de sub un regim opresiv, social şi naţional. Misiunea Franţei, scria cotidianul "Românul" în ianuarie 1870, "este salvarea omenirii de sub diferitele sclavii ale spiritului evului de mijloc (...); omenirea trăieşte de la 1789 prin suflarea de viaţă a Revoluţiei franceze şi tot de la dînsa toate naţionalităţile asteaptă deplina lor salvare"[6]. Adoptarea modelului liberal francez este determinată de influenţa psihologică a acestei imagini ideale asupra rolului Franţei în introducerea noului, de identificarea ideii de revoluţie cu exemplu modernizator al Franţei. Codul civil, spiritul Constituţiei din 1866, cadrele instituţionale de dezvoltare a societăţii sînt asemănătoare şi, uneori, chiar copiate după cele franceze; şi aceasta, nu numai dintr-un spirit de imitaţie ce însoţeşte, inevitabil, procesul de modernizare a societăţilor constiente de propria lor "înfiriziere" în raport cu civilizaţia apuseană. Tinerii care studiaseră în Franţa în deceniile trei-patru ale secolului al XIX-lea erau, douăzeci de ani mai tîrziu, principalii oameni politici care, indiferent de schimbarea atitudinii lor faţă de liberalismul romantic al revoluţiei de la 1848[7], continuau să fie buni cunoscători ai instituţiilor şi ai legislaţiei franceze. De de altă parte, originea latină comună, asemănarea "sufletească" dintre cele două naţiuni îndemnau, de asemenea, la încrederea în modelul liberal francez. Dar, ideologia şi practica politică a liberalismului suferă corective esenţiale, dictate atît de decalajul dintre dezvoltarea societăţii româneşti şi cea a societăţilor vest-europene, cît şi de circumstanţele naţionale, decisive: dominaţia otomană, sistemul de garanţie colectivă a marilor puteri, necesitatea obţinerii independenţei şi a realizării unităţii depline. Liberalismul românesc, fortificat de ideea naţională[8], nu-şi putea găsi o împlinire în politica economica a statului român iar, sub aspect social şi politic, el trebuia să devină un instrument al modernizării "de sus", prin acţiunea puterii centrale. Aceasta, în condiţiile unui regim juridic internaţional restrictiv (pînă la 1877) şi în lipsa unor grupări politice bine definite şi a unei burghezii comerciale şi bancare numeroase şi puternice[9]. Deşi liberalismul european suportase, el însuşi, schimbări de conţinut, se diversificase de-a lungul secolului al XIX-lea, în tentativele lor de modernizare românii continuă să se raporteze constant la ideile generale ale Revoluţiei franceze, ca fiind "principii de viaţă modernă"[10] prin aplicarea cărora societatea românească putea să-şi dobîndească locul de drept în Europa timpului. În *Mesajul către Tron* din ianuarie 1865, Adunarea Electivă a României, elogiind opera de reformare a instituţiilor pe care o realizase Al.I.Cuza în anul precedent, declara: "Aceste instituţii fiind bazate pe nemuritoarele principii de la 1789, ele sunt scumpe naţiunii noastre şi Adunarea (...) ia înaintea Măriei Tale sacra îndatorire de a le apăra şi a le menţine ca bunul cel mai preţios, ca patrimoniul cel mai sfînt al societăţii româneşti"[11]. Invocarea principiilor de la 1789 nu era numai "un tribut plătit acelei mari puteri (Franţa) căreia, în mare parte, îi datorăm condiţiunea noastră politică"[12], aşa cum afirma unul dintre oamenii politici ai vremii, ci, prin caracterul oficial al declaraţiei, reflecta sentimentul că aceste principii — deşi nu erau foarte exact şi clar definite — reprezentau *spiritul veacului*, modernitatea, noul; iar respectul şi introducerea noului în societatea românească erau o datorie naţională.

În 1866, poziţia Franţei în criza generată de detronarea lui Al.I.Cuza şi în problema aducerii unui prinţ străin[13] a întărit, în interior, ideea că Napoleon III este "geniul tutelar al României", iar legăturile dintre împăratul francez şi Carol de Hohenzollern erau văzute ca o garanţie a noului statut internaţional pe care România tindea să-l obţină.[14]

În ciuda afirmaţiilor răsunătoare din paginile ziarelor, a simpatiilor consolidate de-a lungul cîtorva decenii, relaţiile dintre România şi Franţa se modifică substanţial după înfrîngerea din 1871. Explicaţia orientării politicii externe româneşti spre adversarii Franţei a fost căutată, în istoriografia noastră, în noile probleme cărora statul român trebuia să le facă faţă: cîştigarea independenţei, necesitatea găsirii unui alt mare aliat care să sprijine intenţiile de emancipare de sub dominaţia otomană şi să ofere garanţii valabile pentru realizarea unităţii naţionale depline. Toate acestea, în condiţiile în care Franţa era, încă, fidelă politicii sale tradiţionale de apărare a integrităţii Imperiului Otoman, fiind interesată, în primul rînd, de politica sa colonială şi de formarea unei alianţe durabile cu o mare putere, capabilă să contrabalanseze ascendentul Germaniei în Europa[15]. La aceste condiţii de ordin politic se adaugă orientarea economică a României preponderent spre Austro-Ungaria, apoi spre Germania[16], refuzul repetat al cercurilor financiare franceze de a acorda statului roman împrumuturile solicitate[17], slăbirea, comparativ cu perioada precedentă, a relaţiilor culturale. Imaginea Franţei nu-şi modifică dominanta sentimentală — "de recunoştinţă şi afecţiune"[18] — ce poate fi surprinsă, dincolo de exagerările de limbaj, în presa de la sfîrşitul secolului al XIX-lea, mai ales în momentele în care Franţa revine insistent în atenţia opiniei publice (de exemplu în 1870 şi 1889). Dar, Franţa nu mai reprezintă o alternativă viabilă pentru politica externă a României, iar modelul

francez, idealizat și acceptat cu încredere pînă atunci, nu mai poate răspunde noilor probleme cărora societatea românească este nevoită să le facă față.

În timpul războiului franco-prusac din 1870, atitudinea pro-franceză se manifestă cu claritate și, în mod surprinzător, chiar în declarațiile oficiale, în ciuda legăturilor dintre Carol de Hohenzollern și familia regală prusacă: "Principatele sînt ferm hotărîte să strîngă și mai tare legăturile de solidaritate care există între ele și Franța"[19], oferindu-și "slabul ajutor ce i-ar putea fi util"[20] acesteia. Ziarele românești cuprind, în fiecare număr, știri și comentarii relative la război, menținîndu-se încrederea în victoria armatei franceze chiar și atunci cînd pierderile acesteia sînt de mari proporții. Confruntarea militară este văzută ca fiind recrudescența unui conflict îndelungat între ginta latină și cea germană[21], al cărui deznodămînt ar putea fi fatal pentru români, mai ales pentru cei din Transilvania. Fiecare dezbatere, în presă, asupra situației politice din interior, asupra instituțiilor românești, asupra rolului și prerogativelor Tronului, se raportează în mod explicit la situația internațională, pentru că, în perioada de formare a statului național, orice schimbare a raportului de forțe pe plan european avea o implicație directă asupra situației României. Manifestările de simpatie pentru Franța vin, mai ales, din partea ziarelor și partidelor de opoziție: scrisori din provincie, cu sute de semnături, cuprinzînd calde încurajări pentru armata franceză; conscripții publice pentru ajutorarea răniților și a orfanilor, acuzarea fățișă adusă domnitorului de a fi ignorat opinia publică și de a nutri simpatii prusace. Însă, într-o primă fază a conflictului, factorii de decizie, obligați să adopte o poziție clară, dau expresie aceleiași stări de spirit. De exemplu, P.P. Carp, pe atunci ministru de externe, interpelat în Parlament, răspundea: "Acolo unde vor fi rasele latine, acolo va fi și România"[22], explicînd, însă, că poziția de neutralitate nu putea fi încălcată. Între aplecarea firească spre colaborarea cu Franța și necesitatea politică a păstrării neutralității[23], unul dintre deputați (N. Blanemberg) găsea o soluție de perspectivă: "În ceasul în care această neutralitate n-ar mai fi posibilă, locul nostru nu mai poate fi decît acolo unde va pîlpîi drapelul Franciei"[24]. Pentru politica externă a României se naște acum întrebarea "Prusia sau Franța?"[25], întrebare la care oamenii politici vor răspunde prin apropierea de Puterile Centrale și apoi prin aderarea la Tripla Alianță. Dar, pentru opinia publică românească, răspunsul era mult mai dificil și el nu implica numai găsirea unui aliat puternic în Europa timpului. Era momentul în care sentimentele și recunoștința pentru Franța trebuiau disociate atît de opțiunea în politica externă, cît și de propriul proces de modernizare, asupra căruia influența franceză acționase decisiv pînă la acea dată.

După 1877, statul român independent își putea consolida și înnoi structurile fără a mai resimți efectele unei dominații străine stînjenitoare. Dezvoltarea devenise, mai mult decît în deceniile anterioare, un imperativ de ordin național, față de care partidele politice, personalitățile științifice și culturale se simțeau responsabile. Ritmul alert impus acestei dezvoltări, sub aspecte variate, avea scopul declarat de a micșora decalajul față de civilizația apuseană. Modalitățile prin care este introdusă acum schimbarea dădeau naștere unor fenomene de criză ce bulversau, inevitabil, economia, societatea, viața politică și conștiința individului, scos din cadrele tradiționale ale vieții sale. Efectele acestor crize au determinat o atitudine circumspectă, mai critică față de imitarea fără rezerve a "formelor" occidentale. Este un impas în teoretizarea procesului de modernizare a unei societăți care, "dislocată din vechea sa așezare și aruncată pe povîrnișul prefacerilor vertiginoase este fatal dizarmonică"[26]. În acest moment al său, dezvoltarea societății românești resimte acut contradicțiile dintre tradiție și înnoirea accelerată, dar și rezultatele mimetismului în adoptarea, uneori fără discernămînt a unor principii, a legislației și a unor instituții care-i erau necesare. Modelul francez, ce acționase ca o *matrice* a spiritului public românesc, este abordat acum într-o perspectivă preponderent critică, nu atît la nivelul ideilor generale, cît și la cel al aplicării lor. În acest sens, istoricul A.D.Xenopol scria: "Nu introducerea *principiilor* celor mari de viață ale timpurilor moderne este cauza cea mai adîncă a tulburărilor vieții noastre, ci împrumutarea *formelor* și a *legilor speciale* sub care acele principii căutau a fi realizate la popoarele streine"[27]. Modelul francez este opus, în această perioadă, celui german, celui englez, dar, mai ales, el este criticat prin prisma tradiției, a necesității societății românești de a-și găsi și de a-și apăra propria identitate.

Pentru schițarea, fie și numai în cîteva linii, a imaginii Franței, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, este semnificativ momentul sărbătoririi centenarului Revoluției franceze. Pentru români este prilejul de a-și manifesta sentimentele pentru *Marea Națiune*, acumulate și întărite timp de un secol, și nu pentru marea putere europeană a cărei politică internațională era, temporar, defavorabilă României. Între Franța reală, concretă, și cea imaginară, simbolică, românii optează, în momentul centenarului, pentru cea din urmă. Este ocazia unei retrospective ce revine la aceleași clișee mentale de reprezentare a Franței ca "țara tuturor marilor reforme, a idealului, a tot ceea ce este nobil"[28], și la aprecierea Revoluției franceze ca o turnantă istorică, decisivă în evoluția civilizației europene, "mișcare ale cărei binefaceri românii le-au resimțit în cel mai înalt grad"[29]. Deși România, ca și alte state din Europa, nu a răspuns în mod oficial invitației de a participa la Expoziția Universală de la Paris, parlamentul a votat un fond de

200.000 mii lei pentru organizarea privată a acestei participări (iar printr-o tombolă publică, suma a fost dublată). Președintele comitetului de inițiativă, prințul George Bibescu, primind vizita președintelui Republicii Franceze la standul românesc de la Paris, declara: "Românii, luînd parte la Expoziția Universală, se simt fericiți de a da o nouă dovadă de afecțiune pentru cea pe care o numesc sore lor mai mare"[30]. Principalele ziare din România ("Universul", "Adevărul", "Epoca", "Voința națională") publică numeroase articole despre serbările centenarului; sînt traduse și comentate cu promptitudine discursurile oficialităților franceze, sînt descrise momentele semnificative ale fiecărei zile, sînt inserate ecouri la participarea românească. Nu lipsesc, mai ales în presa "de stînga", reacții violente la refuzul guvernamental de a lua parte la această sărbătoare "a libertății și a inteligenței"[31]. Expoziția fiind considerată o lovitură dată politicii germane[32], un succes moral[33] al Franței "în lupta pașnică a inteligenței"[34]. Interesant este că, în epocă, una dintre criticile cele mai des invocate împotriva guvernelor, a regelui, a partidelor politice este aceea de a fi "germanizat" țara și de a manifesta față de Franța o atitudine "nerecunoscătoare". Poziția față de "sora de gintă latină" este considerată o măsură a liberalismului și este utilizată în lupta electorală împotriva tuturor "falșilor luptători de la 1848", care s-au servit de liberalism "doar ca de o scară pentru a urca la putere și care, odată atingîndu-și scopul, au aruncat ideile și principiile în virtutea cărora au parvenit"[35]. La o asemenea acuzație, I. Brătianu, după cei 12 ani de guvernare, în 1888, replica vehement: "Spuneți că am vrut să germanizăm România? Dar, vă întreb, în ce școli am trimis ofițerii noștri să-și completeze instrucția? (...) o singură contradicție: am vrut să-mi germanizez țara și să-mi franțuzesc familia! Franța trebuie să cunoască recunoștința constantă pe care i-o purtăm și nu sînt decît insinuările dumneavoastră care m-au făcut să trec drept un ingrat în ochii francezilor"[36]. Atunci cînd, la moartea lui I. Brătianu, ziarele franceze îl acuzau de a fi devenit "un satelit obedient al cancelarului Bismarck", reacția venea, la fel de energică, din partea lui Paul Bataillard, prieten al defunctului și al românilor. Acest răspuns, deși rămas în manuscris pînă în 1940, reflectă amărăciunea pe care i-o provoca autorului, atunci, o acuzație nedreaptă. "Dragostea lui Ion Brătianu și, aș putea adăuga, a României, pentru Franța nu s-a dezmințit niciodată"[37], dar, scria în continuare P. Bataillard, în planul relațiilor politice, "Cred că nu trebuie să cerem altora, chiar celor mai buni prieteni ai noștri, să facă pentru noi ceea ce noi nu putem face pentru ei"[38]. P. Bataillard, oamenii politici ai vremii[39], cît și istoriografia noastră, explică, insistent, orientarea României spre Puterile Centrale prin alianța Franței cu Rusia, care, pentru statul independent român era "inamicul natural". Fără a intra în amănuntele acestei explicații, să notăm, doar, că ea a devenit o constantă, repetată, invariabil, ca o scuză față de încălcarea liniei politice tradiționale pro-franceze, deși, în acel moment, interese de ordin național dictau această poziție. Politica externă a României devine obiect al dezbaterii publice mai ales atunci cînd mișcarea de eliberare națională a românilor din Transilvania stîrnește bănuiala, apoi certitudinea, existenței unui tratat secret cu Austro-Ungaria, tratat ce împiedica mediile oficiale să adopte o poziție fermă. Reacția față de orientarea politică spre Puterile Centrale se transformă, mai ales în condițiile procesului memorandiștilor, în manifestări de simpatie față de reprezentanțele diplomatice ale Franței și Rusiei[40].

După 1900, relațiile dintre România și Franța cunosc ameliorări "reale și ascendente", atît prin atitudinea pro-franceză, tot mai deschisă, a opiniei publice[41], cît și sub aspect comercial, financiar, cultural, fapt ce explică, în parte, în contextul diferit al primului război mondial, detașarea României de Tripla Alianță. Dar, în 1916, ca și în perioada anterioară, opțiunea era dictată, în primul rînd, de interesele naționale.

Nu ne-am propus, aici, să demonstrăm faptul că, dincolo de relațiile oficiale, simpatiile românești pentru Franța au fost constante și puternice. Scopul nostru a fost doar de a creiona cîteva din trăsăturile din care se compune imaginea românească despre Franța și de a încerca să aflăm în ce măsură modificările ei de nuanță și de conținut reflectă raporturile diplomatice, economice, culturale dintre cele două țări. Pentru că, urmărind evoluția acestei imagini în cîteva momente pe care le considerăm semnificative, se pot desprinde sugestii utile pentru analiza, într-o perspectivă mai largă, a procesului de modernizare a societății românești la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

NOTE

1. A. Bunea, *Parlamentul României pentru o politică externă favorabilă Unirii Transilvaniei cu România (1892-1899)*, în "Acta Musei Napocensis", VII, Muzeul de Istorie Cluj, 1970, p.329-355; Vasile Cristian, *Considerații privind rolul României în relațiile internaționale după cucerirea independenței*, ASUI, t.XXIII, 1977, p.32-37; *România în relațiile internaționale (1699-1939)*, Iași, Ed. Junimea, 1980, p.185-375; Vasile Vesa, *Les relations politiques roumano-françaises au début du XXe siècle (1900-1916)*, București, Ed. Academiei, 1986.

2. V. Haneș, *Formarea opiniunii franceze asupra României în secolul al XIX-lea*, vol.I-II, Craiova, Ed. Scrisul Românesc, 1929; Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1998; Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, Ed. Minerva, 1972.
3. Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines (1769-1830)*, București, Ed. Academiei, 1970, p. 173.
4. Dan Berindei, *La Révolution française et la ressurection roumaine*, în vol. La Révolution française et les Roumains", publiée par Al. Zub, coll. "Les Roumains dans l'histoire Universelle", vol. IV₁, Iași, Universitatea "Al.I.Cuza", 1989, p.61.
5. Cyrill E. Black, *The Dynamics of Modernisation. A Study in Comparative History*, New York, Harper & Row Publishers, 1968, p.7.
6. "Românul", an XIV, 18 ianuarie 1870, p.1.
7. Gh. Platon, *Le libéralisme roumain au XIXe siècle: émergence, étapes, formes de expression*, în vol. "Culture and Society", ed.by Al. Zub, Iași, Ed. Academiei, 1985, p.75.
8. Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, București, 1972, p.466.
9. Gh. Platon, *op.cit.*, p.83-83.
10. *Dezbaterile Adunării Elective a României*, în "Monitorul oficial", nr.10, 1865, p.72.
11. *Ibidem*, p.78.
12. *Ibidem*, p.72.
13. *România în relațiile internaționale (1699-1939)*, Iași, Ed. Junimea, 1980, p.194-196; *Charles Ier Roi de Roumanie — Chroniques-Actes-Documents*, publiés par D.A. Sturdza, Tome I (*1866-1876*), Bucarest, 1904, Editura Carol Göbl, p.136-160.
14. *România în relațiile internaționale (1699-1939)*, Iași, Editura Junimea, 1980, p.211.
15. Vasile Vesa, *op.cit.*, p.8-11.
16. Georges D. Cioriceanu, *La Roumanie économique et ses rapports avec l'étranger de 1860 à 1915*, Paris, Marcel Giard, 1928, passim.
17. Vasile Vesa, *op.cit.*, p. 18-21.
18. "Românul", an XIV, 6-7 iulie 1870, p. 580.
19. Nicolae Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le Roi Charles Ier (1866-1880)*, publiée sous les auspices du Ministère des Affaires Etrangères de Roumanie, deuxième édition, Bucarest, 1938, p.70.
20. *Ibidem*, p.40.
21. "Românul", an XIV, 6-7; 13-14 iulie, p. 571-579.
22. Citat în *Ibidem*, p. 579.
23. Take Ionescu, *La politique étrangere de la Roumanie*, Bucarest, 1891, passim.
24. "Românul", an XIV, 9 iulie 1870, p.583.
25. *Ibidem*, an XIV, 11 decembrie 1870, p. 1040.
26. Eugen Lovinescu, *op.cit.*, p. 481.
27. A.D. Xenopol, *Studiu asupra stării noastre actuale*, III, în "Convorbiri Literare", an V, nr.8, Iași, 15 iunie 1871, p.119
28. I. Saizu, *Les Roumains et le prémier centenaire de la Révolution française*, în vol. "La Révolution française et les Roumains", Iași, Universitatea "Al.I.Cuza", 1989, p. 353.
29. "Adevărul", nr.130, 22 ianuarie 1889, p.1.
30. "Universul", 27 aprilie 1889, p.2.
31. "L'Indépendance Roumaine", 14 mai/5 iunie 1889, p.2.
32. "Lupta", 27 și 29 aprilie 1889, p.2.
33. I. Saizu, *op.cit.*, p. 360.
34. *Ibidem*, p. 363.
35. "Adevărul", 21 iulie 1889, p.1.
36. Paul Bataillard, *Jean Bratiano et la politique extérieure de la Roumanie 1891*, Mémoire innédit publié avec une introduction et des notes par G.I. Brătianu, București, Ed. Cartea Românească, 1940, p.29.
37. *Ibidem*, p.26.
38. *Ibidem*, p.21.
39. Take Ionescu, *op.cit.*, p. 35.
40. Teodor Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale*, vol. II (1894-1914), Timișoara, Ed. Facla, 1979, p.36.
41. A. Bunea, *op.cit.*, p. 335-355.

ALEXANDRU FLORIN PLATON

SOCIOLOGIA LIBERALISMULUI EUROPEAN ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Résumé

Il y a dans la mentalité commune, mais aussi dans la plupart des analyses historiques courantes une conviction bien enracinée dans la parfaite correspondence entre le libéralisme *et la* bourgeoisie.

Sans être complètement fausse, cette idée n'est pas totalement vraie, non plus. Premièrement, parce-que l'idéologie libérale, quoique apparament "bourgeoise", n'a pas toujours été soutenue par cette classe, au grand complet. Il y a eu souvent des bourgeois conservateurs, catholiques ou adèptes des partis nationalistes, aussi bien que des bourgeois qui professaient des formes très différantes de libéralisme, comme en Allemagne, au siècle dernier. Duexièmement, parmi les partisans du libéralisme européen il y a eu aussi beaucoup de nobles, en provenance de toutes les couches aristocratiques. Vraie pour l'Angleterre et la France, cette observation l'est d'autant plus pour l'Europe Centrale et de l'Est ou les nobles ont assumé le leadership *politique et social, par manque de fortes bourgeoisies locales.*

En guise de conclusion, on peut dire qui si le libéralisme a été de par ses principes une idéologie vraiment universelle, il n'a jamais eu un enracinement social trop étroit. Il s'est également tourné vers la bourgeoisie et la noblesse, la paysannerie et les classes ouvrières, grâce à l'extrème généralité de sa doctrine, à l'appui des élites (qui lui ont ouvert par leur position "au sommet" les portes de toute la société) et, non moins, par sa coincidence avec les valeurs bourgeoises, empruntés dans la seconde moitié du XIXe siècle par presque toutes les couches sociales.

Există în mentalitatea comună, dar şi în analizele istorice curente, o predispoziţie bine înrădăcinată de a aşeza între liberalism şi burghezie un semn de perfectă echivalenţă. Explicaţiile acestui fapt nu sînt greu de dedus, iar "cazul" românesc, raportat la cel european, prezintă, în acest sens, similitudini remarcabile.

Corelaţia amintită a fost aproape cert inspirată mai întîi de relativa concordanţă dintre afirmarea politică a burgheziei şi cristalizarea doctrinei liberale. Confirmată spectaculos de evenimentele din prima jumătate a veacului trecut, această coincidenţă a fost ulterior întărită şi de teoreticienii înşişi ai liberalismului, care nu au ezitat să ataşeze retrospectiv doctrina de interesele noii clase în ascensiune, concomitent cu sublinierea conotaţiilor critice şi a valenţelor sale progresiste. Exemplele sînt, în această privinţă, îndeajuns de numeroase. Cel mai celebru pentru realităţile româneşti este, fără îndoială, acela al lui Ştefan Zeletin, a cărui binecunoscută analiză întemeiată pe identitatea dintre capitalism, burghezie, liberalism şi modernitate a făcut, cum se spune, epocă, influenţînd într-o măsură mai mare decît se acceptă astăzi evoluţia istoriografiei naţionale.

Acest reducţionsm apărea cu atît mai legitim şi credibil, totodată, celor ce-l afirmau — atît la noi, cît şi aiurea — cu cît principiile înseşi ale liberalismului posedau un specific inconfundabil. Într-adevăr, nici una dintre ideile majore ale doctrinei, fie că e vorba de credinţa în progres, de valorizarea individului ca fiinţă responsabilă şi autonomă, de rolul constituţional al statului sau de egalitatea juridică a cetăţenilor, nu are, aparent, vreun corespondent în celelalte ideologii ale epocii. Liberalismul a fost, drept urmare, apreciat ca o expresie tipic burgheză, mai ales că între postulatele sale şi, pe de altă parte, normele culturale şi de conduită proprii acestei clase, ca atare, sinonimia era evidentă.

Încă un pas — probabil decisiv — în direcţia acestei asocieri a fost făcut spre finele veacului trecut şi începutul secolului nostru. Definitivarea, în perioada respectivă, a hotarelor dintre diversele structuri sociale, coroborată cu şi mai pronunţatul viraj conservator al liberalismului (început după 1848) au avut, în acest sens, o contribuţie determinantă. Emergenţa consecutivă a unor ideologii alternative a fost, însă, nu mai puţin hotărîtoare. Dintre acestea, îndeosebi marxismul a jucat un rol extrem de important. Critica sa, întreprinsă de pe poziţii net radicale şi într-un climat de acută polarizare socială şi-a legitimat opţiunea partizană, acreditînd în mod abuziv liberalismului o afiliere la fel de strictă ca aceea pe care ea însăşi o invoca. Legătura dintre ideologia liberală şi burghezie a devenit, astfel, indisolubilă, doctrina fiind apoi invariabil caracterizată drept manifestarea nedisimulată a unei tipice dominaţii de clasă.

Ceea ce marxismul a reuşit din acest punct de vedere în Apus a făcut la noi spiritul junimist, sprijinit şi de curentele tradiţionaliste (sămănătorism, poporanism etc.) apărute după aceea. Binomul liberalism-burghezie stabilit în acest fel — şi consolidat de reacţia zeletiniană — s-a transmis ca atare generaţiilor următoare, fără ca cineva să se mai ostenească a-l verifica.

Chiar dacă nu e de tot greşită, această imagine reclamă o serie de corective importante. În primul rînd, e limpede că, deşi se bazează pe congruenţe indiscutabile, ea se asociază şi cu anumite coincidenţe, cel puţin suspecte. Pe de altă parte, este la fel de clar că ea provine dintr-o analiză preponderent *ideologică* a socialului, care a generalizat retroactiv o concluzie formulată în spaţiul unei perioade de timp tîrzii, cînd conjuncţia celor două elemente era deja vădită. Cîtă realitate, atîta interpretare s-ar putea spune despre acest caz, formulă care ilustrează perfect aliajul inextricabil dintre adevăr şi aparenţă, specific relaţiei la care ne referim.

Dacă raportarea exclusivistă a liberalismului la burghezie se justifică prin anumite concordanţe greu de negat, nu este, totuşi, mai puţin adevărat că ea ignoră o sumă întreagă de alte elemente. Ceea ce pare, însă, a lipsi cu precădere din această viziune este dimensiunea *diacronică* şi *comparativă* a fenomenului; astfel spus, tocmai perspectiva *istorică*. Bunăoară, este evident, că liberalismul — spre a ne referi mai întîi la el — a cunoscut, de-a lungul timpului, o diversitate remarcabilă de ipostaze. Unitar şi european din unghiul principiilor sale generale, el s-a caracterizat, deopotrivă, printr-un spectru larg de manifestări, impuse atît de modalităţile concrete de acţiune, cît şi de condiţionările istorice specifice, care i-au marcat evoluţia în fiecare ţară. Dacă în Franţa, spre exemplu, liberalismul a fost, pînă la 1830-1848 mai mult burghez decît francez prin ideile sale, în Anglia, din contra, el a avut — aşa cum s-a remarcat — o amprentă mai mult etnică decît de clasă, devenind cu începere de la mijlocul secolului trecut o veritabilă filosofie a naţiunii[1]. În acelaşi sens, s-a făcut şi distincţia dintre un liberalism social, de filiaţie franceză şi revoluţionară, *versus* un liberalism guvernamental, de sorginte iluministă, care preconiza, în tripla sa variantă — habsburgică, ţaristă şi germană — modernizarea "de sus" a societăţii şi economiei, cu ajutorul instituţiilor monarho-birocratice ale statului[2].

Acest polimorfism al doctrinei — ilustrat aici doar prin două dintre expresiile sale cele mai elocvente — lasă cu uşurinţă să se întrevadă cît de complex este, în realitate, substratul său social. Sigur că acesta este format în primul rînd de burghezie. Dar, a absolutiza relaţia dintre ele înseamnă a opera prin prisma aceluiaşi reducţionism care i-a făcut pe istoricii germani din generaţia mai veche să deducă din slăbiciunea propriei burghezii în secolul al XIX-lea şi o profundă carenţă de spirit liberal, amîndouă fiind trecute în contul aşa-zisului "drum special" (*Sonderweg*), considerat a defini dezvoltarea ţării lor în epoca modernă[3]. După cum au arătat cercetări recente[4], liberalismul a fost departe de a se bucura de un sprijin necondiţionat din partea acestei clase. Foarte mulţi dintre membrii ei s-au numărat printre conservatorii cei mai ferventi, tot aşa cum, la scară europeană, sectoare burgheze foarte largi au fondat şi susţinut partidele de centru. Această dispersie politică este, în fond, reflexul unei pronunţate fragmentări sociale. În opoziţie cu ideile bine încetăţenite de pînă acum, trebuie spus că burghezia nu a constituit, o bună parte a epocii moderne, un corp omogen şi coerent, cu o clară percepţie a intereselor proprii[5]. Dimpotrivă, pînă tîrziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ea s-a definit cam peste tot în Europa, printr-o mare diversitate de segmente distincte şi frecvent contradictorii, cu profile economice, profesionale şi interese extrem de variate. S-a spus, chiar, că ea nu a format o clasă, cu toate că manifestările culturale şi de comportament pe care le vădea sugerau anumite temeiuri de unitate. Specificul ei policentric a fost cu atît mai prejudiciant, cu cît burghezia, în ansamblu, a reprezentat aproape constant o minoritate socială. Fireşte că, în această privinţă, se cuvine a diferenţia în funcţie de perioade. Totuşi, statistic vorbind, ea nu a depăşit niciodată ponderea numerică a grupurilor populare, chiar dacă s-a situat la nivelul elitelor aristocratice. Mediocritatea numărului nu constituie, desigur, un indiciu absolut pentru influenţa socială a unei clase. De multe ori, acestea sînt invers proporţionale. Faptul este valabil cum se va vedea- şi pentru burghezie. În acest caz, însă, carenţa respectivă, dar mai ales statutul ei divizat şi "intermediar" în societate i-au imprimat un "balans" s-ar spune perpetuu, îndreptînd-o atît în "jos", spre categoriile inferioare, de care s-a legat fie prin declasare, fie prin integrarea vîrfurilor acestora, cît şi în "sus", spre mediile nobiliare, cu care a încercat să se identifice prin inserţie sau imitare.

Toate aceste particularităţi nu au rămas fără ecou în modurile de manifestare ale liberalismului. Caracterul eterogen al burgheziei a indus doctrinei o lipsă comparabilă de unitate, cu atît mai mare, cu cît gradul de integrare politică a diverselor categorii burgheze era, el însuşi, foarte diferit. În această privinţă, Germania perioadei prerevoluţionare ("Vormärz") are o valoare aproape paradigmatică. Jacques Droz a identificat aici, în intervalul dintre 1830 şi 1848, cel puţin trei variante ale ideologiei: mai întîi, un liberalism mic-burghez timpuriu, reprezentat de meşteşugari, comercianţi şi de micii proprietari funciari, cu o tentă democratică şi egalitară, dar nu la "vîrf", ci în raport cu celelalte elemente burgheze. El este contemporan cu aşa numitul "Gemeinratliberalismus", variantă liberală birocratică şi etatistă, ilustrată de funcţionarii din corpul judiciar, administrativ şi de învăţămînt. Avatar al

absolutismului luminat din veacul al XVIII-lea, acest tip dezvolta teoria statului de drept, a suveranității legii și a participării la proprietate, recunoscînd, totodată, legitimitatea socială a nobilimii și îndreptățirea principiului monarhic. Față de el, cea de-a treia variantă, liberalismul burgheziei economice (în puternică ascensiune după 1830) denota un spirit critic ceva mai pronunțat. Esențialmente pragmatic și utilitar, constituțional și antibirocratic, ei a dat dovadă, totuși, de același respect pentru instituția monarhică, al cărei sprijin îi garanta interesele. Deosebirea față de tipurile precedente a constat în aceea că nuanța exclusivistă și limitat-sau chiar antidemocratică a acelora a fost, în această variantă, încă și mai vădită: reprezentanții liberalismului economic s-au delimitat — și ei — cu consecventă de clasele de "jos", fără a ezita, pe de altă parte, să se proclame "majoritate a națiunii"[6].

Diversitatea de structură a liberalismului german — simptomatică pentru o realitate mai generală — nu a avut, însă, drept cauză numai fragmentarea substratului său burghez. Ea a fost provocată și întreținută într-o măsură cel puțin egală și de faptul că purtătorii de cuvînt ai doctrinei nu s-au recrutat exclusiv din rîndurile acestei clase. La scară europeană, analiza sociologică a liberalismului dezvăluie, în același sens, lucruri neașteptate. Pe ansamblul continentului, s-a constatat că o mare parte din cei ce nutreau afinități liberale proveneau, de fapt, din categoriile sociale conducătoare, fie de extracție pur nobiliară, fie de sorginte modestă, dar ridicate în rang prin merit (funcționari, intelectuali etc.). În *Anglia*, de pildă, între 1859 și 1874, numai 21% din membrii liberali ai Camerei Comunelor erau, sub raport ocupațional, mari patroni. Restul, mai mult de jumătate, își datorau poziția proprietăților funciare, posedau o educație aristocratică și promovau un stil de viață corespunzător[7]. S-ar putea obiecta că liberalismul britanic reprezintă un caz limită sau excepțional. Dar, aceeași situație poate fi întîlnită și pe continent. În *Spania*, spre exemplu, liberalii s-au recrutat preponderent printre nobili și militari cu grade înalte, fără a respinge, însă, și aportul anumitor sectoare ale burgheziei comerciale tradiționale. Forța lor socială, politică și economică — aproape intactă în plin secol XIX! — și atracția consecutivă asupra celorlalte grupuri ale societății explică tenta pronunțat nobiliară a liberalismului din această țară, care a păstrat, din acest motiv, mult mai mult din elementele Vechiului Regim decît oriunde în Occident[8]. În *Italia de nord*, unde doctrina s-a atașat strîns de mișcarea națională, partizanii ei au format o alianță burghezo-nobiliară, în care marea proprietate a jucat rolul unui important stîlp de susținere economică și politică. Împinse unele în brațele altora de politica represivă a regimului habsburgic, vîrfurile celor două categorii s-au întîlnit pe terenul unui liberalism social-economic, care profesa un model de dezvoltare antiindustrialist și antiproletar, perfect adecvat suportului material al amîndorura. Dimensiunea politică a acestui program s-a limitat exclusiv la repudierea stăpînirii străine, rămînînd opacă, în cea mai bună tradiție a timpului, la cerința democratizării viitorului sistem[9]. O situație relativ analoagă se întîlnește și în *Belgia*. Deși preponderent burgheză prin idei și participare, ideologia liberală a numărat aici și un important contingent nobiliar, chiar dacă acesta a prins de la o vreme să descrească, sub influența contrară a Bisericii[10].

Nici chiar în *Franța*, unde lucrurile par la prima vedere clare, nu s-ar mai putea paria, în lumina ultimelor cercetări, pe unicitatea specificului burghez al liberalismului. Dacă din unghiul istoriei ideilor interpretarea convențională se menține intactă, din perspectivă diacronică și social-politică, în schimb, liberalismul apare dintr-o dată ca o structură extrem de fluidă și eterogenă. De-a lungul secolului al XIX-lea, el a evoluat necontenit, schimbîndu-și de mai multe ori conținutul, caracterul și adepții. Pe de altă parte, neconcordanța dintre proiectele sale economice și politice — o particularitate franceză în raport cu Europa — i-a diversificat și mai mult spectrul, partizanii acelorași interese, considerate liberale, risipindu-se în formațiuni diferite, uneori antagoniste. Din această cauză, se poate spune despre liberalismul francez că nu a fost nici pe deplin burghez, dar nici nobiliar. Reprezentanții celor două clase au coabitat în aproape toate grupările cunoscute, delimitarea lor ideologică și politică nefiind coincidentă cu aceea socială.[11]

Articularea nobiliară a doctrinei liberale este încă și mai evidentă în zona centrală și de est a continentului. Liberalismul nobiliar nu a fost aici doar o variantă a mișcării liberale, ci mișcarea liberală însăși. După cum a precizat Christof Dipper, acest tip de liberalism sugerează nu atît că ideile liberale au fost pur și simplu receptate de elite, cît faptul că acestea au profesat un liberalism cu tentă specifică, adaptat propriilor interese și condițiilor din acele teritorii[12]. Liberalismul *maghiar* verifică poate cel mai bine această constatare. Pe plan economic, el a adoptat o viziune agrariană asupra societății, pledînd pentru o industrializare controlată, care să valorifice resursele agricole ale țării, evitînd "erorile" procesului similar din Apus. În domeniul politic, el a afișat un pronunțat legalism, atribuind statului național — ce urma să fie fondat — un rol hotărîtor în procesul de modernizare. În fine, modelul său social încerca o conciliere între individualism și cooperare, recunoscînd persoanelor autonomie și răspundere proprie, dar numai în cadrul unui sistem asociativ, care rezerva nobilimii locul cel mai înalt[13].

Este dificil de spus care din categoriile diverse ale clasei dominante maghiare au îmbrățișat cu mai multă ardoare acest program reformator. Judecînd după criteriul proprietății, se pare că cea mai mare disponibilitate în acest sens au manifestat-o inteleghentia și cei cu posesiuni funciare mijlocii. Marii proprietari — prea legați de

Curtea de la Viena — au înclinat mai curînd spre păstrarea structurilor existente, fără a ceda, totuşi, complet în faţa tentaţiei conservatoare, dacă nu chiar retrograde, manifestată de elementele paupere ale nobilimii, temătoare de a nu-şi pierde singurul bun pe care-l posedau: privilegiile.

În afara elitei sociale, liberalismul a găsit în Ungaria prea puţine puncte de ancorare. Cu o structură etnică formată în mare parte din alogeni şi o pondere numerică şi socială mediocră, burghezia nu era în măsură să joace aici un rol politic de sine stătător. De altfel, ea a sprijinit constant programul nobilimii liberale, care îi reflecta, în fond, şi propriile interese. Cît despre oraşe, aflate sub controlul strict al puterii şi populate în majoritate de străini, acestea erau prea slabe spre a oferi doctrinei un suport social alternativ, independent de sursele menţionate[14].

În *Rusia*, *Imperiul habsburgic* şi *Prusia*, trăsăturile liberalismului au fost aproape identice, cu singura deosebire a unei mai acuzate dimensiuni birocratice, evocată de practicarea sa îndeosebi de către funcţionarii ministeriali, cu un rol-cheie în administraţia statelor respective. Graţie lor, între liberalism şi absolutism s-a stabilit, astfel, o surprinzătoare conexiune, ceea ce lămureşte amprenta guvernamentală caracteristică acestei ideologii în fiecare din cazurile amintite. Klaus Koch a demonstrat în această privinţă, fără echivoc, că iozefinismul a reprezentat una din rădăcinile importante ale liberalismului în Imperiul astriac[15]. Pentru Rusia, Heinz-Dietrich Löwe a arătat, de asemenea, că la finele secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX, administraţia ţaristă a dovedit o indiscutabilă propensiune liberală, vizibil oglindită de reformele lui Piotr Stolypin dintre 1906-1911[16]. Originile liberalismului rus sînt însă mai vechi decît această dată. Anunţată încă de la începutul secolului trecut, după războaiele napoleoniene, dezvoltarea sa propriu-zisă se înfiripă începînd cu Războiul Crimeii, care a avut, sub raportul înnoirilor suscitate, acelaşi impact ca înfrîngerea Prusiei din 1806. Dependenţa faţă de stat a doctrinei i-a imprimat, cum s-a văzut, un caracter birocratic şi guvernamental. Dar, acest lucru nu face neapărat mai uşoară identificarea substratului său social. Specificul etatist al liberalismului ţarist nu presupune numaidecît o conotaţie nobiliară. Chiar dacă, la început, birocraţia s-a recrutat din rîndul elitei, proporţia acesteia în sfera puterii nu a rămas neschimbată. Treptat, pentru domeniul de selecţie al funcţionarilor, mai însemnată decît apartenenţa socială a devenit cultura de specialitate şi educaţia universitară, ceea ce a oferit corpului administrativ al Imperiului posibilitatea de acces la o conştiinţă de sine şi o tradiţie mult diferite faţă de normele în vigoare[17].

Pe de altă parte, anumite propensiuni liberale s-au dezvoltat şi în afara cadrului birocratic existent, cuprinzînd un evantai de forţe din care nu au lipsit o minoritate a aristocraţiei funciare şi -de la finele veacului al XIX-lea- inteligheanţia tehnică şi profesională. Numitorul comun al revendicărilor lor consta în limitarea considerabilă a puterilor statului, dar eterogenitatea coaliţiei a condus la eşecul acestui program[18].

Nici din punct de vedere doctrinar, problema liberalismului rus nu este mai simplă. Opţiunile sale teoretice şi practice au inclus frecvent aspecte incompatibile cu domeniul caracterizat al ideologiei, după cum măsuri politice iniţiate de pe poziţii contrare au avut adesea efecte liberale sau au condus pînă la urmă în aceeaşi direcţie. De aceea, o definire convenţională a doctrinei, pe baza principiilor sale universale şi caracterizarea sa ca nobiliară din unghiul exclusiv al suportului birocratic nu sînt, în privinţa liberalismului din Rusia, pe deplin mulţumitoare[19]. Strategia corectă a investigării sale are a ţine cont, neapărat, de condiţiile de context. Ceea ce se poate, totuşi, afirma cu siguranţă e că el se încadrează în binecunoscuta paradigmă central- şi est-europeană, reliefînd în mod programatic consensul cu spiritul burghez al epocii, chiar dacă cei ce l-au exprimat nu au aparţinut "păturilor mijlocii".

Tuturor acestor exemple li se cuvine adăugat şi cazul românesc. Cercetări amănunţite au dezvăluit că, pe lîngă natura sa eminamente pragmatică şi naţională, liberalismul din Principate a avut şi o coloratură vădit nobiliară, fiind adoptat de o boierime a cărei structură nu mai era, totuşi, aceea tradiţională. Faptul confirmă paralelismul dintre realităţile autohtone şi cele europene, evident, altminteri, şi în multe alte privinţe[20].

Reiese limpede, din cele de mai sus, că liberalismul nu a avut, în secolul al XIX-lea, o strictă înrădăcinare de clasă. Ideologie cu însuşiri evident burgheze, el s-a răsfrînt cu mult peste limitele acestei categorii, cucerind sau influenţînd durabil mai toate compartimentele sociale. Cum se explică, totuşi, acest universalism? Care i-au fost resorturile? S-a crezut, bunăoară, că răspunsul stă tocmai în dialogul doctrinei cu elitele sociale. Ancorarea liberalismului timpuriu în păturile dominante i-ar fi creat acestuia aptitudinea de a-şi impune idealurile la nivelul întregii societăţi şi de a integra elementele cele mai diverse, scoţîndu-l din tiparele înguste de la început. Alte explicaţii au invocat raţiuni precumpănitor doctrinare. Ca filosofie globală, care îşi propunea să ofere un răspuns tuturor problemelor cu care se confrunta societatea, liberalismul s-a adresat unui spectru larg de forţe, fără a se identifica, însă, cu vreuna. Pentru fiecare, el a uzat de un limbaj specific, în acelaşi timp revoluţionar şi conservator, evoluţionist şi radical, situîndu-se la jumătatea drumului dintre respingerea Vechiului Regim şi dorinţa de a instaura o democraţie integrală. De aceea, liberalismul a putut apare în ipostaze din cele mai contradictorii şi realiza conjuncţia dintre ideal şi realitate, aspiraţie şi interes, rămînînd, totodată, liber de orice afiliere expresă. Pe această

carență de identitate în raport cu o anumită structură sau interese particulare s-a întemeiat forța, dar și slăbiciunea sa în diferite circumstanțe politice[21].

Efect al unei ambiguități doctrinare, universalismul liberal a mai fost, însă, apreciat și ca o consecință a strînsei sale corespondențe cu ceea ce s-a numit, cu o noțiune greu de definit, "spiritul burghez". S-ar părea că, la prima vedere, este vorba aici de o contradicție flagrantă. Cum se împacă — ne-am putea întreba — statutul social al burgheziei cu impactul incomparabil mai larg al valorilor sale în societate? Or, tocmai în aceasta rezidă paradoxul istoriei acestei clase în secolul al XIX-lea: deși divizată și numeric minoritară, iar pe de altă parte gravitînd în sfera de atracție a elitei aristocratice, burghezia a reușit să ridice valorile și normele sale de conduită la rangul unui veritabil model cultural, a cărui audiență a fost generală. Acest fapt i-a conferit, totodată, și un embrion de coerență și unitate, altfel greu de decelat numai din unghi strict economic sau politic. De aceea, burghezia a fost capabilă de a constitui o forță, chiar și acolo unde acest lucru îi era în aparență interzis, fie de slăbiciunile sale inerente, fie de consistența contrară a "frontului" nobiliar.

Lămurirea acestei contradicții deschide un șir nesfîrșit de ipoteze. Una dintre cele mai verosimile este probabil aceea că "spiritul" sau cultura burgheză — cum vrem să-l numim — s-a prevalat de articularea sa în mentalitatea capitalistă. Ca și aceasta, el a îmbrățișat întregul corp social, transgresînd barierele tradiționale dintre clase și categorii, fără ca nimeni și nimic să i se poată sustrage. Ipostaza sa concretă, liberalismul, a avut o răspîndire asemănătoare. El a strămutat principiile burgheze (și capitaliste) din planul culturii (și al economiei), în cel social și politic, revendicînd aceeași pretenție de universalitate. După cum a observat și James Sheehan, este caracteristic în acest sens că ideea generală de ameliorare și progres a devenit, în ideologia liberală, teza despre reformarea societății. Pe de altă parte, funcția formativă pe care mentalitatea burgheză a asociat-o acțiunii de instruire și educare a ființei umane s-a reflectat în domeniul politic prin măsuri concrete de ameliorare a posibilităților participative ale individului. Ca și spiritul burghez, liberalismul nu a fost ostil statului, ci i-a conferit un rol ceentral în procesul de modernizare. Aidoma reprezentanților lui, cei ai doctrinei liberale — indiferent de proveniență — au constituit nu atît un fascicol de interese clar definite, cît o grupare foarte largă de convingeri comune[22]. Acest fapt explică de ce ei nu și-au considerat mișcarea numai ca pe o alternativă politică, ci, în primul rînd, ca un sistem universal — singurul legitim, rațional și îndeajuns de "progresist" pentru a răspunde cerințelor de transformare a societății. Dorința lor era de a vorbi în numele tuturor. În realitate, însă, acest lucru a fost sistematic contrazis de preferința acordată îndeosebi celor ce, prin educație, cultură și independență economică, erau capabili de angajare deplină și liberă de constrîngeri. În aceasta stă, în fond, încă o asemănare fundamentală dintre cele două elemente. Ambele au disociat constant între *popor* și *plebe*, apreciind că dependența materială și spirituală a celei din urmă risca oricînd să o preschimbe în instrument al tiraniei și revoluției. Plecîndu-se de aici, s-a spus că tensiunea dintre universalitate și exclusivism, astfel creată, a pus amîndouă fenomenele în fața unei dileme aproape insolubile. De fapt, aspirațiile maselor nu au fost niciciînd ignorate, liberalismul încercînd mereu orientarea și educarea acestora în sensul valorilor pe care atît el, cît și spiritul burghez le promovau[23].

Universalismul de principiu al *credo*-ului liberal (și burghez) a imprimat întregii ideologii (și clase) un profund efect formativ, chiar și în societățile în care partidele liberale (și, în genere, burghezia) au fost în mod constant slabe sau unde, nefiind astfel, nu au ajuns să exercite puterea. Cazul Germaniei este, din acest unghi (încă o dată) revelator. Realizarea statului imperial și politica desfășurată de autorități după 1870/71 oglindesc, în mod incontestabil, valențe liberale. Nu întîmplător, guvernarea din această perioadă a fost caracterizată — după cum deja am semnalat — drept un adevărat liberalism de stat sau guvernamental, factorul politic național întruchipînd și asigurînd în Reich-ul wilhelmian majoritatea garanțiilor legale și constituționale atît de prețuite de această ideologie: dreptul de asociere, petiție și liberă expresie, controlul legiferat al corpului birocratic, un Parlament cu membri abilitați pentru verificarea executivului etc.

Această omnipotență a statului și identificarea sa cu spiritul liberal se află, în fond, la originea atît a aparentei lipse de consistență a doctrinei, cît și a slăbiciunii sale efective în cadrul teritorial la care ne-am referit. Exact aceeași constatare se poate face, punct cu punct, și despre burghezie. Pe un plan mai general, însă, aspectele specifice ale liberalismului (și burgheziei) german(e) sugerează cît de dificilă este, de fapt, definirea de ansamblu a doctrinei (și a clasei), ca atare. Fără a intra în amănunte, să observăm, doar, că uzuala definiție canonică, în funcție de normele acceptate ale ideologiei nu are aici nici o șansă de izbîndă. Mai mult, chiar, ea riscă să conducă la adevărate aporii, cum ne-o arată elocvent impasul în care se zbat de cîteva decenii tentativele de a explica însuși liberalismul german. Soluția cea mai potrivită este — ca și în privința termenului de "burghezie" — o definiție tipologică. Or, sociologia europeană a liberalismului — de care ne-am ocupat mai sus — pare a fi, în acest sens, îndreptarul cel mai prețios. De aici va trebui, fără îndoială, pornit spre a oferi acestei ideologii o conceptualizare

comprehensivă, care să ţină cont nu numai de trăsăturile generale, dar şi de varietatea ipostazelor sale în diferite epoci şi în diverse teritorii.

NOTE

1. Gh. Platon, *Le libéralisme roumain au XIXe siècle: émergence, étapes, formes d'expression* in Al. Zub (editor), *Culture and Society*, Iaşi, 1985, p.65, 68.
2. Dieter Langewiesche, *Liberalismus und Bürgertum in Europa* in Jürgen Kocka (Hg.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich*, vol.III, München, 1988, p.389-390; Lothar Gall, *Liberalismus und "Bürgerliche Gesellschaft". Zur Charakter und Entwicklung der liberalen Bewegung in Deutschland*, "Historische Zeitschrift", 220, 2, 1975, p. 324-356. Din abundenta bibliografie a liberalismului european, mai putem cita: Salvadori Massimo, *The liberal heresy: origins and historical development*, New York, 1977; James J. Sheehan, *German liberalism in the nineteenth century*, Chicago, 1978 (cf. şi ediţia în limba germană: *Der deutsche Liberalismus: von den Anfangen im 18. Jahrhundert bis zum Ersten Weltkrieg 1770-1914*, München, 1983); Heinrich-August Winkler, *Liberalismus und antiliberalismus: Studien zur politischen Sozialgeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*, Göttingen, 1979; Moritz Csaky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus: Studien zum Frühliberalismus in Ungarn*, Wien, 1981; Steven Seidman, *Liberalism and the origins of European social theory*, Berkeley, 1983; Wolfgang Schieder, *Liberalismus in der Gesellschaft des deutschen Vormärz*, Göttingen, 1983; Michel Branciard, *Les libéralismes d'hier à aujourd'hui*, Lyon, 1987; Dieter Langewiesche, *Liberalismus in Deutschland*, Frankfurt a.M., 1988; Idem (Hg.), *Liberalismus im 19. Jahrhundert: Deutschland im europäischen Vergleich*, Göttingen, 1988.
3. Geoff Eley, *Liberalism, Europe, and the bourgeoisie, 1860-1914* in David Blackbourn, Richard J. Evans, *The German Bourgeoisie. Essays on the social history of the German middle class from the late eighteenth to the early twentieth century*, London & New York, 1991, p. 293-298.
4. David Blackbourn, *The German bourgeoisie: An Introduction* in *Ibidem*, p. 18.
5. Din bibliografia — foarte puţin cunoscută la noi — a istoriei burgheziilor europene în epoca modernă, cele mai recente repere, în afara celor deja citate, sînt: Vera Bacskài (Hg.), *Bürgertum und Bürgerliche Entwicklung in Mittel- und Osteuropa*, vol. I-II, Budapest, 1986; Manfred Hildermeier, *Bürgertum und Stadt in Russland, 1760-1860. Rechtliche Lage und soziale Struktur*, Köln, Wien, 1986; Jürgen Kocka (Hg.), *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*, Göttingen 1987; Ute Frevert (Hg.), *Bürgerinnen und Bürger. Geschlechtverhältnisse im 19. Jahrhundert*, Göttingen, 1987; Lothar Gall, *Bürgertum in Deutschland*, Berlin, 1989; Ernst Bruckmüller (Hg.), *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, Wien, Köln, 1990; Pamela M. Pilbeam, *The middle classes in Europe. 1784-1914. France, Germany, Italy and Russia*, Chicago, 1990.
6. Jacques Droz, *Libéralisme et bourgeoisie dans le "Vormärz" (1830-1848)*, "Le Mouvement Social", 136, 1986, p.29-52.
7. Dieter Langewiesche, *Liberalismus und Bürgertum in Europa* in Jürgen Kocka (Hg.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert*..., vol. III, p. 375-386.
8. Joaquin Abellàn, *Der Liberalismus in Spanien 1833-1868* in Dieter Langewiesche (Hg.), *Liberalismus im 19. Jahrhundert*..., p.440-449.
9. Marco Meriggi, *Der Adelsliberalismus in der Lombardei und Venetien (1815-1860)* in *Ibidem*, p. 367-377.
10. Jean Stengers, *Der belgische Liberalismus im 19. Jahrhundert* in *Ibid.*, p. 415-439.
11. Rainer Hudemann, *Politische Reform und gesellschaftlicher Status quo. Thesen zum französischen Liberalismus im 19. Jahrhundert* in *Ibid.*, p. 332-352.
12. Christof Dipper, *Adelsliberalismus in Deutschland* in *Ibid.*, p. 172-192.
13. Andräs Gergely, *Der ungarische Adel und der Liberalismus im Vormärz* in *Ibid.*, p.475-479.
14. *Ibidem*, p. 463-464.
15. Klaus Koch, *Frühliberalismus im Österreich bis zum Vorabend der Revolution 1848* in Dieter Langewiesche (Hg.), *Liberalismus im 19. Jahrhundert*..., p. 71 — 83.
16. Heinz-Dietrich Löwe, *Bürgertum, liberale Bewegung und gouvernamentaler Liberalismus im Zarenreich um die Wende vom 19. bis zum 20. Jahrhundert* in *Ibidem*, p. 515-534.
17. *Ibidem*, p. 515.
18. Dietrich Beyrau, *Liberaler Adel und Reformbürokratie im Russland Alexanders II* in Dieter Langewiesche (Hg.), *Liberalismus im 19. Jahrhundert*..., p. 499-511.
19. Heinz-Dietrich Löwe, *op.cit.*, p.518-520.
20. Gh. Platon, *op.cit.*, p.72-86.
21. René Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temps. 2. Le XIXe siècle (1815-1914)*, Paris 1974, p. 32-33.
22. Pamela M. Pilbeam, *op.cit.*, p.240, 253.
23. James J. Sheehan, *Wie bürgerlich war der deutsche Liberalismus?* in Dieter Langewiesche (Hg.), *Liberalismus im 19. Jahrhundert* ..., p.28-39.

KEITH HITCHINS

RUMANIAN PEASANTISM: THE THIRD WAY

I

Between the two World Wars the Peasantists[1] were the most consistent and effective advocates of a Rumania in harmony with its "preeminently agricultural character". They stood for the elaboration of economic and social policies and the creation of a state that would correspond to the interests and needs of the peasantry, who formed the overwhelming majority of the population. They were convinced of the uniqueness of Rumania's historical evolution, which they attributed to an agricultural system rooted in the independent family holding. Their aim through out the interwar period was thus to strengthen this nucleus of agricultural production, which they made the foundation of Rumania's future social and political development. They did not deny that capitalism was possible in Rumania and even recognized that modern industry had come to stay and could benefit agriculture. But they wanted to exclude capitalism from the organization of agriculture because they thought it incompatible with the character of Rumanian agriculture as it had developed over the centuries. They were certain that capitalism and everything which came in its wake would destroy what was exceptional and genuine in the Rumanian way of life. They had no doubt that their defense would be successful because peasant agriculture, in their view, was strong and was by its very nature non-capitalist. As proof they cited economic analyses of the family holding as a distinct production unit and the "psychological incompatibility" between the peasant and capitalist ways.

In constructing their own theory of development, the Peasantists drew extensively from both Western and Eastern European scholarly literature, especially the writings of German economists and sociologists and of Russian agricultural economists. But the Rumanians were by no means simply borrowing foreign models and dealing in abstractions. Rather, they were concerned with the most urgent economic and social realities confronting Greater Rumania after the First World War — agricultural stagnation and peasant poverty. The remedies they proposed fitted in with those indigenous currents of thought which since the middle of the nineteenth century had emphasized the agrarian character of Rumanian society and had put forth strategies of development that promised to nurture "healthy tradition" and the "national genius".

Key elements in Peasantist thought were manifest as early as the 1860s in the ideas about Rumania's past and future development propounded by the members of Junimea (Youth) Society, which had been founded by young intellectuals in Iasi in 1863. They were led by Titu Maiorescu (1840-1917), literary critic, philosopher, and conservative politician, and they dominated Rumanian intellectual life until the end of the century. Deeply influenced by the historicism of German Romantic philosophy and the evolutionist theories of Herbert Spencer, the Junimists, as they were called, insisted that beneficial social change must take place gradually and be guided by "experience". But as they examined the development of their country in the nineteenth century, they discovered that she had opened her doors too widely to "innovations" from Western Europe, borrowing wholesale, with regard to her own specific character. The fault, they found, lay mainly with the romantic young intellectuals of 1848, who had imposed upon a patriarchal, agrarian society the institutions that the Western European bourgeoisie had fashioned for itself, for an industrialized, urban society. The Junimists argued that Rumania had no bourgeoisie, industry, or cities comparable to those of Western Europe and pointed to the inevitable consequence of imitation: a society that had lost its way, led by liberal politicians and social theorists who had been "deluded" by the notion that a thin veneer of Western civilization signified progress, when, in reality, as Maiorescu put it, modern Rumania's institutions were nothing more than mere forms without substance ("*formă fără fond*")[2].

At the turn of the century Junimist ideas about development began to be applied specifically to peasant society, as intellectuals recognized the existence of a "peasant question" and feared the tragic consequences of inaction. The leader of the so-called neo-Junimist current was the philosopher and psychologist, Constantin Rădulescu-Motru (1868-1957). He was indebted for many of his ideas on development to Social Darwinist theories of evolution and to Germany sociology, notably to such theories as those set forth by Ferdinand Tönnies in his *Gemeinschaft und Gesellschaft* (1887) about the village as the locus of "natural" and "organic" forms of social life as opposed to the "mechanical" and "exterior" relations characteristic of modern industrial cities. In *Cultura română şi politicianismul* (Rumanian Culture and Politics for Its Own Sake) (1904) Rădulescu-Motru expanded

upon Maiorescu's theory of forms without substance, drawing a sharp distinction between two general types of social organization — "culture" and "civilization". He defined the former as the product of the very essence of a people that had achieved spiritual "wholeness", as an "organic" form of social life which was rooted in tradition and held together by the "natural" links among its members. By contrast, civilization was, for him, a surface manifestation, a hybrid social form created out of borrowings and imitations and composed of individuals united merely by "mechanical" relationships. Rădulescu-Motru discerned the embodiment of "culture" in Rumanian rural society, while "civilization" was represented, in the Rumanian context, by the "imported" political and economic institutions found in the cities[3]. Although he saw a threat to the "organic unity" of Rumanian culture in further urbanization and industrialization, he was heartened by the discovery that the Rumanian rural world had been untouched by imported institutions and that its culture had continued to prosper beneath the glitter of a "foreign" civilization[4].

A variation on Rădulescu-Motru's dichotomy culture and civilization lay at the heart of Sămănătorism[5], a nationalist-agrarian current that achieved a short-lived popularity in the first decade of the twentieth century. Its principal animator was the historian Nicolae Iorga (1871-1940), out of whose voluminous writings what might be called its doctrine emerged. Iorga was passionately attached to the romantic vision of a patriarchal rural world of harmonious social relations that had, in fact, never existed. He railed against modern "intrusions" upon this idyllic way of life — capitalism, industry, and the locus of both, the city — and he longed for a return to "traditional values"[6]. Yet, while calling for a "national regeneration", he offered no strategy to achieve it and no plan to deal with the myriad social problems that confronted turn-of-the-century Rumania. Perhaps he felt that his was, after all, a lost cause. Wistfully, he recognized that the old days of mutual respect between benevolent noble landowners and loyal peasants had passed forever, and, in the end, he accepted the inevitability of change[7]. But he insisted that change be "organic", by which he meant that it must be in harmony with national values and be protected from massive foreign "implantations" and from rapid or abrupt deviations from tradition. The village was his touchstone of social evolution because it had nurtured the organic structures that in the future would temper the pace of change, and because it was the repository of healthy moral values and thus a necessary defense against the decay brought by the city.

A search for spiritual values after the First World War led many intellectuals back to the village as a kind of refuge from the materialism and scientific positivism of modern civilization. Foremost among them were the Gîndirists, so called from the literary and cultural review, *Gîndirea* (Thinking), which they founded in 1921. Influenced by German *Lebensphilosophie*, Orthodox philosophers of culture like Nikolai Berdiaev, Oswald Spengler and his morphology of culture, and literary expressionism, they sought in the rural world answers to fundamental questions of existence. Some among them, like the publicist and theologian Nichifor Crainic (1889-1972), attempted to bring about a religious revival based upon the traditions of the patriarchal village[8], while others, like the poet and philosopher Lucian Blaga (1895-1961), conceived of the village as the locale of an "organic", eminently mode of existence[9]. But they and their colleagues were united in their hostility to the cosmpolitan, urban civilization of the West, which, in their view, smothered man's higher spiritual aspirations. Both Crainic and Blaga took comfort in the fact that the Rumanian village had been able to isolate itself from these alien influences and preserve its essential spirituality. Crainic thought that Byzantine Orthodoxy had been responsible for differentiating the "patriarchal mentality" from the currents of European civilization, thereby protecting the "native genius" from assimilation by the materialist West[10]. Blaga, the agnostic, offered a metaphysical explanation for the unique character of the Rumanian rural world in his theory of "minor cultures" and "major cultures". He argued that minor cultures, represented by the village, were in no way inferior in their structures to major cultures, represented by the modern city, nor were they a retarded stage in the historical evolution of society; they were independent realities which expressed a different mode of existence[11].

By far the greatest influence on the Peasantists came from Poporanism[12]. It shared with Junimism and neo-Junimism certain basic assumptions about the agrarian character of Rumanian society, notably the deviation from traditional norms of development that had occurred in the nineteenth century and the need to return to the sources of "organic" growth. Yet, the Poporanists were no longer satisfied merely to speculate on the relative merits of culture and civilization and to issue calls for a moral rebirth. They were, instead, committed to a far-reaching reform of agrarian structures and had immediate economic and political goals and a plan to achieve them.

The leading theorist of Poporanism was Constantin Stere (1865-1936), an influential journalist and literary and political figure. Many of his ideas about the distinctive character of agrarian countries constituted the theoretical foundations of Peasantism. Beginning in the 1890s he emphasized the vital role which the peasantry

had played in the evolution of Rumanian society. He was convinced that Rumania's agrarian structure would enable her to avoid the capitalist phase of economic development and to create a society that would function in accordance with economic laws peculiar to a "preeminently agricultural country". He belived just as strongly that the future prosperity of Rumania lay in a more efficient organization of agriculture and a greater participation by the peasantry in national affair. His ideal was an economic system and a social structure based upon large numbers of small, independent peasant producers organized into cooperatives. He could see no future for industry of the Western European type in Rumania because of her unique agrarian economy, but he was willing to accept an industry that would complement agriculture by developing some of the country's natural resources and by providing peasants with employment during the slack winter months[13]. Nor was he dogmatic in his cultural views. Although he subscribed to the notion of rural culture as an "authentic" and "organic" part of the Rumanian past and deemed urban civilization an "import" and, hence, "artificial", he had no wish to isolate the village from the outside world. Rather, he was eager to adapt new ideas from the West to Rumanian conditions in order to stimulate modern social and economic change among the peasantry.

Stere and his fellow Poporanists exerted an immense influence in intellectual circles, especially through their literary and public affairs monthly, *Viața Românească* (Rumanian Life), which they founded in 1906. But they had little success in carrying out their ambitious reform program. The outbreak of the First World War interrupted their campaing to achieve land reform and universal suffrage.

The Peasantists stood closest to Poporanism. Both they and the Poporanists advocated an agrarian economic and social order whose foundations they sought to ground in native traditions and institutions, and both were suspicious of burgeois, industrial society and the city. Yet, Peasantism was not just an extension of Poporanism. Although its advocates borrowed generously from their intellectual forebears, they were also deeply influenced by the advances in sociological and economic thought of the interwar period. Their most original contribution to Rumanian social thought may have been the systematic elaboration of the doctrine of agrarian Rumania as a third world situated between capitalist individualism to the West and socialist collectivism to the East. This doctrine, in turn, rested upon two fundamental assumptions: first, that the family holding was a distinct mode of production and formed the very foundation of the national economy, and second, that the "peasant state", a political entity administered by and responsible to the majority of the population, must replace the existing order.

II

The elaboration of the economic principles of Peasantism was mainly the work of Virgil Madgearu (1887-1940), who in the 1920s and 1930s published a steady stream of books and articles on agriculture and general economic problems. In them he defined the special character of Rumania's past economic and social development and offered an assessment of its future prospects. His ideas were strongly influenced by his studies of economic theory in Germany, where he took his doctorate at the University of Leipzig in 1911, and by subsequent studies of the classical English economists and practical experience in financial management in London. Upon his return home in 1912 he took a position in the research division of the newly established Central Fund for the Artisan Trades and Workers Insurance in Bucharest. Then, in 1916 he accepted an appointment as professor at the Academy of Higher Commercial and Industrial Studies in Bucharest, beginning an academic career which spanned a quarter century. He was also drawn into politics, becoming the principal theorist of the National Peasant Party and heading various economic ministries in National Peasant governments between 1929 and 1933. During the same period he represented Rumania at numerous international economic conferences held to find solutions to the world depression. After 1933 he devoted most of his time to teaching and research. In Novembre 1940 he fell victim to assassination by the Iron Guard, the Rumanian fascist organization[14].

Madgearu was initially preoccupied with industry, which he thought was essential for the healthy development of every country[15]. His own investigation of Rumania's economic development in the nineteenth century, which formed the basis of his doctoral dissertation of 1911, *Zur industriellen Entwicklung Rumäniens*, persuaded him that Rumania was by no means destined to remain an exclusively agricultural country. But he was already concerned that the forms which industry assumed in Rumania be suited to the character and needs of the country. In an essay on the artisan crafts written in 1912 he found the underlying cause of their decline in the "process of Westernization", which had introduced alien institutions into the Rumanian social fabric without regard to their compatibility with "our national being". He attributed to this "abrupt break" with the past the cause of the many "contradictions" between Rumania's "spiritual foundations" and "foreign forms", which lay at the heart of "all our problems"[16].

By the end of the First World War Madgearu had shifted the focus of his attention from industry to agriculture. He had of course been acquainted with certain aspects of agriculture and the condition of the rural classes much earlier. His doctoral dissertation, for example, had dealt at length with craft work at home in the countryside[17], and his study of rural credit cooperatives a few years later had classified these institutions as essentially capitalist and of little benefit to the majority of the population[18]. He appears to have become convinced that the future of Rumania would depend primarly upon a healthy agriculture and a prosperous, independent peasantry.

Madgearu and other intellectuals of his generation had decided that the fundamental task before them was to bring the political institutions of the country, which they dubbed *tara legală* (the legal country), with prevailing economic and social conditions, or *tara reală* (the real country). In their view, the founders of modern Rumania in the nineteenth century had committed an egregious error in modelling *tara reală* after *tara legală*, or, to paraphase Titu Maiorescu, in ignoring substance in the interest of form. Madgearu and his colleagues now proposed to reverse the procedure. They intended to make *tara reală*, which, for them, meant primarly the peasantry and agriculture, the principal object of government and legislation[19]. To know what the "real country" was like, to obtain through, precise knowledge of social conditions and national needs they founded the Asociatie pentru Studiul și Reforma Socială (Association for Study and Social Reform), which changed its name to Institutul Social Român (The Rumanian Social Institute) in 1920. Madgearu served as its secretary-general until 1924 and remained an active member until his death.

Madgearu's own effort to explain the true nature of Rumania's social and economic development focused upon the unique qualities of the small peasant holding. In formulating his theory, he was indebted to the Poporanists, especially Constantin Stere, for fundamental ideas about peasant agriculture. But he also drew extensively upon the writings of the Russian agricultural economist Alexander Chayanov, especially his *Die Lehre von der bäuerlichen Wirtschaft* (1923), wich provided the theoretical foundation for Madgearu's analysis of the Rumanian family holding. He was attracted particularly to Chayanov's arguments about the qualitative differences existing between peasant agriculture, on the one hand, and the large-scale, capitalist agricultural entreprise, on the other. Madgearu also drew upon the works of German economists such as Eduard David, who reinforced his belief about the inherent strength and the organic nature of small-scale, peasant agriculture[20].

Madgearu was at pains to demonstrate the viability of the small peasant holding, for upon it rested not only the validity of Peasantist economic and social theory but also the political doctrine of the peasant state. He admitted, along with Chayanov, that the large-scale entreprise had certain advantages over the small holding, but these, he insisted, were technological and would eventually reach their natural economic limit, at which point the large entreprise would become "irrational" and would, accordingly, break down. He argued that peasant holdings, despite their technological inferiority to the capitalist farm, had not only not disappeared, but had, in fact, become stronger. The key to that strength he discerned in a special quality of the peasant holding — production by the family. That economic activity, he insisted, was governed by laws of its own — a different conception of gain and a different economic psychology from those of the capitalist entreprise[21]. He had to admit that capitalism dominated the contemporary world economy, but beside it and separate from it, he claimed, existed an agriculture with its own distincfive mode of production and its own idea of gain, a conception which calls to mind Lucian Blaga's theory of major and minor cultures.

In his analysis of the economic activity of the peasant family holding Madgearu showed how the size of the holding and the level of production were determined mainly by "natural, organic forces", how, for example, the number of members in the family, their ages, and their ability to work a given amount of land set the physical limits of the holding itself. He also pointed out that the total amount produced depended, in turn, upon number of workers and consumers on the holding, since the chief incentive for its economic activity was the satisfaction of the needs of its members, not profit[22].

As Madgearu surveyed the condition of Rumanian agriculture after the post-war agrarian reforms, he was certain that the peasantry stood on the threshold of a new era. He thought that the moment had come at last for the creation of a peasant third world between capitalism and socialism. For him, Rumanian agriculture had been "peasantized", by which he meant that most of the arable land was now composed of small holdings[23]. Statistics supported this view. As a result of the reforms, some six million hectares had been expropriated from large holdings, and by 1934 three and half milion hectares had become peasant proprety with about one and a half milion persons receiving land. As of that year small proprety made up almost 90% of all arable land as opposed to roughly 52% before the reforms[24].

In the wake of these "revolutionary" changes in landholding Madgearu in the 1920s was certain that the family holding would endure. First of all, its unique character struck him as a major source of strength. He drew a sharp

distinction between agricultural and industrial production. The former, he declared, could never assume the mode of the latter. Although agriculture, like industry, required the use of labor and capital, the former remained tied to nature, to the vagaries of the weather and the quality of the soil. Nor, in his view, was the concentration of productive forces into large enterprises feasible in agriculture. Such a process, he thought, was applicable only to capitalist industry, because of inherent differences between agricultural and industrial production. Calling the former "organic" and the latter "mechanical", he, in effect, accepted the philosophical-cultural dichotomy of "culture" and "civilization" as the cause of the incompatibility between Western economic theory and Rumanian economic reality[25]. That fundamental incompatibility persuaded him that Rumanian agriculture could never be geared to the capitalist system, nor, consequently, could Rumanian economic development in general follow the Western European pattern.

Madgearu backed up his claim about the superiority of the small peasant holding to the large agricultural enterprise by demonstrating the former's great profitability[26]. He cited, for example, the reduced expenses of production per surface unit, made possible by the family's ability to perform a multiplicity of tasks by itself without specialized personnel or hired labor and without large investments of capital. Such a degree of self-sufficiency had the additional merit, in his view, of protecting the small proprietor from entanglement in the capitalist system. Accordingly, he argued that the family holding had amply demonstrated the superiority of small, non-capitalist agriculture during the world economic depression of 1929-1933. He pointed out that small-holder had been better able than the large, capitalist farmer to withstand the crisis because he could reduce expenses to an absolute minimum, could live off his own production without having to purchase food, and could withhold his own produce from the market until prices rose[27].

Madgearu was equally sanguine about the durability of the small family holding. He was so certain that the future of Rumanian agriculture belonged to the peasant producer that he refused to consider such obvious contradictions as the increasing social differentiation within the peasantry as anything more than temporary aberrations. He confidently predicted in 1924 that the dominant peasant category was destined to be the small proprietor, working the land with the aid of his family and enjoying economic autonomy[28].

In the 1920s Madgearu firmly opposed the expansion of the capitalist system and of large-scale industry in Rumania. He thought both were fundamentally at odds with her agrarian character[29]. In a speech before the Chamber of Deputies in 1927 he went so far as to claim that Rumania could never become an industrial state and urged that such an "illusion", which the Liberal Party and its middle-class supporters harbored, be abandoned once and for all[30].

Madgearu's opposition to capitalism rested upon his analysis of its development in nineteenth-century Rumania as "abnormal". He argued that it did not evolve naturally out of economic and social conditions in Rumania, but owed its growth primarly to foreign interest in her foodstuffs and raw materials after 1829, when these goods came onto the international market in large quantities[31]. Madgearu admitted that great amounts of Western capital flowed into Rumania, but he denied that it brought fundamental changes to her essentially "agrarian feudal" economic structure or revolutionized the mode of production, for European investors had no interest in doing so; they had only one concern — to obtain exports. Nor did he find that native capital exerted any greater influence upon the organization of Rumania's economy: it served merely as an "annex" to foreign capital. He therefore concluded that a true bourgeoisie, in the Western European sense, did not develop in Rumania. Rather, her leading class was a political and economic oligarchy, which, instead of abolishing agrarian feudalism and thereby releasing the productive forces of agriculture, chose to maintain existing economic and social structures and to create alongside it a new source of income national industry. That industry, he found, was artificial, for the oligarchy "forced" it by providing tarrif protection and other encouragements, and the West supported it by exporting technicians and capital[32]. Nonetheless, the oligarchy proceeded to create a political and legal framework which it deemed appropriate for a modern state, but which, in fact, had little relation to economic and social reality.

Madgearu credited the Rumanian Social Democratic theorist, Constantin Dobrogeanu-Gherea, with having discerned the fundamental contradiction in the organization of Rumanian society at the beginning of twentieth century — political and legal institutions suitable for Western bourgeois society overlaying a backward agrarian economic structure characteristic of pre-modern times — a system he called *neoiobăgia* (neo-serfdom)[33]. For Madgearu, that was the supreme contrast between form and substance, between *tara legală* and *tara reală*.

Other Peasantists held views on peasant proprietorship similar to Madgearu's. Ion Mihalache (1882-1963), one of the founders of the Peasant Party in 1918 and a leading political figure in the interwar period, attempted to harmonize Peasantist theory with day-to-day problems of economic organization and political competition.

Writing in 1925, he took a more radical approach to the land question than his more scholarly colleague, Madgearu. Under the "new agrarian regime" that he foresaw in Rumania, large property would no longer exist, except as model farms and other necessary supports for small-scale agriculture. In any case, it would no longer be the foundation of a social class that exploited other workers in agriculture[34]. Mihalache's ideas on the lack of significant social differentiation among the peasantry also resembled Madgearu's but once again he was more categorical, if less profound: there would be neither a middle-sized peasantry (since its land would be expropriated for the benefit of the small family holding) nor an agricultural proletariat (since only those persons would remain in agriculture who were needed to do the work). Like other Peasantists, he relegated industry to a supporting role for agriculture.

Mihalache's ideal form of economic and social organization and the foundation of his new agrarian regime was the small, independent holding. He defined small property as the amount of arable land a peasant and his family could work efficiently with occasional help from his peers, but without exploiting the labor of other social categories. This type of property, he argued, would assure a maximum of production, if the new agrarian order could guarantee the peasant proprietor all the rewards of his labor[35]. He had no doubt that this was the direction modern Rumanian economic development was destined to take.

Such was the Peasantist economic and social ideal. But the actual state of small peasant agriculture in the 1920s and especially the 1930s deviated strikingly from the vision entertained by Madgearu and Mihalache. Conditions prevailing in the countryside were such as to call into question the whole thesis about the strength and durability of the small family holding. A large number of peasant households, perhaps one-third, had incomes inadequate to meet even bare necessities[36]. The consequences of poverty were housing, nourishment, and sanitation well below minimum standards, which, in turn, contributed to an abnormally high mortality rate and seriously diminished the working capacity of a large segment of the rural population[37]. The way out of poverty was blocked by endemic overpopulation, holdings too small and too scattered to be economically viable, and backward methods of farming, all, in turn, reinforcing the chronic low level of productivity[38].

Madgearu was painfully aware of shortcomings in production and of poverty among the peasantry[39], and he was determined to make fundamental changes in the way agriculture was organized. In seeking solutions, he remained by and large faithful to Peasantist doctrine. The cooperative system seemed to him the best means of modernizing Rumania's agriculture without jeopardizing her non-capitalist economic and social structure. He thought of the cooperative as an association based upon mutual aid and upon income from labor and excluding the idea of profit. He characterized it as non-capitalist and peculiarly suited to the nature of peasant agriculture[40]. These were precisely the ideals expressed in the new law on cooperatives enacted by the National Peasant government in 1929[41].

Madgearu thought that cooperatives could serve many purposes, but none more vital than the preservation of the family holding from "contamination" and eventual dissolution by capitalist forms. Although he was thus certain that the production methods of the family holding could be made immune to capitalism, he recognized that in time capitalist structure could come to dominate agriculture through the control of credit and the distribution of goods. He warned that through its relations with the market every small peasant holding became a part of the world economy and subject to its dictates as to what could be produced and what price could be charged. Although he saw no evidence that capitalism as a world economic system had as yet penetrated the mass of peasant holdings through a restructuring of production on a capitalist basis, he was genuinely alarmed by the control which the capitalist market already exercised over peasant production through its "commercial apparatus". The main purpose of cooperatives, as he saw it, was to enable peasants to get control of all the links, notably commerce and credit, between themselves and the world market. In this way, he predicted, the devices of capitalist exploitation would become the technical instruments by which the peasant family holding would become stronger[42]. He therefore gave full support to cooperatives of all kinds — credit, producer, and consumer — as the best means of saving the family holding from extinction and of placing the entire organization of agricultural production on a rational, yet natural, basis[43].

Madgearu was profondly dissatisfied with the existing state of the cooperative movement. Despite impressive growth statistics, he realized that it had failed to achieve its potential. The situation in the credit cooperatives was particularly disappointing. Although they were prospering and steadily increasing in number, they were not, Madgearu complained, governed by the true spirit of cooperation, but were, rather, capitalist enterprises dominated by the village bourgeoisie and, occasionally, landlords, whose main concern was to obtain as high dividends as possible for themselves and other shareholders[44]. Poduction cooperatives had also failed to achieve their goals. Their founders had assigned them a variety of tasks deemed essentail for the rationalization and intensification

of agricultural production — the acquisition of tools, machinery, and seeds, the organization of work in common, and the marketing of produce — but they had simply not prospered. Faced with such discouraging results, Madgearu repeatedly demanded an overhaul of the entire cooperative system: otherwise, he had little hope that the obstacles to a healthy agriculture could be overcome[45].

Yet, there were limits to the degree of cooperation Madgearu would allow. He was, for example, firmly opposed to a bill introduced in 1931 by Gheorghe Ionescu-Sisești, the Minister of Agriculture in the short-lived government headed by Nicolae Iorga, which provided for the organization of a new type of producer cooperative that would combine all the holdings of various categories of peasants into a single economic unit. Ionescu-Sisești, a specialist in agrarian problems, was persuaded that such large complexes would benefit all concerned because they would reduce expense and increase both the quantity and quality of the produce. But Madgearu was of a different opinion. It struck him as extremely risky to tamper with small property and the system of production based upon it, and, anyhow, he doubted that such association of producers would work, because of the ingrained individualist psichology of the peasant[46]. He evidently had in mind the peasant's demonstrated attachment to his own piece of land, but Madgearu's own ideological commitment to the family holding as the basis for the organization of agriculture also made him wary of any plan that smacked of collectivization. In any case, Madgearu seems to have been correct in his assessment of the peasant reaction to the scheme. Although various financial incentives were offered these cooperatives such as low-interest credit, only about a hundred were established, and most of these were short-lived.

Madgearu could see little possibility, at least in the 1920s, of a strong industry developing in Rumania. Besides the standard arguments about the preeminently agricultural character of the country, he cited the absence of a strong domestic market for Rumanian manufactures, which was caused by the low standard of living and the lack of purchasing power of the majority of the peasantry. He continued to oppose "artificial" industries because, in the long run, such enterprises adversely affected the national economy by diverting scarce resources away from the development of the "natural factors" of the economy, that is, from agriculture[47]. Yet, he looked forward to the time when a "healthy industry" serving the needs of the peasantry would come into doing the thought that the initiative would have to come from the countryside itself as the success of the family holding enhanced productivity and improved standards of living. The growing prosperity in the coutryside would, in turn, create new needs and expand the domestic market processed goods. Madgearu was certain that the urban classes would benefit greatly, and, as their standard of living rose, they would naturally increase their purchases of products from the countryside. This, he argued, was the "real" foundation of a national industry[48].

III

As the political foundation of Peasantism Madgearu sought to create a new type of state which would satisfy one and for all the needs and aspirations of the great mass of the population and would at the same time recognize the fact that the social and economic development of Rumania was destined to remain different from that of the capitalist West. Implicit was his assumption that the peasantry formed a separate class, distinct both economically and psychologically from the bourgeoisie and the urban proletariat, and that, consequently, the state which represented the peasantry must also differ from bourgeois and socialist political structures[49]. He called the new entity the peasant state.

At the heart of his doctrine of the peasant state was the certainty that the peasantry had become the decisive force in Rumanian political development as a result of the reforms enacted after the First World War. He thought the time had at last come for the creation of a strong peasant political organization as a means of bringing to fruition Peasantist economic and social goals. He dismissed as nonsense the claims of Liberal and Social Democrat leaders that the peasantry was incapable of sustaining a party of its own or even of formulating a distinct program because, somehow, it lacked class consciousness and "political instinct". Madgearu saw no reason for the peasantry always to follow in the wake on one or another of the established parties, and he declared Peasantism to be the beginning of a "political renaissance" that would completely transform the social and political structure of the country[50].

As for the political forms that would be most advantageous to his constituency, Madgearu unhesitatingly opted for parliamentary democracy. Throughout the interwar period, especially in the 1930s as the drift to the right gained momentum, he stood forth as a champion of government for and by the people. Unlike many pro-peasant intellectuals who rejected not only bourgeois industrial society but also its political forms as imports unsuited to Rumanian conditions, he never wavered in his commitment to "genuine democracy". By that term he meant a system of government based upon the freely expressed will of the majority and truly representative legislature

capable of preventing the "industrial and financial oligarchy" from using democratic processes for its own selfish ends[51].

Madgearu was enough of a realist to know that for his brand of democracy to work the mass of the peasants had to acquire political experience. And that, he was certain, could happen only if the administrative system were opened sufficiently to allow for broad citizen participation in public affairs. As a first step he proposed a reform of village and district government that would replace administrators appointed by and responsible to the central government by locally elected officials and representatives who would henceforth manage local affairs[52]. In any case, he rejected abrupt change or violence as merely the prelude to "social catastrophe". Change, to be beneficial and enduring, must, he warned, be "organic", a gradual process rooted in the national experience[53].

Madgearu's idea of change helps to explain his reserve toward Western European political institutions. In politics as in economic development he made a sharp distinction between the Eastern and Western experience. This comparative approach persuaded him that his brand of peasant democracy would in the long-run prove superior to the "bourgeois" form that had evolved in Western Europe. The economic crisis of the early 1930s had crystallized his thought on the subject. Certain that the "bourgeois-liberal social order" was in decline, he perceived as the main cause of this phenomenon a striking contradiction in Western society, which had been exacerbated by the recent depression. He saw an infrastructure based upon economic and social inequality, on the one hand, and, on the other, a democratic superstructure based upon equality before the law and universal suffrage. This contradiction, in Madgearu's view, was inherent in bourgeois, individualist democracy and, therefore, could never be resolved[54]. But he by no means despaired of democracy itself. Nor, as his strictures on both the Nazi and Soviet dictatorships showed[55], did he seek an alternative in some form of authoritarianism.

Nonetheless, he was determined to avoid the "pitfalls" of Western democracy, which, in his view, came down to an exaggerated emphasis upon individual rights and an almost complete disregard of individual responsibilities toward society. This style of democracy, which proclaimed liberty as an inalienable right, but ignored the principles of equal opportunity and social justice, was based, Madgearu concluded, upon legal abstractions and had failed to keep pace with the general evolution of society[56].

By contrast, the rural democracy which he recommended so enthusiastically had arisen out of specific Rumanian conditions and, hence, could respond more effectively than bourgeois democracy to the prevailing needs of Rumanian society. By combining parlimentary democracy with social responsability, Rumanian rural democracy would, he had no doubt, prove superior to its Western counterpart.

Other Peasantist besides Madgearu speculated on the nature of the peasant state and its role in national development. Many simply echoed his views. Ernest Ene, a financial specialist and an editor of *Viaţa Românească*, saw in the peasant state an opportunity at last to bring Rumania's political superstructure into harmony with the economic and social life of a nation of small peasant producers and to do away with the "caricature" of the Western European state created in the nineteenth century[57]. Others, like Constantin Rădulescu-Motru, approached the idea of the peasant state from a philosophical-cultural standpoint. Unlike Madgearu, who emphasized a restructuring of economic and political institutions, Rădulescu-Motru conceived of the peasant state as the foundation of a spiritual renewal of the Rumanian nation. He by no means ignored the importance of economic and political reforms, but since the turn of the century he had treated social problems primarily as moral issues and, hence, as susceptible to moral solutions. His hostility to the "bourgeois" state", evident in *Cultura română şi politicianismul* in 1904, did not abate in the interwar period. He disdained the political system "sanctioned" by the Constitution of 1923 as "contractual" and "unorganic" because it had placed the state on bourgeois foundations and had ignored the contribution of the peasantry to the development of the nation[58]. To take place of the old liberal, bourgeois state he proposed a type of political organization that would reestablish the "natural" relationship between the interests of the many, whose destinies were linked to the land, and the interests of the few, who were engaged in industry and commerce[59]. Rădulescu-Motru called such a formula a policy of "realities", for it took into account the contributions to the nation and the aspirations of the overwhelming majority of the population. Although he assigned numerous specific social and economic tasks to the peasant state, he thought its primary mission should be a spiritual one. He had in mind nothing less than a national regeneration, which was to be brought about by reestablishing continuity with traditional institutions. In his view, the whole process had to begin with the village. Lamenting the passing of the old rural political and social structures, he called for a "return to the village" as offering an enduring solution to the "contradictions" of modern Rumania[60]. The peasant state, then, was to be an emanation of reinvigorated traditional institutions.

IV

The world economic crisis of the early 1930s, which caused havoc with the economies of agricultural countries like Rumania, profoundly affected Peasantist thought. Madgearu was obliged to modify his stand on industrialization. He had been influenced particularly by the inability of Rumania and other East European countries to gain tariff concessions for their agricultural products from the industrialized states of Western Europe. The failure of one international economic conference after another to reach an understanding led Madgearu to conclude that the only recourse for agricultural countries was to diversify their economies. He had been especially alarmed by the tendencies of the industrialized states of Western Europe to achieve self-sufficiency by intensifying their own agricultural production, action, he feared, that might permanently reduce their purchases from Eastern Europe[61]. He was also on guard against what seemed to him by 1938 to be Germany's expansionist plans aimed at drawing the agrarian economies of Southeastern Europe into her autarkic economic zone[62].

At first Madgearu thought that a policy of industrialization geared toward the processing of agricultural products and the country's principal raw materials, which would relieve rural overpopulation and increase peasant income, would be enough. He still opposed "parasitical" industries, that is, those which could not stand by themselves, but "drained" the state budget and "preyed upon" the consumer[63]. But the "reagrarization" of the industrialized West, notably Germany, had finally convinced him that forced industrialization, even though it was contrary to the prevailing "natural conditions" in Rumania, was the only way to expand the domestic market for agricultural products and to lessen the country's dependence on the international market[64].

By the mid-1930s, as Rumania experienced a gradual economic recovery, Madgearu was praising industrialization as a "natural phenomenon" and as a an aspect of the "general process" of the economic evolution of peoples. Recognizing the close connection between agriculture and industry, he perceived various advantages for underdeveloped countries in industrialization, such as the introduction of new and more efficient methods of production, a reduction in costs and prices and a general increase in purchasing power, and an expansion of markets. He also thought that the industrialization of agricultural countries would strengthen rather than harm economic exchanges with the West because the growing prosperity and purchasing power of the former would create a demand for new products from the latter. He cited as evidence German trade with Czechoslovakia, which was more extensive than with the underdeveloped agrarian states of Eastern Europe[65].

Madgearu's reappraisal of industrialization had wide support among Peasantist. Ernest Ene, for example, spoke of industry as an indispensable element of the national economy, but he and others insisted that agrarian interests remain paramount in any new policy of industrialization. By this he meant that those industries which made use of Rumanian agricultural products and raw materials should be the first to receive state support[66]. The National Peasant Party fully endorsed Madgearu's point of view in its 1935 program[67].

Madgearu realized that the industrialization of Rumania would be a long, arduous process. In the meantime, he urged the maintenance of free trade, for history had taught him that the economic welfare of Rumania depended upon her ability to sell agricultural products abroad. Consequently, he never advocated autarky. He sought instead a restructuring of international trade that would benefit both industrialized and agricultural states. The exchange of goods always seemed to him a necessary precondition for the prosperity of every nation.

As Madgearu contemplated the many facets of agrarian reform and industrialization and the equally daunting task of managing a complex economy, he assigned the key role of coordinator to the state. This was a new idea for him. He had envisaged an active role for the state in the national economy early in his career[68], but the general economic crisis of the 1930s had convinced him that the age of economic liberalism in Europe had passed once and for all[69]. Although he did not share the assumptions of some of his Peasantist colleagues about the imminent demise of Western capitalism, he was, nonetheless, unwilling to leave the economic initiative solely in private hands. He proposed instead state planning and coordination, which he called *dirijism*[70]. The early successes of the New Deal or, as he called it, the "Roosevelt Revolution", in reviving and reconstructing the American economy encouraged him to think that state intervention might have similar beneficial results in his own country[71].

Madgearu thought that *dirijism* would function best in a socialist setting, but he stopped short of advocating a socialist transformation of the Rumanian economy, in part at least because of his commitment to private peasant holdings and his conception of peasant individualism. Nonetheless, be thought that Rumania, because of her unique agrarian structure, might be able to adapt the principles of *dirijism* to her particular needs. He entertained no illusions about the complexity of the task. There was, first of all, the difficulty in rationalizing the agricultural organization and production of thousands of small, scattered holdings[72]. No less formidable an obstacle was the psychology of the peasant, who, Madgearu claimed, farmed in accordance with his own needs and temperament and had little concern for the market or national economic goals.

V

In his last major work, *Evoluția economiei românești după războiul mondial* (The Evolution of the Rumanian Economy after the World War), published in 1940, Madgearu reviewed the economic and social developments of the interwar period. He could discern no fundamental change in the structure of the Rumanian economy: the capitalist section in general was still small, and capitalism as a mode of production had touched only industry in a significant way; agriculture maintained its predominance. He concluded that there was still no possibility that the Rumanian economy could be integrated into the world capitalist system, for its structure continued to be determined by several million peasant holdings, which formed an economic pattern governed by values qualitatively different from those of a capitalist economy. Nonetheless, he could not ignore the fact that capitalism exerted a powerful influence over Rumanian agriculture. Although he continued to deny that it had transformed the mode of production of peasant holdings, he had to admit that it had penetrated the mechanism of distribution and, as a consequence, had subordinated the "whole essence" of the peasant holding to the capitalist market[73].

It was also apparent to Madgearu that the old deficiencies in agricultural organization and production and the social underdevelopment they perpetuated had not diminished significantly in the interwar period. Agricultural production remained geared to the supplying of grain for the foreign market, a situation that left the peasantry at the mercy of international economic fluctuations and discouraged inovation, while conditions on the land — overpopulation, small and scattered holdings, and obsolete methods and tools — kept productivity low and maintained the unending cycle of poverty and backwardness.

This litany of shortocomings left Madgearu undaunted. He had no doubt that they could be remedied, and the solutions he proposed were true to his Peasantist ideals. He continued to rely upon an agrarian order formed by the individual peasant holding and saw no need to recreate the latifundia or introduce Soviet-style collectivization. Instead, the small-scale peasant farming characteristic of Bulgaria struck him as an encouraging example for Rumanian agriculture to follow[74]. He also gave great weight to the "moral element" in agriculture. For example, he thought it especially important that the cultivators of the soil maintain a sense of social responsability, for individualism, if unrestrained, would destroy the delicate, informal system of balances upon which small-scale agricultural production rested.

Madgearu's specific remedies for the ills of Rumanian agriculture included intensification and diversification through the introduction of new crops and new techniques, greater emphasis upon the raising of animals for the market, a systematic combining of scattered peasant holdings, and, of course, an overhaul and strengthening of the cooperative system. Thus, the main effort at reform was to come from within agriculture. Industry also could make a contribution, but Madgearu was disappointed by the meager benefits it had to agriculture in the 1930's. That failure confirmed his theory about the secondary role industry was to play in the development of the Rumanian economy, and he continued to think of it mainly as a user of Rumanian agricultural products and a provider of jobs for surpplus agricultural labor[75].

As before, Madgearu treated the problems of Rumanian agriculture from an international perspective. Despite his theoretical preferences and his search for alternative to the reliance upon the production of grain, he emphasized the need for Rumanian agriculture to expand its foreign markets. Recognizing the complementary nature of industrial and agricultural economies, he thought that the acquisition of permanent markets for Rumanian grain and cattle through reciprocal commercial treaties could provide a stable foundation for Rumanian economic development. He hoped, in particular, for cooperation between Germany and Rumania after the war and thought that the German-Rumanian economic agreement of March 23, 1939 could benefit both sides. But at the same time he wanted to prevent Germany (or any other country) from gaining control over Rumania's agricultural exports, a situation, he feared, that would diminish not only her economic but also her political independence[76].

Madgearu was aware of the fact that all these solutions had been tried before and had been found wanting. Perhaps for this reason he had turned to the peasant state as the ultimate source of economic revitalization. Now, in 1940, he accorded it a more comprehensive role in agriculture than in any of his previous writings. He entrusted to its "conscious action" the responsability for modernizing agriculture through massive investments in technology, irrigantion projects, and electrification, for reorganizing the cooperative system in accordance with Peasantist theory, and for expanding foreign trade[77].

VI

Madgearu's plans for a transformation of the Rumanian economic and social order did not come to fruition. The causes are many. The adverse economic and political conditions of the 1930s were, perhaps, decisive. The

world depression eliminated the resource which the National Peasant governments of the late twenties and early thirties needed to carry out a comprehensive agrarian program. After their brief tenure the Peasantists never had a similar opportunity. By the mid-thirties, when the economy had largely recovered from the effects of the crisis, they were no longer in power, and the Liberals, who were in office between 1934 and 1937, gave priority to industry. The authoritarian regimes that followed — Carol II's dictatorship (1938-1940) and that of Ion Antonescu during the Second World War — barred any attempt to put into practice the ideals of a Peasantist economic and political system. After the war other plans for economic and social development came to the fore, and Madgearu's theories, when not ignored entirely, were treated as aberrations.

Although Peasantism no longer serves as a model for Rumanian economic and political development, it nonetheless retains its theoretical importance as a possible solution to the problems of development in Eastern Europe. As we have seen, Peasantism was based upon existing Rumanian economic and social realities, and the context within which its theorists worked was clearly national, their thought nurtured by historical experience. But despite a wariness of urbanization and industrialization and "imports from the West", Peasantism was not xenophobic. It avoided the shrill exclusivism and the irrationalism of extremist currents and was remarkably open to ideas and innovation from the West, always, of course, on condition that they be adapted to the needs and capabilities of Rumanian society.

Here, perhaps, lies the most important contribution of the Peasantists to developmental theory in modern Rumania. By engaging in a selective blending of the Eastern and Western experience, they set out on a third road to social and economic self-determination between capitalism and collectivism. This striving for synthesis, which is characteristic of Rumanian historical development, places the Peasantist in the mainstream of the national tradition.

NOTES

1. The Rumanian term is *Țărăniști*, from *țăran*, "peasant". It usually refers to the members of the National Peasant Party (Partidul Național Țărănesc), which was founded in 1926. I use the term in a more restricted sense to designate the theorists of the peasant movement. Of Peasantism as a whole the monograph by Z.Ornea, *Țărănismul. Studiu sociologic*, București, 1969, is fundamental.
2. Titu Maiorescu, *În contra direcțiunii de astăzi a culturii române*, "Convorbiri Literare", Vol.2, 1868, p.301-307. See also Eugen Todoran, *Maiorescu*, București, 1977, p.368-402.
3. Constantin Rădulescu-Motru, *Cultura română și politicianismul*, 2nd ed., București, 1904, p.26-39, 62-69, 78-145.
4. *Ibid.*, p.175-176.
5. From *sămănător*, "sower".
6. Z.Ornea, *Sămănătorismul*, 2nd ed., București, 1971, p.154-155.
7. *Ibid.*, p.170-171.
8. Nichifor Crainic, *Isus in tara mea*, "Gîndirea", Vol.2, No. 11-12, 1923, p.118: Nichifor Crainic, *Sensul tradiției*, "Gîndirea", Vol.9, No.1-2, 1929, p.7-10.
9. Lucian Blaga, *Trilogia culturii*, București, 1944, p.344-345; Lucian Blaga, "Elogiul satului românesc", Academia Română, *Discursuri de recepție*, No.71, București, 1937, p.3-5, 12-16.
10. Nichifor Crainic, *Parsifal*, "Gîndirea", Vol.3, No.8-10, 1924, p.183-186.
11. Blaga, *Trilogia culturii*, p.349-356.
12. The term means "Populism", in the Russian sense of *narodnichestvo*. An indispensable guide to the many aspects of Rumanian Populism is Z.Ornea, *Poporanismul*, Bucuresti, 1972.
13. Stere set forth his ideas in his famous polemic with Social Democratic critics of Poporanism, *Social-democratism sau poporanism?*, "Viața Românească", Vol.6, 1907, p.170-193, 313-341: Vol.7, 1907, p.15-48, 173-208; Vol.8, 1908, p.49-75; Vol.9, 1908, p.59-80.
14. On Madgearu's life see: Plutarc Cotaru, *Prefața*, in Virgil N. Madgearu, *Curs de economie politică*, București, 1944, p.XVII-XXXVI, and V.Malinschi, *Profesorul Virgil Madgearu (1887-1940)*, București, 1975, p.15-31.
15. Virgil Madgearu, *Ocrotirea muncitorilor în România*, București, 1915, p.3.
16. Virgil Madgearu, *Bresle vechi și bresle nouă*, București, 1912, p.3.
17. Virgil N.Madgearu, *Zur industriellen Entwicklung Rumäniens*, Weida i Th., 1911, p.23-49.
18. Virgil Madgearu, *Structura și tendințele băncilor populare în România*, București, 1914, p.15-24.
19. Dimitrie Gusti, *Virgil N.Madgearu și Institutul de Științe Sociale al României*, "Sociologia Românească", Vol.4, No.7-12, 1942, p.552.
20. Eduard David, *Sozialismus und Landwirtschaft*, Leipzig, 1922, p. 599-608, 680-696.
21. Virgil Madgearu, *Teoria economiei țărănești*, in V.Madgearu, *Agrarianism. Capitalism. Imperialism*, București, 1936, p.60. This study was originally published in "Independența Economică", Vol.8, No.3-4, 1925, p.1-20.

22. *Ibid.*, p. 61-62.
23. Virgil Madgearu, *Revoluţia agrară şi evoluţia clasei ţărăneşti*, in V.Madgearu, *Agrarianism. Capitalism. Imperialism*, p.40-41. This study was originally published in "Arhiva pentru Ştiinţă şi Reformă Socială", Vol.4, No.3, 1922, p.261-306.
24. D.Şandru, *Considerations sur la structure de la propriété foncière rurale de Roumanie entre les deux guerres mondiales*, "Revue Roumanie d'Histoire", Vol.15, No.4, 1976, p.585-604.
25. Madgearu, *Revoluţia agrară*, p.33-36.
26. Madgearu, *Teoria economiei ţărăneşti*, p.64.
27. Madgearu, *Curs de economie politică*, p.120.
28. Virgil Madgearu, *Doctrina ţărănistă*, in Institutul Social Român, *Doctrina partidelor politice*, Bucureşti, 1924, p.72.
29. Virgil Madgearu, *Formarea şi evoluţia burgheziei române*, in V.Madgearu, *Agrarianism. Capitalism. Imperialism*, p.83-103.
30. Monitor Oficial. *Desbaterile Adunării Deputaţilor*, No.90, session of April 5, 1927, p.2414.
31. Madgearu, *Formarea şi evoluţia burgheziei române*, p.86.
32. *Ibid.*, p.95.
33. *Ibid.*, p.84.
34. Ion Mihalache, *Noul regim agrar*, s.l., 1925, p.24.
35. *Ibid.*, p. 6-8.
36. Anton Golopenţia, *Starea culturală şi economică a populaţiei rurale din România*, "Revista de Igienă Socială", Vol.10, No.1-6, 1940, p. 235-240.
37. D. Şandru, *Populaţia rurală a României între cele două războaie mondiale*, Iaşi, 1980, p.137-168, 201-210.
38. *Ibid.*, p.123-136; Mircea Vulcănescu, *Excedentul populaţiei agricole şi perspectivele gospodăriei ţărăneşti*, "Sociologie Românească", Vol.2, No.2-3, 1937, p.95-100.
39. Virgil Madgearu, *Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial*, Bucureşti, 1940, p.25-53, 76-85.
40. Madgearu, *Curs de economie politică*, p.121.
41. G.Mladenatz and Traian Oliva, *Legislatia cooperatistă*, Bucureşti, 1929, p.5-6.
42. Madgearu, *Teoria economiei ţărăneşti*, p.71.
43. Virgil Madgearu, *Capitalismul în răsăritul Europei*, in V.Madgearu, *Agrarianism. Capitalism. Imperialism*, p.137-138.
44. Z.Ornea, *Ţărănismul*, p.230-231.
45. Virgil Madgearu, *Economia dirijată şi cooperaţia*, "*Independenţa Economică*", Vol.17, No.5, 1934, p.129-136.
46. Virgil Madgearu, *Orientarea agriculturii româneşti*, Bucureşti, 1931, p.14.
47. Virgil Madgearu, *Ţărănismul*, Bucureşti 1921, p.24, 57-58; Virgil Madgearu, *Industrializare şi reagrarizare*, "Arhiva pentru ştiinţă şi Reformă Socială", Vol.14, part 2, 1936, p. 919-920.
48. Madgearu, *Revoluţia agrară şi evoluţia clasei ţărăneşti*, p.42. For an evaluation of Madgearu's views on small-scale industry, see Vasile Bogza, *Industria mică în contextul problemelor satului românesc în opera lui Virgil Madgearu*, in *Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii*, Bucureşti, 1987, p.249-264.
49. Ornea, *Ţărănismul*, p.317-318.
50. Madgearu, *Ţărănismul*, p.17-19.
51. *Ibid.*, p.33-34.
52. *Ibid.*, p. 61.
53. *Ibid.*, p.34.
54. Virgil Madgearu, *Tendinţele de renovare ale democraţiei*, "Viaţa Românească", Vol.28, No. 5-6, 1935, p.10.
55. *Ibid.*, p.11-12.
56. *Ibid.*, p.13.
57. Ernest Ene, *Întocmirea economică a statului ţărănesc*, "Viaţa Românească", Vol.26, No. 4-5, 1934, p.8.
58. Constantin Rădulescu-Motru, *Românismul: Catehismul unei noi spiritualităţi*, 2nd ed., Bucureşti, 1939, p.143-168.
59. Constantin Rădulescu-Motru, *Ideologia statului român*, Bucureşti, 1934, p.16-17. See the same author's earlier attempt to combine neo-conservatism and Peasantism: *Ţărănismul. Un suflet şi o politică*, Bucureşti, 1924.
60. Rădulescu-Motru, *Românismul*, p.169-177.
61. Madgearu, *Industrializare şi reagrarizare*, p.927.
62. Virgil N.Madgearu, *Germania şi sud-estul Europei*, "Independenţa Economică", Vol.21. No. 4-6, 1938, p.12.
63. Virgil N.Madgearu, *Politica Partidului Naţional-Ţărănesc*, Bucureşti, 1932, p.39. This is the text of a speech Madgearu made in the Senate as Minister of Industry and Commerce on August 25, 1932.
64. Madgearu, *Germania şi sud-estul Europei*, p.11.
65. Madgearu, *Industrializare şi reagrarizare*, p. 920-921.
66. Ernest Ene, *Condiţiunile desvoltării industriei în România* (II), "Viaţa Românească", Vol.27, No. 11-12, 1935, p.30.
67. *Programul Partidului Naţional-Ţărănesc*, 2nd ed., Bucureşti, 1935, p. 57-58, 61-62.
68. Virgil Madgearu, *Naţionalitatea capitalului şi politica economică*, "Economia Naţională", Vol.4, No2, 1910, p.135-136.
69. Madgearu, *Politica Partidului Naţional-Ţărănesc*, p.11.
70. Virgil Madgearu, *Economia dirijată*, "Viaţa Românească", Vol.26, No.7, 1934, p.4-5, 17. See also I. Saizu, *Disputa dintre liberalism şi dirijism pentru modernizarea României interbelice*, "Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie", Iaşi, Vol.24, part 1, 1987, p.251-264.
71. Virgil Madgearu, *Revoluţia Roosevelt*, "Viaţa Românească"; Vol.26, No.9, 1934, p.3-20.
72. Madgearu, *Economia dirijată*, p.4-5, 17-18; Madgearu, *Economia dirijată şi cooperaţia*, p.130-135.
73. Madgearu, *Evoluţia economiei româneşti*, p.358.
74. *Ibid.*, p.364-365.
75. *Ibid.*, p. 383-384.
76. *Ibid.*, p.371-374.
77. *Ibid.*, p.365.

ION AGRIGOROAIEI.

*LA SEMICENTENARUL MORȚII LUI MIHAI EMINESCU**

Résumé

En juin 1939, lorsque 50 ans venaient de s'écouler depuis la mort de Mihai Eminescu, l'opinion publique de Roumanie était profondément marquée par le cours des événements internationaux, par les agressions qui mençaient directement l'indépendance nationale et l'intégrité territoriale de l'Etat roumain.

Dans des circonstances tellement défavorables, les manifestations occasionnées par cette commémoration ne prirent pas, à notre avis, les proportions qu'elles auraient eues en temps de paix; et cependant, des actions notables furent organisées. Le 16 juin 1939 eut lieu la séance solennelle de l'Académie Roumaine, où fut marqué le cinquantenaire de la mort du poète. Son oeuvre avait connu de nouvelles éditions, et de remarquables exégètes purent s'attarder sur des aspects hautement significatifs, en analysant sous un jour nouveau la création d'Eminescu et en relevant sa valeur nationale et universelle. De prestigieuses revues y consacrèrent des numéros spéciaux; on donna des conférences, on organisa des expositions, des excursions, des pèlerinages; les poètes y dédièrent leurs poèmes. Le maire de la municipalité de Bucarest fit organiser une ample exposition "Eminescu". A Iași, également, cet événement fut marqué par une suite de conférences, à l'Université, ainsi que par d'autres actions.

Dans ces notes, nous ne nous sommes pas proposé de dresser l'inventaire de ces manifestations, ni d'émettre des jugements sur l'intérêt des interventions pour l'histoire et la critique littéraires. Notre unique but a été de déchiffrer, autant que possible, la manière dont on débattit, explicitement ou implicitement, l'actualité de ce grand poète, à une époque tellement agitée, où les menaces à l'adresse de l'Etat roumain étaient toujours plus violentes. En somme, ces quelques pages de restitution révèlent bien ceci: la commémoration de la mort du poète représentait, alors, une occasion de réaffirmer notre droit à la libre existence sur les terres ancestrales, ainsi que notre foi en la mission historique de notre peuple.

Atunci cînd, în iunie 1939, se împlineau 50 de ani de la moartea lui Mihai Eminescu, opinia publică din țara noastră era profund îngrijorată de mersul evenimentelor din viața internațională, de agresiunile care amenințau direct independența națională și integritatea teritorială a statului român. După ce în martie 1938 ocupase Austria, iar la sfîrșitul lui septembrie 1938 primise regiunea sudetă prin "acordul" de la München, în martie 1939 Germania hitleristă a ocupat, practic, întreaga Cehoslovacie, intensificîndu-și totodată presiunile asupra Poloniei și Lituaniei. În aprilie, armata italiană a invadat Albania, iar Ungaria s-a retras din Liga Națiunilor. Războiul civil din Spania se încheia în 1939 cu înfrîngerea republicanilor, cu recunoașterea guvernului Franco de către Anglia și Franța (februarie) și aderarea Spaniei la "pactul anticomintern" (27 martie 1939). Tratativele anglo-franco-sovietice băteau pasul pe loc, pentru a se încheia în august fără nici un rezultat. În schimb, la 23 august 1939 se semna "Pactul de neagresiune germano-sovietic", cu prevederile sale oficiale și cu cele secrete. Cu toate că Anglia și Franța au întreprins, după ocuparea Cehoslovaciei, o serie de acțiuni ce aveau semnificația depășirii conciliatorismului (acordarea de garanții Poloniei, României, Greciei și Turciei, încheierea de convenții economice etc.), declanșarea celui de al doilea război mondial n-a mai putut fi evitată. În acest context numai schițat aici, românii își exprimau hotărîrea de a-și apăra granițele realizate în 1918, prin atîtea lupte și sacrificii. Amenințările vor deveni tot mai puternice și vor face imposibilă menținerea, în anul 1940, a integrității teritoriale a României întregite, ca urmare a izolării sale totale pe plan extern.

În împrejurări atît de vitrege, manifestările prilejuite de semicentenarul morții lui Eminescu nu au căpătat, credem, proporțiile pe care le-ar fi avut în timpuri normale, pașnice. Cu toate acestea, au fost organizate acțiuni notabile. În ziua de 16 iunie 1939 a avut loc ședința solemnă a Academiei Române, în cadrul căreia s-a consemnat împlinirea a 50 de ani de la moartea poetului. Opera lui a cunoscut noi ediții, iar exegeți de seamă au stăruit asupra unor aspecte cu semnificație majoră, au aruncat noi lumini asupra creației eminesciene, evidențiindu-i valoarea națională și universală. Reviste de prestigiu i-au dedicat numere speciale[1], s-au ținut conferințe, au fost organizate expoziții,

---

* Articolul a fost redactat la începutul anului 1989 și inclus în sumarul "Anuarului Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»". Din motive asupra cărora nu ne oprim aici, articolul n-a mai apărut în tomul respectiv. Chiar dacă se produce cu întîrziere, considerăm oportună publicarea lui, exact în forma redactată atunci.

excursii şi pelerinaje, poeţii i-au dedicat poeme etc. Primăria municipiului Bucureşti a organizat, în cadrul "Lunii Bucureştilor", o amplă expoziţie "Eminescu"[2]. La Iaşi, comemorarea a fost marcată printr-o serie de conferinţe la Universitate şi de alte acţiuni[3].

Însemnările noastre nu-şi propun să facă un *inventar* al acestor manifestări, nici să emită judecăţi privind *valoarea* intervenţiilor pentru istoria şi critica literară; ne propunem să descifrăm, pe cît ne este cu putinţă, maniera în care a fost dezbătută, explicit sau implicit, actualitatea marelui poet, în acele grele împrejurări cînd ameninţările la existenţa statului român deveneau tot mai puternice. Sînt, în fond, cîteva pagini de restituiri, care ne arată că împlinirea a 50 de ani de la moartea poetului a constituit şi un prilej deosebit de reafirmare a dreptului nostru la existenţă liberă pe pămîntul strămoşesc şi a încrederii în misiunea istorică a neamului. Într-unul din numerele sale apărute în iunie 1939, ziarul "Opinia" remarca, între altele: "Un popor care nu are cultul strămoşilor nu este demn de lumea civilizată. Comemorările oamenilor mari servesc, de altfel, ca prilejuri de a face educaţia tinerii generaţii, reactualizînd viaţa de muncă şi glorie a înaintaşilor. Românul nu este lipsit de recunoştinţă faţă de trecut. Dovadă, comemorările numeroase din ultimul timp — între care împlinirea [...] a 50 de ani de la moartea lui Eminescu — au luat un caracter festiv, arătînd că generaţia de astăzi este profund recunoscătoare faţă de memoria acelora care au contribuit la înfăptuirea României de astăzi"[4]. Acelaşi ziar, referindu-se la manifestările dedicate martirilor Revoluţiei de la 1848, ce urmau să aibă loc la Bucureşti, sublinia semnificaţia lor: "Vor fi pomeniţi toţi luptătorii din Ardeal în frunte cu Avram Iancu, care acum aproape un veac, în cursul acestei luni, au desfăşurat steagul revoluţiei pentru eliberarea românilor de sub jugul stăpînirii străine. Generaţiile de astăzi ţin astfel să aducă prinosul lor de recunoştinţă acelora care sînt cea mai vie pildă de jertfă pentru binele colectivităţii naţionale. Această pomenire îşi are astăzi tîlcul ei, în cadrul atitudinii dîrze româneşti de păstrarea integrităţii şi libertăţii noastre, oricare ar fi împrejurările şi adversităţile din afară. Martirii pe care-i pomenim astăzi să ne fie pildă, în orice moment"[5].

Revista "Convorbiri literare" îşi exprima îngrijorarea faţă de mersul evenimentelor şi adopta o anumită atitudine, mai ales că numărul dedicat lui Eminescu a apărut după atacarea Poloniei şi dezlănţuirea celui de al doilea război mondial: "Comemorarea cade într-o vreme de funebră tristeţe, de apocaliptice zguduiri în lume. În zadar au cîntat poeţii, în zadar au suferit şi au creat frumosul ca să îmblînzească fiara din om şi să-l facă mai bun: din nou trîmbiţi tulburătoare vestesc intrări triumfale, de ciocli în cimitire. Din nou încolţeşte şi creşte gîndul că cea mai grea sarcină a omenirii de mîine va fi lupta pentru reeducarea individului şi colectivităţii de la supraom la om"[6].

În cuvîntarea rostită în şedinţa solemnă a Academiei Române, preşedintele acesteia, C. Rădulescu-Motru, insista în mod deosebit asupra preţuirii crescînde de care s-a bucurat opera lui Eminescu în anii care trecuseră de la moartea sa: "În aceşti 50 de ani care ne despart de ultimul an al vieţii sale, gloria lui Mihai Eminescu a mers înălţîndu-se [...]. La un cult eminescian — căci de un adevărat cult se bucură azi Eminescu — s-a ridicat apoi, an după an, opera lui Eminescu în ochii publicului românesc. În această ridicare a fost o continuitate perfectă. Nici o influenţă de modă trecătoare. Cultul eminescian a fost produsul direct al adîncirii conştiinţei literare în lumea noastră românească. În Mihai Eminescu noi am ajuns a recunoaşte pe cel mai reprezentativ maestru al nostru [...]. În poezia şi proza lui, *simţirile cele mai caracteristice ale vieţii noastre naţionale şi-au găsit o expresie artistică şi nepieritoare* (subl.ns. — I.A.). El a fost maestrul care a ştiut alege metalul pur şi nobil din minereul brut al sufletului nostru"[7]. C. Rădulescu-Motru evidenţia grija Academiei pentru cunoaşterea operei lui Eminescu, grija intensificată în ultimii ani, atît prin preocupările unor specialişti, cît şi prin unele apariţii[8]. S-au făcut traduceri în limbi străine şi s-a instituit premiul "C. Hamangiu" pentru cele mai bune traduceri în germană, franceză şi engleză (chiar dacă ele n-au fost perfecte)[9]. Prin şedinţa solemnă, conchidea Rădulescu-Motru, Academia Română îşi îndeplineşte o îndatorire morală profundă faţă de cel pe care l-a preţuit şi-l preţuieşte atît de mult, fiind şi instituţia în care manuscrisele sale sînt păstrate cu grijă[10].

În aceeaşi şedinţă, acad. D. Caracostea a prezentat o comunicare în care sublinia faptul că "Eminescu este atotprezent în conştiinţa noastră", iar "poezia lui este o continuă actualitate, semn că împlineşte nu numai o funcţiune estetică şi socială, dar şi una vitală"[11]. Actualitatea lui Eminescu era concepută în profunzime, cu învăţăminte de cea mai mare însemnătate pentru creatorul de artă românească. Pentru bogăţia de idei şi perenitatea semnificaţiilor, reproducem cîteva fragmente din această comunicare, pe care o socotim de referinţă.

O atenţie specială se acorda domnului Ţării Româneşti, Mircea cel Bătrîn, aşa cum apare în *Scrisoarea III*. "Tot spaţiul poemei este un pervaz imens pentru a încadra figura lui Mircea. Înainte de faptă, o măsurare în cuvînt. Fraza emfatică a sultanului, retorică şi cu acumulare de podoabe, contrastează cu exprimarea simplă şi stăpînită a voievodului: mireasmă arhaică, prevedere, cumpănire, demnitate. Două tipuri stau faţă în faţă. Acela care, cînd vorbeşte, se uită cum se oglindeşte în alţii, căutînd efectul, în opoziţie cu acela care ascultă numai imperativul demnităţii. Pentru că se ştie întruparea organică a tuturor, prin el vorbeşte ceva mai presus de el. Acel *ce e scris şi*

pentru noi este nu resemnare în fața soartei, ci garanția supremă a izbînzii: înălțarea imperativului moral deasupra succesului sau insuccesului. În centrul vorbirii lui Baiazid stă *eu*, în cetrul cuvintelor lui Mircea stă *noi*. Iar cînd, în final, apare răspicat *eu*, dobîndește un relief deosebit: cap de vers, e reliefat prin neobișnuita pauză cesurii, și tot ce urmează după această silabă subliniază subordonarea față de un tot [...]. Spațiului socotit vital de cuceritorul *pe care lumea nu putea să-l mai încapă*, i se opune spațiul românesc"[12]. (Nu putem să nu observăm o anumită apropiere de momentul expunerii comunicării, atunci cînd — sub pretextul dobîndirii "spațiului vital" — Germania hitleristă ocupase Austria și Cehoslovacia și exercita presiuni deosebit de puternice asupra României și Poloniei). Figura lui Mircea, ca apărător de țară și neam, nu e singulară în poezia lui Eminescu. "Ultima imagine creată de Eminescu înainte de prăbușirea din 1883 este tot un simbol de conducător. Deasupra sfîșietoarei elegii etnice din *Doina*, plutește sus icoana mîntuitoare a lui Ștefan, prea adînc întipărită în inimile noastre ca s-o mai cităm"[13].

"Preamărind amintirea lui — remarca D. Caracostea — Academia Română preamărește semnificația cea mai înaltă a chemării scriitorului. Iată de ce, acum, cînd comemorăm o jumătate de veac de la adormirea lui, privindu-l ca și simbol al creativității românești, gîndul ne duce și spre viitor, la obștea de mîine și la cei ce vor sta aici după o altă jumătate de veac de la adormirea lui, privindu-l ca și simbol al creativității românești, gîndul ne duce și spre viitor, la obștea de mîine și la cei ce vor sta aici după o altă jumătate de veac și de-a lungul secolelor. A scoate însă din trecut directive de viitor, a face ceea ce se cheamă istorie pragmatică, poate duce la grele erori. Pe de altă parte, a da norme este o concepție perimată. A lua însă poziție este nu numai modern, dar și necesar. *Creativitatea* este altceva decît acel *trebuie* al esteticii normative". Evocînd pe toți fruntașii scrisului românesc, "cîți se odihnesc în pămîntul țării și dincolo de hotarele ei, de la Palermo pînă la Lemberg și mai departe, se cuvine, în reculegere, să ne punem întrebarea: ce imperative ne grăiesc din atîtea mari morminte și mai ales din acele care se înalță deasupra tuturor? Cum într-o celebră pînză a lui Rembrandt se ridică Moise în toată vigoarea, înălțînd deasupra capului matur tabla de legi, tot astfel, deasupra generațiilor, se ridică din jertfa lui Eminescu poruncile veșnice ale scrisului românesc. Cea dintîi poruncă din crezul generațiilor este: rădăcinează-te adînc în sufletul neamului tău. Și, pentru că bunurile sufletești supreme trăiesc între noi în această minunată față a vieții care este limba românească, cultul înnobilarea și desăvîrșirea ei să rămîie nestrămutatul nostru cuget". După ce am adîncit paginile lui Eminescu, "sîntem îndreptățiți să zicem: în zile de îndoială, ceea ce-mi susține credința în destinele viitoare ale poeziei neamului meu, și prin aceasta a întregii culturi, ești tu, limpede ca cerul Italiei și bogată ca pămîntul pe care trăim, sfîntă limbă românească". D. Caracostea atrăgea atenția asupra primejdiei originalității cu orice preț "a celui care crede că poate fi o glorie să devii neom prin singularizare. Numai viziunea totală și adîncă a lumii te poate înălța pe marile pedestaluri. Cuvintele *obște* și *obștesc*, în care au crezut înaintașii și *care azi par învechite*, sînt mai presus de modă" (subl.ns. — I.A.). Criticul îndemna pe creator să rămînă străin de deșertăciunea succeselor. "Gloria nu vine la cine o caută, căci cine aleargă după ea, așteptînd aplauze, se uită la alții, nu în adîncul lui. Eminescu făcea totul ca și cînd ar fi avut de trăit o sută de ani și, prin poezia lui, știa că vorbește ceva mai presus de el. Aceasta este porunca lui de dincolo [...]. Un alt imperativ, și dintre cele mai grele, este ca, fiind mereu *tu*, să te desmărginești, sporind ființa ta cu tot ce este trainic pe lume, un spor nu electic, ci însuși organic". În încheierea comunicării, D. Caracostes spunea: "Dus de puterile acestea, te oprești acolo unde destinul tău, al neamului și al umanității fac un tot nedespărțit, și-ți dai seama că, împotriva tuturor puterilor destrămării, ai fost făuritorul unei opere nepieritoare. Acestea sînt glasurile de consolidare care se ridică din mucenicia lui Eminescu. Bunurile dobîndite prin ele nu pot fi plătite cu nimic și impun mari îndatoriri criticii și publicului. Pe marmora acestor stîlpi se va înălța cupola vîrstei de aur a literaturii românești. Pe lîngă opera lui, adîncirea acestor porunci mai presus de generații garantează și pe calea creativității eterna prezență a lui Eminescu în inimile și mințile românești"[14].

Într-o conferință ținută cu același prilej, N. Iorga sublinia și el marile răspunderi ale prezentului: "A serbători pe Eminescu, aceasta cuprinde datoria de trăit o viață ca a lui: viața unui om care nu s-a vîndut nimănui, care nu s-a folosit nici de munca, nici de sprijinul altuia, care s-a oferit jertfă întreagă pentru poporul său. Aceasta înseamnă acceptarea, fără un cuvînt de protestare, a mucenicie absolute"[15]. În mai multe rînduri, în conferință, N. Iorga înfățișa pe Eminescu sub "un anume raport, care este al *unității morale a tuturor românilor*"[16]. Eminescu "a reprezentat această unitate culturală și morală a neamului românesc"[17]. El și-a consacrat viața, "pînă la un anumit moment, conștiinței de unitate națională și aspirațiilor de libertate — dar în originalitate, nu în imitație — ale poporului românesc"[18].

Ca și alți exegeți ai vieții și operei genialului poet, N. Iorga a insistat asupra faptului că Eminescu a cunoscut poporul român în întregul său, atît în spațiu cît și în structura sa socială. Eminescu "a cunoscut astfel poporul românesc prin vizitele din sate, l-a cunoscut loc de loc: a străbătut toate stratele poporului românesc"[19], idee reluată în cadrul conferinței: "Prin tot trecutul lui Eminescu ajunsese a cunoaște românimea întreagă în spațiu ca și în

adîncimea straturilor sociale"[20]. Leca Morariu îl cita în 1939 pe S. Mehedinți: Eminescu a fost "pelerin în timp și în spațiu al întregului neam românesc de la Nistru pînă la Tisa"[21]. Însuși Eminescu declarase: "Întîmplarea [să fi fost numai întîmplarea? — n.ns.] m-a făcut, din copilărie încă, să cunosc poporul românesc din apele Nistrului începînd, în cruciș, și-n curmeziș pînă la Tisa și-n Dunăre"[22]. Această mărturisire ne îndeamnă "să credem că trezirea conștiinței de român s-a săvîrșit în adîncurile lui Eminescu pe plan dacic, viziunea integrală a pămîntului românesc fiindu-i icoana dintîi a credinții, statornicită pînă la coborîrea din urmă a genelor [...]. Eminescu a avut perspectiva unitară a românismului, a Daciei de odinioară. Pentru inima lui largă, o României strîmtă n-a existat. Sufletește, el anticipa întregirea neamului"[23]. Conștient de momentul istoric prin care trecea neamul, "el a stăruit din răsputeri pentru realizarea Daciei ideale [...]. Trăind sufletește în România de azi, cu o jumătate de veac înainte de înfăptuire, la temelia ei stă trupul soldatului necunoscut și sufletul luptătorului știut de toți: Eminescu"[24]. România de azi — se arăta în încheierea articolului — se închină marelui ctitor, deoarece, după cuvîntul lui Goga, "vremea de azi cu toate izbînzile ei îi aparține. A biruit crezul lui...". Este deci necesar a se acționa în deplină unitate pentru ca pămîntul strămoșesc să rămînă întreg, nedespărțit.[25]

A insista asupra ideilor lui Eminescu referitoare la problema națională reprezenta, în 1939, a reafirma dreptul statelor naționale, inclusiv România, la existență liberă. Pentru Eminescu, "națiunea are dreptul la autodeterminare și în lupta pentru aceasta va învinge. Ca vizionar, Eminescu a profețit că toate națiunile se vor libera de sub jugul străin. Această eliberare este cu atît mai sigură, pe cît ea se întemeiază pe dreptul natural al fiecărei națiuni și verificată de evenimentele istorice"[26]. În vederea realizării acestui obiectiv trebuia acționat cu perseverență. "...O pregătire sufletească, bazată pe conștiința unității naționale, trebuie să preceadă înfăptuirea idealului istoric de a crea un stat, în care să se reunească toți românii. Serbarea de la Putna fusese concepută de poet sub imboldul unei asemenea convingerii"[27].

În numărul "Revistei Fundațiilor Regale" dedicat împlinirii a 50 de ani de la moartea lui Eminescu, Vladimir Streinu explica popularitatea poeziei eminesciene, afirmînd: "Modul filosofic, cel sentimental-erotic și cel național din inspirația poetului, fără de care sforțările școalei n-ar fi ajuns la rezultatul dorit, au făcut totul cu putință, toate trei fiind, în măsuri deosebite, moduri sociale ale poeziei"[28]. După ce se ocupa de modul filosofic și de cel sentimental-erotic, Vladimir Streinu acordă o pondere specială celui de "al treilea factor intern de popularitate", care "a fost inspirația națională. Cînd spunem astfel, nu ne gîndim numai la *Doina*, *Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie* și *La Bucovina*, dar la naționalismul întreg din opera lui Eminescu, în cadrul căreia motivele folclorice din *Călin*, *Ce te legeni codrule...*, *Revedere* etc., simțămîntul tradiției culturale din *Epigonii*, al celei istorice din *Scrisoarea III* și activitatea ziaristică de la *Timpul*, ca să nu vorbim decît de scrieri foarte cunoscute, alcătuiesc cea mai încheiată structură națională. În cititorii din totdeauna ai poetului, naționalismul a putut răsuna profund, adunîndu-i în jurul lui Eminescu și operei lui. Căci, în timp ce sentimentalitatea romanțioasă e o formă istorică a sufletului colectiv, față de care însăți societatea noastră manifestă din ce în ce mai multă libertate, sentimentul național, care poate vădi cîteodată slăbiri, dar nu pauze, este realitatea sufletească necondiționată a oricărei culturi"[29].

Apariția, sub îngrijirea lui Perpessicius, a volumului I din monumentala ediție *Eminescu* nu se leagă direct de semicentenarul morții marelui poet. Ea face parte dintr-o preocupare mai largă, de tipărire a operei acestuia și, în general, a clasicilor literaturii române. Același Vladimir Streinu insista asupra semnificației apariției, *în acel context*, a ediției Perpessicius: "Momentul actual, în cultura noastră, este al retipăririi clasicilor. Cîteva case de editură, de un bun număr de ani, contribuie la această restabilire de legătură între sensibilitatea contemporană și marii noștri scriitori din trecut. E o întoarcere către noi înșine, un fel de nouă atingere cu patria spirituală, de la care, mai mult decît de la orice teoretizare a tradiției, putem aștepta minunea anteică"[30]. Subliniind meritele editorului, Vladimir Streinu arăta, între altele: "Cît privește «calendarele sincronice» pe care d. Perpessicius le alcătuiește în jurul fiecărei poezii eminesciene, este destul să se citească numai notele privind *La mormîntul lui Aron Pumnul*, unde totul, oameni, fapte și mișcări ale acelei Bucovine de la 1866, cu atmosfera ei politica și culturală, atît de puternic se evocă, încît ne stîrnește sentimentul de contemporani ai poetului; ca Sărmanul Dionis ne simțim în stăpînirea tainei de a viețui o clipă, sub un alt nume, într-o perioadă istorică și într-un loc în care n-am trăit nicicînd; și e destul, zicem, ca să se vadă linia monumentală a ediției d-lui Perpessicius [...]. Astfel încît nimic nu poate întuneca fericirea culturii românești de a fi dobîndit volumul dintîi al unei asemenea lucrări, care ar cinsti orice cultură apuseană..."[31]. Se afirma și cu acest prilej valoarea literaturii, a culturii naționale ca factor de cea mai mare importanță pentru sporirea încrederii în forțele proprii, atît de necesară depășirii primejdiilor — care amenințau țara noastră.[32]

În același număr al "Convorbirilor literare" dedicat în întregime lui Eminescu, se sublinia în mai multe rînduri actualitatea unor idei politice din articolele sale politice. Condițiile istorice erau altele, dar existau o serie de

similitudini în ce privește presiunile economice și politice exercitate asupra României din exterior, în timpul lui Eminescu și, respectiv, în ajunul celui de al doilea război mondial.

După ce remarca atenția de care s-a bucurat viața și opera lui Eminescu[33], autorul unei scurte intervenții își preciza scopul propus: "În volumul comemorativ, pe care îl publică "Convorbiri literare", cu prilejul împlinirii a 50 de ani de la moartea poetului, voi scoate în relief o fațetă a gîndirii sale politice, care poate servi în același timp și de călăuză pentru timpurile de față"[34]. Referindu-se la situația României imediat după războiul de independență, autorul apreciază că "țară trebuia reconstruită și în locul luptei politice [cu sensul de luptă pentru neatîrnare — n.ns.] s-a substituit lupta [pentru dezvoltare] economică. Pericolul era mare. Putem risca să pierdem pe teren economic ceea ce cîștigasem pe terenul politic. În jurul micului stat, de abia închegat, două mari împărății păreau animate, ca să întrebuințez un termen modern, de un dinamism care nu voia să țină seama de interesele altora. Pe plan politic, Rusia urmărea realizarea expansiunii spre sud, iar Austria tindea la asigurarea de debușea pentru industria sa în continuă dezvoltare"[35]. În această situație, Eminescu "n-a putut rămîne indiferent" și "în articolul «Concesiuni economice» publicat în «Timpul» din 1878, citim următoarele:

«O telegramă a agenției Havas ne vestește sosirea d-lui Brătianu în Viena, solicitarea sa pentru sprijinul Austriei în afacerile noastre și răspunsul Austriei, care se zice că ar fi egal cu încuviințarea acelui sprijin, dacă i se vor face concesiuni economice. Nu putem ști nici de ce natură pot fi acele concesiuni, nici întrucît prim ministrul nostru este în stare de a pricepe însemnătatea lor. Cu toate acestea tărîmul economiei politice fiind circumscris și putîndu-se împărți în cele două ramuri mari ale producției brute și în a celei industriale, e ușor de presupus că Austria va fi cerînd avantaje noi pentru înlesnirea industriei sale în România, avantaje pe care în mare parte le posedă și astăzi și le-a avut de mult. Fără a prejudeca lucrurile vom permite numai următoarea întrebare: Are Austria interes politic ca noi să existăm?».

Să meditám asupra sensului profund al întrebării și s-o analizăm în oglinda împrejurărilor actuale. Grija pentru independența noastră trebuie s-o avem numai noi. Interesele celorlalte puteri vor varia.

«Noi credem că împărăția învecinată care-nțelege atît de bine toate acestea, ar trebui să chibzuiască cu noi în această privire un modus vivendi [...]. O deplină subjugare economică în condițiile de astăzi ale muncii e egală cu sărăcirea, demoralizarea și moartea»"[36].

Nu intrăm aici într-o discuție specială privind conținutul articolelor politice ale lui Eminescu la care se referă Gr. Trancu-Iași; reluarea, în 1939, a unor idei referitoare la apărarea independenței politice, la respingerea tendințelor de penetrație economică cu consecințe grave pentru statul și poporul român sînt, evident, aluzii directe la presiunile și amenințările de acest fel ale Germaniei hitleriste, care devenise acum "împărăția învecinată" cu noi. De altfel, autorul afirmă deschis: "Dacă am insistat asupra acestor gînduri, am făcut-o spre a arăta cît de puternică era viziunea realistă a lui Eminescu și în același timp am căutat să scot în evidență un aspect al operei sale care e de cea mai strictă actualitate [...]. În ceasurile de grea cumpănă, marii poeți sînt de imens folos popoarelor cărora le aparțin. Istoria universală este plină de asemenea exemple"[37].

Semicentenarul morții lui Mihai Eminescu era înțeles — așa cum s-a putut observa deja — ca un prilej deosebit pentru cunoașterea vieții și operei sale de către toți românii. "Plecînd de la ideea că subliniind actualitatea lui Eminescu, prin chemarea atențiunii publice în jurul comemorării sale, acest eveniment cultural nu e destinat numai să bucure pe acei puțini care se ocupă ca să adauge la istoria literaturii noastre contribuțiuni, cît mai bogate, la capitolul fenomenul Eminescu, — ci acest prilej este hărăzit ca numele geniului național să fie rostit, de s-ar putea, pînă în cele mai mici cătune, din întreg cuprinsul țării, ba chiar și dincolo de granițele românimii închegate astăzi, unde mai locuiesc conaționali, în Țara cea mare, spirituală, pentru care el a scris, a simțit și și-a topit, în nopțile de chin, neasemuitul său creier și sufletul său cald și generos, pentru tot ce aparține neamului românesc"[38].

Remarcînd că opera poetică a lui Eminescu "este cea mai strălucitoare verigă dintre toate cîte constituie pînă acum lanțul literaturii românești", și că "nu este simțire la el care să nu-și găsească ecou în sufletul românesc; nu este, în toată opera lui, expresiune verbală care să facă disonanță cu estetica graiului românesc", C. Rădulescu-Motru se întreba: *Ce ne învață Eminescu*?[39] Dacă pe scriitorii de talent îi învață să devină mari scriitori, poeți cu glorie, "pe noi ne învață ceva mai practic. Ne învață cum să dirijăm politica culturii noastre". Eminescu "a dovedit că n-a șovăit un moment să aibă încredere în viitorul culturii românești". Prin toate acestea, comemorarea lui Eminescu "depășește semnificația unui simplu act de pietate, și devine un legămînt sacru, pe care ni-l luăm noi românii, de a face din opera lui îndreptarea educațiunii naționale"[40].

În acest context a fost reafirmată valoarea ideilor pedagogice ale lui Eminescu. Pentru acesta scopul școlii trebuie să fie întîi de toate național, de vreme ce soarta unei națiuni depinde în primul rînd de puterea sentimentului ei de individualitate etnică. "Școala, dar, trebuie să aibă ca primă grijă creșterea acestei cunoștințe de sine a neamului cu ajutorul istoriei și al literaturii lui proprii, al datinilor, al studiului limbii materne, așa ca neamul

românesc să se simtă renăscînd într-o vrednicie pentru care stau martori secoli că e a lui, dar de a cărei amorțire, la unele clase ale societății, Eminescu se plînge cu foc, mergînd uneori cu amarul durerii lui pînă să se întrebe dacă nu-i cumva cu totul pierdută la noi"[41]. Deși erau minimalizate sau chiar negate realizările obținute în domeniul învățămîntului românesc, apelul la Eminescu urmărea așezarea școlii pe temelii solide:

"Au trecut mai bine de cincizeci de ani de cînd Eminescu azvîrlea din fuga condeiului, în nopțile de neodihnă la care-l obliga munca lui de redactor al ziarului « Timpului», aceste considerații în care, precum am spus, se arată o vocație și o pregătire de adevărat pedagog. Învățămîntul nostru a fost de atunci neîncetat dus cînd spre un liman, cînd spre celălalt, fără să se izbutească a i se afla o rînduială mulțumitoare, fiindcă nu s-au luat niciodată în seamă adevăratele cauze ale dezechilibrului de care suferea. Acestea erau cele arătate de Eminescu și în primul rînd acea fundamentală nesocotire a adevărului că *atribuția de căpetenie a școalei este educația*. Dacă s-ar fi înțeles aceasta, liceele n-ar mai fi dat, la un rînd de altfel cu școalele profesionale și cele comerciale — impropriu denumite azi licee și gimnazii comerciale — aspiranți la slujbe de birou; fiecare s-ar fi îndreptat spre o muncă utilă conformă pregătirii sale, programele n-ar fi fost supraîncărcate și disproporționate, fiindcă nu s-ar fi văzut în îngrămădirea de cunoștințe ținta învățămîntului..."[42].

"După Eminescu — se arăta într-un alt articol din aceeași revistă — pedagogia este o știință națională, iar pedagogii sînt eroii care lucrează pentru ridicarea națiunii lor. În legătură cu această concepție, poetul declară că prin acțiunea educativă statul este națiunea personalizată, cerînd în consecință o școală vie, rezultat al unui raport între factorii sociali. Eminescu pledează pentru un învățămînt intuitiv, afectiv și activ și pentru învățători care să se bucure de o mare autoritate morală. Întreaga pedagogie eminesciană este socială. De aceea, individul nu prețuiește decît integrat în națiune, care are ca expresie materială statul. Cunoscător al problemelor sociale și politice, Eminescu a cerut pentru școală un loc de frunte în stat. Este testamentul său lăsat făuritorilor de suflete și împlinirea acestui testament înseamnă identificarea cu aspirațiile nației, care se vrea educată și stăpînită peste rosturile ei"[43].

Împlinirea a 50 de ani de la moartea lui Mihai Eminescu a constituit — se înțelege — un prilej deosebit de a se insista asupra creației sale geniale. Chiar și numai din manifestările și intervențiile la care ne-am referit (la acestea, sîntem siguri, se pot adăuga și altele), rezultă atenția acordată operei literare, dar nu numai literare, a lui Mihai Eminescu, reliefării semnificației sale naționale și universale. Evocarea și invocarea lui Eminescu au reprezentat și un moment de reafirmare a drepturilor naționale fundamentale, de exprimare a încrederii în misiunea noastră istorică, atunci cînd anumite state manifestau deschis tendințe agresive, punînd în primejdie independența și integritatea teritorială a României. La împlinirea a 100 de ani de la moartea lui Eminescu, creația și atitudinea sa își dezvăluie, cu mai multă profunzime, semnificațiile permanente, mereu actuale.

NOTE

1. "Revista Fundațiilor Regale", nr.7, 1 iulie 1939 (în continuare *RFR*), a apărut sub genericul *50 de ani de la moartea lui Eminescu*, fiindu-i dedicat aproape în întregime. După un grupaj de poezii ale marelui poet, revista publică, în ordine, contribuțiile lui Laurenție Tomoioagă, Mihail Sadoveanu, Tudor Vianu, Perpessicius, Pompiliu Constantinescu, Mircea Eliade, Vladimir Streinu, Șerban Cioculescu, Mihail Sebastian, Camil Petrescu.

   Numărul cvadruplu al "Convorbirilor literare" (nr. 6-7-8-9, iunie — septembrie 1939), de aproape 1000 de pagini, poartă subtitlul *Comemorarea lui Eminescu* și conține următoarele secțiuni: I *Eminescu în cultura și literatura națională*; II *Eminescu în literatura universală*; III *Documente*; IV *Bibliografie*; V *Pentru străinătate*; VI *Ilustrații și facsimile* (în continuare, trimiterile la acest număr al revistei: CL, 6-9, 1939); vezi și Lucian Dumbravă, *Retrospectiva "Convorbiri" '89*, în *Almanah '89 "Convorbiri literare"*, p.42-43.
2. Expoziția cuprindea "un bogat material documentar asupra vieții și operei marelui precursor, de asemenea asupra epocii pe care a cunoscut-o, în ale cărei convulsiuni ideologice a trăit. Organizatorii au mers însă mai departe. Lîngă manuscriptele și edițiile rare, împrumutate din arhiva Academiei Române și din colecțiile particulare, lîngă fotografiile și portretele poetului — expuse aci pentru toată lumea — Primăria Capitalei a ținut să așeze și omagiul pe care contemporaneitate îl aduce, în felurite chipuri, memoriei celui mai important dintre poeții neamului. Un sculptor, un poet și un grup de pictori au fost aleși pentru a rosti, în limbajul artelor pe care le slujesc atît de magistral, odele închinate singuratecului "Luceafăr" al slovelor noastre. O. Han, maestru al bronzului, singurul care a realizat în arta sa un Eminescu de-a pururi valabil, decorează pavilionul expoziției cu o seamă de lucrări impunătoare, neexpuse pînă azi [...]. În fine, cel din urmă dar oferit vizitatorilor este o ediție a poeziilor lui Eminescu" (Vlaicu Bârna, *Mihail Eminescu...*, în "Societatea de mîine", anul 16, nr.2, aprilie, mai, iunie 1939, p.77). În finalul amintirilor și impresiilor publicate în "Revista Fundațiilor Regale", Mihail Sadoveanu notează: "Foarte curînd, la inaugurarea pavilionului Eminescu de la luna București a anului 1939, am fost surprins regăsind imaginea interioară de altădată realizată de sculptorul O. Han [...]. Am tresărit văzînd masca tragică a poetului, masca reală prezentată în expoziție, și am avut

sentimentul de eliberare găsind interpretarea lui Han, în al său «Eminescu murind»" (Mihail Sadoveanu, ***Amintiri și impresii***, în ***RFR***, 7, 1939, p.55).

3. "Comemorarea a 50 de ani de la moartea lui Eminescu s-a făcut la Iași — scris ziarul "Opinia" — într-un cadru cu totul deosebit și vrednic de amintirea genialului poet. Pe plan spiritual, Universitatea a organizat o serie de conferințe care s-au bucurat de participarea multor intelectuali ai orașului. În una din aceste conferințe, un tînăr și distins profesor al facultății noastre de litere spunea că d-sa nu pune mare preț pe aceste sărbători prin conferințe sau pelerinagii la mormintele sărbătoriților. D-sa spune că un autor nu poate rămîne în admirația posterității decît citindu-i-se opera cît mai mult, căci acolo este izvorul de sărbătorire perpetuă a geniilor care ilustrează cultura unei țări. Expoziția Eminescu de la Biblioteca Universității coincide cu acest gînd al distinsului profesor ieșean, căci ce altă comemorare mai valoroasă, de ordin practic, putea să se facă decît organizarea acestei îngrijite expoziții?". Erau expuse manuscrise ale poetului; toate edițiile operei sale, colecții de reviste în care Eminescu și-a publicat versuri și proză. "O ediție rară este aceea îngrijită de Ibrăileanu și care trebuia scoasă de «Scrisul românesc»; dar ministrul artelor retrăgînd fondurile destinate acestei tipăriri, lucrarea a rămas nepublicată. Manuscrisul unic al acestei ediții îl are Biblioteca Universității și e păcat că măcar acum ministerul nu acordă fondurile pentru tipărirea acestei valoroase opere" (I.E., *Expoziția Eminescu la Biblioteca Universității **din Iași***, în "Opinia", 18 iunie 1939; pentru conferințele consacrate comemorării lui Eminescu, vezi și articolul *Limba lui **Eminescu***, "Iașul" 10 iunie 1939). În ***Introducere*** (p.20-21) și în ***Notă asupra ediției*** (p.25) la C. Ibrăileanu, *Mihai **Eminescu. Studii și articole*** (Editura Junimea, Iași, 1974), Mihai Drăgan aduce lămuriri importante privind chestiunea ridicată de ziarul "Opinia".

La Iași se mai organizase pe lîngă fostul Seminar pedagogic universitar, un mic muzeu Eminescu, era numai un început, fiindcă adevăratul Muzeu "Eminescu" reprezenta — nota I. Găvănescul cu prilejul comemorării marelui poet — un deziderat și o datorie. "Un ***Muzeu Eminescu***, în înțelesul demn de memoria marelui geniu, trebuie să cuprindă mult mai multe și mai felurite relicve, trebuie să cuprindă, pe cît posibil, tot ce se găsește din ce se știa că a stat în atingere cu existența lui spirituală și materială. Nimic nu e fără interes din ceea ce poate întregi o părticică, oricît de mică, din sfera realității totale a vieții lui Eminescu" (I. Găvănescul, ***Un Muzeu Eminescu la Iași***, în CL, 6-9, 1939, p.785-792).

4. ***Mitropolitul Andrei Șaguna*** (articol prilejuit de împlinirea a 66 de ani de la moartea acestuia) în "Opinia", 22 iunie 1939, p.1
5. ***Pentru martirii Revoluției de la 1848***, în "Opinia", 30 iunie 1939, p.1. Vezi și modul în care a fost sărbătorită a 90-a aniversare a nașterii poetului: Leon Eșanu, ***Aniversarea poetului în contextul anului 1940***, în amplul volum ***Eminescu: sens, timp și devenire istorică*** (îngrijit de Gh. Buzatu, Ștefan Lemny și I. Saizu, Iași, 1988), volum care a apărut după redactarea articolului nostru.
6. I.E. Toroutiu, Alexandru Ionescu, ***Eminescu, valoarea dominantă a secolului nostru***, în CL, 6-9, 1939, p. 1673.
7. ***Cuvîntarea d-lui prof. C.Rădulescu-Motru***, în CL, 6-9, 1939, p.732.
8. Președintele Academiei se referea la preocupările prof.dr. D. Caracostea, precum și la ediția omagială alcătuită de D.R. Mazilu, M. Eminescu, ***Poezii și variante***, volum "editat de către Academia Română în condițiuni excelente de tehnică tipografică" (***ibidem***, p.733).
9. ***Ibidem***.
10. Ședința solemnă, "pe care Academia Română o închină astăzi marelui poet, nu este hotărîtă de sentimentul unei îndatoriri protocolare, ce se cuvine să-l aibă fiecare instituție culturală față de personalitățile reprezentative ale neamului, ci este hotărîtă de voința Academiei de a fi consecventă cu sine însăși; aș putea zice chiar de tradiția Academiei față de opera lui Eminescu. Negreșit, Academia nu-l revendică pe Mihai Eminescu exclusiv pentru sine — personalitatea lui este prea mare pentru ca să poată încăpea în sînul unei singure instituții — dar Academia ține totuși să se știe că în sînul ei și-a găsit genialul poet primii săi prețuitori, iar că moștenirea sa de manuscrise nicăieri nu și-ar fi putut afla un loc de păstrare, înconjurat de o pietate mai sinceră, ca aici, în patrimoniul Academiei" (***ibidem***, p.733-734).
11. D. Caracostea, ***Simbolurile lui Eminescu***. Comunicare comemorativă făcută în ședința solemnă de la 16 iunie 1939, în ARMSL, s. III, IX, 1938-1940, București, 1941, p.151-169.
12. ***Ibidem***, p. 159.
13. ***Ibidem***, p.161.
14. ***Ibidem***, p.167-169.
15. ***Mihai Eminescu și ca factor unitar național***. Conferință la Congresul Ligii Culturale, 28 iunie 1939, în N. Iorga, ***Eminescu***, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și bibliografie de Nicolae Liu, Iași, 1981, p.319. Erau sesizate aspecte reale, dar N. Iorga exagera păcatele societății în care trăia, punînd chiar sub semnul întrebării sensul și necesitatea marcării semicentenarului: "Dar, într-o societate în care gîndirea acuma este prețuită așa de puțin, în care frumusețea literară, ori de este, ori de nu este, e indiferentă, în care o viață omenească nu se socotește după felul cum a fost trăită în folosul societății, ci după avantagiile pe care le poate oferi prietenilor de astăzi, care pot fi dușmanii de mîine, această serbătorire nu prea are rost" (***Ibidem***). Într-un fel, însuși conferențiarul se contrazice prin prezentarea acestei conferințe și prin pertinența unor observații din cadrul ei.
16. ***Ibidem***, p.321.
17. ***Ibidem***.
18. ***Ibidem***, p.322.
19. ***Ibidem***, p.328.
20. ***Ibidem***, p.329.
21. Leca Morariu, ***Mihai Eminescu***, în CL, 6-9, 1939, p.780.
22. Vezi Horia Teculescu, ***Eminescu și Ardealul***, în ***loc.cit.***, p.865.
23. ***Ibidem***.
24. ***Ibidem***, p.866-867.

25. *Ibidem*, p.882-883. Asupra acestei chestiuni intenţionase să insiste şi Liviu Rebreanu, preşedintele Societăţii Scriitorilor Români, într-o conferinţă pe care urma să o ţină la 11 octombrie 1925, în comuna Sînnicolaul Mare, în cadrul festivităţilor prilejuite de dezvelirea unui bust al lui Mihai Eminescu, opera sculptorului I. Dimitriu-Bîrlad. Ajuns la Timişoara s-a îmbolnăvit şi a fost nevoit să se întoarcă la Bucureşti. Textul cuvîntării a rămas inedit, pînă cînd Nicolae Liu l-a publicat (cu note şi un comentariu) în "Manuscriptum", nr.1, 1972, p.14-20. "Pentru neamul românesc mult încercat — aprecia Rebreanu — Eminescu a fost profetul providenţial". Atunci cînd graniţe artificiale brăzdau pămîntul strămoşesc, despărţind fraţi de fraţi, "în vremea aceea unirea tuturor fraţilor români într-o ţară unică şi liberă părea mai depărtată şi mai puţin pipăibilă ca un vis frumos: Eminescu cînta durerile tuturor românilor [...]. Ochii lui vedeau ţara pe care o vedem noi azi aevea, sufletul lui îmbrăţişa, dincolo de timpul nesigur, unirea cea mare a tuturor românilor". În opera lui Eminescu "s-a exprimat glasul tainic al milioanelor de români" care au suferit veacuri de-a rîndul, "precum şi-a înălţat nădejdea în împlinirea visului şi bucuria cea mare a realizării unirii ce avea să vie... El a găsit accentele veşnic vii ale durerilor şi nădejdilor noastre de totdeauna. De aceea a fost poetul neamului în înţelesul cel mai nobil al cuvîntului". După ce reliefa locul şi rolul lui Eminescu în spiritualitatea românească ("De aproape cincizeci de ani trăim în epoca Eminescu. Nu numai literatura, dar şi cultura românească întreagă e dominantă de spiritul lui. Cu cît trec anii, cu atît opera lui devine mai vie. Cultul lui Eminescu deabia acuma, cînd visul lui s-a împlinit, începe aevea"), Rebreanu revenea asupra idealului lui Eminescu, care "a rămas idealul tuturor", asupra faptului că Eminescu "n-a făcut decît o singură politică, aceea a neamului românesc". Şi o constatare care va fi repetată, după cum s-a putut observa, cu prilejul semicentenarului morţii marelui poet: "Hotarele neamului românesc Eminescu le-a fixat întîi cu o precizie care ar face cinste chiar geografilor. El a cutreierat pămîntul românesc în lung şi-n lat, pînă la marginile lui". Pornind de la Eminescu care "a propovăduit unirea şi înfrăţirea românilor", Liviu Rebreanu insista în încheiere: "Azi, cînd toţi fraţii ne aflăm împreună unirea e şi mai trebuincioasă poate. Cotropitorii de ieri ne pîndesc de pretutindeni. Numai uniţi în cuget şi-n simţiri vom putea ţine piept valurilor ce ne ameninţă din toate părţile..."
26. Pamfil C. Georgian, *Din Parnas pe pămînt*, în CL, 6-9, 1939, p.908.
27. Nicolae Petrescu, *Eminescu, gînditor politic*, în *loc.cit.*, p.862.
28. Vladimir Streinu, *Eminescu al vremii noastre*, în *RFR*, 7, 1939, p.111.
29. *Ibidem*, p.113.
30. Vladimir Streinu, *Ediţia monumentală Eminescu*, în *RFR*, nr.10, 1 octombrie 1939, p.159.
31. *Ibidem*, p.172.
32. În a sa *Prefaţă* la *Istoria literaturii române de la origini pînă la prezent*, apărută în 1941, G. Călinescu scria: "În aceste timpuri de suferinţă naţională, o astfel de carte nepărtinitoare trebuie să dea oricui încrederea că avem o strălucită literatură, care, pe de altă parte, în ciuda tuturor efemerelor vicisitudini, se produce pe teritoriul României Mari, una şi indivizibilă, slujind drept cea mai clară hartă a poporului român. Eminescu în Bucovina, Hasdeu în Basarabia, Bolintineanu în Macedonia, Slavici la graniţa de vest, Coşbuc şi Rebreanu în preajma Năsăudului, Maiorescu şi Goga pe lîngă Oltul ardelean sînt eternii noştri păzitori ai solului veşnic". (G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1982, p.6).
33. "A trecut o jumătate de veac de cînd a închis ochii acel care întruchipa geniul intelectual al românismului, Mihai Eminescu, poet, gînditor, ziarist, economist şi mai presus de toate un om şi un român conştient de misiunea neamului său. Toate aceste aspecte ale activităţii sale au fost studiate de istorici, critici şi de toţi acei care, dintr-un motiv sau altul, se închinau în altarul creaţiunii lui Eminescu" (Gr. Trancu-Iaşi, *Unde ni sînt visătorii*?, în CL, 6-9, 1939, p.799).
34. *Ibidem*.
35. *Ibidem*, p.799-800.
36. *Ibidem*, p.800-801.
37. *Ibidem*, p.801. "Scrise acum şasezeci de ani — se aprecia în acelaşi număr al revistei — « Articolele politice » ale lui Eminescu sînt încă actuale, aruncînd o lumină vie asupra stărilor societăţii şi statului nostru de azi /.../. Oamenii, oricît de sus şi de capabili ar fi ei, nu sînt pentru Eminescu decît exponenţii vremelnici ai societăţii, statului şi naţiunii. Acestea sînt veşnice şi reprezintă cadrul în care individul se manifestă [...]. Cunoscător al trecutului, prin citirea asiduă a cronicarilor, şi al românismului, prin perigrinările din tinereţe în Ardeal şi Bucovina, Eminescu dispunea de un material genuin pentru a-şi construi singur o doctrină despre poporul românesc" (Nicolae Petrescu, *Eminescu, gînditor politic*, în *loc.cit.*, p.855-856).
38. Scarlat Preajbă, *Predominanţa naţionalistă la Eminescu*, în *loc.cit.*, p.855. Erau reproduse fragmente din cartea lui D. Morăraşu, *Naţionalismul lui Eminescu*, evidenţiindu-se faptul că "« de-a lungul scrierilor lui Eminescu e un fir conducător care le leagă stringent pe toate. Sub toate vorbele, toate atitudinile, toate faptele se întrevede ideea la care Eminescu se raportează fără încetare: ideea naţională»". Eminescu s-a înălţat dincolo de marginile unei vieţi de om şi prin aceasta "« şi-a depăşit vremea sa, şi-a cîştigat o contemporaneitate statornică, deoarece cu cît în viitor ne vom apropia mai mult de acel tip de naţiune, cu atît îl vom simţi mai aproape de noi pe Eminescu, cu atît glasul lui profetic va rămîne mai plin de înţeles pentru inimile noastre»" (*ibidem*, p.889). În încheierea articolului său, autorul apreciază: "Subiect de o importanţă capitală, naţionalismul integrat în cadrul statului şi neamului românesc, Eminescu l-a dezvoltat, în nenumăratele-i articole, cu o rară competenţă ştiinţifică şi cu un suflet fierbinte, curat şi sincer, încît aproape nu există articol în care să nu se vadă această statornică preocupare în practica naţionalismului, socotindu-l problemă de existenţă şi de necondiţionată vitalitate pentru fiinţa neamului şi naţiunii noastre, în eternitate şi în universalitate" (*ibidem*, p.890). Avem în vedere aspectul constructiv al problemei şi ne delimităm de reprezentanţii extremei drepte, care — aşa cum s-a precizat — au căutat în mod abuziv şi fraudulos să şi-l însuşească pe marele poet, denaturîndu-i ideile patriotice (vezi Alexandru Oprea, *În căutarea lui Eminescu gazetarul*, Bucureşti, 1983, p.106; Leon Eşanu, *op.cit.*, p.1004 şi 1014).
39. C. Rădulescu-Motru, *Ce ne învaţă Eminescu*?, în *CL*, 6-9, 1939, p.741-743.
40. *Ibidem*, p.743.
41. Ştefan Şoimescu, *Eminescu pedagog*, în *loc.cit.*, p.756.
42. *Ibidem*, p.762.
43. Pamfil C. Georgian, *Mihai Eminescu şi şcoala românească*, în *loc.cit.*, p.925.

RAPOARTELE LEGAŢIEI ŞI CONSULATULUI AMERICAN DIN BUCUREŞTI DESPRE ÎMPRUMUTUL DE STABILIZARE DIN 7 FEBRUARIE 1929 (II*)

Résumé

Après la Grande Union, la dépréciation et l'instabilité de la monnaie nationale ont retardé la réglementation des charges financières de l'Ètat roumain, en déterminant de nombreuses controverses entre le gouvernement de Bucarest et les créditeurs étrangers ainsi que des difficultés internes d'ordre financier et économique comme conséquence de la guerre et en dernier lieu, une politique de nationalisme économique promue par le Parti National Libéral, situé au gouvernement dans la période 1922-1926. Tous ces facteurs se sont réunis, en empêchant la Roumanie de pouvoir contracter des crédits à l'étranger.

Dans les conditions de l'insuffisance des capitaux pour l'accomplissement du programme économique, le gouvernement libéral a entamé en décembre 1927 des négociations avec un groupe bancaire international pour contracter un emprunt en vue de stabiliser la monnaie nationale et de moderniser les chemins de fer. Les tentatives ont progressé lentement, étant continuées par le gouvernement national-paysan, qui a obtenu la première quantité du crédit le 7 février 1929.

Les informations fournies par les rapports de la Légation et du Consulat américain de Bucarest concernant les négociations entre la partie roumaine et les représentants du groupe bancaire international qui ont lancé l'emprunt de stabilisation du 7 février 1929 contiennent beaucoup d'éléments inédits qui mettent en évidence tant les contradictions entre les banquiers étrangers que leur désir de s'assurer des avantages le plus substantiels de ce crédit. D'autre part, elles mettent en évidence l'acuité de la crise financière de la Roumanie de ces années. En connaissant cette réalité, des banquiers étrangers ont réussi à imposer leurs conditions durant les negociations qui, comme on l'a reconnu, n'ont pas été, dans la plupart de leurs points, favorables à la Roumanie.

La 10 noiembrie 1928, un guvern naţional-ţărănist, condus de Iuliu Maniu, a înlocuit formaţia lui Vintilă Brătianu. Spre deosebire de liberali, care deţineau poziţiile cheie în organizaţia bancară a României şi care încercau să realizeze programul de dezvoltare industrială a ţării prin mijloace proprii, naţional-ţărăniştii, a căror putere financiară era mult mai redusă, au considerat concursul capitalului străin indispensabil pentru progresul economic al ţării[42**]. Capitolul despre colaborarea cu capitalul străin din programul din 1926 rezultat în urma fuziunii Partidului Ţărănesc cu Partidul Naţional Român din Transilvania vorbea, la fel ca programul Partidului Ţărănesc din 1924, de necesitatea atragerii lui pentru a reface economia şi a dezvolta bogăţiile naturale ale ţării. El favoriza tratamentul legal pentru capitalul străin şi naţional[43], o asemenea poziţie reprezentînd un atac la adresa liberalilor.

Înainte de a fi venit la putere, Partidul Naţional-Ţărănesc revendicase un împrumut de stabilizare sub auspiciile Societăţii Naţiunilor, pe considerentul că acesta ar fi fost procurat în condiţii mai puţin oneroase decît de la un grup privat naţional sau internaţional. Guvernul liberal îşi exprimase însă opoziţia faţă de un împrumut obţinut prin Liga Naţiunilor, pe temeiul argumentului că el ar fi dus la impunerea controlului străin asupra finanţelor publice ale României, ca o condiţie pentru lansarea creditului, act considerat incompatibil cu prestigiul României. În ciuda acestui fapt, Vintilă Brătianu fusese silit să-şi dea adeziunea la numirea în Consiliul Băncii Naţionale a României a reprezentanţilor francezi ai băncilor private cu care a negociat, ca o condiţie *sine qua non* pentru obţinerea împrumutului[44].

Noul guvern naţional-ţărănist a declarat că va continua negocierile pentru împrumut ceea ce reprezenta — observa J. Rives Childs, consulul american în funcţie la Bucureşti, în raportul intitulat *Principalele probleme economice cu care se confruntă noul guvern român*, trimis Departamentului de Stat la 8 decembrie 1928 — o dovadă a insuficienţei creditului pentru a stopa inflaţia[45]. Guvernul Maniu a reluat imediat negocierile întrerupte prin căderea liberalilor. În chiar ziua constituirii lui a fost semnată la Berlin convenţia destinată să lichideze diferendele financiare cu Germania[46].

* Prima parte a textului a apărut în ASUI, t.XXXVII-XXXVIII, 1991-1992.

** Notele sînt numerotate în continuare.

Unul din principalele obstacole în calea contractării împrumutului străin de către guvernul român, în special de către guvernul național țărănist, îl constituia agravarea situației finanțelor publice ale României. ca rezultat al deficitului foarte mare ce se acumulase în 1928 în buget[47]. Spre a învinge împotrivirea bancherilor străini față de împrumut, guvernul a fost nevoit să elaboreze un program pentru refacerea bugetului și a tezaurului. Pe baza lui se urmărea nu numai acoperirea deficitului bugetului pe 1928, ci și asigurarea unui buget sănătos pe anul 1929. În conformitate cu condițiile impuse, cabinetul Maniu a inițiat măsuri pentru a reduce bugetul total și a promulgat o serie de legi financiare care urmăreau să reformeze finanțele în vederea creșterii veniturilor tezaurului. În afară de echilibrarea bugetului pe 1929, guvernul s-a învoit să ia măsuri privitoare la prepararea bugetelor României în general, la reorganizarea serviciilor tezaurului, la exploatarea serviciilor industriale ale statului și ale domeniilor statului și a acceptat să aducă înaintea Parlamentului, în decurs de șase luni de la promulgarea legii monetare, un proiect de buget asupra cheltuielilor publice, un Birou de verificare, însoțit de o serie întreagă de reglementări cuprinzînd detalii tehnice impuse de noua organizare. Prin legiferarea noilor impozite și prin aplanarea litigiilor financiare cu Germania, resursele pentru acoperirea deficitului bugetar pe 1928 erau, teoretic, asigurate și un buget echilibrat pentru 1929 realizat, astfel că ultimul obstacol în calea împrumutului a fost înlăturat[48].

La o săptămînă după constituirea guvernului național-țărănist, în după amiaza zilei de 16 noiembrie 1928, ambasadorul american la București, Charles S. Wilson, a fost primit de primul ministru. Maniu i-a declarat, între altele, că toate eforturile sale vor fi canalizate spre o apropiere româno-americană, în special în domeniile economic și financiar. Referindu-se la politica externă a României și la politica financiară, el a menționat că, în linii generale, nu vor fi schimbări, căci aceasta nu reprezintă o problemă de partid. Opinia lui Maniu era că trebuiau făcute eforturi spre a se risipi neîncrederea ce exista față de România în multe țări, ca urmare a politicii lui Vintilă Brătianu, căci atitudinea liberalilor față de capitalurile străine, în special față de cele ce controlau terenurile miniere, condusese la lipsa de popularitate a țării în afară. Primul ministru a repetat de cîteva ori, în maniera cea mai categorică, — preciza Wilsen — că toate aceste legi "vor fi *abrogate*" (*repealed*), că eforturile vor fi făcute spre atragerea capitalului din exterior și că străinii ce vor dori să facă afaceri cu România vor fi tratați în deplină egalitate cu românii. Afirmațiile Partidului Național-Țărănesc în această direcție, spunea el, nu trebuie luate ca o simplă promisiune înainte de alegeri, ci ca un adevărat fundament pe care partidul se sprijină, "și el a repetat din nou că unul din primele acte ale guvernului său va fi abrogarea întregii legislații odioase discriminatorii față de companiile sau capitalul străin" ("and he again repeated that one of the first acts of his Government would be to repeal all obnoxious legislation which discriminated against foreign campanies or capital")[49].

În aceeași zi, mai tîrziu, Wilson s-a întîlnit cu ministrul de interne Al. Vaida-Voievod a vorbit în termeni frumoși despre efortul lui Culbertson, "care a avut o poziție de simpatie față de opoziție și i-a înțeles eforturile și proiectele". "Eu am auzit, de la sosirea mea aici și din termenii în care miniștri vorbesc și mi-am dat seama, — scria, la 17 noiembrie 1928, Wilson secretarului de stat — că dl. Culbertson a fost aproape singurul străin care a cultivat și a cunoscut bine pe liderii P.N.Ț., care a făcut un efort să înțeleagă punctul lor de vedere, să le dea sfaturi prietenești, dezinteresate și personale. Eu simt că poziția lui Culbertson a cîștigat printre liderii acestui partid, fiind valoroasă pentru intrarea mea în prezent în relații cu guvernul și nu mă îndoiesc că va avea un efect pozitiv asupra relațiilor româno-americane sub prezentul guvern"[50].

La începutul lui decembrie 1928, național-țărăniștii au trimis o delegație la Paris spre a discuta cu bancherii străini condițiile creditării. Grupul franco-american, din care Blair & Company reprezenta pe participanții americani, era încă privit ca ofertant principal, deși ministerul de finanțe a anunțat că, de cînd a format guvernul, Maniu a primit alte ... ci propuneri de la grupuri de reputație[51]. Delegația română era condusă de I. Lugoșianu, avînd ca membri pe S. Rosenthal, consilier juridic la Ministerul de Externe, Savel Rădulescu care, ca și Rosenthal, luase parte la negocierile anterioare, G. Buzdugan, un membru al regenței, fără experiență, și secretarul general al Ministerului de Finanțe, Ștefan Stănescu. Lugoșianu deținea funcția de secretar de stat la Președinția Consiliului de Miniștri. El era destul de tînăr, cu puțină experiență politică și fără experiență financiară, astfel că numirea lui ca șef de delegație a adus critici severe în presa opoziției[52].

În preajma plecării delegației române la Paris a venit la București viceguvernatorul Băncii Franței, Charles Rist. El a rămas cîteva zile în capitala României, unde s-a presupus că a discutat detalii legate de stabilizarea monedei. În acest timp, presa opoziției ce apărea la București își exprima nedumerirea în legătură cu faptul că Banca Franței își menținea oferta față de guvernul Maniu, întrucît ea credea că oferta era condiționată numai de rămînerea liberalilor la putere. "Eu înțeleg în legătură cu aceasta", — comenta Wilson, în raportul din 7 decembrie 1928, către Departamentul de Stat — "că liberalii conduc o campanie în străinătate pentru a se strădui să discrediteze prezentul guvern și să creeze cît mai multe dificultăți posibile obținerii unui împrumut în condiții favorabile. Presa liberală nu pierde ocazia de a stînjeni guvernul atît în afacerile externe, cît și în cele interne și

circulă în mod curent zvonul că anumite bănci liberale sînt în mod cuprinzător responsabile pentru recenta cădere de la bursă, atotputernica Bancă Românească fiind menționată ca principal delicvent"[53].

La 8 decembrie 1928, consulul american în funcție la București, J. Rives Childs, după ce prezenta Departamentului de Stat într-un amplu raport evoluția negocierilor pentru obținerea împrumutului de stabilizare, observa, în subcapitolul intitulat *Împrumutul extern este esențial pentru dezvoltarea agriculturii*, că găsirea de capitaluri era o necesitate stringentă a acestei ramuri a economiei românești. În agricultură, care este factorul principal în economia națională a României, banii și creditul se leagă nemijlocit de însăși incapacitatea agriculturilor de a atinge nivelul producției antebelice. Ca rezultat al revoluționarei reforme agrare, țăranii au intrat în posesia pămîntului, dar ei nu au mașini și inventar. Or, necesitatea împrumutului extern pentru dezvoltarea agriculturii poate fi considerată esențială, căci nu lipsesc numai mașinile, ci și inventarul, vitele și, adesea, chiar și sămînța. Absența creditelor rezonabile are un efect asupra beneficiarilor reformei agrare și, ca urmare, crearea unei instituții de credit agricol devine o necesitate urgentă[54].

În cursul lunii ianuarie, la București a circulat în mod curent zvonul că guvernul român semnase înțelegerea de împrumut cu Blair & Company și cu grupul francez. Am întrebat pe ministrul de externe, G.G. Mironescu, dacă era vreun adevăr în aceste zvonuri și mi-a spus că rămăseseră numai cîteva mici detalii tehnice de aranjat, dînd impresia că înțelegerea de împrumut putea fi semnată în orice moment — scria Wilson în raportul, strict confidențial, trimis Departamentului de Stat la 28 ianuarie 1929. Or, chestiunea împrumutului — comenta ambasadorul american — durează de peste un an. Ca și guvernul Brătianu, și guvernul actual ține negocierile în foarte mare secret și mai anunță doar, ca pe o știre intimă, că împrumutul va fi încheiat săptămîna viitoare — și săptămîna viitoare nu apare. Guvernul nu a făcut nici o afirmație de detaliu privind negocierea împrumutului: dobînzi, rate, sau chiar suma lui, așa că atitudinea generală a colegilor mai poate fi rezumată în cuvintele ministrului britanic: "Nu este nici o informație demnă de încredere de obținut în București în privința negocierilor de împrumut"[55]. Eu am renunțat, prin urmare, a încerca să mai aflu. Ministrul de finanțe, Mihai Popovici, este încă la Paris, unde conduce tratativele. Directorul conducător al rafinăriei Româno-Americană, Hughes, a fost chemat recent la Paris pentru a discuta cu conducătorul european al lui Standard Oil Company, Seidel. S-a întîmplat să se găsească în tren cu ministrul Popovici. Ministrul de finanțe a fost franc cu el, spunîndu-i că guvernul făcea tot ce stătea în puterea sa pentru a modifica legea minelor și pentru a ajuta companiile petroliere străine, pe orice cale, și că, la rîndul său, el spera să fie sprijinit de companiile petroliere în obținerea împrumutului străin în condiții favorabile, spre a da putința guvernului să stabilizeze moneda și să determine progresul economic. Hughes a răspuns că Standard Oil Company aprecia mult străduința guvernului de a scoate industria petrolului din impasul în care guvernul precedent o băgase iar că, nefiind în afaceri bancare, el nu putea să dea guvernului decît sprijinul său moral. Oricum, a promis să abordeze oficialitățile lui Standard Oil Company din Paris și să discute cu ele pe această temă. Hughes i-a aranjat ministrului român o întîlnire cu directorii lui Standard Oil Company din Paris. La aceasta și la următoarele, la care a luat parte și un reprezentant al lui J.P. Morgan & Company, Popovici a declarat, ceea ce, cumva, i-a uimit pe toți, că el nu era familiar cu negocierile întreprinse de Brătianu și că, înainte de a-și asuma acest oficiu, nu știa nimic despre negocierile de împrumut. El a rugat pe reprezentantul lui Standard Oil Company și ai altor companii petroliere să îl ajute a obține împrumutul extern în condiții favorabile. I s-a răspuns că Standard Oil era mulțumită de intențiile guvernului Maniu de a revizui legea minelor și că societatea îi va oferi sprijinul său moral. Apoi, Popovici a întrebat dacă J.P.Morgan & Company va ajuta la emiterea împrumutului. Reprezentantul lui Morgan i-a răspuns că, întrucît guvernul Maniu trata cu Blair & Company, nu ar fi fost curtenitor pentru ea să intre în competiție cu o altă firmă, cînd negocierile erau în curs. Apoi, ministrul de finanțe a întrebat dacă J.P. Morgan & Company va putea lua parte la emiterea unui împrumut mai mare pe care românii sperau să îl obțină mai tîrziu. De data aceasta, răspunsul a fost oarecum caustic: "Bancherii de primă clasă — a declarat el — nu călătoresc în vagoane de clasa a treia", înțelegînd, desigur, că Morgan & Company nu s-ar fi asociat cu Blair & Company[56].

Hughes — continua Wilson, în raportul său din 28 ianuarie 1929 — era de părere că prezentele negocieri de împrumut cu Blair & Company și cu Banca Franței se puteau întinde la nesfîrșit ori puteau fi întrerupte în orice moment. Se crede că termenii oferiți de bancheri sînt, cumva, duri. O rată a emisiunii sub 90%, dobînda de 7%, un mare comision și, în special, dreptul bancherilor pentru viitoarea finanțare a României — acești termeni, în special ultimul, par a fi responsabili pentru ezitarea ministrului de finanțe de a semna înțelegerea de împrumut așa cum este în prezent proiectată. Alte rațiuni, chiar mai importante, conform opiniei lui Hughes, erau legate de factorii politici recent apăruți. În acel moment, Anglia încerca să scoată Franța din poziția ei de comandă în negocierile de împrumut, căci menținerea ei prin Banca Franței, în fruntea creditorilor ar fi făcut-o capabilă să obțină, fără opoziție, numeroase contracte și concesiuni în folosul industriei franceze. Anglia ar fi preferat ca

România să meargă la Liga Națiunilor pentru împrumut, iar Schreeder & Company s-a oferit deja să avanseze guvernul român orice sumă ar fi fost recomandată de Ligă. După multe insistențe, ministrul român la Londra, Nicolae Titulescu, a fost convins de necesitatea ruperii negocierilor ce se purtau, în schimbul unui împrumut obținut prin Societatea Națiunilor. Destul de curios, — observa Wilson — Germania și Franța păreau a fi de acord. Noul aranjament prevedea ca, din împrumutul preliminar, Banca Franței să ia 25 000 000 dolari, Germania, Elveția și Italia cîte 5 000 000 dolari fiecare, lăsîndu-se lui Blair & Company 20 000 000 dolari. În general, se credea că, în final, România va apela la Societatea Națiunilor pentru împrumut, întrucît aceasta l-ar fi acordat în condiții mai bune decît cele oferite de grupurile bancare cu care guvernul negociase pînă atunci, dar întîrzierea se putea dovedi păgubitoare pentru încurcăturile ce le-ar fi produs vieții economice a țării[57].

Raportul prezentat la 28 ianuarie 1929 de ambasador fusese întocmit de secretarul de legație John H. MacVeagh și el se baza pe convorbirea avută cu Hughes, care-l informase și despre o ofertă a lui Standard Oil Company și Dutch Shell. El conținea singurele noutăți directe în legătură cu negocierile de împrumut pe care Legația americană fusese în stare să le obțină. Fără îndoială, — comentează Wilson — că guvernul nu este satisfăcut cu condițiile oferite de Blair & Company și de Banca Franței, în special cu clauza privind opțiunea viitoarei finanțări, și că el ar prefera să negocieze direct cu una din casele bancare de primă mînă[58]. În 1928, Standard Oil Company, împreună cu Dutch Shell, propusese guvernului Vintilă Brătianu un împrumut de 40 000 000 de dolari, în schimbul cîtorva concesiuni petrolifere, dar oferta a fost respinsă. Pe la jumătatea lui ianuarie 1929, Hughes, în numele acelorași companii petroliere, a solicitat ministrului industriei și comerțului toate terenurile utilizabile potențiale de țiței și de gaze la procentaje de profit net de 10% pentru statul român. Madgearu a declarat că aprecia pe deplin sinceritatea propunerii, dar că nu o putea lua, pe moment, în considerație din cauză că trebuia să se ocupe imediat de negocierile cu guvernul francez și cu celelalte firme bancare. Hughes a afirmat că el era, oricum, puternic mișcat de opinia foarte favorabilă de atunci față de guvernul român, că bancherii și oamenii de afaceri de la Paris și din alte părți nu numai că erau foarte favorabil impresionați, ci și pregătiți să ajute România cît mai mult posibil. El a precizat că nu se îndoia de sinceritatea guvernului, care declarase că avea intenția de a revizui în mod efectiv legea minelor și de a pune, din punct de vedere financiar și economic, țara pe picioarele ei[59].

În ultima decadă a lui ianuarie 1929, cînd noi controverse, generate de data aceasta de costul împrumutului, apăruseră, amenințînd să handicapeze finalul negocierilor, o ofertă a lui Swedish Match Company (Svenska Tandsticks Aktiebolaget) pentru lansarea unui credit avantajos de un total de 50 000 000 de dolari prin concesionarea de către stat a monopolului chibriturilor României a făcut guvernul capabil să se dispenseze de împrumutul mai mare ce îl avea în vedere spre a-l obține prin intermediul Ligii Națiunilor și a îndemnat, totodată, pe bancheri, la sfîrșitul aceleiași decade, să desăvîrșească tratativele ce fuseseră inițiate cu 14 luni mai înainte[60].

Ambasadorul Statelor Unite ale Americii la Paris, Myron T. Herrick, scria confidențial, la 29 ianuarie 1929, secretarului de stat cu privire la raportul său anterior, nr. 9381 din 22 ianuarie 1929, în care se nega zvonul că Ivor Kreuger ar fi fost la Paris pentru a discuta un aranjament spre a avansa Franței fonduri din care să se plătească datoriile stocurilor de război pe august 1929, că, potrivit unei surse bine informate, vizita lui Kreuger la Paris fusese, de fapt, legată de eforturile sale de a obține un împrumut de 50 000 000 de dolari pentru finanțarea activităților lui Swedish Match Company în Iugoslavia, Lituania și România. Firma suedeză obținuse cu puțin timp mai înainte monopolul chibriturilor în primele două țări. În privința României, informatorul meu mi-a spus că contractul pentru cedarea monopolului a fost aprobat de guvern și acum el trebuie, probabil, numai să fie sancționat de Parlament. Proiectul lui Kreuger este de a ridica suma de 50 000 000 de dolari, în principal din creditul lui T.B. Kreuger & Tell, și să facă, în același timp, colateral blocul divers al emisiunilor diferitelor guverne cu care el a încheiat recent contracte pentru a lua asupra lor cîndva monopolul chibriturilor. Informatorul meu a adăugat că, probabil, circa 25 000 000 de dolari din această sumă vor fi obținuți de pe piața americană dintr-o ofertă de emisiuni ale lui Swedish Match Company, care să fie făcută de Ivy Lee și de Higginson & Company. Este de amintit că la împrumutul contractat în noiembrie 1927 de către guvernul francez, de aproximativ 75 000 000 de dolari, de la Svenska Tandsticks Aktiebolaget spre a-și echilibra balanța pe anul 1928 se specifica în mod expres că firma suedeză nu putea să vireze înainte de 18 martie 1930 niciuna din obligațiile purtătoare de dobîndă de 8% puse de Franța ca gaj la eventualele împrumuturi pe care firma suedeză ar fi dorit să le lanseze. Așadar, în mod aparent, bonurile guvernului francez de 8% emise către Swedish Match Company în 1927 nu puteau fi calculate ca emisiuni colaterale la împrumutul oferit atunci. Mi s-a spus, confidențial, de către un membru al Ambasadei germane că Kreuger, înainte de a întreprinde vizita la Paris, ar fi informat Legația germană din Stockholm că el mergea, la invitația bancherilor francezi, pentru a discuta problema participării Franței la compania lui. Conform informatorului meu, Svenska Tandsticks Aktiebolaget are importante relații cu casele de bancă germane, iar Kreuger, fără îndoială, dorește să țină pe germani informați în legătură cu ceea ce face.

Principalul interes francez în această nouă finanțare a lui Swedish Match Company apare, cred, pe de o parte, din faptul că Banca Franței este în legătură cu încheierea monopolului chibriturilor românești și, pe de altă parte, prin sprijinul ce l-a dat ea la împrumutul propus pentru stabilizare și pentru scopuri productive[61].

La 30 ianuarie 1929, Cravath, de Gersdorff, Swaine & Wood, Transportation Building, din New York, transmitea Departamentului de Stat, solicitîndu-i opinia în legătură cu perspectivele unei eventuale participări a firmei la creditarea României, principalele documente privitoare la planul de stabilizare a leului: declarația guvernului român, semnată de fostul premier și ministru de finanțe, Vintilă Brătianu, la 19 iulie 1928, prin care el se angaja să asigure garanția creanțelor prin stat către creditori, proiectul de creare a Casei Autonome a Monopolurilor Statului, din ianuarie 1929, și de finanțare a împrumutului și proiectul de program al guvernului român pentru stabilizarea monetară și dezvoltare economică, din 24 ianuarie 1929, — tipărit în 34 de pagini — realizat în conformitate cu proiectul de la Paris din 9 ianuarie 1929. Acestea erau cele dintîi informații detaliate și exacte despre împrumut ce ajungeau la Departamentul de Stat. În ultimul document erau descrise: stabilizarea monetară, situația Băncii Naționale a României, cu transformările statutare și numirea consilierului tehnic străin, bugetul, tezaurul, căile ferate și împrumutul. În legătură cu programul feroviar, se prevedea reînnoirea a 1 400 km de cale ferată și refacerea altor 500 km, dublarea a 344 km de linii, reconstrucții de poduri și extinderi de stații, introducerea unor instalații moderne de semnalizare și de manevră în gări, îmbunătățirea parcului rulant prin reparații și achiziții[62]. Planul propus pentru stabilizarea monedei României și dezvoltarea economică a țării includea un proiect preliminar al guvernului român ce propunea organizarea Casei Autonome a Monopolurilor Regatului României, care să emită capitalul amortizabil de garanție în bonuri la valoare în aur al împrumutului de stabilizare și de dezvoltare din 1929, garantat de stat și asigurat cu ipotecă de gradul întîi asupra veniturilor monopolurilor la o sumă totală principală de la 60 000 000 pînă la 100 000 000 de dolari, ori echivalentul ei în alte monede. Se anticipa că aceste bonuri, ce urmau să poarte o rată a dobînzii de 7 la 7,5% pe an, trebuiau să aibă scăzămînt între 20 și 40 de ani. Clienții României, Blair & Company, Chase Securities Corporation și Dillon Read & Company, în colaborare cu Banque de Paris et des Pays Bas, din Paris, Hambros Bank Limited și Lazard Brothers & Company Limited, din Londra, Niederoesterreichische Escompte Gesellschaft, din Viena, Banque de Bruxelles, Zivnostenska Banka, din Praga, Disconto Gesellschaft, din Berlin, Mendelsohn & Company și Neederlandsche Handel Matschappij, din Amsterdam, Banca Commerciale Italiana, din Milano, Société Credit Suisse, din Zürich, Banca de Credit Român, Banca Marmorosch Blank și Banca Românească, din București, ca și alte case bancare europene intenționau să achiziționeze aceste obligații, din care aproximativ 10 000 000 dolari urmau a fi oferiți spre vînzare în S.U.A., iar restul pe diferite piețe europene, inclusiv Paris și Londra[63].

La 1 februarie 1929 a fost semnat la Paris din partea României de către ministrul de finanțe Mihai Popovici contractul provizoriu pentru împrumutul de stabilizare, urmînd ca cel definitiv să fie iscălit peste cîteva zile. Deși nici un comunicat oficial privitor la sume și la transele emisiunii nu fusese încă dat, ambasadorul american la Paris, Myron T. Herrick aflase, din surse autorizate, că împrumutul era de aproximativ 80 de milioane de dolari, din care 20 oferiți de Franța, 12 de S.U.A., 10 de Anglia, 8 de Italia, 6 de Germania, iar restul de alte țări (Elveția, Olanda, Belgia și România). Blair & Company jucase un rol activ în negocieri și, de aceea, Herrick presupunea că partea transei americane ar fi fost în totalitate acoperită de ea. Cîteva informații suplimentare erau oferite de "Le Temps", care, la 4 februarie 1929, a publicat un articol despre împrumutul de stabilizare, scris pe baza declarațiilor ministrului de finanțe român. Condițiile în care împrumutul a fost obținut au reprezentat o nemulțumire pentru români, fapt ce se degajă din afirmația lui Popovici, care declarase că ele erau "mai bune pentru contractanți decît pentru noi" și că, în general, "condițiile pentru împrumut sînt, de fapt, cam dure pentru noi"[64], ele datorîndu-se — după opinia lui — situației de pe piețele engleză și americană. Popovici a afirmat că România avea o mare nevoie de capital străin și că, pentru a-l aduce în țară, trebuiau luate măsuri ca el să fi fost plasat pe aceleași baze în exploatarea resurselor naturale ale țării ca și capitalul intern și că anumite legi, ca cele ce guvernau minele, care constituiseră pînă atunci un obstacol în calea capitalului străin, urmau a fi modificate[65].

Un rol de seamă în urmărirea modului în care România avea să administreze acest împrumut i se încredința lui Charles Rist. Rist era atunci profesor de drept la Universitatea din Paris. Vreme de mai mulți ani a îndeplinit și funcția de consilier al guvernului francez în legătură cu programul financiar și valutar al țării. În 1927, cînd viceguvernatorul Băncii Franței, Moreau, a devenit guvernator, el a fost numit în locul acestuia. În timpul negocierilor pentru contractarea împrumutului Rist a vizitat de cîteva ori România. Una din clauzele contractului de împrumut prevedea ca Rist să vină la București ca expert financiar special pe lîngă guvernul român. La 6 februarie 1929, "Journal Officiel" anunța demisia lui Charles Rist din funcția de viceguvernator al Băncii Franței, acceptată de consiliul ei, cu scop de a i se permite noua muncă de la București. Din cauza reacției cu care această

măsură a fost întîmpinată în România, s-a prevăzut însă ca expertul francez să nu locuiască la Bucureşti, ci numai să întreprindă vizite, cînd ele s-ar fi dovedit necesare[66].

Convenţia de împrumut, datată 1 februarie 1929 şi semnată de Mihai Popovici, a fost aprobată de Camera deputaţilor la 6 februarie şi de Senat la 7 februarie şi promulgată de regenţă tot la 7 februarie 1929. Aceasta constituie, probabil, un record de viteză a legislaţiei din România[67] — preciza Wilson, în scrisoarea din 13 februarie 1929, trimisă secretarului de stat. În Parlament, guvernul a obţinut aprobarea unanimă a deputaţilor grupului majoritar. Partidul Naţional Liberal şi Partidul Socialist s-au abţinut de la vot, reprezentanţii lui obiectînd concesiunea monopolului chibriturilor, acest subiect constituind singurul punct de critică în legătură cu împrumutul. De altfel, Partidul Liberal s-a opus cu încordare, în general, concesionării oricărei proprietăţi a guvernului către întreprinderi străine. În cazul dat, obiecţiile lui se refereau la faptul că aranjamentul ar fi fost total opus intereselor ţării, ducînd la creşterea cu 50% a preţului chibriturilor. În răspunsul dat la criticile opoziţiei, Popovici a evidenţiat avantajele contractului. Potrivit calculelor oficiale, în cursul celor patru ani trecuţi, venitul net al guvernului român din monopolul chibriturilor ar fi fost următorul: în 1925 de 260 milioane de lei, în 1926 de 382 milioane de lei, în 1927 de 319 milioane de lei, iar în 1928 de 363 milioane de lei, pe cînd garanţiile lui Svenska Tandsticks Aktiebolaget erau că, pe lîngă o rentă anuală de 20 milioane de lei, societatea mai dădea regatului încă 3 milioane de dolari pe an, în afară de creditul de 30 000 000 de dolari, liberi de orice comision şi de faptul că firma suedeză se angaja să ia asupra sa 20% din orice împrumut viitor ce ar fi fost obţinut de guvernul român în timpul existenţei aranjamentului cu Swedish Match Company. De altfel, aşa cum remarca, la 2 martie 1929, consulul american în funcţie la Bucureşti, J. Rives Childs, într-un memorandum trimis Departamentului de Stat, chiar în situaţia în care unele clauze erau în mod evident nefavorabile, ele au produs comentarii nefavorabile, dar amînările repetate şi negocierile întinse pe o perioadă atît de lungă au pregătit publicul pentru orice condiţii[68].

Contractul de împrumut a fost publicat în "Monitorul oficial" din 7 februarie 1929, în limbile română, engleză şi franceză. Suma pentru care s-a semnat convenţia la 1 februarie 1929 era de 100 693 357 dolari, astfel repartizaţi: *Suedia* — Svenska Tandsticks Aktiebolaget — 30 000 000 dolari; *Anglia* — Hambros Bank; Lazard Brothers & Co., Ltd., Higginson & Co. — 2 000 000 lire sterline, sau 9 733 300 dolari; *Franţa* — Banque de Paris et des Pays Bas — 561 638 000 franci francezi (21 960 057 dolari); *Austria* — Niederoesterreichische Escompte Gesellschaft — 1 000 000 dolari; *Belgia* — Banque de Paris et des Pays Bas, Banque de Bruxelles, Société Générale de Belgique, Banque Belge pour l'Etranger şi Banque Centrale Anversoise, toate la un loc — 3 000 000 dolari; *Cehoslovacia* — Zivnostenska Banka — 1 000 000 dolari; *Germania* — Disconto Gesellschaft, Deutsche Bank, Berliner Handelesgesellschaft, S. Bleichroeder, Commerz und privatbank, A.G., Berlin, Darmstadter & Nationalbank, A.L. Dreyfus & Co., Simon Hirschland, toate împreună 5 000 000 dolari; *Olanda* — Mendelson & Co., Amsterdam, Neederlandsche Handel Matschappij, Banque de Paris et des Pays Bas, Pierson & Co., toate împreună 3 000 000 dolari; *Italia* — Banca Commerciale Italiana, Milano, cu 8 000 000 dolari; *Elveţia* — Crédit Suisse et Associés — 4 000 000 dolari; *România* — Banca de Credit Român, Banca Marmorosch Blank & Co., Banca Românească, Banca Chrissoveloni, toate împreună 2 000 000 dolari; *S.U.A.* — Blair & Company, Chase Securities Corporation, Dillon Read & Company, toate la un loc 12 000 000 dolari (din care 2 milioane de dolari au fost luaţi spre a fi oferiţi de Svenska Skandinavska Kreditactiebolaget). Suma globală de 100 693 357 dolari urma a fi livrată în următoarele monede: dolari (69 000 000), lire sterline (2 000 000) şi franci francezi (561 638 000). Din totalul de mai sus, Svenska Tandsticks Aktiebolaget acoperea 30 000 000 dolari, la paritate, liberi de orice comision şi cu dobîndă de 7% pe an. În schimbul acestui avantaj, statul român concesiona firmei suedeze monopolul chibriturilor pe o perioadă de 30 de ani, compania plătind o chirie anuală de 20 000 000 lei (120 000 dolari)[69].

Scopul primar al împrumutului era de a asigura rezerva de aur pentru stabilizarea monedei naţionale, a cărei valoare de schimb în raport cu dolarul era stabilită la 167,18 lei (0,005981 dolari = 1 leu)[70]. În ziua în care a fost ratificat contractul de împrumut şi a fost publicată legea monetară a apărut şi Legea privitoare la crearea Casei Autonome a Monopolurilor Regatului României[71]. Împrumutul era asigurat prin amanetarea veniturilor brute ale monopolurilor statului, în care se includeau veniturile rezultate din comercializarea tutunului, a ţigărilor, a chibriturilor, a sării şi a cărţilor de joc, iar instituţia monopolurilor statului fusese organizată tocmai pentru un asemenea scop[72]. Întregul inventar al Monopolului chibriturilor româneşti se transfera lui Svenska Tandsticks Aktiebolaget, care urma să îl înapoieze în aceleaşi condiţii şi la aceeaşi valoare, după expirarea termenului de concesiune. Preţul de vînzare cu bucata a chibriturilor, care era de 2 lei cutia, nu putea fi sporit de către suedezi pînă la 1 decembrie 1929, cînd o creştere de 25% era permisă pînă la 30 iulie 1930, după care o creştere identică putea fi operată; după 30 iulie 1930 preţul putea fi ridicat la o cotă ce nu trebuia să depăşească 50% din preţul din februarie 1929. In plus, Swedish Match Company se învoia să ia asupra sa 20% din orice viitor împrumut realizat

de stat pe durata existenței acordului, cu înțelegerea că o asemenea participare nu va fi oferită pe piață în mai puțin de doi ani de la lansarea împrumutului de stabilizare[73].

Agenții fiscali ai bancherilor creditori erau Chase National Bank, Blair & Company, Dillon Read & Company, Banque de Paris et des Pays Bas, Hambros Bank Ltd. și Lazard Brothers & Company, Ltd. Bonurile de împrumut urmau a fi datate 1 februarie 1929 și rambursate în 30 de ani, adică pînă la 1 februarie 1959. Ele purtau o dobîndă anuală de 7%, plătibilă semestrial, la 1 februarie și la 1 august. Prețul emisiunii ratei franceze era fixat la 92, iar la celelalte țări participante la 88, guvernul român învoindu-se la plata taxei de 4%, care era impozitul împrumutului emis de Franța și care era, în general, de 2% în alte țări. Această inegalitate izbitoare se explica prin faptul că noua instituție a Casei Autonome a Monopolurilor Regatului României, creată la București pentru a face serviciul de comercializare a împrumutului, se învoia să plătească pînă la 7% din impozitul francez de 25% asupra cupoanelor[74]. Comisionul împrumutului a fost stabilit la 5,20%, sub pretextul duratei lungi a negocierilor și a cheltuielilor pe care bancherii le-au reclamat din această cauză. Astfel, prețul net al împrumutului era de 85%, iar media recoltei de aproximativ 8,25%. Suma din împrumut utilizabilă de către guvernul român nu putea fi socotită exact, așa cum recunoștea oficial chiar comisia care a purtat tratativele, ținîndu-se cont de alte cheltuieli, precum taxele de emitere a împrumutului, care nu au fost date publicității. Oricum, oficial, guvernul de la București a estimat că va dispune de 90 000 000 dolari. Suma de mai sus corespundea unui preț net de emisiune de 85%, dar aici nu erau luate în calcul diferite cheltuieli impuse de oferta împrumuturilor, a căror valoare nu a fost publicată[75].

Aranjamentul de împrumut nu a fost încheiat direct cu statul, ci cu Monopolurile Regatului României, instituție autorizată să contracteze pe piața bancară internațională un credit de 69 000 000 dolari, 561 638 300 franci francezi (21 960 057 dolari) și 2 000 000 lire sterline (9 735 300 dolari) și să emită obligațiuni pentru această valoare. Bonurile emise de monopolurile statului erau garantate de stat, iar dobînzile și amortizarea plătite de monopoluri din veniturile lor globale, exclusiv din cîștigurile globale ale monopolului chibriturilor, dar inclusiv ale drepturilor datorate institutului de către Swedish Match Company[76].

Socotit sub toate aspectele, nu încape nici o îndoială că împrumutul de stabilizare a reprezentat un aranjament nefavorabil pentru țară, acest fapt fiind recunoscut chiar și de către străini. Condițiile împrumutului — evidenția, la 2 martie 1929, J. Rives Childs — nu sînt în nici o privință mai ușoare decît acelea ale împrumuturilor acordate mai înainte altor guverne europene, datorită situației prezente a pieții financiare, care este, în anumite privințe, mai puțin favorabilă. Condițiile generale ale împrumutului român de stabilizare și dezvoltare economică sînt comparabile numai cu condițiile împrumuturilor recent încheiate de Iugoslavia și Polonia, după eșecul stabilizării. Dobînda (7% pe an) era la fel ca aceea a împrumuturilor iugoslav și polonez, dar rata comisionului (5,20%) un pic mai mare[77].

Că împrumutul de stabilizare nu acoperea decît o mică parte din necesitățile de capital ale României se poate deduce din faptul că, după numai două luni de la obținerea lui, guvernul Iuliu Maniu a început să sondeze din nou piața financiară externă. La 12 aprilie 1929, în "Daily Telegraph" apărut articolul *Roumania and Her policy* (*România și politica ei*), scris pe baza unui interviu dat de ministerul de externe român, G. G. Mironescu, cu prilejul unei călătorii făcută la Londra. Deși vizita era prezentată ca avînd o semnificație particulară, autorul articolului a informat pe un funcționar al Ambasadei S.U.A. din Londra că ministrul român îi declarase că România dorea să obțină capital și că restricțiile ce au existat sub regimul Brătianu au fost sau vor fi înlăturate, astfel că, pe viitor, capitalul străin va fi tratat la fel ca cel autohton. În același timp, un funcționar al Foreign Office-ului i-a declarat unui alt membru al ambasadei americane că guvernul român dorea bani și că obiectivul vizitei lui Mironescu era de a intra în contact spre a netezi terenul pentru viitorul împrumut[78].

Informațiile furnizate de rapoartele Legației și Consulatului american din București privitoare la negocierile purtate între guvernul român și reprezentanții grupului bancar internațional care au lansat împrumutul de stabilizare din 7 februarie 1929 conțin multe elemente inedite, care evidențiază atît contradicțiile dintre bancherii străini, cît și dorința lor de a-și asigura avantaje cît mai substanțiale din acest credit. Pe de altă parte, ele scot în relief acuitatea crizei financiare a României din acei ani. Cunoscînd această realitate, bancherii străini au reușit să impună condițiile lor la masa negocierilor, care — așa cum s-a recunoscut — nu au fost, din cele mai multe puncte de vedere, favorabile Bucureștiului. Desigur că rapoartele Legației și Consulatului american comentează împrumutul lansat la 7 februarie 1929 prin prisma intereselor financiare și economice ale conaționalilor lor. Cu toate acestea, în unele din rapoartele lor rezultă, în mod evident, cît de dezavantajos a fost acest împrumut pentru România.

Aspectul din urmă este reliefat în întreaga lui amploare de cercetătorii români care au stăruit asupra împrumuturilor contractate de guvernele național-țărăniste în anii crizei economice din 1929-1933[79], chiar dacă ei nu au avut cunoștințele de ansamblu asupra modului cum s-au purtat negocierile pentru obținerea lor. Pe lîngă faptul că stabilizarea monetară, această cucerire indispensabilă pentru progresul țării, a fost scump plătită de România, ea nu s-a dovedit viabilă, fiind ruinată în numai cîțiva ani de depresiunea economică[80].

NOTE

42. George Clenton Logio, *Rumania. Its History. Politics and Economics*, Manchester, 1932, p.57.
43. Partidul Naţional-Ţărănesc, *Principiile, programul şi statutul*, Bucureşti, 1926; Partidul Ţărănesc, *Programul general şi statutele*, Bucureşti, 1925.
44. NAUSA, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.50/45.
45. *Ibidem*.
46. "Monitorul oficial", nr. 5 din 13.I.1929.
47. NAUSA, R.G.N.59, D.F.1910-1929, doc. 871.50/48.
48. *Ibidem*, idem, doc. 871.50/804.
49. Idem, R.G.N.59, D.F. 1910-1929, doc.871.00/239. Guvernul şi-a ţinut promisiunea (vezi C.U.Clark, *United Roumania*, New York, 1971, p.323).
50. NAUSA, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc.871.00/245.
51. *Ibidem*. Charles S. Wilson comunica Departamentul de Stat, cu raportul nr.49, din 7 decembrie 1928, că ministrul muncii, cooperaţiei şi asigurărilor sociale, Ion Răducanu, a fost trimis la Berlin, de unde a reuşit să obţină pentru folosinţa imediată a României 75 000 000 mărci-aur, plătibile guvernului român sub un "aranjament" (*ibidem*). Vezi şi raportul lui Wilson din 7 decembrie 1928 la doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/60).
52. Charles S. Wilson îl caracteriza, în raportul din 7 decembrie 1928, energic, onest şi foarte apropiat de primul ministru. El fusese, de altfel, pînă la venirea naţional-ţărăniştilor la guvern, secretarul personal al lui Maniu (idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.00/245).
53. *Ibidem*; idem, doc.871.51 RUMANIAN LOAN/60.
54. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc.871.50/45; doc.871.61/9.
55. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc.871.602/6.
56. *Ibidem*.
57. *Ibidem*.
58. *Ibidem*.
59. *Ibidem*.
60. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.50/48.
61. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc.871.659 MATCHES/1.
62. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc.871.51 RUMANIAN LOAN/61.
63. *Ibidem*; idem, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/66. Opinia Departamentului de Stat era aceea din anunţul oficial din 3 martie 1922 privitor la colaborarea capitalului american cu străinătatea (idem, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/61).
64. Idem, R.G.N.59, D.F. 1910-1929, doc.871.51 RUMANIAN LOAN/7.
65. *Ibidem*.
66. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/72.
67. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/74.
68. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.659 MATCHES/3.
69. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.50/48; "Monitorul oficial", nr.30 bis din 7.II.1929. Băncile care au participat la creditarea României cu cele două tranşe ale împrumutului de stabilizare deţineau, în general, poziţii puternice în organizaţia bancară a ţării noastre. Hambros Bank, Ltd. şi Lazard Brothers & Co., Ltd., împreună cu Kleinworth Sons & Co. şi National Securities, toate din Londra, şi cu British-Ungarische Bank, Budapest, colaborau, încă dinainte de război, cu capital la Banca Chrissoveloni, S.A.R., Bucureşti. La Banca Marmorosch Blank participa Banque de Paris et des Pays Bas. Pe de altă parte, Banca Românească, S.A.R., colabora îndeaproape cu Niederoesterreichische Escompte Gesellschaft, din Viena, Société Générale de Belgique, Banque Belge pour l'Etranger, iar alte bănci engleze, belgiene, austriece şi franceze participau la Banca Comercială Română. Banca de Credit Român colabora cu Niederoesterreichische Escompte Gesellschaft, din Viena; Banque de Paris et des Pays Bas, Paris, şi Banca Mendelsohn & Co., din Berlin, Commerz und Privatbank, A.G., Berlin şi altele colaborau la Societatea Bancară Română, care s-a fondat în 1929, cu 200 000 000 lei capital etc. (NAUSA, R.G.N.59, D.F.1930-1939, doc. 871.516/107).
70. Vezi Henry L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, 1969, p. 131; Costin C. Kiriţescu, *op.cit.*, p.332.
71. "Monitorul oficial", nr.30 bis din 7.II.1929.
72. NAUSA, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.602/8.
73. Idem, R.G.N.59, D.F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/72.
74. Este de amintit că, în general, impozitul francez pe venit din efecte publice interne sau efecte publice ale corporaţiilor străine venea sub regimul "abonnement" şi era de 18%, pe cînd efectele publice care nu erau "abonnées" şi emisiunile publice ale guvernelor straine plăteau 25% (*ibidem*).
75. Idem, R.G.N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.50/48.
76. Idem, R.G.N.59, D.F. 1910-1929, doc.871.659 MATCHES/3.
77. *Ibidem*.
78. Vezi raportul însărcinatului cu afaceri ad-interim al ambasadei S.U.A. din Londra, Roy Atherton, din 19 aprilie 1929, către Departamentul de Stat (idem, R.G.N.59, D.F. 1910-1929, doc. 871.00/254).
79. Pentru detalii vezi I. Tutuc, *op.cit.*, p. 805-806; Costin C. Kiriţescu, *op.cit.*, p. 322-325; *Contribuţii la istoria capitalului străin în România*, p.444-462.
80. George D. Jackson Jr., *Comintern and Peasant in East Europe, 1919-1930*, New York, 1966, p.240.

I. CIUPERCĂ

TOTALITARISME. DIN PROBLEMATICA UNEI ANALIZE COMPARATE

Abstract

Under this title the author suggests the totalitarian regimes have distinct features. These traits are a consequence of an unique historical experience of the people in the nation where such a regime became posible. That is why we have to take into account the existence of the totalitarianisms.

Concomitantly, the same totalitarian regimes have common features. Consequently their comparative analysis becomes possible and desirable.

The author discusses the notion of totalitarianism and its capacity of describing complex national realities of the twentieth century. He emphasizes the fact that comparative analysis of both the National Socialist regime and of the Soviet one has its proper history. Such an analysis proves to be useful to the history of countries in Eastern Europe. It is well known that these regimes imposed their models in this area.

Post-totalitarian conjucture in Romania and the countries limitrophe with her encourages comparative analysis of both Soviet and Nazi regimes; common features are taken into account. The author uses the analysis of the two volumes translated into romanian (Marian Podkovinsski, Hitler and his clan*; Roy Medvedev,* About Stalin and stalinism*) in order to render obvious both this conjucture and its specific literature.*

Controverted problems of the comparative analysis are formulated, similarly, new directions are pointed out and estimated as useful for the improvement of our capacity to master the totalitarian phenomenon.

Între noţiunile cu care operăm frecvent în secolul al XX-lea, aceea de *totalitarism* merită o atenţie specială. Pe de o parte, ea tinde să reflecte din schimbările rapide care au loc, iar pe de altă parte, devine tot mai controversată imputîndu-i-se incapacitatea de a da seamă de aceste schimbări. Atragem atenţia asupra faptului că există două perioade clare cînd folosirea conceptului se intensifică brusc: aceea a "războiului rece" (l) şi (2) perioada caracterizată drept *posttotalitară* pentru Europa centrală şi de est. Este uşor de observat că intensificarea utilizării conceptului, cu riscul uzării sale prin abuz, este însoţită deopotrivă de accente puse mai ales pe elemente care îmbie la luarea în considerare a apropierii dintre sistemele totalitare de tip fascist şi comunist; încărcătura politică şi emoţională a acestei apropieri este evidentă. De-a lungul războiului rece, blocul occidental constată, mai ales începînd cu 1947, că aliatul sovietic poate fi cel puţin tot atît de periculos ca Germania învinsă. Ca urmare, se conturează tendinţa găsirii şi sublinierii similitudinilor de regim politic între fostul inamic şi fostul aliat... Apoi, din decembrie 1989, persistă pe zidurile unor clădiri din România, spre exemplu, lozinca plină de înţeles din punctul nostru de vedere: HITLER — STALIN = CEAUŞESCU; un mesaj încrîncenat potrivnic totalitarismelor care... se aseamănă.

Încercînd să se smulgă din vîltoarea pasiunilor politice, oamenii de ştiinţă depun eforturi în direcţia definirii fenomenului totalitar[1]. O făcuseră şi în cazul noţiunii de *fascism* şi una din concluzii este că se cuvine să vorbim mai curînd de *fascisme* pentru o mai bună cuprindere a complexităţii realului. Este posibil ca adîncirea analizei să scoată din nou în evidenţă incomoditatea generalizării şi să impună luarea în considerare a existenţei *totalitarismelor*.

Între trăsăturile care, reunite, pot concretiza un sistem totalitar[2], insistăm asupra aceleia potrivit căreia fiecare societate se confruntă cu problema raportului dintre *libertatea individuală* şi *controlul public* (de stat): ca urmare, nici o societate contemporană nu poate fi caracterizată ca una complet liberă sau complet totalitară. Totuşi naţiunile se deosebesc esenţial prin *atitudinea faţă de relaţia dintre libertate şi control*... Sublinierea ne va fi utilă în explorarea posibilităţilor de a compara regimuri politice dictatoriale apărute după primul război mondial.

De altfel, discuţia este prilejuită de două apariţii în peisajul nostru editorial de după decembrie 1989. Este vorba de volumul *Hitler şi clanul lui* de Marian Podkowinski[3] şi lucrarea lui Roy Medvedev, *Despre Stalin şi stalinism. Consemnări istorice*[4]. În opinia noastră, fiecare volum se prezintă şi ca un rezultat al politicii editoriale marcată de momentul caracterizat prin sensibilitatea la apropierea dintre totalitarisme. Pe pagina cu titlul *În loc de prefaţă*, Nicolae Mareş, autorul adaptării şi prezentării volumului, semnat de Podkowinski, mărturiseşte că traducerea făcută din 1985 s-a lovit de obstacole ţinînd de incomoditatea asemănărilor dintre clanul descris (al lui Hitler) şi cel aflat la putere în România. Aceleaşi "sensibilităţi", personale şi de sistem, contribuie la plasarea primei variante

a lucrării lui Roy Medvedev[5] în fonduri speciale, secrete, din bibliotecile românești. Publicarea la "Humanitas" are și valoarea unei introduceri a cărții în circuitul normal.

Se impun cîteva observații asupra fiecărui volum, ele fiind inegale atît ca valoare în sine, cît și ca realizări ale editurilor ce le-au publicat.

*

* *

Argumentarea selectării pentru traducere a volumului semnat de Podkowinski este cel puțin incompletă. Nicolae Mareș ne spune numai că Marian Podkowinski este "eminent publicist și scriitor", "printre puținii polonezi în viață care au participat la procesul de la Nürenberg, "*obsedat după aceea* (subl.ns.) de a demasca, ca orice patriot polonez", ororile comise de zvastica fascistă [?!].

Nu-l găsim pe M. Podkowinski printre specialiștii fenomenului național socialist. Printre lucrarile lui, nu prea numeroase în bibliotecile românești, reținem titlul: *Dincolo de cordonul american*, apărută la Moscova, în 1952, în limba rusă.

Presupunem că traducerea s-a făcut din poloneză, dată fiind naționalitatea menționată de N. Mareș. Pagina de gardă nu ne spune titlul original, anul și locul apariției; nu știm cine își ia responsabilitatea traducerii și de aceea nu putem evalua exact ce înseamnă "adaptarea și prezentarea" făcute de N. Mareș. Și o observație asupra traducerii; să spunem cu blîndețe că este neglijentă. Sînt multe cazuri cînd se traduc *cuvinte* și nu structuri. Nu se respectă spiritul limbii române și de aceea lectura este greoaie (p.13, 15, 43, 47, 50, 51, 54, 63, 64, 73, 75, 76, 78, 79, 81, 82, 94, 95, 97, 99, 100, 101, 106, 107, 110, 111 etc.).

Cînd se traduc cuvinte nu este permisă neglijența confundării "cruzimii" cu... "cruditatea" (p.118). Dificultatea lecturii vine și din încadrarea în text a unor note de subsol (vezi cazul istoricului Heinrich von Treitschke, p.47). Nu menționăm, din jenă, utilizarea multor cuvinte și expresii vulgare. Dacă ele există în original, puteau constitui un criteriu de luat în considerare la selectarea pentru traducere. De-a dreptul uluitoare este confuzia strecurată in rezumatul din fața capitolului VII: *Dictatorul n-a fost un artist, ci un arhitect al morții*. Greșeala persistă de la p.73 pînă la p.92. Nu este vorba de *Frontul Habsburgic* din 1931, ci de *Frontul de la Harzburg* care reunește opoziția față de Republica de la Weimar în castelul construit de Henric al IV-lea și reconstruit de Frederic I Barbarossa în 1180.

N. Mareș ne informează — informația este preluată și de Televiziune — că volumul lui M. Podkowinski este "prima monografie pertinentă în limba română despre fenomenul hitlerist, despre ascensiunea și căderea nazismului". Să fie așa? In acest caz se poate deduce că lucrarea istoricului german Ioachim C. Fest, *Stăpînii celui de al III-lea Reich*[6] și *Germania nazistă* a lui Enzo Collotti[7] sînt impertinente... Aprecierea ar fi, evident, excesivă, dar mențiunea grăbită a d-lui N. Mareș o implică. Mai bine să admitem că pregătirea și traducerea volumului exprimau un protest împotriva unui regim politic care, intensificînd *controlul* în defavoarea *libertății*, tindea să se asemene tot mai izbitor cu cel național socialist. Să mai admitem că dl. N. Mareș și editura au apreciat corect că, în situația creată după Decembrie 1989, publicul românesc este avid de informații despre Hitler. Ne vom pronunța constant pentru respectul cuvenit cititorului și concretizarea acestui respect în informarea corectă din cît mai multe puncte de vedere. Trecînd la aprecierea volumului în sine, așa cum se poate evalua din traducerea făcută, trebuie să observăm că, deși inegal, poate completa imaginea despre realitățile Germaniei din preajma și din timpul regimului național socialist. Afirmăm că este inegal și capitolele I și XI, spre exemplu, ne întăresc această impresie. Ele se bazează așa de mult pe cîte o sursă unică — memoriile lui Gregor Strasser și, respectiv, cele ale soției lui Reinhard Heydrich-Lina — încît cititorul începe să regrete că nu s-a procedat la traducerea lor integrală în locul înghesuirii trunchiate în cîte un capitol. De asemenea, impresia persistă în capitolul XII (*Imaginea adevărată a lui Hess*) datorită citării ample din memoriile acestuia pregătite de Eugen K. Bird. În acest caz, de ce autorul n-a intitulat capitolul: *R. Hess în viziune proprie — Memorii?*

Capitolul al V-lea — *Ce citea Hitler?* —, mai elaborat și discutînd o latură mai puțin frecventată în literatura despre național socialism și personalitățile lui reprezentative, ar putea sprijini ideea inegalității lucrării. De dimensiuni reduse, el se aseamănă cu celelalte dacă scoatem din ele citatele lungi. Este regretabilă și aici traducerea uneori ciudată la care se adaugă confuzia rezultată din scrierea greșită a unor nume proprii: Rosenburg în loc de Rosenberg; Odersalzberg în loc de Obersalzberg etc. Se înțelege că dacă spunem că i s-a rezolvat lui Hitler, în 1932, problema cetățeniei printr-un șiretlic sau subterfugiu juridic este mai explicit decît dacă folosim, ca traducătorul, expresia "chichiță juridică" (p.54).

Cinci pagini (164-168) formează capitolul al XIII-lea — *Răpirea lui Mussolini sau despre unele falsuri crase în istorie*. N-avem cum verifica aparatul critic al originalului. Sînt semne că ar putea fi mai amplu decît traducerea arată. Dacă traducătorul a hotărît să renunțe la subsol pentru a face cartea mai... accesibilă, hotărîrea își arată toate

dezavantajele în acest capitol. Cînd este vorba de dovedirea unui fals istoric ca acela legat de rolul generalului SS Otto Skorzeny în răpirea lui Benitto Mussolini, prizonier la Gran Sasso (12 septembrie 1943), demonstrația trebuie sprijinită pe argumente solide. Lectura traducerii acestui capitol nu convinge.

Capitolele despre Hitler (II-V; VII-X și XV) rămîn oarecum miezul cărții. Imaginea lui, comparată cu a "clanului", este incomparabil mai completă. La drept vorbind, "clanul", așa cum rezultă din carte, se reduce practic la patru profiluri care au cîte un capitol consacrat: H. Himmler (cap.VI), R. Heydrich (cap.XI), R. Hess (cap.XII) și E. Rommel (cap.XIV). Se poate demonstra consistent că dacă privim sistemul național socialist și ca un mod de dobîndire, consolidare și permanentizare a puterii sînt mulți oameni cu răspundere care merită luați în discuție. De ce lipsesc din "clan" Hermann Göring și Rudolf Hess? Joseph Göbbels și Baldur von Schirach? Martin Bormann și Hans Frank? Joachim von Ribbentrop, Albert Speer și atîția alții? In primul rînd, pentru că M. Podkowinski nu-și propune să-i înfățișeze sau nu are documentare necesară prezentării acestor profiluri. Ca urmare, titlul este în dezacord cu cartea, mai promițător decît era și ne-am obișnuit să spunem în asemenea cazuri că este "comercial", un ambalaj îmbietor. Ajungem în punctul în care trebuie să ne pronunțăm asupra valorii cărții. In această privință, unele observații preliminare se impun. Mai întîi, subliniem distincția care trebuie făcută între cartea necesară autorului și cartea cerută de evoluția cercetării într-o problemă dată; evident este vorba de nuanțe pentru că, in cazurile fericite cînd autorii cresc în cadrul unei politici a culturii și, respectiv, a cercetării, planurile tind să se suprapună și autorul, cu nevoia lui de a se arăta pe sine cu performanțe proprii, apare cu o contribuție consistentă în problema de cercetat. Cînd planurile sînt distorsionate și necoroborate există riscul amplificării zgomotelor și a incomodității șocului informațional...

Apoi, dacă sîntem convinși că orice carte bună își creează singură momentul și "drumul" spre mintea și inima celor care formează "publicul cititor", nu este mai puțin adevărat că sînt momente complexe din punct de vedere politic, psihologic, social care cer cărți bune. Aminteam un asemenea moment pe traseul "războiului rece" sau pe acela a ieșirii din totalitarism la sfîrșitul anilor '90; ar mai trebui adăugat momentul ce poate fi plasat în "siajul" semnării Pactului Ribbentrop-Molotov (23 august 1939). Încep acum anchete asupra totalitarismului care se intensifică în timpul războiului și cu intenția pregătirii păcii cu puterile Axei. Dacă este să vorbim de sensibilitățile lumii românești în tranziția de la totalitarism spre pluralism și de aviditate aferentă pentru informații și judecăți asupra unui regim totalitar — cel german — asemănător cu cel din care se iese, cartea lui M. Podkowinski nu este cea mai potrivită pentru a fi selectată pentru traducere.

Am vedea efecte mult mai ample prin traducerea altor cărți, chiar dacă au apărut mai demult. Ne putem referi la titlul *Hitler și nazismul* a lui Claude David[8] sau *Hitler. Un studiu asupra tiraniei* de Alan Bullock[9]. Nu mai discutam alte tiluri care ar ilumina anumite aspecte ale regimului nazist precum cel al terorii sau al propagandei, spre exemplu.

Volumul lui M. Podkowinski trebuie să fi apărut între 1980 și 1985; este cam comică cheltuiala de subtilitate pentru o problemă de datare în secolul al XX-lea. Efortul este mult mai potrivit pentru perioada mai vechi ale istoriei pentru care hazardul și, uneori, mentalitatea celor care acționau, ne-au consemnat date incomplete, disparate. Este limpede că mențiunile cronologice ale autorului nu depășesc anul 1979. Valoarea cărții se clădește pe utilizarea memoriilor și a corespondenței personale (cazul soției mareșalului Rommel, spre exemplu) cercetate de M. Podkowinski la Washington în Arhivele Naționale și la Biblioteca Congresului. Se adaugă acestor surse experiența personală a autorului și rezultă un volum care se reține în literatura problemei prin elementele de culoare, uneori picante, propii acestei surse. Se înțelege că istoricul nu ocolește această categorie de surse, dar are "echipamentul" necesar îndepărtării subiectivismului atunci cînd acesta riscă să ecraneze realitatea de cercetare. Cînd autorul descoperă și singularizează drept sursă unică memoriile lui Ernst Hanfstaengel (*Între Casa Albă și Casa Brună*, München, 1970) (p.18), el înțelege să sprijine următoarele trei capitole pe această sursă fără nici o încercare de eliminare a riscurilor ce decurg din lipsa de coroborare cu alte surse. Si din nou, insistența traducătorului, pe multe pagini, asupra diminutivului "Putzi" pentru Hanfstaengel arată cel puțin exces de zel... Că volumul pierde șansa de a se constitui într-un moment al cercetării sistematice asupra național socialismului, se vede din mai multe capitole și cu siguranță în capitolul IV (*Cine l-a finanțat pe Hitler?*). Sînt aici detalii interesante care așteaptă utilizarea lor de către istoricul preocupat să restabilească adevărul peste controversele existente între unii reprezentanți ai istoriografiei marxiste și ceilalți istorici și cele existente între diferiți istorici, indiferent de concepția lor.

Cele constatate în acest capitol sînt reperabile și în altele așa încît îi lipsește anchetei tonusul, suflul revigorant decurgînd din decuparea cît mai precisă a ceea ce se știe. Această lipsă face anevoioasă evaluarea rezonabilă a noutății sub raport informațional și a celeia de interpretare. Nu ne aflăm nici în fața unui demers științific simplificat pînă la esență pentru uzul publicului larg, nespecializat, ci în fața unei traduceri pe care avem motive s-o apreciem

sub nivelul originalului stabilit după grilele folosite mai sus. Aici se cuvine menționat faptul că "adaptarea și prezentarea" încercate de N. Mareș ar fi trebuit, la rigoare, să însemne și o aducere rezonabilă a lucrării la nivelul cercetării existent în momentul publicării traducerii.

Astfel se și explică faptul că imaginea regimului lui Hitler ca regim totalitar este lipsită de pregnanță și sugerată mai mult prin sublinierea cîtorva trăsături ale celor ce se vor specializa ca "tehnicieni ai puterii". Nu găsim distincțiile necesare între regimul național socialist, organizat de Hitler și ai săi, și alte regimuri politice; carierism, cruzime, rapacitate, sete de putere și corupția puterii etc. găsim și în alte regimuri. De aici senzația unei alunecări nonșalante peste realități care stau să fie descifrate; autorul mai mult descrie decît explică.

* * *

Celălalt volum tradus și cerut de sensibilitățile noastre în perioada de trecere spre pluralism aparține lui Roy Medvedev. Autorul este bine cunoscut în literatura despre *stalinism* și problemele aferente istoriei rusești după 1917[10]. El practică o critică a sistemului *din interior*. Printre omologii săi din alte culturi am putea aminti mai ales pe Milovan Djilas cu lucrarea sa *Noua clasă. O analiză a sistemului comunist*[11]. Acest tip de critică implică încrederea în sistem și în ideea socialistă și convingerea că, pe de o parte, ideea bună a fost coruptă de oameni, cu defectele lor iar, pe de altă parte, că sistemul socialist poartă în sine germenii propriei distrugeri și regenerări; ține de voința și inteligența oamenilor să existe o asemenea alternativă.

Cu respectul cuvenit pentru un punct de vedere, vom semnala fapte care, luate în considerare, îl contrazic. Deocamdată, nu ne putem sustrage tentației de a menționa un paralelism: după 1917, sistemul capitalist era supus, de asemenea, unei critici și unei opoziții atît din interior, pornind de la premiza că este apt să se autoperfecționeze, cît și din exterior, din perspectivă comunistă și în special sovietică — o negare absolută. Cîte semne de disoluție prezintă sistemele judecate în paralel la sfîrșitul primului război mondial și, respectiv, la sfîrșitul anilor '90?

Acum se cuvine să constatăm din ce fel de concepție rezultă cartea *Despre Stalin și stalinism* a lui Medvedev și să admitem că are dreptul de a fi judecată pe criteriile a ceea ce și-a propus să fie; în acest caz "cheia" cărții trebuie căutată înlăuntru[12], în cartea scrisă de un comunist dizident, pentru ceilalți comuniști, în încercarea de a le ralia voința și inteligența pentru salvarea și menținerea sistemului. Și încă un detaliu care merită discutat: Roy Medvedev nu este istoric. Absolvent de filosofie, susține doctorat în pedagogie și are experiență în predarea istoriei în învățămîntul preuniversitar. Mai mult decît atît, declară: "N-am apelat la arhive, la «depozite speciale» sau la alte materiale secrete, despre care n-am nici o cunoștință. N-am lucrat conspirativ, pentru că aceasta ar fi însemnat să nu pot discuta cu prietenii ceea ce scriam. N-am solicitat și n-am primit din partea nici unei instituții oficiale vreun sprijin, dar nici nu mi s-au pus nici un fel de piedici"[13]. Sînt cîteva elemente care iluminează mai bine aceste realități și declarații. Medvedev însuși ajunge să demonstreze în carte rațiunea falsificării istoriei sovietice de așa manieră încît să se realizeze concordanța cu realitatea cultului lui Stalin. Riscăm să punem pe seama lui Roy Medvedev posibilitatea de a gîndi trecerea din "imperiul necesității" (al necesității istoricului de a recupera evidențele, faptele și de a se supune lor) în acela al "libertății" (de a crea fapte, probe; cazul "mărturisirilor" așa de controversate din timpul proceselor...).

În acest caz, arhivele și "depozitele secrete", pline de măsluiri pot să nu fie luate în considerare și atunci postura autorităților sovietice păzind cu atîta strictețe falsurile poate căpăta irizări comice. Evident, lucrurile nu stau chiar așa și Roy Medvedev precizează că N. S. Hrușciov, după ce a citit concluziile comisiei care a cercetat cazul asasinării lui Kirov, l-a încuiat în seiful său și a spus: "Atîta timp cît în lume există imperialism, nu putem publica un asemenea document"[14]. Nu putem crede că Roy Medvedev și oricare alt istoric n-ar manifesta curiozitatea în legătură cu acest document, să zicem. N-or mai fi și altele? În condițiile date, de acces riguros reglementat și preferențial la informația despre perioada stalinistă, Roy Medvedev recuperează cît poate de la oamenii scăpați de valurile terorii — documente vii — și de la alte surse aflate oarecum "la vedere"; Georges Haupt remarca însă în 1971 că Roy Medvedev ajunge să fie considerat între oamenii cei mai bine informați din Moscova datorită interesului și curiozității nelimitate în legătură cu ceea ce scrie[15]. Cu toate acestea, subsolul tuturor variantelor cărții despre stalinism, inclusiv și mai ales cea românească, apare sărac. Autorul nu vrea să-și desconspire interlocutorii pentru a-i feri de represalii, presupunem. Apoi, el este preocupat constant în perioada elaborării cărții (începînd din 1962) să demonstreze că nu este în intenția lui să facă jocul dușmanilor din afară ai sistemului: al imperialiștilor. Frecvența trimiterii la clasici are și această funcție, în opinia noastră. Mai există și alt aspect al problemei. Roy Medvedev scrie despre Stalin și stalinism și într-o stare de nemulțumire față de ceea ce exista în literatura occidentală și nu se referea numai la aceea a emigrației ruse, deformată prin ranchiună[16]. Nemulțumirea crește cristalizînd convingerea că numai rușii pot înțelege cu adevărat ceea ce s-a petrecut sub Stalin[17]. Cu siguranță, exagerează. Un singur exemplu poate fi relevant. La începutul anilor '60, istoricul, englez A. I. P. Taylor

scria sub titlul: *Este Stalin un om de stat?*[18]. Multe din judecățile formulate rezistă timpului în ciuda faptului — recunoscut de A.I.P.Taylor — că el și ceilalți istorici occidentali trebuie mai mult să intuiască ce este Stalin din efectele comportamentului său și din puține documente, disparate, ce pot fi recuperate de după "cortina de fier". Poate că și această lectură l-a făcut pe Roy Medvedev să adune mărturii interne cu atîta sîrguință ?

Cert este că lucrarea *Despre Stalin și stalinism* este cartea vieții lui Roy Medvedev; la rigoare, celelalte cărți ale lui sînt idei prelucrate — componente ale acesteia. Varianta românească este una prescurtată a aceleia franceze din 1971. Este varianta pregătită pentru publicarea în revista "Znamia" din care s-a și făcut traducerea — o reușită a Margaretei Șipoș. Erorile reperabile (p.217, 272, 276, 280, 329) pot să fie uneori atribuite tehnicienilor care au colaborat la apariția cărții; responsabilitatea celui care a dat "bun de tipar" rămîne întreagă. Sînt cazuri cînd o mică neglijență antrenează confuzii ample. Mulți cititori s-ar putea să nu-și dea seama repede că sub numele ciudat Deyther (p.276), spre exemplu, se ascunde biograful cunoscut al lui Stalin și Trotski, Isaac Deutscher.

Traducerea din rusește a variantei prescurtate prezintă și avantajul de a purta reasumarea afirmațiilor publicate de Medvedev în 1971 acum, în 1988. Aceasta implică menținerea integrală a premiselor din perioada 1962-1971, în ciuda faptului că derularea evenimentelor în U.R.S.S. prezintă și tendința dislocării acestora. Se vede limpede că "dislocarea premiselor" este în conexiune cu erodarea sistemului socialist și că fenomenul tinde să fie perceput cu mai mare acuitate din afară. Se cuvine remarcat faptul că Georges Haupt, în 1971, în dezacord cu sistemul și luînd act de faptul că R.Medvedev și-a propus să scrie o carte *despre* sistem și nu o biografie a lui Stalin, apreciază lucrarea drept "un jalon în înțelegerea unei jumătăți de secol din istoria sovietică"[19]. Afirmația rezistă și astăzi iar, metodologic, comportamentul lui este normal și admirabil; pe baza *faptelor* reevaluate, destramă prejudecăți. Să mai adăugăm grija pentru judecata echilibrată, chiar în cazul lui Stalin. Există totuși un element care, în opinia noastră, dezavantajează varianta tradusă în românește. El ține de arta autorului de a se organiza. Este normal ca, propunîndu-și să scrie despre stalinism, să focalizeze analiza asupra dimensiunii terorii în acest fenomen.Se ajunge însă la pagini întregi cu nume ale victimelor terorii și la repetarea multor nume în cadrul diferitelor capitole. Înțelegem că apelul metodei în mediul sovietic — mai ales în cel publicistic — este mai mare decît în mediul românesc. Fiecare nume este în acest caz un univers de suferință atroce, dar "inventarul" nu este de dorit și rămîne oricum incomplet. Vedeam mai potrivită o listă anexă și discutarea cazurilor care să ajute mai mult la punerea în evidență a amplitudinii terorii. Acestea sînt observații care țin de aprecierea lucrării din perspectiva a ceea ce și-a propus să fie.

Pentru a înțelege de ce lucrarea nu oferă calea ieșirii din sistemul care naște monstruozități ca stalinismul, trebuie remarcat mai întîi faptul că Medvedev vede sistemul bun și perfectibil. Premisele de la care pleacă merită o discuție mai largă. Acum este suficient să semnalăm numai faptul că de mare importanță devine aprecierea situației din 1917 și in special a evenimentelor din octombrie — noiembrie. Ce a avut loc în octombrie 1917? O lovitură de stat? O contrarevoluție? O revoluție? Analiștii perioadei, mai vechi și mai noi, de concepții diferite, sînt în dezacord și să admitem că firescul controversei vine din evaluarea onestă dar diferențiată a probelor; fiecare preopinent ne trimite la documente. Tot adevărat este faptul că pe măsura erodării sistemului, balanța tinde să încline mai vizibil spre aprecierea de "lovitură de stat" și chiar "contrarevoluție". Dar dacă momentul, în complexitatea lui, prezintă deopotrivă cele trei fațete? Ne atrage atenția faptul că uneori găsim la același autor și chiar pe aceeași pagină folosite cîte două din cele trei descrieri de mai sus[20]. Pentru Roy Medvedev nu există dubii. În octombrie a fost o revoluție; revoluția n-a fost un eveniment inevitabil, ci "una din dezvoltările posibile ale situației existente. Evenimentul n-a fost nici întîmplător, nici absolut necesar; ca orice *fapt* în istorie a fost deopotrivă fructul hazardului și al necesității"[21]. În această apreciere, găsim cu siguranță una din "cheile" cărții pe care o discutăm. Întreaga perspectivă asupra dezvoltărilor ulterioare, inclusiv asupra stalinismului, este marcată de această "cheie". Astfel, pentru Medvedev există compatibilitate între sistem și democrație în ciuda faptului că se mențin din premisele dictaturii precum partidul unic. El operează distincția între dictatura lui Lenin — una "rațională" și aceea "arbitrară" a lui Stalin. Nu vede posibilitatea trecerii de la un tip la altul ca avînd originea în sistem, ci drept una care ține de factori întîmplători și preponderent subiectivi. Sîntem în punctul în care se impune reamintirea acelei trăsături a regimurilor totalitare care ține de raportul dintre libertatea individuală și controlul public (de stat); din această perspectivă, se nasc întrebări care ne confruntă pe toți, inclusiv pe Roy Medvedev. Ceea ce se întîmplă după moartea lui Stalin în U.R.S.S. era echivalent cu o democratizare, sau însemna slăbirea temporară a controlului? Care sînt limitele acestei slăbiri, și ale "destalinizării", în genere? Trec ele de tipul de dictatură instituit de Lenin? Care sînt și cum se explică rezistențele psihologice în fața "destalinizării" și a *tranziției spre pluralism* — etapă pe care o vedem distinctă de aceea a «destalinizării»? Ne atrage atenția faptul că făcînd ceea ce face adică pornind se la premiza că în octombrie 1917 a fost o revoluție proletară a cărei natură este democratică și umanitară și scriind cartea despre stalinism — Roy Medvedev creează premizele ieșirii din sistem

şi a negarii acestuia. El însă nu iese din sistem. Şi, din nou, felul cum discută problema centralismului în partidul bolsevic şi în statul sovietic trimite la opţiunile iniţiale şi este relevant. Este vorba de o apreciere a dreptăţii preluării puterii în octombrie 1917. De aici, el se delimitează de toate celelalte critici din afară care, cronologic, încep cu Karl Kautsky şi Roza Luxemburg. Şi Medvedev constată că Roza Luxemburg şi K. Kautsky au dreptate "teoretic", dar că centralizarea puterii şi limitarea democraţiei erau "nu numai fireşti, ci chiar necesare" în condiţiile victoriei revoluţiei şi a războiului civil (p.307-308). Scapă dimensiunea dezacordului în creşterea între minoritatea organizată şi masa populaţiei? Înclinăm să credem că da din felul incomplet, cel puţin, în care explică noua politică economică (NEP). Şi apoi: autorul dovedeşte sesizarea corectă de către Lenin a dezavantajelor centralismului excesiv ce va deveni absolutism sub Stalin dar nu există, evident, nici un semn că opoziţia faţă de centralism a lui Lenin ar merge pînă la acceptarea pluralismului, sau că i-ar fi plăcut lui Roy Medvedev să meargă...; n-ar mai fi fost dictatura proletariatului. Pînă aici merg şi Lenin şi Medvedev. De aici rezultă partea greu digerabilă a cărţii; citate lungi din Lenin şi din alte documente de partid care creează atmosfera de învăţămînt politic (p.85, 105). Utilizarea unor statistici cu efecte îndoielnice o dată ce s-a demonstrat convingător amplitudinea minciunii şi a falsificării. Ca urmare, "limba de lemn" a perioadei tinde să se prelungească în analiza ei tîrzie. Cînd autorul reproşează lui Stalin că nu dialoga cu mulţimea şi nu mergea în întreprinderi (p.296) deoarece magnitudinea forţei lui se manifesta în grupuri mici şi în capacitatea de a rămîne în umbră[22], cititorul român, cu experienţa prelungită a... "vizitelor de lucru", sesizează prompt inconsistenţa reproşului şi inadecvarea unghiului de analiză. Există apoi aspecte ale lucrării care nu sînt lipsite de nuanţe stranii. Un intelectual cu o asemenea penetrabilitate şi forţă a argumentării să nu sesizeze eroarea colectivizării atît de scump plătită cu destine umane sfărmate şi avînd drept consecinţă anularea potenţialului agrar care îl fascinase atît de mult pe Hitler? Dificultăţile hrănirii populaţiei sovietice sînt de multă vreme de notorietate internaţională. Pare, de asemenea, ciudat că o aşa capacitate de sesizare a genocidului cultural să fie însoţită de preluarea din limbajul perioadei analizate a ideii despre "prietenie" între popoarele sovietice. Se văd dificultăţile colosale ale reaşezării Uniunii pe baza unui consens; aceasta arată că experienţa perioadei analizate de Roy Medvedev a erodat masiv din însăşi baza consensului...

Totuşi cartea se citeşte cu interes şi cu folos şi acum şi aceasta deoarece autorul are tăria de a prezenta punctul său comunist de vedere în dezacord cu altele în problema birocraţiei şi a nomenclaturii[23], a naturii de clasă a stalinismului, a rostului "mărturisirilor" în procesele din perioada stalinistă etc. Cînd autorul, în contradicţie cu Ilia Ehrenburg, constată că stalinismul a lovit nu numai generaţii de oameni, ci şi *ideea de socialism* sîntem trimişi din nou la opţiunile iniţiale.

Lectura plăcută este ajutată şi de arta lui Roy Medvedev de a caracteriza şi a fi relevant. Ca un exemplu, biografii lui Trotski i-au pus adeseori în lumină aroganţa şi lipsa de simţ practic dezavantaje pentru mintea lui sprintenă. Detaliul venirii lui Trotski la şedinţele Biroului Politic cu un roman franţuzesc în mînă şi cufundarea lui în lectură, similară cu ignorarea discuţiilor şi a partenerilor (p.59), sînt relevante. Apoi, există secvenţe ale cărţii care vădesc o reală capacitate de convertire a tragicului — şi toată perioada stalinistă este marcată de un tragism neasemuit — în comic. Sînt edificatoare în acest sens episodul cu bătrîna acuzată de "trotskism" care, neînţelegînd noţiunea, se apăra disperată spunînd că la ei în sat bătrînii nu sînt făcuţi tractorişti şi nici ea nu este... (p.213); sau "explicarea" neîmplinirilor zilnice în colhozuri cu ajutorul "activităţilor diversioniste şi contrarevoluţionare"...

Cînd trebuie să pună în evidenţă dimensiunea tragică, Roy Medvedev ştie să-şi aleagă mijloacele; teroarea cuprinzînd şi copiii între 10 şi 12 ani (p.215) completează cutremurător tabloul; "activitatea obştească" a vastei reţele de informatori sugerează profunzimea deteriorării relaţiilor dintre membrii societăţii şi acţiunea sistematică de distrugere a societăţii civile — obstacol în faţa puterii absolute şi a coruperii tot... absolute a deţinătorilor ei.

Există pagini ale cărţii în care explicaţia autorului cuprinde atît de bine realităţile. Lipsa de umanitate a lucrătorilor N.K.V.D. faţă de... apropiaţii lor — deţinuţii — îşi are originea mai ales în *teama* acestor lucrători de a nu ajunge în locul deţinuţilor (p.252-253). De ce n-a fost înlăturat Stalin? Se întreabă şi Roy Medvedev şi pune cu tîlc mesajul cekistului Artuzov, scris cu propriul sînge în celulă: "Un om cinstit trebuie să-l ucidă pe Stalin" (p.189). Medvedev constată corect că după 1934 înlăturarea lui Stalin nu se putea face decît prin forţă (p.332); că, probabil, au existat oameni în stare să o facă, "dar i-a oprit nu atît teama pentru viaţa lor, cît *imposibilitatea de a prevedea consecinţele unui asemenea pas*" (p.299); că nu toţi — cei mai mulţi, credem — înţelegeau că, de fapt, Stalin înfăptuise "o lovitură de stat" (p.332). Rezultă astfel domnia unui "... om de oţel asupra unui popor de piatră" — imaginea aparţine istoricului A. J. P. Taylor — cu durităţile cumplite ale unei asemenea întîlniri.

Adeseori cititorul simte deasupra paginii lui Roy Medvedev capacitatea acestuia de a aşeza cercetarea, prin întrebări bine puse, în direcţia în care există şansa dobîndirii certitudinilor (p.342-344).

Alteori, impresia este derutantă; după o reflecţie scurtă asupra utopismului proiectului leninist (p.343), Medvedev dă a înţelege că situaţia proiectului ar fi fost cu totul alta dacă Lenin apuca să scrie volumul al II-lea

din *Statul și revoluția...* (p.345). Dar dacă în acest caz ne-am fi aflat în fața unei utopii mai bine articulată teoretic? Roy Medvedev nu vrea și nu poate să iasă din sistem și impresionează prin forța cu care își apără convingerile — un punct de vedere.

De altfel, trebuie spus că în ciuda condițiilor grafice modeste — un fel de răzbunare a editurii pe Stalin și pe crimele lui — lucrarea lui Medvedev poate avea efecte favorabile asupra stării noastre de spirit în tranziția spre pluralism, democrație și economia de piață. Se poate alcătui un studiu pe baza elementelor prin care cartea îmbie cititorul român să mai reflecteze o dată asupra experienței prin care a trecut și a celora care se îndreaptă. Exemple alese la întîmplare pot convinge. Proiectarea șefului adulat în microstructurile sistemului — proliferarea «stalineților», spre exemplu: răspîndirea "activității obștești" a informatorilor și înflorirea, în deceniul al patrulea, a mitului Pavel Morozov — mitul delațiunii[24] — în rîndul tinerilor din U.R.S.S., este grăitor, de asemenea, cu atît mai mult cu cît mitologia secolului nostru stă să fie prospectată. Fala vechilor bolșevici pentru ignoranța lor: "Noi n-am absolvit gimnazii dar conducem gubernii" (p.340) — are apel la cititorul român maturizat și sub oblăduirea unor miniștri ai învățămîntului care se lăudau că nu știu limbi străine...

Evident, dacă ar exista posibilitatea transferării în limba română a "dezbaterilor ample desfășurate în U.R.S.S" ca efect al "transparenței" — cartea lui Medvedev se constituie într-un moment remarcabil al acestor dezbateri — efectele ar fi geometric multiplicate. Evaluarea moștenirii regimurilor totalitare s-ar completa prin comparație; există și posibilitatea comparării totalitarismelor.

* * *

Nevoia discuției asupra problemelor studiului comparat al totalitarismelor își are originea în sesizarea faptului că a înflorit o controversă intre specialiști nu numai în privința utilității noțiunii în descrierea proceselor contemporane, ci și în privința operativității comparării regimurilor totalitare.

Din perspectiva istoricului și a preocupărilor noastre în paginile de față se mai impune precizarea că avem în vedere mai ales compararea regimului național socialist cu cel sovietic; că există o... specificitate "zonală" a acestei comparații în măsura în care reflectă destinul Europei centrale și de est sub presiunea celor două mari puteri; a compara cu totalitarismele asiatice nu este lipsit de importanță, dar iese din economia organizării observațiilor noastre. Se înțelege că regimul politic în România după 1971 împrumută din reflexele asiatice și împrumutul se vede și în faptul că mii de români exultă de bucurie sub ger aspru sau căldură toridă în fața conducătorilor interni zeificați sau a oricărui demnitar străin în trecere... Au rămas necalculate costurile conducătorilor acestor regimuri și efectele răvășitoare asupra economiilor. Acum ne interesează numai problemele comparării totalitarismelor de tip leninist și hitlerist.

Cîteva întrebări se pot dovedi folositoare. Ce incită la compararea acestor două regimuri de tip totalitar? Cine le-a comparat și cît de corect? Pînă unde operează metoda comparației, de unde devine incomodă și de ce?

Să remarcăm faptul că despre secolul al XX-lea s-a scris ca despre unul al corporatismului[25], al dictaturilor[26], al totalitarismelor[27]. Problemă de accente. Între aceste descrieri există o legătură. Totalitarismul rămîne un fenomen al secolului al XX-lea; noțiunea se constituie într-un fel de "loc geometric" pentru cîteva din dictaturile reprezentative; regimurile totalitare și multe din cele dictatoriale manifestă preferință pentru organizarea corporatistă a economiei. Să mai remarcăm și alt fapt: la baza afinității descrierilor de mai sus stă un reflex antidemocratic și un refuz al democrației. Devine semnificativă ieșirea din totalitarism: denazificarea anilor '50 și destalinizarea anilor '90 înseamnă o întoarcere la democrație; cel puțin ca tendință. Evident, se impune observația că denazificarea a fost mai radicală, s-a făcut în condițiile pierderii războiului de către Germania și a exprimat nu numai nevoi interne, ci și presiuni internaționale. Destalinizarea se face în condiții care lasă mai mult teren "rezistențelor psihologice". Analiștii celor două fenomene constată, nu fără surprindere, multe similitudini. Un reflex tîrziu al dimensiunilor comparabile ale celor două totalitarisme?

Există și alte elemente care au putut incita la compararea celor două totalitarisme. Ele — în ordine cronologică: cel sovietic și cel național socialist — se prezintă și ca excrescențe ale primului război mondial; un fel de prelungiri ale războiului în timp de pace. Este izbitor că în Germania războiul împotriva vecinilor, și "ștergerea rușinii înfrîngerii" s-au putut pregăti numai pe baze totalitare — prețul plătit de poporul german regimului național socialist[28]. Războiul de expansiune este completat și cu un război împotriva propriului popor — teroarea mult discutată a regimului nazist. În Rusia, cel puțin la nivelul informației anilor '90, dimensiunea războiului împotriva propriului popor tinde să fie cel puțin egală și chiar să depășească cealaltă dimensiune, a expansiunii. Din acest punct se poate discuta diferențiat, în funcție și de rezultatele celui de al doilea război mondial, proiecția în exterior a celor două sisteme: extensiunea maximă a celui german la nivelul anului 1942; a celui sovietic, la începuturile "războiului rece" (sfîrșitul anilor '50).

Acum avem "o înălțime" mai bună, o perspectivă mai potrivită asupra fenomenelor. Care era percepția contemporanilor evenimentelor? O observație prealabilă poate avea rostul ei. Consolidarea Partidului național-socialist pregătirea lui pentru preluarea puterii în Germania — coincide cronologic cu translația de la ideea revoluției mondiale, la necesitatea construirii socialismului într-o singură țară — U.R.S.S. Și mai interesant: cercuri conservatoare germane văd în Partidul național socialist "bolșevism în ambalaj naționalist"[29]. Pe de altă parte, emigrația rusă vedea în stalinism o formă rusă de fascism și N. Berdiaev nota în 1937: "... toate caracteristicile fascismului sînt reperabile aici [în stalinism — n.ns.]: un stat totalitar, capitalism de stat, naționalism, «liderism» și tineret militarizat..."[30]. Din punctul nostru de vedere, nu interesează acum pînă unde rezistă aceste descrieri, ci faptul că s-au făcut și că ele concretizau percepția unor fațete ale fenomenelor care incitau la utilizarea comparației. Aici se impun observații care țin de aprecierea regimului sovietic. Este el unul totalitar din 1917 încoace? Cum trebuie caracterizat acest regim înainte de Stalin și după 1953? Părerile sînt împărțite și în U.R.S.S. și în afară. Din perspectiva noastră, se vede limpede că adîncirea analizei impune diferențieri de apreciere a etapelor regimului sovietic și previne procesul de mitizare a ideilor, a aceleia de totalitarism în cazul în speță. Se mai vede tot atît de clar că regimul sovietic putea prezenta momente de relaxare (slăbire a controlului asupra individului, liberalizare) în interior și, în același timp, putea proiecta în afară stalinism. Există și cazul caracterizat prin intensificarea trăsăturilor sistemului proiectat după al doilea război mondial. Albania anilor '80-'90 apărea lumii ca un sistem dictatorial mai draconic decît fusese al lui Stalin. Dar România?

Un punct de vedere exprimat la începutul anilor '90 cel al lui Milovan Djilas, merită o mențiune aparte. El argumentează că *totalitarismul de tip leninist* [subl.ns.] se dezintegrează atît în Uniunea Sovietică, cît și în afară, în special în Europa centrală și de est[31]. Djilas își delimitează strict analiza, concentrîndu-o asupra acestui tip de totalitarism și se întreabă semnificativ: "Ce este totalitarismul? O tiranie veche în condiții noi sau un fenomen nou?" Ajunge la concluzia că totalitarismul leninist, cel impus de Uniunea sovietică Europei de est "este, fără îndoială, cea mai completă și plină de succes tiranie a epocii industriale". El formulează trei caracteristici ale acestui tip detotalitarism[32]: "1. Formarea și consolidarea unei birocrații de partid («avangarda proletariatului», «noua clasă», «castă birocratică», «partocrație», «clasă politică», ca o categorie privilegiată. 2. Autoritatea absolută a birocrației de partid ca instrument al schimbării sociale și al guvernării societății. 3. Monopolul birocrației de partid în manipularea sectoarelor cheie ale economiei, sau în limbajul birocraților a «proprietății socialiste»"[33].

Efortul lui Milovan Djilas de a descifra logica sistemului sovietic, una din perspectiva căreia prezentul să fie inteligibil și viitorul previzibil, pune în evidență persistența caracterului său totalitar după Stalin. De altfel, starea actuală a procesului de destalinizare, unul în curs de desfășurare, îngustează progresiv terenul controversei. Aceasta nu înseamnă că sistemul a intrat într-un imobilism de durată. Și Milovan Djilas și alți cercetători remarcă mobilitatea componentelor sistemului; găsim cu totul semnificativă observația formulată de Françoise Thom potrivit căreia în regimul sovietic, la sfîrșitul anilor '80, binomul teroare-ideologie, reperabil în toate regimurile totalitare, persistă modificat. Se remarcă o slăbire a terorii și o amplificare a ipocriziei[34]. Convergența cu aprecierile lui M. Djilas este izbitoare. Și Djilas remarcase, discutînd posibilitățile sistemului sovietic, faptul că în U.R.S.S. se accentuează tendințele imperialiste, se desintegrează progresiv totalitarismul de tip leninist și această desintegrare exprimă slăbiciunea sistemului și efortul de adaptare al oligarhiei de partid. Se transformă ideologia într-un cod ritual. El constată că tot mai puțini *cred* în Uniunea Sovietică și că nu mai există marxiști, nici leniniști în Uniune. Nimeni nu îndrăznește să afirme necredința cu cîteva excepții onorabile ale disidenților. Și Djilas ilustrează afirmațiile, întrebîndu-se retoric: ce fel de societate fără clase există în U.R.S.S. cînd orice capitalist poate invidia poziția privilegiaților regimului?[35]. Ce fel de prietenie între popoare realizată prin ocupația militară și prin strangularea celorlalte partide comuniste și muncitorești?

Și Milovan Djilas "din interiorul sistemului și alți analiști — din afară — remarcă ambițiile militare colosale" ale Uniunii Sovietice și semnificația schimbării bazei puterii imperiale de pe ideologie pe puterea armelor[36]. Observațiile lui Djilas însă tatonează într-o direcție pe care găsim unul din elementele care incită la compararea celor două sisteme totalitare. El prevede că există probabilitatea ca desintegrarea totalitarismului de tip leninist să aducă mai curînd "noi furtuni și vărsări de sînge decît pace și liniște și aceasta nu numai datorită faptului că birocrația de partid se teme de moarte, ci și din cauză că această desintegrare poate fi percepută eronat de «cealaltă parte» [citește lumea necomunistă — n.ns.] ca «o bună ocazie» pentru a impune propria ei dominație"[37]. Sînt aproximări a ceea ce s-ar putea întîmpla pornind de la realitatea că atît totalitarismul de tip nazist, cît și cel sovietic sînt părți integrante ale lumii; încercarea de a descifra cauzele și natura național socialismului, după prăbușirea militară a Germaniei în 1945, a înregistrat performanțe notabile prin detașarea acestuia de problema germană; prin înțelegerea faptului că există o problemă a nazismului care trebuie eradicată și o problemă a Germaniei care trebuie rezolvată în interesul păcii Europei și a lumii[38]. Acum, la dezintegrarea totalitarismului comunist, lumea

ştiinţifică şi lumea, în genere, descoperă că problema Uniunii Sovietice are nenumărate componente în spaţiul sovietic propriu-zis şi în cel anexat după al doilea război mondial.

Aşadar, am reunit elemente destinate să pună în evidenţă cu mai multă precizie termenii comparaţiei: *acum comparăm totalitarismul extremei drepte — nazismul — cu cel al extremei stîngi — comunismul*[39]. Se impune, de asemenea, observaţia că analizate în timp, diacronic, posibilitatea de a compara totalitarisme şi modalitatea practică a operaţiei înregistrează etape şi dificultăţi specifice. Astfel, s-a practicat pe măsura consolidării celor două regimuri ca regimuri totalitare[39a] pentru că ieşeau în evidenţă chiar unele elemente superficiale care incitau în această direcţie; vom insista mai jos asupra unora din ele. A fost stimulată folosirea comparaţiei cînd cele două sisteme totalitare s-au apropiat pe planul politicii externe — Pactul Ribbentrop-Molotov din 23 august 1939. Un *momento* părea să lumineze scurt asupra lumii şi mai ales asupra Europei centrale şi de est: *extrema tanguntur*...

Literatura despre totalitarism şi compararea celor două tipuri de totalitarism atinge cote impresionante pe timpul războiului rece şi după aceea: abia în această fază opoziţia dintre democraţii (democraţie) şi totalitarisme (totalitarism) devine relevantă. Este ideea fundamentală introdusă în titlul lucrării lui Raymond Aron — *Democraţie şi totalitarism*[40]. Două observaţii se impun în acest punct al demonstraţiei. Pe de o parte, *tensiunea* şi *starea de spirit* care incită la analiza comparată a celor două tipuri de totalitarism trimit la antecedente în istoria relaţiilor internaţionale; analogia nu este arbitrară, ci cu tîlc. Astfel, cînd în timpul marelui război din 1914-1918 se prăbuşea unul din pilonii Antantei "sub propria greutate" — Rusia cu revoluţiile ei — şi S.U.A. înlocuiau pilonul, propaganda aliată a putut să dezvolte viguros tema luptei *democraţiilor* împotriva *imperiilor autocrate*. Nu discutăm acum faptul că în această fază propaganda *tinde* să creeze o lume suprareală, paralelă cu realitatea, şi că toate ţările beligerante erau confruntate cu o amplificare a controlului public (de stat) în dauna libertăţii individuale. "Criza democraţiei", sintagmă frecventă la sfîrşitul războiului şi mai ales după aceea, trebuie analizată fără a ocoli fenomenul semnalat mai sus. *Acum* este important de precizat faptul că structurarea şi destructurarea alianţelor în timpul războiului al doilea şi după aceea lasă indubitabil impresia continuării unor tendinţe mai vechi. Refacerea Antantei, în condiţii noi, schiţată prin ideea de Locarno oriental, eşuează lamentabil în august 1939 şi reuşeşte în 1941-1942: se numeşte Coaliţia Naţiunilor Unite. Coaliţia este a naţiunilor unite împotriva regimurilor totalitare, dar este incomodă de rostit, fie şi la nivelul propagandei, ideea de luptă a democraţiilor; Prezenţa U.R.S.S. în alianţă se bazează pe presiunea pericolului german şi pe impresia, care se va dovedi falsă, că regimul sovietic poate să se schimbe în direcţia democratizării pînă la parametri acceptabili pentru puterile anglo-saxone. Cînd premiza s-a revelat falsă, începe "războiul rece" şi coaliţia Naţiunilor Unite tinde să capete, după război, o omogenitate ideologică comparabilă cu aceea a Antantei după 6 aprilie 1917 — data intrării în război a S.U.A.; democraţia (democraţiile) se poate opune totalitarismului (totalitarismelor), ceea ce R. Aron a perceput corect, în opinia noastră.

Pe de altă parte, lucrarea lui R.Aron, de substanţă între cele de specialitate şi în sensul că autorul probează capacitatea remarcabilă de a-şi organiza terenul de investigat, de a repera cu precizie locul şi extensiunea unui punct de vedere propriu, semnalează şi unul din obstacolele majore în faţa comparării totalitarismelor nazist şi comunist. Cum să comparăm cele două totalitarisme, se întreabă autorul, cînd regimul naţional socialist n-a avut cum să se dezvolte precum cel sovietic[41]; n-a beneficiat decît de şase ani de pace după care, din 1939, s-a angajat într-o aventură militară care i-a adus şi prăbuşirea. N-are o istorie care să poată permite înţelegerea fazelor succesive ca în cazul celui sovietic. Ca urmare, autorul crede că analiza sociologică comparată nu este suficientă şi trebuie recurs la alte metode de înţelegere: istoria şi ideologia. Nu urmărim acum articularea punctului de vedere al lui R. Aron; o vom face comparîndu-i efortul şi rezultatele cu alţi analişti ai totalitarismelor. Acum interesează semnalarea obstacolului într-o fază în care regimul sovietic îşi revela semnele de declin cu zgîrcenie şi numai cercetătorilor cu un simţ ieşit din comun al devenirii istorice. De asemenea, interesează sublinierea schimbării de perspectivă în deceniul opt al secolului cînd desintegrarea totalitarismului leninist se desfăşoară cu repeziciune. Această împrejurare simplifică numai parţial analiza comparată a celor două tipuri de totalitarism în sensul clarificării ciclului unuia din termeni.

De altfel, trebuie remarcat faptul că cercetătorii, hotărîţi să folosească conceptul, i-au explorat profunzimea şi capacitatea de cuprindere. Întrebîndu-se care sînt trăsăturile care, reunite, permit diagnosticarea de regim totalitar, au constatat că în cele două spaţii (german şi sovietic) există, deopotrivă, posibilitatea de a stabili asemănări dar şi distincţii. În ambele spaţii, s-a identificat existenţa monopolului puterii în mîna unui partid unic; că partidul unic este armat cu o ideologie care tinde să devină adevărul oficial de stat; că partidul unic tinde să se suprapună cu statul şi că statul îşi rezervă atît monopolul forţei, cît şi al mijloacelor de convingere; că în acest stat activităţile economice şi profesionale sînt subordonate statului care, impregnat cu o ideologie oficială, le ideologizează; că activităţile desfăşurîndu-se într-o subordonare faţă de stat şi de ideologia lui oficială, o greşeală comisă în domeniul

economic și profesional este în același timp o greșeală ideologică. "De aici rezultă o politizare și o transfigurare ideologică a tuturor greșelilor posibile ale indivizilor și, în concluzie, o dublă teroare: polițienească și ideologică"[42].

Lucrarea care se constituie într-un moment distinct al posibilității analizei comparative este semnată Hannah Arendt și poartă titlul *Originile totalitarismului*[43]. Elevă a lui Karl Jospers și Martin Heidegger, cu doctorat la Universitatea din Heidelberg, refugiată apoi în S.U.A. și profesoară la Universitatea din Chicago, H. Arendt operează o comparare a totalitarismelor de tip nazist și comunist mai ales din perspectiva a două trăsături ale regimurilor totalitare:teroarea și ideologia. Deși controversate, părerile autoarei au rămas de neocolit în analiza sistemelor totalitare. Raymond Aron[44] îi contestă dreptul de a compara regimurile în ansamblu, pornind de la asemănarea perioadelor de teroare a acestor regimuri: 1941-1945, pentru Germania și 1934-1937, pentru Uniunea Sovietică. Walter Laqueur[45] constată că H. Arendt a mers cu maniera comparării pînă la *egalizarea* nazismului, fascismului și a comunismului. Avem aici semnalată una din tendințele prezentate la autorii care se ocupă de totalitarism: aceea de a lua în considerare nu numai specificitatea totalitarismului, ca fenomen, în raport cu alte forme de tiranie, ci și specificitatea fiecărei forme de totalitarism. Această specificitate apare vrednică de evaluat din perspectiva aprecierii că natura oricărui sistem politic depinde, în parte, de valorile pe care cetățenii națiunii respective le au, *de experiența istorică unică* a acestora[46]. Important nu este să așteptăm consensul cercetătorilor; nu va veni niciodată. Cercetarea onestă și eficientă între aceste limite ale comparatismului, între ipostaza egalizatoare și aceea a imposibilității de a compara fenomene unice, are șansa evaluării tot mai precise a probelor și a recuperării măsurii drepte a lucrărilor. Nu rare sînt cazurile cînd cercetări sub incidența explorării unicității fenomenelor au rezultate care, la un alt nivel, incită, de asemenea, analiza comparată. S-a afirmat că fascismul — național socialismul în speță — apare ca o crimă instituționalizată și un naționalism exacerbat (H.Michel), iar propaganda regimului ca o minciună instituționalizată (J.-P. Sartre).

Un Milovan Djilas constata, la începutul anilor '90, că în U.R.S.S. privilegiații amenințați sînt gata să recurgă la cele mai șovine "valori"; că înflorește naționalismul de mare putere care ia forma "patriotismului sovietic" și a idealizării statului sovietic; că este tolerat naționalismul Rusiei Mari... Un naționalism exacerbat pe fondul "pietrificării" ideologiei?

Amplificarea ipocriziei constatată de Françoise Thom la sfîrșitul anilor '90 este echivalentă cu instituționalizarea minciunii?

Confirmarea și amplificarea cifrelor celor căzuți pradă terorii ca urmare a revelațiilor "transparenței" regimului sovietic din ultimii ani, cifre care se ridică la zeci de milioane (40 de milioane — Roy Medvedev)[47] lasă suficient spațiu aprecierii de "crimă instituționalizată". Evident, nu știm cîte milioane de victime s-ar fi înregistrat în cazul în care totalitarismul nazist ar fi avut șansa să dureze pînă la prăbușirea de sine și nu ar fi sucombat sub presiunea militară a Națiunilor Unite, în 1945.

Am revenit astfel pe traseul elementelor care au impulsionat și incită la abordarea comparată. Unul din acestea îl constituie, fără îndoială, prezența lui Hitler și a lui Stalin în fruntea regimurilor totalitare; personalități puternice și nu neapărat eroi pozitivi. Ei se recunosc între ei ca atare și creează, fiecare în țara lui și cu metode întrucîtva asemănătoare, o atmosferă care determină aprecieri reciproce favorabile. Nu este semnificativ faptul că ajuns la Moscova pentru a semna pactul cu Molotov (23 august 1939) Ribbentrop *se simțea între ai lui*? Apoi, pentru analiștii perioadei staliniste apare izbitor detaliul oferit de Albert Speer că Hitler vroia să fie cunoscut ca "omul de oțel..." Mai mult decît atît, Hitler era gata să ia în considerare alternativa păstrării lui Stalin în funcții de răspundere asupra teritoriilor ruse cucerite... Se știe că Stalin a avut încredere în Hitler; poate prea multă.

Lipsește o lucrare românească asupra cultului personalității în secolul al XX-lea. Alcătuirea ei pe temeiuri științifice nu se poate concepe decît ca istorie comparată, iar cele două profiluri luate în discuție — Hitler și Stalin — nu pot lipsi. Din unghiul nostru de vedere, al comparării totalitarismelor de tip nazist și comunist, prezintă importanță faptul că disponibilitatea pentru analiza comparată la analiștii fenomenului totalitar rezultă și din realitatea că unii exponenți ai acestor regimuri simt ei înșiși asemănările; că similitudinile există și se impun ca atare contemporanilor, mai întîi. Mai tîrziu, adîncirea analizei acestor regiuni pune în evidență și alte elemente care au putut scăpa contemporanilor; ele privesc mai ales comparația posibilă cu regimul sovietic sub conducerea lui Stalin. Acum se vede mai bine că Lavrenti Beria organizase poliția politică (N.K.V.D.) între 1942 și 1946 ca un veritabil stat în stat; performanța este în multe privințe asemănătoare cu a lui H. Himmler în regimul național socialist; că Andrei Yanurievici Vîșinski și Roland Freisler, în calitate de procurori generali în cele două regimuri totalitare au constribuit efectiv și în maniere în multe privințe similare la concretizarea ideii că șefii acestor regimuri sînt deopotrivă izvorul legii; că voința lor trece peste lege; că în ambele regimuri putem vorbi de ficțiuni constituționale. Ambii au pus inteligență și violență în servirea șefilor lor politici Stalin și Hitler; că activitatea lui

Poskrebîşev, ca secretar al lui Stalin şi a lui Bormann ca secretar al lui Hitler conţin elemente relevante pentru compararea regimurilor şi a şefilor idolatrizaţi ai acestor regimuri. Exemplele ar putea continua.

Adîncirea analizei a permis lărgirea discuţiei asupra bazei de sprijin a celor două regimuri totalitare cu posibilitatea implicită de a semnala asemănări şi a opera distincţii, deci de a compara cele două totalitarisme. Literatura asupra nazismului, mai ales cea mai recentă[48] argumentează temeinic performanţa Partidului naţional socialist de a fi un partid al poporului (Volkspartei), de a avea apel în toate straturile sociale germane. Pe de altă parte, există în literatura despre sistemul sovietic percepţia că şi în totalitarismul de tip leninist "tiranul nu este numai tiran, ci *lider de mişcare* [subl.ns.] şi conducător al unui strat social conducător"[49]. Se conturează astfel un nou unghi sub care operează comparaţia între cele două totalitarisme şi o şansă în plus pentru a semnala zone controversate încă privind natura fiecăruia din ele. Care este raportul între *mişcare* şi *partid politic* în fiecare dintre totalitarisme? Contribuie ambiguitatea acestui raport la instituirea tiraniei absolute a liderului şi la blocarea oricărei opoziţii posibile? In care din aceste totalitarisme — din acest unghi — distanţa între cuvîntul rostit şi realitate este mai mare Aceeaşi adîncire a analizei şi dobîndirea "distanţei necesare" şi prin trecerea timpului şi prin revelaţiile "transparenţei" tot mai ample a regimului sovietic actual permit judecarea în mai bună cunoştinţă de cauză a "entuziasmelor" pe care s-a clădit regimul totalitar condus de Hitler şi Stalin. Care este segmentul real al populaţiei din cele două spaţii politice — Germania şi U.R.S.S. — ale cărui aşteptări s-au proiectat şi întruchipat în persoana fiecăruia dintre dictatori? Cunoaşterea precisă a acestui segment va arunca o lumină binefăcătoare asupra "rezistenţei psihologice" la denazificare şi la destalinizare, va contribui la îmbunătăţirea explicaţiei prelungirilor actuale ale hitlerismului şi stalinismului. De asemenea, asistăm la îmbunătăţirea analizei comparate a corifeilor celor două regimuri în ipostaza de conducători militari. Cît realism în analiza de către ei a raportului forţelor beligerante? Ce disponibilităţi există la fiecare în privinţa ascultării şi utilizării experţilor? Răspunsurile corecte la întrebări de acest tip fac parte din procesul stabilirii precise a responsabilităţilor şi a meritelor şi din înţelegerea mai profundă nu numai a celui de al doilea război mondial, ci şi a comportamentului celor două regimuri totalitare în condiţii excepţionale de război; a atitudinii conducătorilor regimului faţă de una din instituţiile de bază — *armata* şi a rolului acesteia în organizarea opoziţiei faţă de sistem. Din acest unghi, diferenţierile — parte a analizei comparate — se pot dovedi deopotrivă de relevante. In sfîrşit, aceeaşi adîncire a analizei mai pune în evidenţă o similitudine încă insuficient explicată: dispreţul şi neîncrederea celor doi conducători de regimuri totalitare faţă de regimurile democratice. Ce parte a defectelor reale ale sistemului democratic se reflectă în această atitudine? Există o eroare de diagnostic la şefii regimurilor totalitare? Se poate discuta această eroare şi în afara rezultatelor celui de al doilea război mondial?

Revenind la analiza comparată a "distanţei " dintre *cuvînt* şi *realitate* în cele două tipuri de totalitarism, semnalăm posibilităţile ample de a le compara din unghiul ideologiei şi mai ales a binomului *ideologic (propagandă) — teroare*. Din orizontul politologiei, diferenţele sînt minime, iar asemănările sînt izbitoare[50] Ambele ideologii — mesianice — , un fel de "religii răsturnate", răspund nevoii umane de a crede şi promit raiul pe pămînt, o "nouă ordine" comunistă sau fascistă. Rămîne istoricului sarcina de a analiza maniera concretă în care propaganda, spre exemplu, a contribuit la edificarea monstruoasă a puterii în fiecare din regiunile totalitare, la depersonalizarea individului şi la masificarea societăţii; de a analiza comparativ omogenizarea societăţii rîvnită şi realizată în ambele regimuri, dar din comandamente ideologice diferite. R. Aron a remarcat judicios faptul că ambele regimuri apar dintr-o voinţă revoluţionară. În cazul celui sovietic, această voinţă este inspirată de un scop umanitar: crearea unui regim în care *toţi oamenii* ar *fi avut acces la umanitate*. Pentru realizarea acestui scop sublim s-a recurs la metodele cele mai necruţătoare. În cazul celui naţional socialist, voinţa revoluţionară tinde la refacerea unităţii morale a Germaniei şi la lărgirea spaţiului vital al poporului german[51]. Dar dacă spunem că în cadrul ambelor regimuri totalitare se tinde, în ultimă analiză, la recuperarea şi extinderea statului de mare putere? Rezultatele concrete ale acestei strădanii nu ne refuză alternativa şi nici nu invalidează caracterul utopic al proiectelor. Dimpotrivă. Pe traseul acestei alternative rămîn de lămurit cîteva aspecte fundamentale. Dacă admitem că ambele regimuri totalitare sînt revoluţionare şi sînt cel puţin în accepţiunea *de negare şi rupere a legalităţii existente* la un moment dat, rămîne de lămurit şi de diferenţiat atitudinea lor faţă de ideile Revoluţiei franceze din 1789.

Focalizarea cercetării în această direcţie poate adăuga detalii relevante în legătură cu problema controversată privind momentul "devierii" istoriei universale: cel al Revoluţiei franceze? Cel al totalitarismelor? Şi de aici: în ce măsură regimurile totalitare rup cu tradiţia sau îşi reconsideră legăturile cu această tradiţie. Caracterizarea naţional socialismului drept o "revoluţie conservatoare"[52] rămîne *o sugestie* de fructificat în istoria universală scrisă în România.

Reconectarea la tradițiile Rusiei țariste a regimului stalinist, în condiții speciale, atrage atenția în aceeași măsură ca mențiunile repetate ale lui Hitler în legătură cu necesitatea continuării operei lui Frederic cel Mare[53]. Preluarea tradiției în sine rămîne controversată.

Tot în această direcție a cercetării mai rămîne de explicat un paradox din perspectiva căruia cele două sisteme totalitare se pot analiza comparativ. Pe de o parte, în ambele sisteme credibilitatea se obține și prin recurgerea la autoritatea științei. Pe de altă parte, în ambele sisteme — ne referim în speță la cel național socialist și la cel sovietic sub conducerea lui Stalin[54] — există tendința respingerii noutății în știință sau a subestimării valorii ei. Este suficient să amintim locul cercetărilor de fizică nucleară în prioritățile lui Hitler și subestimarea cercetărilor genetice de către Stalin. Probabil explicația trebuie căutată în "pietrificarea" ideologiei menționată de Milovan Djilas și în proiectarea utopică în afara realității; în distanțarea nerezonabilă față de realitate.

Așadar, am pornit de la analiza a două volume a căror apariție concretizează, în opinia noastră, realitatea conjuncturală care iluminează mai puternic similitudinile decît diferențele dintre sistemele totalitare. Am pus conceptul de totalitarism în ipostazele multiple reperate de noi: de descriere a realității edificării regimului fascist italian: de surprindere — nu fără nuanțe peiorative — a asemănărilor dintre totalitarismul național socialist și a celui de tip leninist în genere și stalinist în speță și, în sfîrșit, de insuficiență și incapacitate de a cuprinde realitățile de o complexitate în creștere pusă în evidență și prin adîncirea analizei.

Insistînd asupra virtuților și problemelor analizei comparate a totalitarismelor, am subliniat utilitatea comparării mai ales a totalitarismului național socialist cu cel de tip leninist, sisteme care și-au proiectat forța ideologiilor lor și forța brută, propriu-zisă, asupra Europei centrale și de sud est, amplificînd tragediile individuale și conferind tragediei un caracter endemic. Tendința retragerii în neutralitate a țărilor din zonă constatată de noi în 1936-1937[55] exprima incomoditatea zonei în fața perspectivei confruntării ideologice și militare a Germaniei și a U.R.S.S. Desfășurarea ulterioară a evenimentelor dovedește îndreptățirea reacției țărilor din zonă.

Trecînd în revistă parte a literaturii în care se utilizează analiza comparată a totalitarismelor, am încercat să acreditâm ideea că dacă admitem ca adevărată afirmația că istoria contemporană poate fi înțeleasă *mai ales ca istorie universală*, atunci folosirea comparatismului este de neevitat; că a compara înseamnă a stabili deopotrivă similitudini și distincții și, ca urmare, înseamnă amplificarea profunzimii cunoștințelor noastre și a puterii și clarității opțiunilor noastre. Am încercat, de asemenea, să formulăm din problemele controversate și să semnalăm direcții care așteaptă analiza noastră temeinică aliniată la efortul cercetătorilor din alte medii culturale. Ne-au atras atenția, spre exemplu, similitudinile proceselor de denazificare, destalinizare și de eliberare inteligentă de moșteniri ale trecutului în țări din Europa centrală și de sud est și în special în România aflate în tranziția spre democrație, pluralism și economia de piață. Mărturisim sensibilitatea noastră la dimensiunea tragică semnalată de una din întrebările lui Roy Medvedev (p.342): "cum poate fi ferit statul revoluționar de degenerarea, de transformarea lui din servitor în stăpîn al societății?" Întrebarea are rezonanță și în legătură cu mediul național socialist și pune în evidență edificarea monstruoasă a puterii împotriva personalității umane pe care vroise s-o protejeze împotriva incomodității responsabilității aferente libertății (Eric Fromm). Am mărturisit gînduri și neliniști care țin de perceperea totalitarismelor ca *lumi în sine* și ca părți ale lumii noastre. În ultimă analiză, chiar discutarea între confrați a erorilor noastre de percepție poate fi binefăcătoare aprofundării analizei: aceasta este esențial.

Iași, 1991

NOTE

1. Un început de analiză a acestor strădanii vezi și în I. Ciupercă, *Regimul național-socialist, regim totalitar (I, II)*, în ASUI, tom.XXXVI, 1990, p.78 și urm.; tom.XL, 1994.
2. Howard D. Mehlinger, *The Study of totalitarianism...*, Washington D. C.,1965, p.18.
3. București, Ed. Colosseum, 1991, 191 p. Adaptare și prezentare de Nicolae Mareș.
4. București, Ed. Humanitas, 1991, 349 p. Traducere din limba rusă de Margareta Șipoș.
5. *Le stalinisme. Origines, histoire, conséquences*, Paris, Éditions du Seuil, 1971, 637 p.
6. București, Ed. Politică, 1969.
7. București, Ed. Științifică, 1969.
8. *Hitler et le Nazisme*, Paris, PUF, 1954.
9. *Hitler. A Study in Tyrany*, Penguin Books, New York, 1962.

10. ***Faut-il réhabiliter Staline?***, Paris, Éditions du Seuil, 1969. *Let History Judge*, Alfred A. Knoph, 1971. Varianta franceză: *Le stalinisme. Origines, histoire, conséquences*, Paris, Éditions du Seuil, 1971. *A Question of Madness* (împreună cu Zhores A. Medvedev, fratele lui geamăn), Vintage Books, New York, 1971. Cartea apare și la Julliard, 1972 (*Un cas de folie*). *Qui a écrit Le Don paisible*, Christian Bourgois, 1975. *La Révolution d'Octobre était-elle inéluctable?* Paris, Albin Michel, 1976. *De la démocratie socialiste*, Paris, Grasset, 1972.
11. *The New Class. An Analysis of the Communist System*, Frederick A. Praeger, Publishers, New York, 1957, 214 p. Se știe că Djilas a ocupat funcții de partid și de stat în Jugoslavia, ajungînd pînă la aceea de vicepreședinte (1953). Dorința lui era să democratizeze sistemul și eforturile în această direcție îl pun în conflict cu I. B. Tito. Ca urmare, este "eliberat" din toate funcțiile în 1954 și arestat în 1956 după ce se solidarizase cu revoluția de la Budapesta. După ce îndurase închisorile vechiului regim, Djilas este supus rigorilor închisorilor regimului pentru care luptase. Va fi eliberat de către Tito în 1961 și reinternat în perioada 1962-1966.
12. S-a remarcat pertinent faptul că cititorului român trebuie să i se ofere o "cheie" care nu există în carte și care, în esență, înseamnă înțelegerea faptului că nu putem scăpa de stalinism, nu putem ieși din umbra lui Stalin făcîndu-i o critică leninistă, cum face Medvedev; că trebuie scăpat de sistem. Ceea ce vede Georges Haupt în *Prefața* la varianta franceză a cărții lui Medvedev din 1971, reia și dezvoltă, ajutat și de cursul evenimentelor, Bogdan Ghiu în 1991 ("22", nr. 35, 8-15 septembrie 1991 — "Despre Stalin prin ochii lui Lenin").
13. *Despre Stalin*..., p.6.
14. *Idem*, p. 142. Istoricul poate gîndi la distanța străbătută de oamenii regimului de la publicarea în 1917 a documentelor de politică externă ale Rusiei țariste...
15. *Le stalinisme*..., p.20.
16. *Idem*, p.46.
17. Ecourile acestei convingeri sînt perceptibile în una din ultimele lucrări temeinice asupra lui Stalin. Vezi Walter Laqueur, *Stalin. The Glasnost Revelations*, Charles Scribner's Sons, New York, 1990.
18. *Europe: Grandeur and Decline*, Penguin Books, 1983, p.337-345.
19. *Le Stalinisme*..., p.28.
20. Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir. Histoire de l'U.R.S.S. de 1917 à nos jours*, Nouvelle Édition Augmentée, Calmann-Lévy, 1982, p.34, *passim*.
21. *Le Stalinisme*..., p.408-409. *La Révolution d'Octobre*..., p.52.
22. Admirabil sesizată și prin utilizarea comparației de A. J. P. Taylor, *op.cit.*, *passim*.
23. Vezi Walter Laqueur, *Stalin. The Glasnost Revelations*, Charles Scribner's Sons, New York, 1990, passim.
24. *Idem*, p.189-197.
25. Mihail Manoilescu, *Secolul corporatismului*, București, 1934.
26. Arthur Conte, *Les Dictateurs du XXe siècle*, Paris, Éditions Robert Laffont, 1984.
27. Léon Poliakov, *Les Totalitarismes du XXe siècle. Un phénomène historique dépassé?*, Paris, Fayard, 1987.
28. Vezi și *The Nazi Revolution. Germany's Guilt or Germany's Fate?*, John L. Snell (ed.), D. C. Heath Company, Boston, 1959, p.19-26 (A. I. P. Taylor).
29. Cf. Thomas Childers, *The middle classes and National Socialism*, în *The German Bourgeoisie*, David Blackbourn and Richard E. Evans (eds.), Routledge, London and New York, 1991, p.321.
30. Cf. Walter Laqueur, *op.cit.*, p.228 și urm.
31. Milovan Djilas, *The Desintegration of Leninist Totalitarianism*, în *1984 Revisited. Totalitarianism in our Century*, Irving Howe (ed.), Perennial Library, New York, 1983, p.136-148, *passim*.
32. O analiză comparată a acestor trăsături cu cele stabilite de analiștii fenomenului totalitar, în genere, la nivelul anilor '70 (Howard D. Mehlinger, *The Study of Totalitarianism*, Washington D. C., 1965. *Totalitarianism. Temporary Madness or Permanent Danger?*, Paul T. Mason (ed.), D. C. Heath and Company, Lexington, Massachusetts, 1967) prezintă interes, dar iese din preocupările noastre actuale.
33. Se impune precizarea că cercetările ultimului deceniu tind să sublinieze existența unei controverse în privința rolului birocrației și Walter Laqueur (*op.cit.*, p.224), spre exemplu, compară birocrații care "stăpînesc economia" cu marinarii care au în proprietate corabia. "Ei au permisiunea să navigheze cu vasul atît timp cît execută ordinele primite de sus".
34. Françoise Thom, *Le moment Gorbachev*, Paris, Machette, 1989, p.273.
35. Milovan Djilas reafirmă idei formulate în cărți care îl făcuseră celebru în anii '60-'70. Vezi *The New Class*. Frederick A. Praeger, Publishers, New York, 1957 (capitolul *Noua clasă* mai ales), *The Unperfect Society. Beyond the New Class*, Harcourt, Brace and World, Inc., New York, 1969, *passim*. Sub ultimul titlu face o analiză a ideologiei comuniste.
36. Walter Laqueur, *op.cit.*, p.203 și urm.
37. Milovan Djilas, *The Desintegration of Leninist Totalitarianism*..., p.148.
38. Vezi Geoffrey Barraclough, *The Origins of Modern Germany*, Basil Blackwell, Oxford, 1962. Seminariile de la Universitatea Angliei de est (Norwich) din 1982, 1983, 1986, pe teme de istorie a Germaniei le vedem și ca o continuare a focalizării cercetării pe *problema germană*. Din această reunire a cercetătorilor englezi, americani și germani (lipsa francezilor merită remarcată) au rezultat volume, de autor și colective, remarcabile. Vezi David Blackbourn and Richard E. Evans (eds.), *The German Bourgeoisie*, deja citată.
39. Este remarcabilă simetria din perspectiva preocupărilor politologice. Vezi și Anton Carpinschi, *Contemporary Political Doctrines. A Typological Synthesis*, "Al. I. Cuza" University Press, Iași, 1991, p.96-107.

39.a. R. Aron scrie că regimurile totalitare nazist şi sovietic "nu devin totalitare printr-un fel de antrenament progresiv, ci pornind de la o intenţie originală, voinţa de a transforma fundamental ordinea existentă în funcţie de o ideologie..." (*Op.cit.*, p.285 şi urm.). Afirmaţia noastră nu vizează contrazicerea argumentării lui R. Aron, ci accentuarea ideii de consolidare a puterii, existentă în orice regim politic.
40. Raymond Aron, *Démocratie et totalitarisme*, Paris, Gallimard, 1965.
41. Ideea atrage atenţia lumii cercetătorilor. O găsim reluată şi accentuată la Henri Michel, *Les fascismes*, PUF, Paris, 1977.
42. Am reformulat aceste trăsături fundamentale, luînd drept bază maniera de identificare a lui Raymond Aron. La alţi autori (Zbigniew Brzezinski, Howard D. Mahlinger, Walter Lequeur etc.) numărul acestor trăsături variază în funcţie de evaluarea diferenţiată a importanţei unui sau altuia din aspecte. Zbigniew Brzezinski, spre exemplu, pune accent mai mare pe noile condiţii tehnice pentru a evidenţia distincţia dintre totalitarism — tirania epocii industrializate moderne — şi despotismul oriental sau alte forme mai vechi de tiranie. Este remarcabilă această distribuire de accente, dacă ne referim, spre exemplu, la caracteristicile conducerii totalitare. Ea apare astfel: o instituţionalizare a neliniştii (teamei, fricii) (Franz Neumann); o propagandă totalitară (George Orwell); o ideologie totalitară (Hannah Arendt); o teroare totalitară (Carl Friedrich şi Zbigniew Brzezinski); o căutată lipsă de formă şi decizie a sistemului (Hannah Arendt). Vezi Paul T. Mason (ed.), *Totalitarianism. Temporary Madness of Permanent Danger?*, D. C. Heath and Company, Lexington, Massachusetts, 1967, *passim*.
43. Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, New York, 1951.
44. *Op.cit.*, p.294.
45. *Op.cit.*, p.228 şi urm.
46. Howard D. Mahlinger, *The Study of Totalitarianism*, Washington D. C., p.8 şi urm.
47. Walter Laqueur, *op.cit.*, p.123 şi urm.
48. Vezi Thomas Childers, *op.cit.*, *passim*.
49. Milovan Djilas, *op.cit.*, p.137.
50. Anton Carpinschi, *op.cit.*, p.97 şi urm.
51. *Op.cit.*, p.285 şi urm.
52. Cf. Robert Paris, *Les fascismes. Les révolutions ambigues: la violance et la guerre*, în Marc Ferro (ed.), *Comprendre les idées du XXe siècle*, Paris, Marabout Université, 1971, p.68 şi urm.
53. În privinţa raportării naţional socialismului la tradiţie, vezi şi Herbert J. Muller, *Freedom in the Modern World. 19th and 20th Centuries*, Harper Colophon Books, New York, Evanston and London, 1966, p.361-412.
54. Merită semnalată o tendinţă în sintezele mai noi: aceea de a compara totalitarismul naţional socialist cu cel leninist, a personalităţii lui Lenin cu aceea a lui Hitler şi a prezenţei şi explicaţiei antisemitismului în ambele sisteme (Paul Johnson, *Une histoire du monde moderne de 1917 aux années 1980*, tome I, *La fin de la vieille Europe. 1917-1945*, Paris, Robert Laffont / L. Express, 1985, p.142 şi urm.
55. I. Ciupercă, *Locarno Oriental. Semnificaţia unui eşec (1925-1937)*, I, în AIIA, XXIV/2, 1987, *passim*.

IOAN CAPROȘU, PAVEL COCÎRLĂ

ILUMINATUL PUBLIC ÎN IAȘI LA 1811

La Arhivele Statului din Chișinău, în cunoscuta Arhivă a Senatorilor[1] se păstrează un "Dosar cu corespondența referitoare la raportul șefului poliției, Dicescul, pentru construirea în Iași a felinarelor, pe anul 1810"[2]. El conține 39 de file, cuprinzînd un număr de adrese schimbate între oficialitățile Moldovei și reprezentantul civil al administrației ruse, V. I. Crasnomilașevici, între 22 noiembrie 1810 și 15 august 1811. Documentele din dosar nu se succed într-o ordine normală; unele sînt doar concepte, altele lipsesc (la fila 32 se află numai ultima parte a frazei de încheiere a unei adrese a Divanului moldovean). Probabil din această cauză T. G. Bulat a extras în anul 1934 din acest dosar doar cele trei piese românești pe care le-a publicat în "Arhivele Basarabiei" sub titlul *Măsuri gospodărești comunale la Iași în anul 1811*[3], fără a furniza cititorului amănunte asupra dosarului și fără măcar a pomeni de existența atît de importantei *catagrafii* (în limbajul epocii) a ulițelor orașului Iași[4], pe care o publicăm acum în traducere românească, precedată de toate demersurile oficiale cunoscute care au dus la întocmirea ei.

Introducerea iluminatului public la Iași nu datează din vremea ocupației rusești din 1806-1812 a Principatelor Dunărene, cum presupune T.G.Bulat[5]; originile acestui serviciu public ieșean sînt mai vechi, iar preocupările sistematice pentru îmbunătățirea lui încep în anii 1802-1804 și aparțin lui Alexandru Moruzi vodă[6]. Ocupația rusească a perturbat un proces în curs de desfășurare care a trebuit apoi numaidecît reluat și chiar impulsionat de către aceasta pentru a feri populația de abuzurile și furturile trupelor de ocupație[7]. Cum Imperiul impusese Principatelor împovărătoarea sarcină a aprovizionării armatei de ocupație, senatorul țarist de la Iași era obligat să ia toate măsurile reclamate de funcția de guvernator civil al Principatelor. De aici au rezultat și numeroasele statistici întocmite în Principate într-un interval atît de scurt din ordinul autorităților rusești[8], din care, pentru istoria orașului Iași, prezintă o importanță particulară cea din 1808[9], analizată de Corneliu Istrati[10] și cea, deosebită întrucîtva ca structură și unică în felul ei, din 1811, pe care o publicăm în paginile de față urmînd ca, altă dată, cînd spațiul tipografic va permite, să revenim pe larg asupra ei.

NOTE

1. Primele cercetări asupra acesteia au fost întreprinse de I. N. Halipa, *Opisanie Arhiva gg Senatorov (rossiskih) predseadatelstvovasih v divanah kneajestvi Moldavii i Valahii s 1808 po 1813 gg*, în "Trudî Bessarabskoi gubernskoi ucenoi arhivnoi Komissii", tom. I, Chișinău, 1900, și Radu Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chișinău și ocupația rusească de la 1806 la 1812*, în "Memoriile Secț. Istorice" ale Academiei Române, seria a II-a, tom.XXXI (1908) și XXXII (1909).
2. Arh.St.Chișinău, Fond I/1, nr.2185. Titlul dosarului este scris în limba rusă.
3. An.VI (1934), nr.4, p.323-327.
4. Același și astăzi, dosarul avea atunci cota 2288/1810 (cf. și *Ibidem*, p.324, nota 1).
5. *Ibidem*, p.323.
6. Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani*, tomul II, Iași, 1857, p.65 și 68. Vezi și Dumitru D. Rusu, *Îmbunătățirea iluminatului public din orașul Iași în secolul al XIX-lea*, în ASUI, Tom XVII (1972), fasc.2, p.157.
7. Primul raport din acest dosar (21 noiembrie 1810) începe astfel: "În legătură cu înmulțirea la Iași a funcționarilor militari inferiori (ruși, n.ns.), au loc diferite furturi de prin dugheni, de prin case..." (vezi mai jos).
8. Despre acestea, vezi Corneliu Istrati, *Statistici administrative și fiscale privind populația Moldovei între anii 1808 și 1812*, în AIIA, tom.XXIV (1987), partea a II-a, p.375-390.
9. *Condica scrierii sufletelor și a familiilor stării de jos din tîrgul Ieșii*, din 15 iulie 1808, la Arh.St.București, Ms.nr.804 și, în transcriere modernă cu caractere latine, la Arh.St.Iași, Ms.nr.1634.
10. *Loc.cit.* și Anexele 3, 3A și 4.

Fila 1 recto — 1 verso *Traducere din limba rusă*

Excelenței sale D. lucrător Sfetnic de taină, Senator al Divanurilor Țării Moldovei și al Valahiei și cavaler Vasilii Ivanovici Crasnomilasevici de la polițmeisterul Iașului, căpitan-leitenant al flotei și cavaler Dicesculov.

RAPORT

În legătură cu înmulțirea la Iași a funcționarilor militari inferiori, au loc diferite furturi de prin dugheni, de prin case, despre care v-am anunțat pe Excelența Voastră în rapoartele date; dorim numai (pe cît se poate) de a feri trăitorii de la ruinare și să curmăm furturile.

Am socotit necesar să vă raportez Excelenței Voastre și, nelipsindu-vă noblețea sufletească, să ordonați pentru ca pe ulițile mari, unde sînt dugheni, să fie puse dinaintea fiecărei dugheni cîte un felinar cu o proporție pentru a lumina toată noaptea, iar la unele din ele în funcție de oamenii care s-ar fi aflat sub controlul poliției. Prin acest mijloc, fără îndoială, furturile vor înceta cu atît mai mult cu cît vizitele de noapte ale poliției vor avea întotdeauna și scopul de a păzi felinarele, nu mai puțin ca ceilalți și norodul, atît cei care conduc precum și cei care merg pe jos noaptea pot avea de la aceasta foloase și vor fi feriți de primejdii cîteodată de ciocnirea cu echipajele, pentru care vă rog cu umilință să nu lăsați rugămintea fără rezoluție și semnare.

N. 596

Polițmeisterul flotei
Dicesculov <m.p.>

Anul 1810 noiembrie 21

Filele 2r — 3v. *Traducere din limba rusă*

N.3645

DIVANULUI CNEJIEI MOLDOVEI

Polițmeisterul Iașului, capitan-leitenant Dicesculov, mă informează că, în legătură cu furturile destul de dese ale lucrurilor din dugheni și case, e necesar, pentru a le pune capăt, de a avea pe străzile mari unde sînt dugheni, înaintea la fiecare două dugheni, cîte un felinar în care să ardă focul toată noaptea, iar la dughenile de acolo găsesc foarte de cuviință a pune cîte un străjer. / Consider necesar nu numai de a stabili un număr mai mare de felinare față de cele ce se întîlnesc astăzi cîteodată lîngă dugheni, dar și numirea unor astfel de oameni pe toate străzile mari și pe ulicioare. Distanța unui felinar de altul trebuie să fie nu prea mare chiar și acolo unde n-au fost dugheni, pentru că aceste felinare sînt foarte folositoare pentru a preîntîmpina furturile și prădăciunile, atît ale oamenilor care merg pe jos cît și ale celora cu echipaje.

Acești oameni vor avea un mare confort, care le este atît de necesar, pentru că ulițile și ulicioarele în acest oraș sînt atît de înguste/ încît, chiar și atunci cînd e lumină, plimbarea cu caii și trecerea pe jos întotdeauna e îngreuiată. În timp de noapte însă, din aceeași cauză, a uliților și ulicioarelor strîmte, echipajele se pot ciocni usor, ba chiar să-i calce pe pietoni. De aceea, eu mă simt obligat să propun onorabilului Divan ca lîngă dugheni să fie/ paznici de noapte și să luați aminte că ar fi potrivit ca hotărîrea în această problemă să-mi fie prezentată spre dezlegare.

Iași, noiembrie 30, 1810

Filele 4r. — 5r. *Traducere din limba rusă*

N. 1758

DIVANULUI CNEJIEI MOLDOVEI

Încă la 30 noiembrie anul trecut, eu am înaintat Divanului propunerea cu N.3645 despre instalarea felinarelor atît lîngă dugheni cît şi pe toate uliţile mari şi ulicioare precum şi despre lucrul trebuincios, ca pe lîngă dugheni să fie puşi străjeri pentru preîntîmpinarea oricăror furturi.

Cu toate că prin acea propunere eu ceream de la Divan şi părerea în legătură cu această problemă, pînă la urmă n-am primit nici un răspuns de la Divan. Aceasta mă obligă să atrag atenţia Divanului să manifeste mai multă atenţie şi stima faţă de dispoziţiile autorităţilor ...[1] de la Divan precum şi de ce anume s-a întîmplat această tărăgănare şi să fie binevoitor Divanul să-mi prezinte peste trei zile explicaţia împreună cu răspunsul ...[1] la propunerea mea, in măsură deplină o părere satisfăcătoare. În caz contrar, eu voi fi nevoit să înscriu în contul vinovaţilor toate furturile din dugheni din cauza lipsei acestor paznici şi a numărului mic de/ felinare în oraş, înscriind în contul acelorași și furtul mărfurilor în sumă mare din dugheana negustorului Capşa.

În Iaşi, aprilie 26, anul 1811

Fila 6r. — 6v.

Nr. 663

CĂTRĂ ÎNALT EXCENŢIE SA D. LUCRĂTORIUL SVETNIC DE TAINĂ, SENATORIU ŞI PROEDROS A DIVANURILOR CNEJIILOR MOLDAVII ŞI VALAHII ŞI CAVALER VASILE IVANOVICI KRASNOMILAŞĂVICI

Divanul Cnejiei Moldavii

Cu cinste s-au priimit la Divan şi al doilea predlojenie a Înalt Excelenţii Voastre, din 26 april supt No. 1758, în pricina fanarilor ce cere trebuinţă a să aşeza pe la dughene, cum şi pe uliţi, cele mari şi mici.

Are cinste Divanul prin aceasta a răspunde Înalt Excelenţii Voastre că încă de la 6 a trecutei luni dechemv(rie), adică după ce s-au priimit ce dintîi predlojănie din 30 noemv(rie) supt No.3645, au dat poruncile sale către D(umi)sale vel agă şi către Epitropie Podului ca cel dintîi să facă numaidecît punere la cale a să aşăza pe toate uliţele oraşului, unde vor fi dughene, la doao dughene un fanariu şi la cîteva dughene un păzitoriu, şi cel de al doile să facă o măsurătoare tuturor uliţelor acelor fără de dughene şi să înştiinţeze Divanul care şi cîte sînt acele uliţi şi cîte fanare cum şi cîţi păzitori trebuiesc la fieştecare uliţă, ca după arătare aceea să să facă socotinţă pentru punere la cale a aşăzării fanarilor/ şi pe la acele locuri. Şi, văzîndu-să că nu s-au pus nici întru o lucrare săvîrşire acestii poronci mai înainte de a să priimi aceasta de al doile predlojănie, de iznoavă s-au mai dat poronci către D(umi)sale vel agă de acum şi către Epitropie Podului ca numaidecît fără să mai zăbovească să urmeze săvîrşire întocma după predlojănie Înalt Excelenţii Voastre. Iar D(umi)sale vornic Constandin Cantacuzino, ce au fost agă în vreme ce s-au dat porunca aceasta, i s-au scris ca să dea răspuns pentru ce nu au pus în lucrare aşăzare fanarilor şi a păzitorilor după porunca ce i s-au triimis.[2]

Constandin vel l(ogo)făt <m.p>. Iordachi Roseti vist(iernic) <m.p.>.
1811 ap(rilie) 29, Eşi

EDIŢII: T.G.Bulat, *Măsuri gospodăreşti comunale la Iaşi în 1811*, în "Arhivele Basarabiei", An VI (1934), nr.4, p.324-325.

---

1 Neclar.
2 Cu traducere rusească juxtapusă — coloana din dreapta (exceptînd primele trei rînduri care sînt numai în româneşte).

Filele 7r. — 8r. *Traducere din limba rusă*

DIVANULUI MOLDOVEI. PROPUNERE.

Din dispoziţia către mine a stimatului Divan de la 29 aprilie curent, cu numărul 386, eu văd că acesta, în urma propunerii mele din 30 noiembrie a anului trecut, sub numărul 3645, despre instalarea felinarelor atît la dugheni cît şi pe toate uliţile mari şi pe ulicioare precum şi numirea străjerilor pentru preîntîmpinarea furturilor din ele, <Divanul?> nu numai că n-a avut grijă să urmărească îndeplinirea rapidă şi întocmai, de folos comun, a propunerii mele,/ ba chiar şi părerea care se cerea nu mi-a fost prezentată. O atare neascultare a Divanului faţă de propunerile autorităţilor îmi impune să fac o observaţie acestuia şi să spun că aceste propuneri ale mele sînt făcute nu numai pentru a informa, dar şi pentru a fi îndeplinite în modul cuvenit, neadmiţînd nici o întîrziere, mai ales atunci cînd acestea se referă la liniştea şi securitatea locuitorilor.

În acelaşi timp, cer de la Divan ca acesta, după primirea acestei propuneri, să-mi trimită cît mai repede răspunsul, care ar satisface pe deplin propunerile mele numite mai sus.

Dacă şi de data aceasta Divanul va manifesta încetineală, eu voi fi nevoit să îndeplinesc dispoziţiile Divanului din 26 aprilie cu N.1758.

În Iaşi, mai 2

Dicescul <m.p.>.

Fila 9r. — 9v. *Traducere din limba rusă*

Anul 1811 mai 4

Către Înalt Excelenţa sa D.lucrător sfetnic de taină, senator cavaler Vasilii Ivanovici Crasnomilaşevici, de la aga Iaşului, Iordache Balş

RAPORT

În dispoziţia Excelenţei Voastre se dă indicaţie ca pe uliţi să fie numiţi străjeri şi să fie puse la fiecare două dugheni cîte un felinar şi la ele străjeri despre care i s-a dat dispoziţie polcovnicului Balş ca să măsoare, iar pentru/ că el n-a terminat această măsură, eu am poruncit să fie terminată această măsură la acele dugheni (un felinaraş) şi la ele un număr potrivit, adică la zece dugheni unul; drept care am onoarea a raporta Excelenţei Voastre.

Iordache Balş <m.p.>

Filele 13r. — 13v. şi 32 r.

No. 3841

Cătră Înalt Ext(elenţa) Sa D.lucrător sfetnic de taină, sen(a)t(or) proedros Divanurilor Cneji(iei) Moldaviei i Valahiei şi cavaler Vasîlie Ivanovici Krasnomilaşevici

Divan(ul) Cneji(ei) Moldavii

După multe porunci a Înalt Ex(elenţi)e Voastre ce s-au dat pentru paza oraşului despre făcătorii de răle ca să să facă fănare prin toate uliţăle de amândouă părţile şi să să rînduiască păzitori ca să fie cu privighiere şi neadormire ca întru aceeaşi vreme să să păzască şi neprimejduire oraşului dar şi neprimeduire a călătorilor, urmînd Divanul asămine şi întocma poroncii după cuprindere predlojăniilor au dat şi la Hătmănie şi la Agie şi la Epitropie Podurilor

ca să sîlească fieștecare dar cei ce lăcuiesc pe uliți să facă stîlpi cu fănare și să aibă pazitori și să să aprindă noapte ca să să lumineze deopotrivă toate ulițele pentru neîngrijire.

Nemică însă nu s-au făcut poate și din neputință și strîmtoare orășănilor avînd asupra lor și scumpiri și alte greutăți a cvartirelor.

Pentru aceasta/ luînd Divanul alte măsuri au cerut de la Epitropie Podurilor o măsurătoare a ulițelor și o idee de cîți stîlpi cu fănare urmează a să face și cîți vor cuprinde, care și făcîndu-s(ă) cu lămurire să triimite în tălmăcire atît raportul cît și vidomostia stînjănilor care cuprind 9761 st(î)nj(eni) 6 palme iar fănare la 12 stînj(eni) un fanar, trebuiesc 814 fănare; care fănare pot să să facă cîte 20 lei anual, iar apoi cheltuiala unui fănar pe anu, alți 29 lei 32 parale.

Divanul socotind găsește urmare lucrătoare aceasta, adecă 600 stîlpi cu fănare să să facă de către Epitropie Podurilor cu această cheltuială de 20 lei unul care fac 12 mii lei. Și banii aceștia să-i dea ocîrmuirei, banii care sînt strînsi în vremea Domniilor de mai înainte pentru Orfanotrodion, dar care și sînt 10 mii lei împrumutați la Epitropie Podurilor, iar două mii lei să află gata la Epitropia Orfanotrofiei/ ca să nu să mai însărcineze asupra orasanilor, nici să sa prelungească urmare lucrării; apoi făcîndu-să stîlpii aceștia cu fănare cheltuiala luminărilor și a păzitorilor și a întocmirei lor pe tot anul da-o cei ce lăcuiesc prin dughene si case. Iar unde nu vor fi dughene nici case să va da de cătră ocîrmuire prin Epitropie Podurilor.

Aceasta socotință fiind unită cu hotărîre Înalt Ex(telenției) Voastre poate avea Divanul răspuns spre lucrare căci altă inlesnire nu să găsăste.[3]

Constandin v(e)l log(ofă)t <m.p.>, Bals log(ofă)t <m.p.>,
Sandu Sturdza hatm(an) <m.p.>, Iordachi Roset vist(iernic) <m.p.>.

1811...[4]

EDIȚII: T.G.Bulat, *Măsuri gospodărești comunale la Iași în 1811*, în "Arhivele Basarabiei", An.VI (1934), nr.4, p.326-327.

Fila 6r. — 6v.

Cătră Înalt Excelenție Sa D.lucrătoriul svetnic de taină, senatoriu și proedros a Divanurilor Cnejilor Moldavii și Valahii și cavaler Vasile Ivanovici Krasnomilașăvici

Divanul Cnejiei Moldavii

Cu cinste s-au priimit la Divan și al doilea predlojănie a Înalte Excelenții Voastre, din 26 april supt No.1758, în pricina fanarilor ce cere trebuință a să așăza pe la dughene, cum și pe uliți, cele mari și mici.

Are cinste Divanul prin aceasta a răspunde Înalt Exelenții Voastre că încă de la 6 a trecutei luni dechemv(rie), adică după ce s-au priimit ce dintîi predlojănie din 30 noemv(rie) supt No.3645, au dat poroncile sale cătră D(umi)sale vel aga și cătră Epitropie Podului ca cel dintîi să facă numaidecît punere la cale a să așăza pe toate ulițele orașului, unde vor fi dughene, la doao dughene un fanariu și la cîteva dughene un păzitoriu și cel de al doile să facă o măsurătoare tuturor ulițelor acelor fără de dughene și să înștiințeze Divanul care și cîte sînt acele uliți și cîte fanare, cum și cîți păzitori trebuiesc la fieștecare uliță, ca după arătare aceea să să facă socotință pentru punere la cale a așăzării fanarilor și pe la/ acele locuri. Și, văzîndu-să că nu s-au pus nici întru o lucrare săvîrșire acestii poronci mai înainte de a să priimi aceasta de al doile predlojănie, de iznoavă s-au mai dat poroncă cătră D(umi)sale vel agă de acum și cătră Epitropie Podului ca numaidecît fără să mai zăbovască să urmeze săvîrșire întocma după

3 Cu traducere rusească juxtapusă (coloana din dreapta).

4 Neclar. Pe verso-ul filei 32 se află sfîrșitul unui document în limba rusă ce nu se mai păstrează în dosar: "... cu acordul Excelenței Dumneavoastră și aducerea acesteia la îndeplinire, Divanul așteaptă dispoziția hotărîtoare de mai sus. Din moldovenește în rusește a tradus C. Padurici".

predlojănie Înalt Exelenții Voastre. Iar D(umi)sale vornic Constandin Cantacuzino, ce au fost agă în vreme ce s-au dat poronca aceasta, i s-au scris ca să dea răspuns pentru ce nu au pus în lucrare aşăzare fanarilor şi a păzitorilor după poronca ce i s-au trimis.

Constandin vel l(ogo)făt <m.p.>.
1811 ap(ril) 29, Eşii[3]

Filele 10r. — 10v., 12r. — 12v.

No.1930

Către Înalt Exţelenţie Sa D.lucrătoriul sfetnic de taină, senatorul proedros Divanurilor Moldovii şi Valahiei şi Cavaleriu Vasilie Ivanovici Krasnomilaşevici

Divan(ul) Cnejii Moldovii

Prin predlojănie Înalt Exţelenţiei Voastre din 2 maiu supt No.1871 s-au văzut tulburare Înalt Exţelenţiei Voastre asupra neîmplinirei fănarilor, care socotinţa Înalt Extelenţiei Voastre au fost a să pune la doao dughene unul şi câte un păzitoriu pe toate uliţăle mari şi mici pînă şi acolo unde nu vor fi dughene, după cum pentru aceasta pre largu să arată prin predlojănie dată la 30 noemvrie a anului trecut cerîndu-s(ă) pentru aceasta răspunsu cu mustrare de la Divan supt care cuvânt nu s-au aflat înplinire poroncii ocârmuirei şi pentru ce nu s-au făcut nici răspunsu asupra datornicei lucrări.

Pentru care are cinste Divanul a face răspunsu Înalt Exţelenţiei Voastre cu comitetul Divan cu aceeaşi cunoscută silinţă şi supunere cu care purure se poartă/ întru toate slujbele şi întru cele mai greli şi ostenitoare trebuinţe ostenesti au înplinit datorie supunerei sale şi întru această pricină care cu toată cuviinţa şi după tot cuvântul dreptătie s-au socotit de către înţălepciune Înalt Exţelenţiei Voastre spre obşteasca linistire şi folosinţă acelor ce lăcuiesc în politie a fi feriţi de prădăciune şi acelor ce umblă noapte spre a ave lumina ce fără primejduire a călătoriei şi întru acest chip din ceasul ce au prijmit ce dintîiu predlojănie din 30 noiemvrie supt No.3645 au dat întocmai povăţuirile şi poroncile sale Divanul către Agie de atunce, care să ocârmuia de D(umnea)lui vornic Costachi Cantacuzino, dar pînă a să face de către D(umnea)lui socotinţă de alcătuire acestor fănare nefăcîndu grăbire ce după datorie au venit vreme schimbării D(umi)sale/ întru care s-au văzut nelucrare şi iarăş îndată după rânduire D(umi)sale agăi Iordache Balş s-au înnoit poroncile cu trămitere însuş tălmăcirei a predlojăniei Înalt Ex(ţelenţiei) Voastre şi către Agie şi către ace Hătmănie de acum ca întocma să să urmează ace bună şi priincioasă pentru obşte socotinţă a punerea fănarelor, să urmează de către aceste locuri şi pe zi ce merge să adaoge facire şi punire fănarelor; şi pricina întărzierii iaste sărăcie celor mai mulţi din lăcuitorii dughenilor uliţelor neavându chip a găti fănare şi-a tocmi păzitori decât cu oareşcare păsuire, fiind cei mai mulţi neputincioşi din cheltuielile pitrecirei lor unite şi cu cvartirurile cele necontenite însă şi sâlinţa va fi şi lucrare să va arăta pe la toate acele locuri unde sânt dughene pe uliţele oraselor iar pe la acele locuri unde nu vor fi dughene să socoteste/ dacă să va uni şi socotinţa Înalt Extelenţiei Voastre ca să să rînduiască Epitropie Podurilor să gătească fănare în stîlpi şi unde vor fi casă boiereşti sau a altora vor plăti stăpînii acelor casă cheltuiala fănarilor, îngrijindu-să şi pentru lumânări, iar unde nu vor fi nici case, nici dughene ace cheltuială a fănarilor să va da din banii pămînteşti, îngrijindu-să Epitropie Podurilor de a fi şi lumânări printr-însăle, căci nu iaste cu putinţă a să îndatori cu scoatire de bir pentru acea cheltuială pe orăşani, însă pre puţine locuri pot să fie aceli lipsîte de case şi dughene asupra uliţălor. Şi cînd aceasta să va găsi cu cuviinţă de către Înalt Ex(ţelenţia) Voastră va ave Divan(ul) răspunsu ca să puie în lucrare[3].

Constandin v(e)l log(ofă)t <m.p.>, Balş log(ofă)t <m.p.>, Iordachi Roset vist(iernic) <m.p.>.
1811 maiu 15, Eşii.

EDIŢII: T.G.Bulat, *Măsuri gospodăreşti comunale la Iaşi în 1811*, în "Arhivele Basarabiei", An VI (1934), nr.4, p.325-326.

3 Cu traducere rusească juxtapusă (coloana din dreapta).

Fila 11r. — 11v. *Traducere din limba rusă*

N 2990

Divanului Cnejiei Moldovei

Pentru înţelegerea hotărîrii din 15 iunie a anului curent cu N. 450, pe care am primit-o de la onorabilul Divan, am asteptat de la Divan pînă acuma ca să mi se trimită hotărîrea făgăduită mai înainte, din 29 aprilie, cu N.386, conform căreia, încă în decembrie 1810 i se prescrie Epitropiei Podurilor să informeze de cîte felinare e nevoe în locurile unde nu sînt dugheni. Eu însă n-am primit aceste date şi nici n-am observat mare stăruinţă pentru instalarea felinarelor, măcar la început, la dugheni./

Întrucît Divanul a primit în legătură cu aceasta o dispoziţie prealabilă, eu mă simt obligat să propun din nou:

în primul rînd de a indica în mod strict cine trebuie şi în modul cel mai rapid să instaleze felinare în faţa dughenilor pentru că referitor la aceasta demult sînt date dispoziţiile Divanului;

în al doilea rînd, în baza propunerilor proprii ale Divanului, Epitropia Podurilor să instaleze stîlpi cu felinare în toate locurile unde nu sînt dugheni, pentru ca stăpînii caselor, în faţa cărora le vor instala, atît boieri cît şi reprezentanţii altor stări, plătind pentru stîlpi şi felinare ... [5] urmărind ca în ele să ardă lumînările în permanenţă în afară de nopţile cele mai luminoase. Acolo însă unde nu sînt nici dugheni şi nici case, Epitropia Podurilor ar trebui să instaleze şi să întreţină felinare pe contul veniturilor obşteşti;

în al treilea rînd, îndeplinind toate acestea fără nici o tărăgănare de timp ... [5] cîte sînt instalate în realitate, iar dacă va fi dispoziţia de a instala felinare atît în locurile unde sînt dugheni cît şi acolo unde nu sînt, dar sînt case şi terenuri libere, să binevoiască Divanul să-mi prezinte lista cu indicaţiile respective despre acestea pentru ca să pot expedia această listă la conducerea poliţiei locale pentru a asigura din partea lor îndeplinirea.

Iaşi, noiembrie 27 zile, anul 1811.

Mai ales Epitropia a considerat necesar ca pe Uliţa Mare a Tîrgului de Jos şi pe alte uliţi pe care umblă lumea neîntrerupt, dacă va accepta şi onorabilul Divan, să dea poruncă Hătmăniei şi Agiei ca pe aceste uliţi să fie instalate felinare de aceeaşi formă cu stîlpii.

Iulie 10, 1811.
Manolachi Balş <m.p.>

Fila 14r. — 14v. *Traducere din limba rusă*

În onorabilul Divan al Cnejiei Moldovei

Pe data de 6 a lunii curente am primit cu plecăciune porunca onorabilului Divan împreună cu copiile propunerilor Excelenţei Sale domnului sfetnic de taină şi senator şi cavaler Vasilii Ivanovici Crasnomilaşevici din 27 iunie trecut, cu N.2990, în care e prevăzută în amănunt ordinea instalării felinarelor, pentru ca acestea să fie instalate pe stîlpi şi pe acele străzi unde nu sînt dugheni. Despre aceasta au fost date dispoziţii speciale de la Divan, care pun pe seama acestei epitropii atît pregătirea cît şi instalarea felinarelor precum şi întreţinerea lor.

În conformitate cu aceasta am onoarea de a raporta onorabilului Divan că, încă de la primirea primei dispoziţii, Epitropia n-a întîrziat să treacă la îndeplinirea poruncii Excelenţei Sale, poruncind îndată măsurarea străzilor, atît a acelora pe care se află dugheni, cît şi, în general, a tuturor şi unde nu se află dugheni, şi această măsurare e arătată în registru, în care este indicat numărul stînjenilor pe partea dreaptă şi stîngă. În total sînt 9761 stînjeni şi 6 palme. Punînd la fiecare 12 stînjeni cîte un felinar, în total alcătuiesc 814 felinare şi la fiecare felinar cîte un stîlp.

---

5 Nedescifrabil.

Cheltuielile pentru un felinar cu stîlp, cu lucrul şi alte operaţii prevăzute atît de Excelenţa Sa, cît şi de onorabilul Divan, pentru care propun să se facă un model, vor constitui nu mai puţin de 20 de lei.

Întreţinerea felinarelor, cu excepţia nopţilor cu lună, cînd în ele nu se vor aprinde lumînările, va costa, pe an, numai pentru o lumînare 18 lei şi 12 parale precum şi fanargiului leafă pe an/ pentru fiecare felinar cîte 24 de lei. Pentru reparaţia lor se propun încă 60 de parale, astfel că, fiecare felinar va costa în fiecare an cîte 43 de lei şi 32 parale. Întrucît instalarea şi întreţinerea acestor felinare va fi pusă pe seama acestei Epitropii, în virtutea poruncii de mai sus, această epitropie va depune toată stăruinţă pentru a le instala ...[6] Şi pentru povăţuire aşteptă Epitropia de la Divan poruncă în scris.[7]

Fila 15 recto ***Traducere din limba rusă***

REGISTRUL MĂSURĂRII ULIŢELOR ORAŞULUI IAŞI DUPĂ CUM URMEAZĂ MAI JOS

Stînjeni / Palme

Uliţa Mare, din poarta Palatului Domnesc pînă la colţul ogrăzii[8] logofătului Paşcanu

Stînjeni	Palme	Numărul clădirilor		
1	2	3		
26	4	—	locul logofătului Paşcanu	
21	—	11	dughenile vornicului Dimitra[illegible]ie Sturza	
2	—	—	uliţa care duce spre vornicul Dimitrache Sturza	
22	—	8	dughenile dumisale Alecu Ghica	
3	4	—	uliţa care vine pînă lîngă vistiernicul Grigoraş Sturza	
15	—	6	dughenile	vornicului Gavril Conache
27	—	—	ograda	
31	—	—	ograda	logofătesei Paladi
2	5	—	dugheana	
5	2	2	dughenile	şcolii unde acum îşi are sediul Divanul
17	2	—	ograda	
26	—	8	dughenile	ale Mitropoliei
3	—	—	poarta	
24	6	8	dughenile	
2	3	—	uliţa spre Baston	
28	6	12	dughenile lui Iordachie Ghica	
8	2	2	dughenile	bisericii catolice nemţeşti
2	2	—	poarta	
8	6	4	dughenile	

6 Neclar.

7 Urmează o menţiune în ruseşte, cu următorul conţinut (în traducere): "Pe original este iscălit polcovnicul Manolachi Balş".

8 Cuvîntul rusesc "ograda" are mai multe sensuri: *gard*, *zăplaz*, *împrejmuire*, *îngrăditură*. Am păstrat cuvîntul din original, care indică în româneşte *loc îngrădit*, *curte*.

18	4	7	dughenile	
2	—	—	fîntîna/cișmeaua	bisericii Trei Sfetitelor
3	—	—	poarta	
28-	3	9	dughenile	
2	2	—	poarta Hanului turcesc	
11	—	4	a Trei Sfetitelor	
20	—	10	a lui Grigore Ghica	
4	—	—	ulița spre Turnul domnesc	
8	7	2	dughenile lui Petrovici	
375	2			

Fila 13 verso *Partea stîngă*

7	4	—	ograda	ale lui Nicolae delibaș
4	3	2	dughenile	
2	2	1	dugheana protopopului Vasilache	
4	2	2	dugheana Bisericii Spiridon	
4	—	—	Ulița Tîrgului de Jos	
9	5	4	dughenile Bisericii Spiridon	
8	—	3	dughenile lui Costache Botizatu	
12	2	5	dughenile căpitanului Costea	
16	6	4	dughenile Bisericii Galata	
9	6	3	dughenile Sfîntului Ioan	
3	—	—	Podu Vechi	
18	4	6	dughenile lui Locman spițerul	
6	—	2	dughenile	dumisale Nicolae Balș
20	7	—	ograda	
11	5	4	dughenile	Anei Curaze
16	6	—	ograda	
25	3	—	ograda vistiernicului Roznovanu	
41	5	—	ograda logofătului Ghica	
4	2	—	Ulița Razului	
32	4	—	ograda dumisale Tedorașcu Balș	
23	2	—	ograda caselor Bisericii Spiridon	
3	—	—	ulicioara spre biserica Sfîntului Dumitru	
9	—	3	dughenile	lui Alecu Ghica
6	7	—	ograda	
37	—	14	dughenile	
7	—	—	ograda	vornicului Dimachie
1	—	—	cișmeaua	
29	10	—	dughenile logofătului Pașcanu	
375	2	—		

335 2

Ulița Tîrgului de Jos, de la ograda Palatului Domnesc și de la poarta Bisericii Sfîntului Nicolae și pînă la sfîrșitul malului rîului Cacaina, adică partea dreaptă

11	5	5	dughenile Dobrovățului
10	6	6	dughenile Sfîntului Nicolae
2	2	—	poarta } Mănăstirii Dobrovăț
12	5	—	ograda } Mănăstirii Dobrovăț
2	3	1	dughenile lui Gheorghe Brașovanu
39	5	—	

Fila 16 r.

În total, pe Ulița Tîrgului de Jos, adică pe partea stîngă

39	5	—	*Transport*
2	1	1	dugheana negustorului Nicolae Ceauș
1	5	—	poarta lui Gheorghe Brașovanu și a lui Nicolae Topci
9	3	3	dughenile lui Topci
7	3	2	dughenile } sărdarului Manolachie gramatic
16	4	—	ograda } sărdarului Manolachie gramatic
17	4	—	ograda lui Rîșcanu
27	7	14	dughenile } Bisericii Barnovschi
2	3	—	poarta } Bisericii Barnovschi
58	6	22	dughenile } Bisericii Barnovschi
4	2	—	Ulița Închisă
4	5	2	dughenile Mănăstirii Galata
3	3	2	dughenile Mănăstirii Bîrnova
1	4	1	dughenile evreului Ursul
3	1	2	dughenile evreului Izrail
3	2	2	dughenile evreului Iosif postăvarul
5	4	3	dughenile evreului Mihel
1	5	1	dughenile lui Constantin Cozac
3	4	2	dughenile lui Săndulache Sturza
8	2	4	dughenile Bisericii Sfînta Vineri
2	6	—	Ulița Sfintei Vineri
3	3	2	dughenile Bisericii Golia
13	3	5	dughenile lui Pascal
3	4	—	crîșmele Balașicăi
3	2	2	dughenile Mănăstirii Probota
14	4	8	dughenile Bisericii Cetățuia
2	3	—	Ulicioara Sfînta Vineri
11	4	6	dughenile Bisericii Cetățuia
2	2	1	dugheana lui Gheorghe herarul
3	7	2	dughenile căminarului Costin Chirca
3	3	2	dughenile lui Săndulache, fiul dascălului Teodosie
1	5	1	dughenile Bisericii Spiridon

2	4	1	dugheana banului Teodor Carp
2	1	1	dugheana evreului Nahman
6	4	3	dugheana lui Costea plăcintar
3	4	—	Ulița Căldărarilor
28	7	—	ograda din piatră a Bisericii Sfîntului Nicolae
2	2	—	poarta aceleiași biserici
335	2		

Fila 16 v.

În total, Ulița Tîrgului de Jos, din partea dreaptă

2	—	—	poarta Palatului Domnesc
12	3	—	ograda } Bisericii Sfînta Vineri
22	2	11	dughenile } Bisericii Sfînta Vineri
8	3	3	dughenile Bisericii Cetățuia
4	—	2	dughenile căpitanului Grigore
7	1	3	dughenile lui Hristi Gevit
3	3	1	dughenile lui Teodor
4	6	2	dughenile Bisericii Sfîntul Dumitru
4	2	2	dughenile lui Teodor Găluşcă
2	4	—	Ulița care duce spre căpitanul de dărăbani, spre Bahlui
5	1	1	dugheana } Bisericii Frumoasa
9	—	3	dugheana } Bisericii Frumoasa
2	7	1	dugheana dărăbanului
14	4	7	dughenile Bisericii Bîrnova
2	1	—	Drumul spre Vamă
10	—	5	dughenile Bisericii Barnovschi
4	—	3	dughenile evreului Leiba
4	3	3	dughenile Bisericii Sfîntul Ilie
3	1	1	dugheana evreului Șelmaru
10	—	6	dughenile Bisericii Barnovschi
10	—	6	dughenile Bisericii Sfîntul Ilie
2	2	—	Drumul în Jos
4	2	2	dughenile Mănăstirii Bîrnova
8	2	2	dughenile evreului Ursul
6	—	2	dughenile evreului Șmil
5	4	3	dughenile evreului David
7	—	3	dughenile Bisericii Barnovschi
5	1	2	dughenile vornicului Vasilie Rositu
26	6	10	dughenile Bisericii Barnovschi
2	4	—	Ulița de la Biserica Barnovschi în jos
12	—	5	dughenile lui Hristi Gevit
15	—	—	ograda } spițerului Gheorghe
2	3	1	dugheana } spițerului Gheorghe

42	6	—	ograda Beilicului
3	7	—	drumul în jos spre căminarul Bucșenescul
6	6	2	dughenile Bisericii Sfîntului Ioan
25	7	—	ograda Leonesei
13	2	5	dughenile aceleiași Leonese
335	2		

Fila 17 r.
85 3

Ulița Tîrgul de Jos, de la Ulița Mare și pînă la poarta Bisericii Sfînta Vineri

Partea dreaptă

3	—	2	dughenile Sfîntului Spiridon
5	5	2	dughenile Botizatului
2	7	—	Ulicioara Închisorii
2	3	1	dugheana lui Nicolae știclar (?)
11	4	5	dughenile Bisericii Sfîntul Nicolae
2	—	—	porțile bisericești
40	4	13	dughenile aceleiași Biserici a Sfîntului Nicolae
3	—	—	Ulița Căldărarilor
9	1	3	dughenile Dimitriței
5	6	2	dughenile Bisericii Sfînta Vineri
85	3		

Partea stîngă

3	4	—	Ulița spre Podu Vechi
33	—	16	dughenile Dumitriței
1	3	—	porțile { aceleiași Dumitrițe
4	5	3	dughenile { aceleiași Dumitrițe
11	3	6	dughenile lui Iordache
4	5	6	dughenile lui Ionică Borș
3	6	2	dughenile serdarului Pulcer
1	6	1	dughenile { lui Gheorghe plăcintar
5	5	2	dughenile { lui Gheorghe plăcintar
2	1	1	dugheana lui Codreanu
5	7	4	dughenile lui Constantin Botizatu
4	5	2	dughenile Bisericii Sfîntul Spiridon
85	3		

254 3

Podul Sfintei Vineri, de la porțile aceleiași biserici și pînă la malul pîrîului Cacaina

17	4	—	ograda lui Duluba Țoi
10	—	—	ograda lui Enache Pelin
14	—	—	ograda lui Constantin Bantiș
11	1	—	ograda lui Constantin Dron
10	2	—	ograda lui Constantin Hristea

5	2	—	ograda	lui Matei Pușcașu
6	4	2	dughenile	
74	5	—		
În total				*Podul Sfintei Vineri*

Fila 17 v.

74	5		ultima sumă	
20	4	—	ograda	lui Logvin armean
2	4	1	dughenile	
10	—	—	ograda păharnicului Alexa Screndulie	
5	6	2	dughenile lui Apostol blănar	
6	—	3	dughenile văduvei Zoița	
7	3	3	dughenile lui Anastasie Panu	
4	—	—	ograda	Bisericii Barnovschi
5	—	1	dughenile	
2	5	—	Ulița Cizmăriei	
8	1	—	ograda lui Petru Ciufutu	
10	2	—	locul doctorului Eustafie	
2	2	—	porțile hanului Bisericii Sfîntul Sava	
14	7	6	dughenile Sfîntului Sava	
3	4	2	dughenile	lui Anton blănarul
1	4	—	porțile	
1	—	—	fortca (?) Museliona	
5	4	3	dughenile lui Hagi Ivanci	
2	—	1	dughenile lui Anton blănar	
8	4	2	dughenile Bisericii Sfînta Vineri care alcătuiesc ograda bisericii	
29	2	—	ograda bisericii aceleiași Sfinte Vineri	
2	—	—	cișmea	ale Sfintei Vineri
2	4	—	loc fără dughene	
10	3	3	dugheni	
4	—	—	ograda lui Dimitrie Copantu	
10	1	5	dughenile Bisericii Sfînta Vineri	
254	3			

Partea stîngă

17	4	8	dughenile	Sfintei Vineri
2	2	—	ulicioara	
6	3	—	ograda	
39	4	16	dughenile	
2	5	—	porțile	
3	2	—	ulicioara spre Tîrgul de Jos	
3	7	2	dughenile lui Radul Brașovan	

6	4	3	dughenile lui Topci Sandulovici
3	4	2	dughenile lui Nicolae Zbursov
4	5	2	dughenile Bisericii Cetăţuia
90	3		

Fila 18 r.

În total			*Sfînta Vineri*
90	3		ultima sumă
11	6	4	dughenile } evreului Izrail
2	3	—	porţile } evreului Izrail
12	5	—	ograda evreului Miheli
6	5	—	loc pentru casa aceluiaşi Miheli
4	—	—	Uliţa în jos
2	3	—	cişmeaua
39	4	16	dughenile } lui Anastasie Panu
5	4	—	ograda } lui Anastasie Panu
21	5	—	ograda lui Constantin vătav
41	4	—	ograda lui Grigorie Rîşcanu
14	1	—	ograda paharnicului Afendulie
2	1	—	cişmea
254	4		

30 2 Uliţa Caldararul

			Partea dreaptă
5	3	1	dughenile lui Costea plăcintar
1	2	—	ograda } lui Ftanasie Polischi
6	4	3	dughenile } lui Ftanasie Polischi
8	—	3	dughenile Bisericii Sfîntului Ioan
9	1	—	locul Dumitriţei Alhazie
30	2		

132 2 Uliţa Cizmariul, de la Podu Vechi pînă la Tîrgul de Jos

			Partea stîngă
30	2	12	dughenile Bisericii Sfîntului Nicolae
			Partea dreaptă
5	2	—	loc pentru casa lui Hagi Gheorghe armean
33	1	—	locul Bisericii Armeneşti
2	—	—	porţile aceleiaşi biserici
3	7	2	dughenile aceleiaşi Biserici Armeneşti
6	—	2	dughenile egumenului Danul
9	—	2	dughenile Bisericii Sfîntul Spiridon
3	7	2	dughenile doctorului Eustafie

3	5	2	dughenile Rucsandei Scorțescul
2	2	1	dughenile logofătului Eftimie
24	—	12	dughenile Bisericii Barnovschi
93			

Fila 18 v.

În total Ulița Cizmariul

93	—	—	ultima sumă
2	5	—	Ulița Sfînta Vineri
2	5	1	dugheana evreului Ilie
2	5	1	dugheana lui Constantin Bantaș
3	—	2	dughenile Bisericii Barnovschi
1	6	1	dughenile Dumitriței Halcazi
1	2	1	dugheana Sfîntului Nicolae
2	3	2	dughenile Sfintei Vineri
1	7	1	dugheana lui Nicolae Ciciul
1	7	1	dugheana Bărboiului
3	—	2	dughenile lui Todor Donici
2	7	2	a doctorului Eustafie
1	2	1	dughenile lui Sandulachi Cațichi
1	3	1	dugheana Sfintei Mitropolii
3	—	2	dughenile lui Irimia cojocar
1	2	1	dugheana lui Ioan Bran
2	7	2	dugheana lui Petrache Cazimir
3	5	1	dugheana lui Enachie Mannu
132	2		

Partea stîngă

4	4	2	dughenile lui Costea plăcintar
1	7	1	dughenile evreului Herșcu
3	3	1	dughenile lui Fiodor lipovan
1	7	1	dugheana lui Ivăniță Brașovanu
2	4	1	dugheana evreului Israil Focșăneanu
10	1	5	dughenile Bisericii Barnovschi
3	5	2	dughenile Sfîntului Ioan
3	1	1	dugheana Aghenoaei
3	—	1	dugheana lui Hagi Teodor arman
1	5	—	cișmea
2	6	—	Ulița Bisericii Sfînta Vineri
6	3	2	dughenile Bisericii Barnovschi
4	7	3	dughenile lui Grigore Sardachir
5	7	3	dughenile lui Ioniță cojocar
3	7	2	dughenile Bisericii Barnovschi
2	3	1	dughenile căpitanului Sava
13	1	6	dughenile lui Galițin

2	7	1	dughenile evreicăi Haiha
77	6		

Fila 19 r.

În total, pe Ulița *Cizmăriei*

Partea stîngă

77	6		ultima sumă
2	3	1	dughenile Bisericii Armenești
11	7	5	dughenile lui Iordache Catargi
15	2	9	dughenile Nastasiei Panu
1	4	—	ulicioară
3	4	—	ograda } lui Dumitrachie Codreanu
8	5	2	dughenile } lui Dumitrachie Codreanu
3	—	1	dugheană
8	3	—	mesernițǎ
132	2		

307 7 Ulița Podu Vechi, de la Ulița Mare și pînă la sfîrșit, lîngă căminarul Ioan

Partea dreaptă

19	4	7	dughenile Bisericii Sfîntului Ioan
12	1	10	dughenile vornicului Vasilie Rosăt
5	—	1	dugheana logofătului Ghica
11	—	6	dughenile lui Gheorghie Stroescu
4	5	2	dughenile lui Alexandru Voinescul
2	2	1	dugheana lui Carpagi baș
1	4	1	dugheana lui Pantilie blănar
3	4	2	dughenile Agatei
11	6	4	dughenile lui Gavril Conachi
3	—	—	Ulița în jos spre Sfința Vineri
6	4	2	dughenile Bisericii Sfîntul Sava
5	2	—	ograda vornicului Teodorașcu
1	6	1	dugheana căpitanului Dumitru
14	2	9	dughenile lui Ioan Scorțescul
1	5	1	dugheana Branului
1	4	1	dugheana lui Ioan Scorțescul
4	6	2	dughenile lui Dumitrachi baș-ceauș
4	—	1	dughenile Bisericii Sfînta Vineri
1	6	1	dughenile Bisericii Sfîntul Sava
6	—	3	dughenile lui Chirilfin
17	6	6	dughenile spătarului Stratulat
5	—	1	dugheana lui Mardaros arman
6	4	3	dughenile lui Alexandru Voinescul
144	7		

Fila 19 v.

În total, Ulița Podu Vechi

144	7		ultima sumă
33	2	13	dughenile lui Constantin Botizatu
1	4	—	Drumul în jos
5	4	1	dugheana Bisericii Armenești
9	1	2	dugheana lui Ariton cobzarul, armean
10	3	5	dughenile Bisericii Armenești
5	2	2	dughenile lui Hagi Gheorghe
3	—	—	Drumul spre Cizmărie
26	—	9	dughenile Bisericii Armenești
12	—	3	dughenile arhiereului armean
3	5	3	dughenile lui Vasile Creditoru
3	—	1	dugheana sulgerului Enache
16	4	6	dughenile Bisericii Bărboi
10	6	3	dughenile lui Carabet armean
4	3	1	dughenile Evdochiei Chetrăriței
8	3	3	dughenile Mănăstirii Neamțului
3	—	1	dugheana lui Iordache Gîscă
7	3	3	dughenile căminarului Drăgachi Rosăt
307	7		

Partea stîngă

10	—	2	dughenile Bisericii Trei Ierarhi
13	—	5	dughenile lui Hagi Ivanciu
4	—	2	dughenile Bisericii Cetățuia
5	—	3	dughenile Bisericii Trei Ierarhi
2	1	1	dugheana lui Matei vătavu
11	3	4	dughenile spătarului Enache Chișcanu
2	—	—	Ulița Nemțească
6	2	3	dughenile lui Paladuc
3	1	2	dughenile lui telal-basa
9	—	3	spițerul Gheorghe
4	1	1	dugheana sulgerului Gheorghe
1	3	1	dugheana Saftei șlicăriței
3	2	1	dugheana Bisericii Nemțești
4	3	2	dugheana lui Ioniță Locun făclierul
8	1	5	dughenile Mănăstirii Neamț
3	2	1	dugheana lui Ivăniță Codrin
90	1		

Fila 20 r.

În total, pe Ulița Podu Vechi

90	1	ultima sumă

			Partea stîngă
5	2	2	dughenile lui Teodor ispravnic
12	1	2	dughenile lui Ianie Margaritul
13	4	6	dughenile lui Dumitriţă băcal
34	2	14	dughenile Bisericii Sfîntul Sava
6	2	3	dughenile Bisericii Bărboi
14	—	7	dughenile lui Dumitrache Bogdan
2	—	—	Uliţa spre Golia
3	2	2	dughenile lui Mihălache Pascal
2	—	1	dugheana armeanului Carabet
1	5	1	dugheana Bisericii Sfîntul Sava
8	—	4	dughenile armeanului Ştefan
13	—	4	dughenile armeanului Chireti
4	1	2	dughenile [aceluiaşi] armean Cristea
10	—	5	dughenile lui Matei puşcaşu
1	6	1	dugheana lui Ioniţă armean
6	4	3	dughenile evreului Izrail
6	—	2	dughenile Bisericii Golia
8	—	—	ograda armeanului Chizaru
16	4	—	ograda armeanului Ovanes
9	—	2	dughenile lui Constantin băcalu
4	5	—	casa armeancăi Măriuţa
7	4	2	dughenile Eufrosinii
12	—	2	casa medelnicerului Ştefănache
13	—	—	ograda căminarului Ioan
307	7		

236 5 Uliţa Razul, de la Uliţa Mare şi pînă la Uliţa Tîrgului de Sus

			Partea dreaptă
14	4	—	dosul dughenilor lui Năstase Scorţescu
3	—	—	Ulicioara spre casele vornicului Vasilache Rosăt
8	3	3	dughenile lui Constantin Altea
18	—	9	dughenile } Mitropoliei
2	5	—	ograda şi porţile } Mitropoliei
2	2	1	{ dughenile lui Neamţu Florea
2	3	—	{ dughenile lui Neamţu Florea
2	6	2	dughenile văduvei lui Ilin
53	7		

Fila 20 v.

În total, Uliţa Razului

53	7		ultima sumă

			Partea dreaptă
2	2	—	Ulicioara spre Biserica Sfîntul Ilie

14	4	—	ograda Mardilcăi Tufetcăi
8	4	—	ograda Bisericii Sfîntul Ioan
4	—	2	dughenile aceluiași Sfîntul Ioan
15	6	8	dughenile lui Răducanu
10	5	—	loc pustiu tot al lui Răducanu
3	5	—	Podul spre Pașcanu
56	—	—	ograda Razului
67	4	—	ograda vornicului Teodorache Balș
236	5		

Partea dreaptă

55	7	—	ograda } logofătului Costache Ghica
2	6	1	dugheana } logofătului Costache Ghica
3	—	—	Ulița Nemțească
42	7	—	ograda vornicului Dimitrache Bogdan
16	—	—	livada lui Constantin Costache
3	5	—	Ulița Tîrgul Făinei
34	7	—	ograda logofătului Constantin Balș
35	6	—	ograda lui Constantin Păláducă
11	6	—	ograda } lui Nicolae Capșa
3	5	1	dugheana } lui Nicolae Capșa
7	6	3	dughenile Mitropoliei
2	2	—	Ulicioara din dosul dughenilor
15	4	—	locul dughenei polcovnicului Manolache Balș
236	5		

261 3 Ulița Podu Lung

Partea dreaptă

3	—	1	dughenile } lui Grigoraș pomoșnicul
7	4	—	ograda } lui Grigoraș pomoșnicul
2	2	1	dugheni } căpitanului Chircu
6	6	—	ograda } căpitanului Chircu
3	3	2	dughenile } Elenei Calinovschi
7	5	—	ograda } Elenei Calinovschi
3	—	2	dughenile } evreului Ihel
4	—	—	ograda } evreului Ihel

Fila 21 r.

Tot Ulița Podul Vechi

Partea dreaptă

37	7	ultima sumă

5	—	2	dughenile	lui Iosip clopotar
3	—	—	ograda	
6	2	3	dughenile	Elenei fâclieriţei
3	—	—	ograda	
5	4	2	dughenile	lui Vasilie cărbunar
3	4	—	ograda	
2	5	1	dugheana lui Dimitrie ciobotar	
2	—	1	dugheana	evreului Meer
2	—	—	ograda	
8	—	—	ograda lui Coman ţigan	
2	—	1	dughenile	lui Nicolae telal basa
5	—	—	ograda	
9	4	—	ograda lui Gheorghe precupeţ	
3	—	1	dughenile	armeanului Isvadur
12	2	1	ograda	
5	—	1	dugheana	lui Ilie grecu
16	—	—	ograda	
4	2	2	dughenile	lui Iacob lăptar
2	4	—	ograda	
3	—	1	dughenile	lui Tudor
7	—	—	ograda	
2	—	1	dugheana	evreului Ciorbă
7	—	—	ograda	
3	6	2	dughenile	lui Dimitrie Spinu
6	—	—	ograda	
3	—	1	dugheana	lui Petru Gurădelup
6	—	—	ograda	
3	1	2	dughenile	evreului Raiamil
2	—	—	ograda	
6	—	2	dughenile	lui Constantin băcal
1	—	—	ograda	
4	—	2	dughenile	lui Ioan ciobotar
1	4	—	ograda	

3	—	1	dughenile	lui Ștefan ciobotar
2	—	—	ograda	
2	3	1	dugheana	lui Enache Bîrlădeanul
1	2	—	ograda	
3	—	1	dugheana	lui Stancu Paraschiva
3	1	—	ograda	
208	—	—		

Fila 21 v.

În total, Ulița Podu Lung

208			ultima sumă	
3	4	1	dugheana	lui Vasilie ciobotar
2	2	—	ograda	
4	3	—	ograda Lupii țiganca	
2	—	1	dugheana lui Pavăl țigan	
10	3	—	ograda Bisericii Sfîntul Constantin	
5	4	2	dughenile	Ivăniței Usache
2	3	—	ograda	
10	—	4	dughenile lui Vasile Scridon	
4	2	2	dughenile Ivăniței Bagadiru	
4	2	2	dughenile	evreului Iancu
1	4	—	ograda	
3	—	1	dughenile lui Vasile ciobotar	
261	3			

Partea stîngă

2	1	1	dugheana lui Teodor Ștefanov	
4	—	—	sfîrșitul Uliții spre armanca Prisea (?)	
5	—	2	dughenile	lui Dimitrie Sîrbu grădinar
9	2	—	ograda	
6	6	2	dughenile lui Ivăniță Munteanu	
6	—	3	dughenile	Gahiței Chirilova
6	4	—	ograda	
4	—	2	dughenile	evreului Lupu
2	—	—	ograda	
2	4	1	dugheana	lui Abertol
1	5	—	ograda	

6	—	3	dughenile	lui Enachie grecu
5	—	—	ograda	
3	—	2	dughenile	evreicăi Hrisa
2	4	—	ograda	
4	—	2	dughenile	Zoiței Botizatu
3	—	—	ograda	
4	—	2	dughenile	lui Alexandru precupeț
2	—	—	ograda	
10	2	—	ograda lui Vasile Clopot	
6	1	2	dughenile	evreului Vamiș
3	—	—	ograda	
9	—	—	ograda lui Ion Arnăutu	
10	—	3	dughenile lui Grigorie	
6	—	2	dughenile pitarului Nicolai	
123	3			

Fila 22 r.

În total pe ulița Podu Lung

123	3		ultima sumă	
4	—	2	dughenile	evreului Herșcu
8	—	—	ograda	
9	—	—	ograda evreului Iosif	
4	—	1	dugheana lui Chiriac	
4	1	2	dughenile	evreului Samuil
2	4	—	ograda	
9	4	—	ograda lui Ioaniță blănar	
2	—	1	dugheana	lui Nicolae blănar
5	—	—	ograda	
1	4	1	dugheana	evreicăi Haica
7	4	—	ograda	
7	—	4	dughenile	evreului Ițcu
2	—	—	ograda	
4	—	1	dugheana	lui Nicolai Sîrbu
2	—	—	ograda	
3	2	2	dughenile evreului Incu Haim	

4	—	—	dughenile	lui Mihail grecu
4	—	—	ograda	
2	3	1	dugheana	lui Stamatie boiangiu
5	—	—	ograda	
4	—	2	dughenile	lui Alexa Arnăutu
4	—	—	ograda	
3	—	2	dughenile	Catrinei Răducănița
5	—	—	ograda	
4	2	2	dughenile	lui Sandul Arpati
8	—	—	ograda	
5	4	2	dughenile	lui Pană grădinarul
14	—	—	ograda	
261	4			

106 — Ulița care se numește Trăpezănească

Partea dreaptă

2	4	1	dughenile lui Gheorghe Sîrbu	
2	6	1	dugheana evreului David	
2	4	1	dugheana lui Avraam croitor	
3	—	1	dugheana	Milei Sîrbu
3	—	—	ograda	
4	—	—	casa	evreului Avraam
4	—	—	ograda	
21	6			

Fila 22 v. Ulița Trăpezănească

21	6		ultima sumă	
37	—	20	dughenile	neamțului Șiling
8	4	—	casa	
5	4	—	ograda	
5	—	2	dughenile	evreului Moșlis
11	—	—	ograda	
4	—	—	pîrîul	
3	2	1	dugheana	evreului Haim
10	—	—	ograda	
106				

Partea stîngă

6	4	3	dughenile	{ Chiscăriței
7	3	—	ograda	
4	—	—	pîrîul	
7	4	2	dughenile	{ evreului Meier
8	3	—	ograda	
4	2	2	dughenile	{ lui Vasilie ciobotar
2	3	—	ograda	
4	4	—	sfîrșitul Podului Lung	
13	—	—	casele	{ lui Pană Sîrbu
17	—	—	ograda	
2	2	—	dughenile	{ lui Manoilă Arnăut
5	2	2	ograda	
2	—	1	dughenile	{ lui Gheorghe cizmar Manoilă
2	3	—	ograda	
2	1	1	dugheana	{ lui Gheorghe cizmar
2	1	1	ograda	
2	4	1	dugheana evreului Solomon	
5	—	2	dughenile evreului Iancu	
6	4	—	ograda țigăncii Alba	
106				

52 4 *Podul Roșu pînă la stîlpii cu felinare de la Bahlui*

8	2	2	dughenile lui Nicolae băcal	
3	1	1	dugheana	{ Mariei Botizatu
10	2	—	ograda	
2	6	—	dugheana	{ evreului Merchel
2	—	1	ograda	
26	3			

Fila 23 r. *Podul Roșu pe lîngă stîlpii cu felinare de la Bahlui*

Partea dreaptă

26	3		ultima sumă
7	2	4	dughenile lui Hagi Lupul
4	6	2	dughenile lui Ianachie Ciofutu
4	4	1	dugheana cu porțile lui Vasilache
5	4	2	dughenile Ioanăi Razu
4	1	1	dugheana lui Naum rachier
52	4		

Partea stîngă

5	—	—	casa Chișmăniței	
5	—	—	împotriva Podului	
6	—	3	dughenile	evreicăi Hanica
3	—	—	ograda	
3	4	2	dughenile preotului Imanu	
4	—	2	dughenile evreului David	
6	4	2	dughenile evreului Miheli	
4	4	2	dughenile evreului Herșcu	
3	—	1	dugheana aceluiași Herșcu	
4	—	2	dughenile	căpitanului Costea
6	—	—	ograda	
2	—	—	drum	
52	4			

25 — Podul Roșu dincolo de rîul Bahlui adică:
234 2 Podul Roșu de la stîlpii podului de la Bahlui și drept pînă la Ulița Mare

Partea dreaptă

5	6	2	dughenile	lui Anton bucătar
4	4	—	ograda	
6	—	2	dughenile	evreului Moise
4	—	—	ograda	
6	4	3	dughenile	Ivăniței bulucbaș
1	—	—	ograda	
4	3	2	dughenile lui Teodorachie Manoilov	
6	2	2	dughenile	Buclei jidovcăi
3	—	—	ograda	
2	—	1	dugheana	evreului Moise
4	—	—	ograda	
47	3			

Fila 23 v. ***În total, Podul Roșu***

Partea dreaptă

47	3		ultima sumă	
9	—	4	dughenile	lui Costea odobaș
1	4	—	ograda	

3	4	2	dughenile lui Teodosie bărbier	
3	—	2	dughenile	logofătului Tudorachi
18	—	—	ograda	
5	6	3	dughenile Chiretei Cazacliu	
3	2	2	dughenile lui Ştefan ciobotar	
2	6	1	dugheana lui Loghin şetrar	
2	5	1	dugheana evreicăi Ancuţa	
4	—	2	dugheana preotului Mihălache	
10	—	4	dughenile	lui Nicolae deli-başa
4	4	—	ograda	
5	—	2	dughenile	lui Marcu lipovan
2	—	—	ograda	
5	—	2	dughenile Mariei Soboiani	
8	—	—	ograda lui Nicolae deli-başa	
7	—	2	dughenile lui Mihail	
7	—	3	dughenile	logofătului Ilie
7	—	—	ograda	
5	3	3	dughenile poruciciului Ilie Ceauşu	
10	—	—	ograda Podurilor	
2	7	—	drumurile	
9	4	4	dughenile lui Gheorghe tufecci-başa	
16	—	7	dughenile	lui Iordache vier
3	2	—	ograda	
9	—	3	dughenile	lui Ivan făclier
5	—	—	ograda	
2	4	—	drumul	
8	1	3	dughenile	lui Toma, polcovnicul Agiei
1	3	—	ograda	
5	7	2	dughenile	lui Iane Dima cupeţ
2	—	—	ograda	
8	3	3	dughenile evreului Leiba	
23	4	7	dughenile Dimitriţei băcal	
1	6	—	ulicioară	
3	—	1	dugheana lui Adam blănar	
6	4	—	a lui Iordache Tanasă Borş	
9	—	3	dughenile lui Capşa	
45	—	12	dughenile dumisale Grigore Ghica	
334	2			

Fila 24 r. *În total Podul Roşu*

Partea stîngă

15	—	4	dughenile lui Petrovici
26	—	—	ograda lui Petrovici
3	—	—	Turnul Domnesc
8	1	2	dughenile Mănăstirii Văratec
2	4	1	dughenile Mănăstirii Văratec
7	—	3	dughenile lui Dumitrache chilar
7	—	—	ograda lui Dumitrache chilar
2	—	1	dughenile ispravnicului Ivăniţă
5	2	2	dughenile Elenei Ivanova
4	—	2	dughenile lui Bohovschi
3	—	2	dughenile lui Gheorghe Gemănaru
3	2	—	ograda lui Gheorghe Gemănaru
7	3	2	dughenile Zoiţei Braşoveniţei
6	—	—	Ograda Domnească
10	1	2	dughenile sulgerului Ştefănache
25	4	9	dughenile Zotăi Borşoiana
4	5	2	dughenile lui Ioan
12	—	5	dughenile Saftei
16	—	—	ograda ispravnicului Ivăniţă
1	5	—	drumurile spre grajdurile de cai domneşti
10	—	—	casa cu ogradă a clucerului Manoilă
1	7	1	dugheana Mitropoliei
21	—	10	dughenile baş-bulucbaşului Ştefănache
3	6	—	dughenile bucătarului Gavrilă
4	1	2	ograda bucătarului Gavrilă
13	—	6	dughenile lui Vasile Colaşu
4	—	2	dughenile lui Toma Tanasiev
2	—	—	drum
12	3	6	dughenile lui Dumitrache bacal-başa
3	—	—	uliţă
8	4	3	dughenile lui Teodor cazacliu
7	—	—	ograda lui Teodor cazacliu
14	5	—	ograda Bisericii Sfîntului Constantin
2	2	1	dugheana căpitanului Manoilă
7	6	—	ograda căpitanului Manoilă
6	—	2	dughenile lui Năstasă sărdar
6	—	—	ograda lui Năstasă sărdar

7	—	3	dughenile lui Ivăniţă Botizatu	
305	4			

Fila 24 v. ***În total Podul Vechi***

Partea stîngă

305	4		ultima sumă	
11	—	1	dugheana lui Ianie chitar	
3	—	—	pod	
2	4	1	dugheana lui Nicolae Mărgineanu	
2	—	1	dugheana preotului Simion	
2	—	1	dugheana lui Ion croitoru	
8	2	2	dugheana lui Nicolae deli-başa	
334	2			

63 2 *Uliţa de la porţile căminarului Ioan şi pînă la porţile Panaitovei*

Partea dreaptă

7	4	2	dugheana lui Dimitrie Braşovanu	
2	2	1	dugheana lui Toma şlicar	
9	2	4	dughenile egumenului de la Barnovschi	
1	6	—	Ulicioara către Golia	
3	2	2	dughenile lui Andrei băcal	
39	2	—	ograda lui Grigore Razu	
63	2			

Partea stîngă

7	3	—	dughenile	{ lui Vasile Stofă
3	2	2	ograda	
9	1	2	case, tot ale lui Vasile Stofă	
20	2	—	ograda pitarului Ioan	
4	—	—	Ulicioara spre Şcoala jidovească	
19	2	—	ograda Panaitovei	
63	2			

475 3 *Uliţa de la ograda Panaitovei de la Mannu şi pînă la porţile lui Costache Paşcanu*

Partea dreaptă

12	4	3	dughenile	{ Băntăşoaiei
12	—	—	ograda	
26	—3	—	ograda lui Hagi Manole	
2	—	—	porţi	
6	3	3	dughenile	{ clucerului Dumitrache
5	—	—	ograda	
10	—	—	ograda pitarului Vasile Carp	
44	4	—	locul Bisericii Preacuvioasei Paraschiva	
118	6			

Fila 25 r.

În total, Ulița de la porțile Panaitovei

			Partea dreaptă
118	6		ultima sumă
29	3	—	ograda lui Mihai Sturza
3	—	—	Podul spre carceră
20	—	—	ograda vornicului Ralet
42	—	—	ograda lui Dumitrache Ghica
4	—	—	Ulița spre Pașcanu
4	2	2	dughenile } lui Constantin Mutu
18	4	—	ograda } lui Constantin Mutu
37	4	—	ograda vornicului Vasile Rosătu
2	4	—	Ulicioara spre Biserica Sfîntului Ioan
2	5	1	dugheana preotului Parfene
1	4	1	dugheana lui Gheorghe blănar
1	6	1	dugheana lui Dimitrie Proca
1	5	1	dugheana vornicului Ralet
2	3	1	dugheana Bisericii Dancu
8	4	4	dughenile lui Costache Pașcanu
4	1	2	dughenile lui Dimitrie Bogdan
2	3	1	dugheana lui Isac Tipenin
9	4	5	dughenile Răzoaei
2	2	1	dughenile lui Constantin Grosu
3	6	1	dugheana văduvei lui Tofan
3	—	—	Ulița Razu
3	1	1	dugheana polcovnicului Manolache Balș
3	—	2	dugheana evreului Danil
2	7	2	dughenile evreicei Miza
3	2	1	dugheana evreului Danil
6	4	3	dugheana Bisericii Sfîntul Sava
1	5	1	dugheana lui Constantin șlicar
1	3	1	dugheana lui Hristi Gevit
3	1	2	dughenile Bisericii Cetățuia
4	6	2	dughenile vornicului Vasile Rosăt
1	5	1	dugheana evreului Leizer
5	2	2	dughenile lui Eremia blănar
1	5	1	dugheana evreului Meer
1	6	1	dugheana Bisericii Cetățuia
2	—	—	ulicioară
2	1	1	dugheana lui Donțu lipovan
1	5	1	dugheana Bisericii Cetățuia
368	4		

Fila 25 v.

În total, uliţa de la porţile Panaitovei

Partea dreaptă

368	4		ultima sumă
3	4	1	dugheana Bisericii Dancul
1	4	1	dugheana lui Gheorghe herar
1	5	1	dugheana lui Toma Curcă
1	4	1	dugheana lui Dumitru postelnic
3	1	1	dugheana lui Nicolai Mivelicu
3	4	1	dugheana Mariei Panaitovei
1	5	1	dugheana văduvei Catrina
3	—	2	dughenile lui Enache cojocar
3	2	1	dugheana banului Toma Cozma
3	2	1	dugheana lui Hristi Gevit
2	7	1	dugheana banului Toma Cozma
2	—	1	dugheana Bisericii Sfîntul Athanasie
1	5	1	dugheana domniţei Racoviţă
1	5	1	dugheana familiei Racoviţă
1	5	1	dugheana lui Gheorghe Ghindă
3	2	1	dugheana lui Nicolae <a>bager
2	5	1	dugheana cucoanei Elena
3	—	—	ograda lui Mihail Mîrza
1	7	—	ulicioara spre Golia
17	—	9	dughenile Mănăstirii Golia
9	3	5	dughenile logofătului Greceanu
2	7	2	dughenile Măriuţei Putorisăi
4	1	3	dughenile lui Ilie Catîr
1	4	1	dugheana lui Ursache vătav
5	4	3	{ dughenile Mănăstirii Golia
4	—	2	
12	3	5	dughenile Dobrovăţului
3	—	—	Uliţa spre căminarul Ioan
475	3		

Partea stîngă

2	—	—	porţile lui Manuil
1	—	3	ulicioară spre Sărărie
1	4	—	cişmea
2	4	1	dugheana Mănăstirii Golia
1	5	1	dugheana Saftei armăşoaia
1	6	1	dugheana lui Vasile staroste
1	5	1	dugheana lui Ştefan ciobotar
12	3		

Fila 26 r.

În total Uliţa de la porţile Panaitovei

			Partea stîngă
12	3		ultima sumă
1	5	1	dugheana Mănăstirii Golia
3	4	2	dughenile lui Constantin baş-bulucbaş
1	5	1	dugheana Mănăstirii Golia
3	6	2	dughenile Bisericii Sfîntul Sava
1	6	1	dugheana lui Nastasie Talpaş
2	4	1	dugheana lui Ilie Catîru
2	7	2	dughenile lui Ioaniţă Miclescu
1	4	1	dughenile Bisericii Sfîntul Ioan
1	4	1	dugheana bisericii care se află în ...[9]
3	3	2	dughenile lui Constantin Sîrbu
1	3	1	dugheana lui Constantin vătav
1	5	1	dugheana Bisericii Frumoasa
2	—	1	dugheana Papei
3	2	2	dughenile Bisericii lui Aron
2	3	2	dughenile lui Mihail Dan
1	7	1	dughenile lui Nicolae Cucia
3	3	2	dughenile lui Nicolae Jivelicu
1	6	1	dugheana Mănăstirii Agapia
1	7	1	dugheana Mănăstirii Probota
1	6	1	dugheana Mănăstirii Floreşti
1	7	1	dugheana Mariei Panaitovei
1	6	1	ulicioara spre Tîrgul Făinii
1	4	1	dugheana lui Ştefan făclier
1	5	1	dugheana Măriuţei Axentoaiei
1	6	1	dugheana vornicului Ianculev
1	4	1	dugheana evreului Iosif
1	3	1	dugheana Mariei Panaitova
4	7	2	dughenile Mariei starostesei
2	1	1	dugheana Mitropoliei
3	2	2	dughenile lui Panait Lapte
3	4	2	dughenile lui Gheorghe Lapte
2	—	1	dugheana lui Mihail Mîrza
3	4	2	dughenile lui Dimitrie Trifonov
2	—	1	dugheana lui Mihail Mîrza
3	3	2	dughenile lui Ianie Lazu
3	2	1	dugheana Evdochiei călugăriţa
1	7	1	dugheana lui Nistor Scorţescul
98	6	—	

9 Cuvînt neclar.

Fila 26 v.

În total de la porțile Panaitovei

Partea stîngă

98	6		ultima sumă	
5	3	3	dughenile lui Anton lipovan	
3	6	1	dugheana lui Artemie lipovan	
2	—	1	dugheana lui Hagi Ivancia	
4	2	2	dughenile Bisericii Sfîntul Spiridon	
1	5	—	ulicioara spre Biserica Sfîntului Teodor	
3	3	1	dugheana lui Hristi Gevit	
1	2	1	dugheana Anastasiei cizmărița	
1	3	1	dugheana Bisericii Sfîntul Spiridon	
1	4	1	dugheana lui Ștefan făclier	
1	3	1	dugheana Bisericii Sfîntul Sava	
1	4	1	dugheana Bisericii Sfîntul Lazăr	
1	2	1	dugheana Mănăstirii Spiridon	
2	2	1	dugheana evreului Meer	
2	1	1	dugheana evreului Herșcu	
1	7	1	dugheana Mariei Panaitovei	
10	6	4	dugheana vornicului Vasile Rosăt	
2	2	—	Ulița Tîrgul de Sus	
2	2	1	dugheana lui Constantin Lambrino	
3	5	1	dugheana Elenei blănărița	
3	1	1	dugheana Mariei Panaitova	
10	2	4	dughenile banului Toma Cozma	
2	1	1	dugheana lui Chirilă bărbier	
2	—	1	dugheana Bisericii Banu	
1	7	1	dugheana evreului Herșcu	
1	6	1	dugheana banului Toma Cozma	
3	1	2	dughenile lui Iordache Pașcanul	
3	7	1	dugheana lui Ion făclier	
4	2	2	dughenile	logofătului Constantin Balș
7	3	—	ograda	
9	5	—	ograda	
8	—	3	dughenile	
3	1	—	Ulicioara Beizade	
1	2	1	dugheana	spătarului Iordachie Catargi
44	—	—	ograda	
3	3	—	ulicioara spre vistiernicul Alecu Balș	
4	2	2	dughenița spătarului Iordachie Catargi	

3	1	—	turnul	Mânăstirii Spiridon
28	—	10	dughenile	
10	3	—	cișmeaua și porțile	
307	1			

Fila 27 r.

În total, ulița de la porțile Panaitovei

Partea stîngă

307	1		ultima sumă	
21	—	6	dughenile	ale Mânăstirii Spiridon
11	3	—	livada lîngă casă	
3	2	—	ulicioară lîngă construcția din piatră	ale Mânăstirii Spiridon
20	4	7	dughenile	
36	—	—	terenul lui Balica Beldiman	
6	2	2	dughenile	lui Costache Pașcanu
71	—	—	ograda	
475	4			

93 4 Ulița de la Mihail Sturza

Partea dreaptă

28	4	—	ograda lui Mihalache Pascal	
7	—	—	ograda lui Costache Pașcanu	
4	2	1	dugheana	banului Toma Cozma
8	4	—	ograda	
3	2	2	dughenile	
20	—	—	ograda	
22	—	—	ograda vornicului Raletu	
93	4			

Partea stîngă

42	7	—	dughenile	lui Mihail Sturza
12	5	4	ograda	
32	4	—	dugheana	lui Dumitrache Codreanu
5	4	1	ograda	
93	4			

41 5 Ulița de la vistiernicul Alecu Balș

Partea dreaptă

7	5	—	ograda	hatmanului Costache Ghica
2	4	1	dugheana	
3	6	2	dughenile porucicului Iordache	
5	6	3	dughenile vătavului Constantin	
5	4	3	dughenile paharnicului Ioan Tăutul	

7	4	—	loc pentru casa Mariei Vîrnovoaiei	
3	—	—	ograda	spătarului Iordache Catargi
7	—	2	dughenile	
41	5			

Fila 27 v.

În total pe ulița de la vistiernicul Alecu Balș

Partea stîngă

11	3	—	loc pentru casă	spătarului Iordache Catargi
19	2	7	dughenile	
11	—	2	dughenile sulgerului Gavril	
41	5			

106 2 *Ulița de la Pașcanu pînă la colțul ogrăzii lui Dimitrie Ghica*

Partea dreaptă

47	—	—	ograda lui Dimitrie Ghica	
2	—	—	porțile	neamțului Matei Săndulachi
6	7	3	dughenile	
2	—	—	porțile	lui Costache Măcărescul
7	3	3	dughenile	
29	—	—	ograda casei	lui Costache Pașcanu
12	—	2	dughenile	
106	2			

Partea stîngă

29	2	—	ograda comisului Iancu Balș	
41	4	—	loc bisericesc al Sfîntului Ilie	
12	4	—	ograda șetrarului Iordache Alexandrov	
19	—	—	ograda	lui Constantin Mutul
4	—	1	dughenile	

499 5 *Ulița Tîrgului de Sus, de la sfîrșitul Podului Vechi și de la jumătate din ulicioara de unde urmează pînă la Școala jidovească și pînă la porțile sulgerului Ilschi*

Partea dreaptă

8	6	—	ograda medelnicerului Feștilă	
3	—	—	ulicioară	
23	2	—	ograda păharnicului Petrache Cazacliul	
29	4	—	ograda stolnicului Tanase Josanu	
14	2	—	ograda Zamfirei Scorțescul	
3	—	—	ulița spre căminarul Constantin Carp	
3	4	—	ograda	lui Costache Cerchez
5	—	2	dughenile	
48	5	—	ograda logofătului Pașcanu	
138	7			

Fila 28 r.

În total uliţa Tîrgului de Sus

Partea dreaptă

138	7		ultima sumă
4	—	—	Uliţa Mare
13	—	2	dughenile logofătului Paşcanu
16	2	—	ogradă tot a lui Paşcanu
13	3	—	ograda comisului Iancu Balş
9	5	—	casa lui Hristodul Ion
37	4	—	casele lui Constantin Balş
24	5	—	livada Razei
4	—	—	uliţă
49	4	—	casa şi ograda lui Constantin Costache
3	2	—	uliţa spre Podu Vechi
20	7	—	ograda caselor căminarului Panait Cazimir
11	3	—	ograda } Mănăstirii Golia
3	4	1	dughenile } Mănăstirii Golia
4	1	2	dughenile lui Dimitrie Pleşcanu
4	—	2	dughenile } văduvei Maria
10	4	—	ograda } văduvei Maria
2	1	1	dughenile } văduvei Maria
16	—	—	ograda lui Anton băcalu
3	2	—	Uliţa Băibăcăriei
12	1	—	ograda caselor căminarului Pruncul
25	4	—	ograda lui Iordache Rîşcanul
2	2	—	ulicioara în jos spre porţile Goliei
14	4	—	ale pitarului Ioniţă Jan
29	5	—	ograda spătarului Iordache Pribeschi
30	—	—	ograda căminarului Ioan
499	5		

Partea stîngă

8	—	4	dughenile domniţei Marghioala
8	—	4	dughenile lui Vasile Mandea
3	—	—	uliţa spre casele lui Minna
11	6	—	ograda lui Grigore Razu
30	—	—	ograda unde se lucrează bucşele (?) lui Constantin Balş logofăt
10	—	—	porţile şi cişmeaua Mănăstirii Golia
20	6	—	ograda caselor sulgerului Enache
10	4	—	ograda aceluiaşi Enache sulger
115	2		

Fila 28 v.

În total ulița Tîrgului de Sus

			Partea stîngă
115	2		**ultima sumă**
3	—	—	**Podul spre Tîrgul de Sus**
43	—	—	**ograda doctorului Fotache**
17	3	—	**ograda lui Costache Balș**
9	4	—	**ograda Păunoaiei**
2	5	—	**Ulița Tîrgului de Sus**
47	—	—	**ograda logofătului Constantin Balș**
4	—	—	**Ulița Razu spre Tîrgul de Sus**
57	4	—	**locul ogrăzii lui Raducanu**
46	2	—	**ograda comisului Enache Balș**
4	—	—	**Ulița Pașcanu**
13	—	4	**dughenile**
1	5	—	**porțile** } logofătului Pașcanu
13	2	5	**dughenile** } logofătului Pașcanu
29	—	—	ograda spătarului Ioan Mutu
10	6	4	dughenile vornicului Vasile Roset
4	—	—	Ulița Mare
18	—	—	locul Greceni unde e carcera
21	—	4	casele aceluiași Greceanu
28	5	—	ograda caselor serdarului Alexandru Voinescu
10	6	—	ograda caselor sulgerului Ilschi

553 2 Ulița de la carceră și de la dughenile lui Costache Cerchez pînă la casele dumisale Costache Ghica

			Partea dreaptă
65	3	—	ograda logofătului Costache Ghica
66	5	—	ograda unde este cazat senatorul, tot a logofătului Costache Ghica
4	—	—	ulicioara spre Păcurari
4	3	1	} dughenile logofătului Ghica
14	6	5	} dughenile logofătului Ghica
32	4	—	ograda lui Conache
4	—	—	ulicioara spre Greceanu
47	—	—	ograda stolnicului Drăghici
3	—	—	ulicioara spre Păcurari
29	—	—	ograda vornicului Nicolae Hrisoverghi
12	—	4	} dughenile logofătului Pașcanu
5	—	1	} dughenile logofătului Pașcanu
287	5		

Fila 29 r.

În total, Ulița de la carceră

287	**5**		**ultima sumă**	
24	**2**	**9**	**dughenile lui Calmuțchi**	
3	**—**	**—**	**ograda**	**spătarului Constantin Sturza**
2	**2**	**1**	**dughenile**	
19	**—**	**6**	**dughenile**	**polcovnicului Manolache Balș**
7	**2**	**3**	**dughenile**	
7	**6**	**—**	**ograda**	
5	**6**	**2**	**dughenile lui Anton băcal**	
18	**—**	**7**	**dughenile**	**lui Gheorghe croitor**
5	**—**	**—**	**ograda**	
18	**—**	**4**	**dughenile spătarului Ioniță Canano**	
2	**—**	**1**	**dugheana căpitanului Gheorghe Galițin**	
3	5	—	ograda	tot a căpitanului Galițin
6	—	3	dughenile	
28	2	—	ograda lui Iancu Canano	
14	—	3	ograda Bisericii Banului	
21	—	—	ograda lui Bașotă	
24	6	—	ograda vornicului Lupu Balș	
5	—	—	ograda	logofătului Constantin Greceanu
12	—	6	dughenile	
4	—	—	ograda logofătului Constantin Greceanu	
4	4	1	dughenile logofătului Constantin Greceanu	
3	—	—	ograda logofătului Constantin Greceanu	
3	—	1	dughenile logofătului Constantin Greceanu	
23	2	—	ograda de la carceră a logofătului Constantin Greceanu	
553	2			

Partea stîngă

13	3	3	dughenile vornicului Vasile Rosăt	
2	1	1	dughenile	lui Mihail Pascal
2	—	—	ograda	
3	5	—	Ulița lui Mihail Sturza	
15	—	7	dughenile lui Dimitrache Codreanu	
3	2	—		
38	4	—	ograda Băntășoaiei	
16	4	—	ograda clucerului Grigoraș	

19	—	—	ograda } hatmanului Scarlat ...[9]
3	4	1	dughenile } hatmanului Scarlat ...[9]
12	—	—	ograda caselor Bisericii Banu
26	3	—	ograda lui Mihail Manole
24	—	9	dughenile Bântășoaiei
179	2		

Fila 29 v.

În total, Ulița de la carceră

179	2		ultima sumă
3	—	—	ulița spre Biserica Sfîntul Spiridon
10	2	—	ograda } lui Costache Pașcanu
3	3	2	dughenile } lui Costache Pașcanu
18	4	9	dughenile serdarului Gane
3	—	—	ulița spre logofătul Grigoraș
45	2	—	ograda caselor polcovnicului Emanuil Balș
42	—	—	ograda vornicului Grigore Ghica
4	—	—	ulicioara spre pitarul Chiron
42	—	—	ograda spătarului Ioan Luca
2	—	—	ulicioara lingă casa hatmanului Săndulache Sturza
81	2	—	ograda caselor cu livadă și loc din dos a hatmanului Săndulache Sturza
3	—	—	ulicioara spre Biserica Patruzeci de Sfinți
49	5	—	ograda livezii polcovnicului Manuil Balș
28	4	—	ograda lui Ramadan
37	2	—	ograda lui Ioan Negrea baș-bulucbaș cu locul ce îl are pustiu
3	1	—	ograda lui Dimitrache Codreanu cu o casă mică în ea
553	2		

524 4 Ulița spre Păcurari de la cîrciuma pitarului Coroi și pînă la sfîrșitul Podului și mai departe și care se întinde mai departe

Partea dreaptă

18	—	—	ograda preotului ungur
35	—	—	ograda lui Ștefan bulucbaș
6	—	2	dughenile } vistiernicului Roznovanu
51	4	—	ograda } vistiernicului Roznovanu
5	—	2	dughenile } vistiernicului Roznovanu
12	6	—	ograda } vistiernicului Roznovanu
5	2	2	dughenile } vistiernicului Roznovanu
22	—	—	ograda spre ele } vistiernicului Roznovanu
4	—	2	dughenile } vistiernicului Roznovanu

9 Cuvînt neclar.

9	—	—	ograda spre ele	
6	—	2	dughenile	
7	5	—	ograda spre ele	vistiernicului Roznovanu
4	—	2	dughenile	
186	1			

Fila 30 r.

Ulita spre Păcurari

Partea dreaptă

186	1		ultima sumă	
14	—	—	ograda	
7	3	—	dughenile	
4	6	—	ograda spre ele	vistiernicului Roznovanu
4	6	2	dughenile	
50	7	—	ograda	
3	—	1	dughenile	lui Grigore Scorțescul
9	4	—	ograda	
7	3	3	dughenile	banului Toma Cozma
3	—	—	ograda spre ele	
24	—	—	ograda lui Alexandru Fotea	
32	—	—	ograda	
2	—	1	dughenile	lui Ioan Bogonosu
3	—	—	ograda	
4	—	2	dughenile	
10	—	—	ograda spre ele	preotului Năstasie
19	4	—	ograda	
6	—	—	tot ograda	lui Nacul
2	2	1	dugheana	
12	4	—	ograda	banului Teodor Bașotă
20	4	—	ograda banului Zărzache	
17	5	—	ograda lui Ghica	
13	—	—	ograda	
2	—	1	dugheana	lui Vasile sulger
28	—	—	ograda doctorului Eustatie	
33	—	—	ograda spătăresei Maria Canano	
4	3	—	ograda	
9	4	4	dughenile	spătarului Constantin Sturza
4	4	—	ograda spre ele	
524	4			

Partea stîngă

14	3	4	dughenile } lui Manolache Caimutchi
24	4	—	ograda spre ele } lui Manolache Caimutchi
5	1	2	dughenile } Bisericii Preacuvioasei Paraschiva
11	2	—	ograda spre ele } Bisericii Preacuvioasei Paraschiva
12	1	—	ograda caselor lui Stoica Zamfirache
31	—	—	ograda lui Alexandru Rudin
94	4		

Fila 30 v.

În total, Ulița ce duce spre Păcurari

Partea stîngă

94	4		ultima sumă
17	3	—	ograda caselor stolnicului Zamfirache
18	—	—	ograda stolnicului Șerban
7	6	—	ograda lui Grigore ciobotar
8	2	—	ograda } lui Gheorghe medeinicer
6	—	2	dughenile } lui Gheorghe medeinicer
6	—	—	ograda tot a medeinicerului
12	3	—	ograda căpitanului Stepan Anastasiev
35	4	—	ograda logofătului Constantin Greceanu
10	—	—	ograda } spătarului Ion Mutu
5	—	2	dughenile } spătarului Ion Mutu
5	3	—	ograda spre ele } spătarului Ion Mutu
5	2	2	dughenile } preotului Ilie
18	—	—	ograda } preotului Ilie
8	—	3	dughenile } preotului Ilie
8	4	—	ograda spre ele } preotului Ilie
5	—	1	dughenile } preotului Ilie
5	4	2	dughenile } vistiernicului Roznovanu
26	—	—	ograda spre ele } vistiernicului Roznovanu
2	5	1	dugheana } vistiernicului Roznovanu
6	—	—	ograda } vistiernicului Roznovanu
3	—	1	dugheana } vistiernicului Roznovanu
4	4	—	ograda } vistiernicului Roznovanu
3	2	2	dughenile } vistiernicului Roznovanu
10	6	—	ograda } vistiernicului Roznovanu
4	2	—	dughenile } vistiernicului Roznovanu
11	7	—	ograda } vistiernicului Roznovanu
3	3	2	dughenile } vistiernicului Roznovanu
26	4	—	ograda } vistiernicului Roznovanu
4	—	2	dughenile } vistiernicului Roznovanu

11	4	—	ograda	vistiernicului Roznovanu
3	3	2	dughenile	
3	—	—	ograda	
4	—	2	dughenile	
41	4	—	ograda spre ele	
52	—	—	ograda vornicului Dimache	
524	4			

Fila 31 r.

Sumele adunate şi cîţi stînjeni are fiecare uliţă

Stingenu	*Palme*		
375	2	partea dreaptă	Uliţa Mare
375	2	partea stîngă	
335	2	partea dreaptă	Uliţa Tîrgului de Jos
335	2	partea stîngă	
85	4	partea dreaptă	tot Uliţa Tîrgului de Jos de la Uliţa Mare pînă la porţile Bisericii Sfintei Vineri
85	4	partea stîngă	
254	3	partea dreaptă	Podul Sfintei Vineri
254	3	partea stîngă	
30	2	partea dreaptă	Uliţa Căldărari
30	2	partea stîngă	
132	2	partea dreaptă	Uliţa Cizmarul
132	2	partea stîngă	
307	7	partea dreaptă	Uliţa Podu Vechi
307	7	partea stîngă	
236	5	partea dreaptă	Uliţa Razu
236	5	partea stîngă	
261	3	partea dreaptă	Uliţa Podu Lung
261	3	partea stîngă	
106	—	partea dreaptă	Uliţa Trepezănească
106	—	partea stîngă	
52	4	partea dreaptă	
52	4	partea stîngă	
24	—	Podul Roşu peste rîuleţul Bahlui	
334	2	partea dreaptă	Podul Roşu de la Uliţa Mare şi pînă la stîlpii de dincolo de Bahlui
334	2	partea stîngă	
63	2	partea dreaptă	Uliţa de la porţile căminarului Ioan
63	2	partea stîngă	

475	3	partea dreaptă	Ulița de la porțile Panaitovei
75	3	partea stîngă	
93	4	partea dreaptă	Ulița de la Mihail Sturza
93	4	partea stîngă	
41	5	partea dreaptă	Ulița de la vistiernicul Alecu Balș
41	5	partea stîngă	
6394	4		

Fila 31 v.

6394	4		ultima sumă
106	2	partea dreaptă	Ulița de la logofătul Pașcanu pînă la colțul ogrăzii lui Dimitrache Ghica
106	2	partea stîngă	
499	5	partea dreaptă	Ulița Tîrgului de Sus
499	5	partea stînga	
553	2	partea dreaptă	Ulița care duce pe lîngă carceră pînă la casele logofătului Costache Ghica
553	2	partea stîngă	
524	4	partea dreaptă	Ulița spre Păcurari lîngă Cănănău
524	4	partea stîngă	
9761	6		

GHEORGHE TANASĂ

FOLOSIREA IZVOARELOR ISTORICE ÎN LECȚII ȘI ÎN ACTIVITĂȚILE EXTRAȘCOLARE

Resumé

L'utilisation des sources historiques dans le déroulement des lçons et dans l'activité périscolaire contribue effectivement à la formation de la culture générale de l'élève, à la connaissance directe de certains témoignages concernant les phénomènes et les processus historiques, à la pénétration dans l'atmosphère et la mentalité de l'époque, à la mise en évidence d'une série d'images vivantes sur les coordinations fondamentales du passé historique de la patrie et de l'Univers.

En même temps, à l'aide des connaissances d'histoire acquises pendant la scolarité, on développe les opérations de la pensée historique logique — la comparaison, l'analyse, la synthèse, l'abstractisation, la généralisation, la détermination, la spécification — aussi bien que les formes de celle-là: les notions, les jugements et les raisonnements.

C'est pourquoi, l'élaboration de nouvelles choix de textes pour l'étude de l'histoire dans l'enseignement primaire et secondaire aidera les élèves à sonder scientifiquement la reconstitution des faits historiques et à les expliquer du point de vue des causes, des fonctions et des valeurs morales, en contribuant à la compréhension des problèmes réunis dans l'ample thématique de l'histoire nationale et universelle.

Par conséquent, parallèlement à leur utilisation dans l'écrit de l'histoire, les sources historiques sont utiliseés en tant qu'intruments de grande force cognitive, affective et psychomotrice dans le processus de l'enseignement et de l'appropriation de l'histoire dans l'école, en contribuant à l'approfondissement et à l'élargissement des connaissances acquises dans le cadre des leçons et des activités périscolaires.

Folosirea izvoarelor istorice în lecții și în activitățile extrașcolare contribuie efectiv la formarea culturii generale a elevului — lărgindu-se orizontul său istoric —, la cunoașterea directă a unor mărturii despre fenomenele și procesele istorice, la pătrunderea în atmosfera și mentalitatea epocii, la conturarea unor imagini vii despre coordonatele fundamentale ale trecutului istoriei patriei și celei universale. În același timp, cu ajutorul cunoștințelor de istorie dobîndite, se dezvoltă operațiile gîndirii istorice logice — comparația, analiza, sinteza, abstractizarea, generalizarea, determinarea, specificarea — cît și formele acesteia: noțiunile, judecățile și raționamentele. De aceea, crestomațiile pentru studiul istoriei în învățămîntul preuniversitar îi ajută pe elevi să fundamenteze științific reconstituirea faptelor istorice și să le explice cauzal, funcțional și axiologic, contribuind la înțelegerea clară a problemelor cuprinse în ampla tematică a istoriei naționale și universale.

Izvoarele istorice sînt "martorii direcți ai trecutului", constituind "materia primă" a cercetătorului în scrierea istoriei. A.D.Xenopol sublinia că "istoria nu se spoate scrie numai pe intuiție, sau pe avînt sentimental, patriotic", ci toate faptele trecutului trebuie dovedite, justificate de izvoare. A.Sacerdoțeanu înțelegea prin "izvor istoric orice urmă care dovedește existență omenească, oricare ar fi originea și forma în care ne-a parvenit"[1]. Omenirea, care a trăit, "a lăsat monumente de tot felul: clădiri, statui, monede, vase, ustensile, morminte, în sfîrșit urme scrise. Pentru a ne apropia deci de cunoașterea unui eveniment istoric, afirma Nicolae Iorga, trebuie să stăpînim tot complexul de urme care l-a lăsat acel eveniment. O cunoaștere insuficientă a materialului dă un adevărat necomplet, și cartea care cuprinde un astfel de adevăr e o carte fără durată. Iar acela care întreprinde opera fără această pregătire anevoioasă, dar indispensabilă, păcătuiește sau prin inconștiență"[2] sau prin incorectitudine. Înțelegerea istoriei implică cunoașterea tuturor surselor care atestă activitatea materială sau spirituală a omului pe pămînt. Izvor istoric este "orice sursă de cunoaștere istorică (directă sau indirectă), adică orice informație (în sensul teoriei informației) despre trecutul social, oriunde s-ar afla, împreună cu tot ce servește la transmiterea acestor informații (canale de informație)"[3]. Trecutul se interpretează, așadar, într-un sens mai larg, incluzîndu-se și condițiile naturale în care a trăit individul. "Izvor istoric sînt, deci, toate informațiile care se referă la viața oamenilor din trecut, împreună cu canalele de informare"[4]. Pentru istoricul de azi, document istoric înseamnă orice ne oferă un cît de vag indiciu asupra vieții umane[5]. Alături de izvoarele arheologice — "cînd lipsește scrisul, pietrele vorbesc"[6] — le adăugăm pe "toate acele acte scrise care, cum preciza N.Iorga, se raportează la întîmplările politice, la dreptul public, la legile, la instituțiile, obiceiurile și moravurile timpurilor trecute"[7].

Paralel cu utilizarea lor în scrierea istoriei, izvoarele istorice sînt folosite ca instrumente de mare forță cognitivă, afectivă și psihomotorie în procesul predării-învățării istoriei în școală, contribuind la adîncirea și lărgirea cunoștințelor dobîndite în lecții și în activitățile extrașcolare.

Izvorul istoric, documentul, a devenit "substanța" cu care profesorul formează convingeri științifice elevilor săi, întemeiază documentar lecția[8], îi educă în spiritul respectului pentru adevăr și îi înarmează cu priceperi și deprinderi de muncă în spiritul educației permanente. Încă din perioada interbelică Ion Lupaș constata că elevii mari nu mai sînt dispuși, în toate cazurile, să creadă în "verba magistri jurare", primind fără murmur orice afirmație lipsită de dovezi, fie că i-o oferă manualul, fie că i-o servește explicația profesorului. Elevul "simte nevoia irezistibilă de a cerceta și de a se documenta la tot pasul"[9], pentru că izvoarele sînt memoria veacurilor. Ele păstrează mărturii, știri istorice, inscripții epigrafice, documentare sau diplomatice, anale, letopisețe, cronici, memorii, articole de presă și publicații pentru a ne aduce în fața ochilor minții, oameni și evenimente, fapte și consecințe, momente și perioade din istoria societății, la care au acces atît profesorul cît și elevii în activitatea de predare-învățare a istoriei. Elevii se conving direct că cercetarea istoriografică, întocmirea de studii, tratate de istorie, manuale etc. se fundamentează pe izvoarele istorice. "Nu este permis istoricului, atrăgea atenția B.P.Hasdeu, a-și întemeia asertiunile decît numai pe fîntîni (cu înțelesul de izvoare), adecă pe date sincronice evenimentelor"[10]. Motivînd caracterul documentar al izvoarelor, mai departe consemna: "o mărturie mai nouă numai atunci capătă caracterul de fîntînă (izvor) dacă se poate demonstra cum că autorul a fost aproape de loc și de timp, sau cel puțin (că) va fi avut la dispoziție niște adevărate sorginți (surse) în numele cărora se rostește"[11]. Acest lucru este cu atît mai bine înțeles de către elevi cu cît profesorul își susține explicațiile pe folosirea izvoarelor istorice pentru a le capta adeziunea și încrederea lor în veridicitatea celor înfățișate. Explicațiile prin cuvîntări "logocentriste" au mai puțină audiență și căutare în rîndul elevilor. În schimb, ei preferă ca profesorul, cu ajutorul izvoarelor, să garanteze autenticitatea și temeiul pe care se bazează explicația cauzală, să le dezvolte spiritul critic, să le stimuleze curiozitatea, să le dezvăluie culoarea locală și atmosfera epocii, să le transmită interesul pentru cercetarea istorică. Folosirea izvoarelor este similară cu experiența la chimie și cu demonstrarea teoremei la matematică. Documentul istoric ajută pe elevi să învețe pașii prin care cercetătorul istoric a ajuns la formularea adevărului descoperit[12].

Răspunzînd la întrebările unde, cum, în ce fel integrăm documentul în lecție, se poate preciza că metodica folosirii izvorului istoric diferă în funcție de următorii parametri: obiectivele de atins într-un anumit moment al lecției, clasa cu care lucrăm, nivelul de pregătire al elevilor și al profesorului pentru lecție[13]. Izvoarele istorice pot fi integrate organic în lecție în toate etapele desfășurării acesteia, folosindu-se toate metodele de învățămînt, cu condiția de a le selecta cu multă atenție, de a nu abuza de ele, de a nu-i supraîncărca pe elevi, de a le cîntări valoarea cu chibzuință, de a se adresa cognitivului, afectivului și voliționalului, de a nu depăși, ca mărime, 20-25 de rînduri, dactilografiate, cele mai operative dovedindu-se a fi 6-12 rînduri. În același timp, putem preciza că lecții întregi se pot realiza pe baza izvoarelor, mai ales prin cele care formăm priceperi și deprinderi de muncă independentă, atît la clasele mici cît și la cele mari[14].

În funcție de obiectivele operaționale, avînd la dispoziție toate metodele de învățămînt, profesorul valorifică izvoarele istorice pentru a spori încrederea în puterile poporului român, pentru a oferi un îndreptar educativ tineretului școlar, pentru a documenta juridicește drepturile pe care le avem între hotarele acestei țări și pentru a motiva idealurile și nădejdile noastre naționale, viitorul ca națiune, pentru înțelegerea istoriei românești ca un tot organic și unitar, temeinic încadrată în contextul universal.

Așa, de exemplu, la tema *Epoca lui Ștefan cel Mare*, urmărindu-se reliefarea importanței Țărilor Române în "Poarta furtunilor", cultivarea sentimentelor de admirație față de faptele de arme ale românilor și reliefarea rolului personalităților în istorie, se poate da elevilor spre cercetare următorul fragment din *Scrisoarea lui Ștefan cel Mare către țările învecinate* în care aduce la cunoștință victoria de la Vaslui:

"Auzind și văzînd noi acestea, am luat sabia în mînă și cu ajutorul domnului Dumnezeului nostru atotputernic am mers împotriva dușmanilor creștinătății, i-am biruit și i-am călcat în picioare, și pe toți i-am trecut sub ascuțișul sabiei noastre; pentru care lucru lăudat să fie domnul Dumnezeul nostru. Auzind despre aceasta păgînul împărat al turcilor, își puse în gînd să-și răzbune și să vie, în luna lui mai, cu capul său și cu toată puterea sa împotriva noastră și să supuie țara noastră, care e poarta creștinătății și p... are Dumnezeu a ferit-o pînă acum. Dar dacă această poartă (a creștinătății), care e țara noastră, va fi pierdută — Dumnezeu să ne ferească de așa ceva, — atunci toată creștinătatea va fi în mare primejdie. De aceea ne rugăm de domniile voastre să ne trimiteți pe căpitanii voștri într-ajutor împotriva dușmanilor creștinătății, pînă mai este vreme, fiindcă turcul are acum mulți potrivnici și din toate părțile are de lucru cu oamenii ce-i stau împotrivă cu sabia în mînă. Iar noi, din partea noastră, făgăduim, pe credința noastră creștinească și cu jurămîntul domniei

noastre, că vom sta în picioare și ne vom lupta pînă la moarte pentru legea creștinească, noi cu capul nostru. Așa trebue să faceți și voi, pe mare și pe uscat, după ce cu ajutorul lui Dumnezeu celui atot puternic noi i-am tăiat mîna cea dreaptă. Deci, fiți gata fără întîrziere. Dată în Suceava în ziua de Sfîntul Pavel, luna ianuarie în 25, anul Domnului 1475."

Ștefan Voievod, domnul țării Moldovei

(I.Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol.II, București, 1913, p.319, 321).

Sarcina de rezolvat poate fi formulată astfel: cercetați cu atenție acest fragment din scrisoarea circulară din 25 ianuarie 1475 și descoperiți cum a sintetizat Ștefan cel Mare importantele probleme externe cu care era confruntată Moldova? Expuneți clar și concis rezultatele cercetării documentului pe baza următoarelor întrebări:

1. *Memorie*: Cînd a avut loc bătălia de la Vaslui? La cîte zile după această victorie a redactat Ștefan cel Mare Scrisoarea către țările învecinate?
2. *Raționalitate*: De ce Ștefan cel Mare a considerat Moldova o "poartă a creștinătății"?
3. *Evaluare*: Precizați care erau principiile politicii externe ale Moldovei, expuse cu limpezime de Ștefan în acest document?
4. *Reflecție*: Ce mijloace a utilizat Ștefan cel Mare pentru a apăra independența țării și civilizația europeană: lupta armată, configurația geografică a propriului pămînt, sistemul de alianțe cu țările care se opuneau expansiunii otomane, așezarea Moldovei în spațiul geografic european sau războaiele de cucerire?
   Argumentați răspunsul dat.
   Timp de efectuare a temei: 10'

Utilizînd învățarea prin descoperire, sînt antrenate funcțiile psihice de bază în activitățile creative: gîndire, limbaj, imaginație: se stimulează munca independentă și se dezvoltă spiritul de observație; elevii sînt înarmați cu metode, procedee și forme de activitate proprii cercetării științifice; sînt pregătiți în spiritul educației permanente prin dobîndirea de către elevi a unui stil propriu de învățare și gîndire; se conferă trăinicie și mobilitate în operarea cu noțiunile și conceptele de istorie.

Paralel cu descoperirea noilor cunoștințe, elevii dobîndesc metode de cunoaștere și unele componente ale atitudinii științifice, printre care: neacceptarea unor adevăruri oferite de-a gata și obiceiul de a-și pune întrebări; credința în posibilitatea rezolvării problemelor și dorința de verificare experimentală; bucuria lucrurilor noi; aptitudinea de a-și reconsidera opiniile; modestia și scrupulul adevărului; atitudinea obiectivă, aversiunea față de superstiții, dorința de autoinstrucție; capacitatea de a distinge între ipoteze și soluții, acceptarea probabilităților, acceptarea generalizărilor verificate și identificarea semnificațiilor fundamentale15.

Învățarea prin descoperire poate fi folosită și în predarea *Epopeei românești de sub conducerea lui Mihai Viteazul*. În lunile grele de la sfîrșitul anului 1600 și începutul lui 1601, Mihai Viteazul a încercat o recapitulare, aruncînd o privire retrospectivă, înainte de a se avînta spre a-și împlini tragicul destin. Memoriul adresat către Rudolf al II-lea, numit de Nicolae Iorga *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuși*, capătă valoarea unui testament politic lăsat posterității. *Cercetați următorul fragment din acest memoriu*:

"Acum, oricine poate vedea cîtă muncă și osteneală am îndurat 7 ani de-a rîndul și cîtă slujbă am făcut creștinătății, căci am luat de la turci 100 de tunuri și am ocîrmuit trei țări: Țara Românească, Transilvania și Moldova și le-am supus Măriei Sale împăratului 200.000 de oameni de luptă, pedeștri sau călări, cu cari am fost totdeauna gata să slujesc Măriei-Sale. Acuma am ajuns la acest sfîrșit, pierzînd tot ce cîștigasem din zilele tinereții pînă la bătrînețe, și țări și averi și soție și copii; și dacă le-aș fi pierdut din pricina dușmanilor, sau dacă mi-ar fi fost luate de dușman, nu m-ar durea atîta cît mă doare fiindcă au fost făptuite de aceia, de la care nădăjduiam și așteptam ajutor și razim; dar Dumnezeu le vede. În vremea aceasta oricine poate vedea, că n-am cruțat nici cheltuieli, nici osteneală, nici sînge, nici propria-mi viață, ci am purtat războiul foarte mult timp, eu însumi cu sabia în mînă, fără ca să am nici fortărețe, nici castele, nici orașe, nici cel puțin o casă de piatră, unde să mă retrag, ci abia una singură pentru locuință. Și fiind eu din acele țări îndepărtate și necunoscute, nu am pregetat să mă alătur cu puterile mele și cu cheltuieli peste măsură la creștinătate și nu am fost cunoscut de nimeni și nici nu le-am făcut îndemnat de cineva, ci spre a căpăta și eu un loc și un nume în creștinătate am părăsit toate prieteniile ce le aveam.

Astfel rog toată creștinătatea să-mi stea într-ajutor, căci am pierdut tot, și țări și averi și soție și copilași și în sfîrșit tot ce aveam pe lume".

(*Culegere de texte pentru istoria României*, Editura didactică și pedagogică, București, 1977, p.100).

Descoperiți și precizați:

- Rolul Țărilor Române în apărarea civilizației europene.
- Ce idealuri ale românilor a realizat Mihai Viteazul?

- Cu ce sacrificii a recîștigat Mihai Viteazul independența și a înfăptuit prima mare unire politică a Țărilor Române?
- Cu ce scop a adresat Mihai acest memoriu Curții imperiale?
- Comparați acest memoriu cu scrisoarea circulară a lui Ștefan cel Mare din 25 ianuarie 1475 către țările învecinate și precizați marile probleme externe cu care erau confruntate Țările Române și rolul acestora în sud-estul Europei.

Cu ajutorul unei minime dirijări, elevul trece treptat de la cunoașterea curentă, empirică, eterogenă, la cunoașterea "gîndită, coordonată și rațională". Aceasta este metoda pedagogică a "redescoperirii". Potrivit acestui unghi de vedere, fiecare lecție este gîndită după principiul redescoperirii în învățare, al elaborării, cît mai mult posibil, prin eforturi proprii a noțiunilor. În acest sens, aici avem de-a face cu un model de lecție, și anume o lecție de elaborare, centrată pe proces și metodă, menită să călăuzească elevul pe o cale constructivistă a elaborărilor mentale.

Profesorul urmărește să formeze gîndirea istorică a elevilor, adică dispoziția lor de a descoperi cauzele fenomenelor istorice, precum și spiritul de probitate științifică sau de onestitate științifică, dispoziția elevilor de a-și întemeia afirmațiile lor de ordin istoric pe date concrete, documentare[16].

Alături de învățarea prin descoperire, *problematizarea* poate fi folosită pe larg în munca individuală a elevilor. Studiul temei *România în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza* oferă posibilitatea reliefării personalității domnitorului în conștiința poporului român la dimensiunile realității istorice. Elevii pot fi puși în situația de a sesiza, de a enunța și de a răspunde la întrebări-problemă incluse în *formule sintetizatoare*. Li se cere elevilor să explice expresia: "Al. I. Cuza a semnat actul de naștere al României moderne, dar și cel de maturitate al acesteia", prin exemple convingătoare din opera reformatoare din anii 1859-1866. Sau: în cuvîntul de despărțire la înmormîntarea lui Cuza, Mihail Kogălniceanu spunea: "Nu greșelele lui l-au răsturnat, ci faptele lui cele mai mari". Explicați aceste formule-sinteză, folosindu-vă și de conținutul scrisorii lui Cuza, din 20 aprilie 1867, trimisă principelui Carol I în care își exprima deschis dorința de a se stabili la Ruginoasa ca simplu cetățean:

> *"Cel puțin am avut mulțumirea de a realiza Unirea Principatelor, a face din trei milioane de clăcași trei milioane de proprietari, a înapoia țării a cincea parte din pămîntul uzurpat de clerul grec locurilor sfinte, a da tuturor românilor, fără excepție, drepturile electorale de care era lipsită pe nedrept marea majoritate a națiunii, a constitui puternic egalitatea civilă și politică și, în fine, a traduce în fapte mai toate dorințele divanurilor ad-hoc din 1857* [...]"

(C.C.Giurăscu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, ediția a II-a, Editura Științifică, București, 1970, p.454).

Ce deosebire este între *abdicare* și *detronare*? La 11 februarie 1866, Alexandru Ioan Cuza *a abdicat* sau *a fost detronat* ? Folosiți-vă, în explicațiile voastre, de următorul text:

> *"Conjurații pătrund în palat la ora 5 dimineața, forțează ușa încăperii unde dormea Cuza și-l silesc pe domnitor să abdice. Acesta nu se opune și semnează pe spatele unuia dintre complotiști decretul de abdicare".*

(V. Curticăpeanu, *Epoca lui Cuza Vodă*, Editura Enciclopedică română, București, 1973, p.176-177).

În momentele grele pentru țară, evocarea faptelor mărețe din istoria noastră a subliniat legitimitatea și responsabilitatea acțiunilor întreprinse, a constituit izvorul de energie, de întărire a încrederii proprii, de îmbărbătare în izbînda cauzei drepte. Istoria, arăta N.Iorga, este "o carte vie a neamului", în care faptele trecutului devin elocvente prin exemplul lor, prin semnificațiile lor. Comunitățile, îndeosebi cele etnice, au recurs la istorie ori de cîte ori doreau să-și dobîndească forța necesară; să-și fortifice conștiința de sine. Românii sînt un exemplu în acest sens. În proclamația regelui Ferdinand către popor, din ziua de 15/28 august 1916, elevul descoperă sintetizată astfel cauza dreaptă a intrării României în război:

> "*Pentru neamul nostru, el* (primul război mondial — n.n.G.T.) *a adus ziua așteptată de veacuri de conștiință națională, ziua unirii lor. După vremi îndelungate de nenorociri și de grele încercări, înaintașii noștri au reușit să întemeieze statul român prin Unirea Principatelor, prin războiul independenței, prin munca lor neobosită pentru renaștere națională. Astăzi, ne este dat nouă să reîntregim opera lor, închegînd pentru totdeauna ceea ce Mihai Viteazul a înfăptuit numai pentru o clipă: Unirea românilor de pe cele două părți ale Carpaților. De noi atîrnă astăzi să scăpăm de sub stăpînire străină pe frații noștri de peste munți și de pe plaiurile Bucovinei, unde Ștefan cel Mare doarme somnul de veci. În noi, în vitejia noastră, stă puterea de a le da dreptul, ca într-o Românie întregită și liberă, de la Tisa pînă la Mare, să propășească în pace, potrivit destinelor și aspirațiunilor gîntei noastre*"[17].

O îndatorire elementară a generației interbelice a fost cultul eroilor. Afectiv, acest cult formează o piatră unghiulară în conștiința oricărui individ. Faptele eroilor locali și naționali să fie bine cunoscute pentru a servi drept

pildă generațiilor viitoare, care trebuie să se mîndrească cu strămoșii lor. Este elocventă scrisoarea generalului Gh.Naumescu — grav rănit în luptele de la Prunaru (Vlasca) în 1917, prins și dus în captivitate la unul din spitalele din Sofia unde a decedat la 3 aprilie 1917 — adresată familiei și camarazilor, pentru a i se cunoaște sufletul nobil și patriot, călăuzit de un singur gînd: învingem ori murim.

"Mor fericit dragă soție și iubiți copii, pentru mărirea și onoarea neamului românesc, pentru libertatea fraților asupriți, în admirație pentru regele nostru, făuritorul României Mari pentru dragostea a tot ce e român. Vă recomand, dragii mei, să deveniți înainte de toate buni patrioți, această iubire trebuie să fie dezinteresată și așa de puternică, încît să poată fi capabilă de toate devotamentele, de toate sacrificiile. Cînd veți fi mari, să fiți gata în tot momentul și la cea dintîi chemare a patriei: de a vă jertfi la nevoie. Să nu vă dați la regrete nefolositoare pentru moartea mea, ci cultivați dragostea pentru mine astfel cum am nutrit-o și eu pentru voi. Să îngrijiți de răniți, să ajutați pe orfani și să preamăriți numele celor care vor muri pentru patrie".

Apoi adresîndu-se către unul din cei doi fii ai săi, îi scrie:

"Ar fi o mîngîiere supremă pentru unul din voi să aleagă calea armelor, cea mai măreață și frumoasă carieră, fiindcă este inspirată de cele mai nobile, sentimente de patriotism, onoare și datorie". În aceeași scrisoare, adresîndu-se și către camarazii săi, le scrie următoarele: "Scumpii mei, invidiați soarta mea fericită. Mor mulțumit că în viață am avut nobila misiune de a face educația patriotică a unui regiment de viteji, le-am pregătit sufletul lor și le-am deșteptat conștiința înaltei datorii, față de scumpa noastră patrie"[18].

Numeroase izvoare sădesc în conștiința cititorului marea îndatorire și răspundere ce-i revin față de patrie, de a o îmbogăți, de a adăuga noi virtuți și izbînzi și de a o lăsa, și mai frumoasă, moștenire viitorimii. Munca constituie o adevărată școală a înaltelor virtuți morale.

Răspunzînd la întrebarea prin ce se recunoaște patriotul, N.Iorga precizá că acesta se remarcă *"prin munca lui, oriunde e pus de soartă și în orice situație l-a fixat norocul. El e cel mai vechi, mai bun, mai modest și totodată mai strălucit patriot"*[19].

Învățarea prin descoperire, problematizarea plasează elevul în rolul descoperitorului inițial, angajîndu-l pe calea unei adevărate ucenicii a "descoperirii" adevărurilor. O asemenea lecție are avantajul unei angajări active plenare a elevilor pe calea unei "cuceriri a științei" și nu a unei "științe căpătate". De data aceasta elevii învață "descoperind" realitatea, ceea ce face ca lecția să devină un adevărat exercițiu operațional mental, de unde și valoarea ei formativ-educativă foarte mult sporită"[20] în predarea istoriei românilor. De exemplu, analizînd ultimatumul nobilimii adăpostite între zidurile cetății Deva, elevii sînt solicitați să determine ce fenomen istoric a avut loc în Transilvania în anul 1784: răscoală sau revoluție?

Deseori folosim izvoarele istorice pentru a reliefa trăsăturile pozitive de caracter și de voință ale diferitelor personalități marcante ale istoriei patriei și ale istoriei universale cu scopul de a-i înrîuri pe elevi de a deveni oameni activi, conștienți de necesitatea angajării lor în efortul pentru progres și civilizație[21]. Trezim, în același timp, interesul pentru culegerile de documente, pentru manualul de istorie, pentru Istoria Românilor ca obiect de învățămînt. Cu ajutorul izvoarelor istorice optimizăm toate metodele de învățămînt pentru a realiza calitativ și eficient obiectivele planificate ale istoriei ca disciplină școlară.

În concluzie, avîndu-se în vedere importanța folosirii izvoarelor istorice pentru întemeierea științifică a acelor evenimente și procese istorice importante care solicită un spor de dovadă și de argumentare, se impune elaborarea și tipărirea grabnică a unor crestomații pentru studiul Istoriei Românilor și Istoriei Universale în școală în acord cu exigențele actuale. Crestomațiile pentru studiul istoriei în învățămîntul preuniversitar sînt instrumente de lucru deosebit de utile profesorilor, elevilor, studenților, tuturor celor ce doresc o reală perfecționare a predării-învățării istoriei în școală.

NOTE

1. A. Sacerdoțeanu, *Îndrumări în cercetările istorice*, Casa Școalelor, 1943, p.102.
2. N.Iorga, *Cum se scrie istoria*. Lecție de deschidere la Universitatea din București din noiembrie 1898, în *Generalități cu privire la studiile istorice*, Ediția a III-a, București, 1944, p.53.
3. Jerzy Topolsky, *Metodologia istoriei*, Traducere de Aura Țapu, București, Ed.Științifică și Enciclopedică, 1987, p.269.
4. *Ibidem*.
5. Adina Berciu-Drăghiescu, *Științele auxiliare ale istoriei*, Partea I, București.
6. Apud. D.Berciu, *La izvoarele istoriei. O introducere în arheologia preistorică*, București, Ed.Științifică, București, 1967, p.20.

7. M.Kogălniceanu, *Opere*, Vol.II, 1976, p.448.
8. A.Iordănescu, *Folosirea izvoarelor istorice — mijloc de întemeiere științifică a lecției*, în SAI, Tomul XVIII, București, 1972, p.87.
9. I.Lupaș, *Istoria unui manual de istorie*, București, 1932, p.21.
10. B.P.Hașdeu, *Cuvînt introductiv la istoria critică a românilor din ambele Dacii, în secolul al XVI-lea*, București, 1873; apud Ion Nestor, *Dac dar mai degrabă român*, Bogdan Petriceicu Hașdeu, în MI, nr.3/1979, p.21.
11. *Ibidem*.
12. Valeriu Bota, *Probleme ale învățării istoriei prin descoperire*, RP, mai, 1977, p.77, supliment *Predarea științelor sociale în școală*.
13. T.Mucică, M.Perovici, *Cabinetul de istorie*, Didactică și Pedagogică, București, p.136-147.
14. Gh.Tanasă, *Îmbinarea învățămîntului frontal cu activitatea pe grupe în studierea istoriei în școală*, în ASUI, Tomul XXXI, 1985, p.71-82.
15. Paul B.Diederich, *Componentele atitudinii științifice*, în "Buletinul Bibliotecii Centrale pedagogice", 1967, p.83.
16. Șt.Bîrsănescu, *Misiunea profesorului de istorie*, RP, nr.8, 1978, p.12.
17. C.Kirițescu, *România în războiul mondial 1916-1919*, Vol.I, București, 1934, p.14.
18. "Eroii Neamului", anul II, partea I, februarie-martie 1921, p.5-6.
19. N.Iorga, *Adevăratul patriotism. Idei dintr-o conferință ținută la Galați în ziua de 8 septembrie 1914*, Vălenii de Munte, "Tipografia Neamului Românesc", 1914, p.6.
20. I.Cerghit, coord., *Perfecționarea lecției în școală modernă*, București, Ed.Didactică și Pedagogică, 1983, p.33-34.
21. Valeriu Bota, *Probleme ale învățării prin descoperire*, RP, mai, 1971, supliment *Predarea științelor sociale în școală*.

ION I. NISTOR, *RĂPIREA BUCOVINEI DUPĂ SULZER**

Résumé

Le texte met en valeur un fragment de Geschichte des transalpinischen Dakiens (Histoire de Daces transalpines) *par Franz Josef Sulzer, historien autrichien du XVIIIe siècle.*

Ce fragment contient des donnès intèressantes sur le rapt de la province roumaine Bukowina par l'Autriche en 1775, employées par Ion I.Nistor, historien roumain du XXe siècle, dans une conférence donnée à l'Université de Cernăuţi.

L'éditeur remet dans le circuit historiographique ce texte, qui a été publié pour la première fois en 1932.

Între scriitorii străini cari s-au îndeletnicit cu studiul trecutului nostru Franz Josef Sulzer ocupă un loc de frunte. Originar din Elveţia, el servise în armata austriacă cu gradul de căpitan-auditor. Demisionând din armată, Sulzer trecu în Ţara Românească, unde petrecu mai multă vreme la curtea lui Alexandru vodă Ipsilanti, ca să înveţe pe tinerii boieri legile şi filosofia şi pentru a pregăti alcătuirea faimosului cod Ipsilanti. Şi astfel trăi în ţară la noi aproape 15 ani, pînă la moartea sa, întîmplată la Piteşti în 1791.

În timpul petrecerii sale în Ţara Românească, Sulzer, care era un om erudit, avu prilejul să deprindă limba ţării [1] şi să cunoască mai deaproape datinele şi obiceiurile poporului român. Din timpul serviciului în armata austriacă, Sulzer cunoştea bine şi stările din Ardeal, unde petrecuse mai multă vreme în serviciul austriac, astfel că se găsea in fericita situaţie de a cunoaşte din propria experienţă toate regiunile locuite de Români.

Dar el nu tratează şi istoria "Daciei Superioare", adecă a Ardealului, ci se restrânge la cercetarea şi aprofunzirea "Istoriei Daciei Transalpine", adecă a Munteniei, Moldovei şi Basarabiei, căci aşa se numea pe vremea sa tatarlîcul din Bugeac.

Autorul a împărţit "Istoria Daciei Transalpine" în două părţi: una geografică şi alta istorică. Partea geografică a apărut între anii 1781-1782 la Viena în trei volume şi cuprinde aşezarea geografică, structura arhitectonică, fauna şi flora, precum şi toate popoarele cari din timpurile cele mai vechi au hălăduit pe la noi, cu limba lor, cu datinile şi obiceiurile lor, cu viaţa lor politică, socială, economică şi culturală. Volumele acestea cuprind foarte multe ştiri privitoare la istoria Românilor şi de aceea cartea şi-a păstrat valoarea şi până în zilele noastre.

Partea a doua este cea istorică, în care Sulzer descrie în felul său pedant şi constiincios istoria ţărilor noastre din vremea Dacilor pînă la 1780, cînd îşi încheie opera. Din nefericire partea aceasta istorică n-a văzut lumina tiparului, ci ea a rămas în manuscript şi se păstrează în arhivele municipale din Braşov. Încă înainte de război Academia Română şi-a procurat o copie după acest valoros manuscript şi îl păstrează în colecţiunile ei. Am avut ocazie să răsfoiesc acest manuscript, care din cauza lipsei de fonduri n-a putut fi editat pînă acuma, şi mi-am notat partea privitoare la domnia lui Grigore vodă Ghica şi răpirea Bucovinei.

---

* Conferinţă rostită în Aula Universităţii <din Cernăuţi> la 28 noiembrie 1932, publicată în "Junimea Literară", an XXI, iulie-decembrie 1932, nr.7-12.

Personalitatea lui Ion I.Nistor, istoric şi om politic bucovinean, este restituită astăzi vieţii ştiinţifice şi publice, prin publicarea lucrărilor sale fundamentale. *Istoria Basarabiei* şi *Istoria Bucovinei* au văzut lumina tiparului în 1991 la Editura Humanitas, iar îngrijitorul ediţiilor, Stelian Neagoe şi-a propus să continue cu publicarea sintezei de *Istoria Românilor* (peste 2.600 de file). Vezi studiile bio-bibliografice ale lui Stelian Neagoe la *Istoria Basarabiei*, pag.V-XXXVII şi *Istoria Bucovinei*, pag. V-XXXII.

Pe linia acestei repuneri în drepturi a operei marelui cărturar-istoric se înscrie şi publicarea conferinţei despre răpirea Bucovinei, rostită cu prilejul aniversării a 14 ani de la unirea Bucovinei cu România (28 noiembrie 1918). Ion I.Nistor introduce un consistent fragment din *Geschichte des transalpinischen Dakiens* (Istoria Daciei Transalpine), Wien, 1781-1782, 3 volume (lucrare a cărei a doua parte, cea istorică, era inedită în 1932) de Franz Josef Sulzer, ofiţer de justiţie al armatei imperiale şi istoric austriac, adversar al continuităţii daco-romane.

Textul pe care îl publicăm păstrează integral introducerea şi notele lui Ion I.Nistor, plasate în subsolul paginii şi numerotate cu cifre arabe simple. De asemenea, semnele de exclamare şi de întrebare, aflate între paranteze rotunde aparţin tot marelui istoric bucovinean. Adăugăm, la rîndu-ne, comentariile şi notele pe care le-am socotit necesare pentru acest moment al istoriografiei noastre, puse între paranteze pătrate şi plasate la sfîrşitul textului. Editâm textul după normele ortografice actuale, păstrînd unii termeni care asigură "culoarea" timpului, precum: *cari* (pentru care), *adecă, temeiu, nimică, conex* (conexiune), *colecţiuni, liberalitate, manuscript, ocupaţiune, comisiune, pretenţiuni, ocaziune*, numele de popoare scrise cu majusculă.

Capitolul privitor la moartea tragică a lui Grigore Ghica [2] l-am publicat în studiul meu privitor la "Comemorarea lui Grigore Vodă Ghica", apărută în "Codrul Cosminului", vol. IV-V. Capitolul privitor la răpirea Bucovinei îl reproducem în cele următoare.

Despre anexarea Bucovinei la Austria s-a scris foarte mult, avîndu-se în vederea bogatul material documentar, publicat de Eudoxiu Hurmuzaki în mai multe volume din colecțiunea de documente externe care-i poartă numele. Un raport contemporan asupra acestui act politic din pana unui istoric îl găsim în manuscriptul lui Sulzer. El este foarte interesant și confirmă aproape în toate cele ce știam despre acest tragic act de detrunchiare a Moldovei.

În cap. IV, paragraful 245, pagina 723 și următoarele găsim la Sulzer următoarea relațiune:

"Aici este locul să intercalăm povestirea despre răpirea și cesiunea acestei țărișoare, a Bucovinei, după cele ce au putut ajunge la cunoștința mea. Voi face-o aceasta în puține cuvinte precum făgăduisem de altfel în partea dintâiu a operei mele.*

Începutul povestirii cade la 1773, și de aceea, ținînd seama de ordinea cronologică a evenimentelor, pe care am observat-o în opera mea, ar fi trebuit să insist asupra ei încă atunci. Dar am avut în vedere că întreruperea povestirii la fiecare an, aș fi făcut-o în dauna clarității ei; de aceea mi-am rezervat-o să o tratez la sfîrșit in conexul ei cauzal si asa o si fac. Dar mai întîi trebuie să trimit înainte o scriere din pana unui autor anonim**, care întîmplător mi-a căzut în mînă în Moldova, iar după ce îmi voi fi spus vederile mele fără înconjur asupra acestei scrieri și asupra acestei proceduri si anume cu aceeași liberalitate, care nu este atinsă de nici un gînd lateral si care trebuie să fie îngăduită primului istoriograf al acestei țări — dar să nu fiu pizmuit si acuzat de vanitate din cauza acestui titlu! [3] În această scriere se arată că motivele pentru care s-a făcut ocupațiunea Bucovinei erau:

1. Că colțul acesta de pămînt moldovenesc aparținuse cîndva Pocuției;
2. Că Austria avea nevoie de el pentru a putea obține o legătură cu Ardealul, și
3. Pentru a face cuceriri [4].

Acesta din urmă, zice autorul anonim, era motivul principal pentru care s-a procedat la ocuparea Bucovinei, cîtă vreme celelalte două nu erau decît fictive — iar eu adaog: nu fără temeiu.

La început și anume în 1773, cînd M. S. Împăratul (Iosif II) venise în Ardeal, colonelul baron de Enzenberg fu trimis în Bucovina din ordin prea înalt, pentru a se orienta în țărișoara aceea și a o ridica în plan precum și pentru a raporta asupra configurației ei geografice, asupra stării locuitorilor, a moravurilor etc.etc.

Curînd după aceea fură ridicate în plan și regiunile de la Dorna și Cîmpulung, sub pretextul unor măsuri de ordin sanitar și cu învoirea lui Romianzoff [5]. Astfel se putea pătrunde pînă la Suceava. Apoi fu cartografiată regiunea dinspre Galiția pînă la codrul numit Bucovina [6]. După aceea se trimiseră două comandamente de husari în Bucovina sub pretext de remontă; acestea staționară șapte luni de zile în două sate mizerabile fără să achiziționeze un singur cal. În cele din urmă intrară în Bucovina cinci batalioane și două regimente de husari, pentru a trage un cordon împotriva ciumei, despre care în acea vreme nici nu se auzia și nici nu se simția nimică.

Sosiră deodată și nouă tunuri și Rusii rămaseră surprinși, văzînd că Austriecii mobilizează opt (?) tunuri contra ciumei. Curînd după aceea s-au și înfipt pajurile și numai după ce toate măsurile acestea erau luate, se trecu la tratative, pe care ambii beligeranți, Rușii și Turcii, trebuiră să le accepte, căci ce nu poate face frica de o unitate militară de 100.000 de Austriaci?

Numai spre sfîrșitul anului 1774 și anume după așezarea păcii cu Rușii (la Kuciuc-Kaianargi), se întruni o așa numită comisiune de delimitare, care era compusă din partea Austriacilor din general-feldmareșalul baron de Barco, maiorul de stat major Mieg, un secretar aulic de la cancelaria de stat și un interpret.

Delegații Turcilor erau: Tahir-Aga, arhitect superior, Mola-Effendi, tîlcuitor de legi, jumătate cleric, jumătate mirean, Emir-Effendi, inginer și un bareactar sau stegar de ieniceri. Din partea raialei Hotinului erau față: Divan-Effendi sau secretar al pașalei de acolo, Ali-pașa, ca șef de coloană și șase din cei mai vechi ieniceri și alți 20 cari arătau hotarele și așezările și cari însoțiau comisiunea de hotărnicire de la un loc la altul.

Din partea principelui Grigore Ghica fură atașați acestei comisiuni cumnatul acestuia, Lukaki della Rocca, boierul Balș și Cananău, ispravnicul Sucevei. Dar Lukaki n-a rămas pînă la sfîrșit în comisiune, căci el se îmbolnăvi sau simulă a boală și se reîntoarse la Iași. Acolo l-am vizitat ca pe unul care îmi era cunoscut din Brașov, ca pe un bărbat isteț, și-l găsii, ce-i drept sănătos, dar cu memoria slăbită și aproape copilărească. El lucra la Brașov la un

---

* Cf. *Die österreichische oder Deutsch-Kaiserliche Moldau, jetzt Bukovin genannt.* Partea I, paragraful 94, p. 422 și urm.

** *Kurze Beschreibung von der Moldau und Walachei aus bewährten Autoribus ausgezogen.* Varșovia 1774. Autorul este colonelul Seeger.

dicționar în șase-șapte limbi, parte orientale, parte europene.* Ocupațiunea aceasta trebuie să fi grăbit decăderea bietului om, care se găsia și așa la o vîrstă foarte înaintată și ajunse în mintea copiilor.

Toate cheltuielile comisiunii le purta M.S.Împăratul. La dispoziția generalului Barco erau puși 30.000 pfunzi, pe lîngă o mulțime de ceasornice de buzunar, cutiuțe cu bijuterii, inele, tabachere etc. etc. Generalul avea ordin din Viena, să nu crute nici o cheltuială, pentru că se știa, că Turcii se lasă mai lesne convinși prin daruri, decît prin argumente, oricît de temeinice ar fi ele. Pentru delegații turci erau angajați bucătari speciali turci, cari găteau după gustul turcesc. Tahir-aga primi 4.000 pfunzi bani numărați și diverse bijuterii. Pașa de la Hotin primi 600 pfunzi [7], dar cu toate acestea dînsul nu cedă din raiaua Hotinului nici o palmă de loc. Căci partea din raia ce fusese ocupată, fu restituită raialei în urma încăierărilor sîngeroase ce izbucniră între ienicerii turci și trupele de ocupație austriece. În schimb Austria primi alte localități așezate mai jos de Siret pentru că prin cesiunea satelor ocupate din raia Turcii ar fi trebuit să înghețe de frig din lipsa lemnelor de foc. La stăruința Turcilor fu restituită Moldovei și Baia, care cu ocazia ocupațiunii a doua fusese cuprinsă în cordon.

După terminarea tratativelor urmă numai în 1777 [8] schimbul actelor de hotarnicie între ambele părți. La 2 Iulie și după șase zile la 8 Iulie s-a făcut cesiunea formală a acestei țărișoare cu o suprafață de 178 mile germane pătrate [9] (mila socotită la 10.000 picioare [10]) și cuprind aproape în întregime ținutul Cernăuților și al Sucevei, ce sînt destul de mănoase, către Casa de Austria — sau mai bine către Galiția, căreia îi aparține.

Ceea ce este necesar să se știe despre geografia acestei fîșii de pămînt se poate afla în partea întîia a lucrării mele, precum și în hărțile anexate acolo. Tot acolo se găsesc însemnate și schimbările de hotar cu ocazia ocupațiunii întîia și a doua.

Dacă Casa de Austria, sau dacă acest termen pare nepotrivit, regatul Ungariei [11] este în drept să ridice pretențiuni întemeiate asupra acestor două districte moldovenești, pare să fie o chestiune ridicată la timp nepotrivit, întrucît Poarta a cedat acest teritoriu din voie liberă; de aceea cu anevoie se va putea contesta dreptul cuiva de a cere de la altul ceea ce dorește, sau al liberei hotărîri a cuiva de a da sau ceda ceea ce-i place [12].

Din cauza aceasta eu n-aș fi atins deloc această chestiune, dacă ceea ce în scrierea anonimă, menționată mai sus, se induce ca motive pentru Austria de a revendica acest teritoriu, n-ar fi atît de superficial și așa de puțin fondat. De aceea eu nu mă pot reține de a nu arăta adevăratele drepturi ale regatului Ungariei sau Galiției asupra unei părți și mai mari din Moldova și a le pune într-o lumină și mai clară.

1. Că în mijlocul Bucovinei se găsește un monument de piatră cu stema contelui Potocki;

2. Că în fruntea districtului Cernăuți nu este un ispravnic, ca în fruntea celorlalte ținuturi ale Moldovei, ci un staroste [13] ca în Polonia, ceea ce se aduce ca dovadă că cel puțin ținutul Cernăuților a trebuit să aparțină cîndva Poloniei:

3. Un boier vecin cu moșia de Sniatin a prezentat maiorului Mieg un hrisov de la Ion Sobieski, prin care regele polon dăruise boierului sate și moșii în Bucovina, precum în genere se află în Bucovina mai multe acte de acest fel.** Dacă secretarul curții imperiale a adus înaintea comisiunii de hotărnicie numai dovezi de acest fel, fără temei și fără răsunet, atunci ar trebui să ezit de a da dreptate altui coconaș, chipeș și spilcuit, de același rang, care cu ocaziunea numirii lui Raicevich în postul de consul imperial în Țara Românească făcea aluzii și îmi dădea de cunoscut că este o chestiune cu mult mai grea de a aranja o problemă de stat, decît a scrie o carte de istorie.

Adecă cum, pentru a dovedi că Bucovina a aparținut cîndva Poloniei sau Galiției [14], este necesar de a recurge la un document de la regele Sobieski?

Acel ce este numai cît de puțin orientat în istoria Moldovei trebuie să știe că Jan Sobieski în cursul domniei voievozilor Dumitrașcu Cantacuzino, Constantin Cantemir, George Duca și Antioch Cantemir, a ocupat nu numai Bucovina întreagă, ci încă și ținutul Neamț cu Cetatea Neamțului, regiuni cari au fost restituite Turcilor numai în baza tratatului de la Carlovăț, în schimbul Cameniței. Și ce dovedește o piatră cu stema lui Potocki în Bucovina? Nobilii poloni nu puteau să aibă moșii în Moldova, precum au astăzi anumiți Români moșii în Ardeal sau Ardeleni în Țara Românească, sau nemți în Ungaria? Iar dacă piatra de hotar se găsește în mijlocul Bucovinei, n-ar trebui să urmeze de acolo că numai jumătate din Bucovină a aparținut Galiției? Or, aceasta stă în vădită contrazicere cu

---

* Luca della Rocca era dragoman englez și neapoletan. Dicționarul său era întocmit în șase limbi și anume: germană, arabă, turcă, italiană, franceză și elină.

** Documentul s-a păstrat în arhivele din Viena. Este datat: Iavoroviae die 20 Mensis Decembris 1691. Iohannes Tertius, Dei gratia Rex Poloniae etc. — dăruiește lui Ștefan Holubofskj, locotenentul cohortei de panțiri ai căpitanului Zaharoschi... "Bona seu Campos desertos in limitibus Moldaviae, supra fluvium Pruth jacentia Piedecăritz nominata... jure advitalitio... usque ad ultimum suae vitae terminum". Documentul a fost prezentat lui Mieg de către "Juon Stiritzka capitan di Tirku Siretulj". Cf. D. Werenka, ***Bukowina's Entstehen und Aufblühen***, p.63.

cele ce am arătat mai sus, că sub ocupațiunea polonă se găsia o bucată cu mult mai mare din Moldova, decît Bucovina.

Dovada dedusă din cuvîntul staroste poate sta și mai puțin în picioare. Staroști se numiau în Moldova toți ispravnicii cari stăteau în fruntea ținuturilor de margine. Așa erau de pildă la Focșani sau Putna, la granița spre Muntenia, starosti si nu ispravnici. Termenul ispravnic este de origine mai nouă, fiindcă numai cu puțini ani în urmă ispravnicii din Moldova și Muntenia se numiau pîrcălabi; un termen care acuma a trecut asupra vornicului sătesc(!) [15].

Staroste se numeste în Moldova judecătorul negustorilor, care se menține la București și Craiova. Așa se explică că la graniță, unde se percepea vama sau se recepționau mărfurile, și unde izbucniau certuri între negustori, ispravnicii și pîrcălabii se numiau starosti(!) [16].

De aceea nu este admisibil de a deduce drepturi sau pretențiuni nici de la termenul staroste si nici de la piatra de hotar cu stema unui nobil sau magnat și nici numai de la actul de danie de la regele Sobieski.

Cu un cuvînt, domnilor birocrați, cu mîinile pline de afaceri, dacă nu voiți să fiți mai puțin decît l'homme d'affaires după Helvetius, trebuie mai întîi să cetiți și apoi să scrieți. La moartea regelui Sobieski, republica poloneză a restituit formal regiunile acestea și de atunci voievozii Moldovei le stăpînesc în pace.

Trebuie să se arate, că în timpurile mai vechi Bucovina aparținea Pocuției si Galiției si că prin urmare republica polonă, care stăpînea aceste două provincii ca anexe, nu le putea ceda Porții pentru Camenița.

Or cît de pe scurt as fi tratat eu istoria lui Stefan cel Mare, care pînă la începutul secolului al XVI-lea a domnit in Moldova aproape absolut, precum și istoria urmașilor săi, totuși îmi place a crede că am descoperit în documentele moldovenești, fapte din anii 1387, 1402, 1459, 1485, 1569 și 1654, care nu erau cunoscute pînă atunci, și pe baza cărora se poate dovedi pînă la evidență, că cel mai mare principe al Moldovei, Ștefan, nu numai Suceava și Cernăuții, ci și Neamțul si întreaga regiune muntoasă pînă la hotarul Munteniei, le-a răpit pe nedrept de la Republica Polonă sau mai degrabă de la Regatul Ungariei, și că aceste state n-au renunțat niciodată la drepturile lor asupra întregii provincii, care aparținea Ungariei si Poloniei din timpurile cele mai vechi pînă la pacea de la Carlovăț.*

Iar dacă această renunțare formală ar sta în calea restituirii în ceea ce priveste Polonia, din partea regatului Ungariei nu se va putea susține nici aceasta, fiindcă Ungaria a stăpînit ambele provincii Moldova-Muntenia [17], iar în timpurile mai vechi sub numele de Cumania, și că prin urmare le poate cuceri cu arma în mînă oricînd ar voi.

Cînd eram în Moldova se vorbia acolo că Austria, îndată după ocuparea Bucovinei, ar fi găsit sub un arbore, la un loc cunoscut mai de mult, un hrisov ascuns în pămînt în care se arată pe larg că Bucovina ar fi aparținut de mult părților ungurești din Polonia sau Galiția.

Dar din istoria aceasta a mea — așa cred — se pot scoate mai multe argumente pentru sustinerea acestei probleme istorice, decît din zece hrisoave îngropate în pămînt și din zece pietre de hotar. Să ne fie îngăduit și nouă, autorilor de cărți istorice, plăcerea, că noi, prin cărțile noastre, putem duce mai lesne la bun sfîrsit anumite negociațiuni diplomatice, decît unii oameni de afaceri, încîntați de sine, cu argumentele lor sunătoare, rotunzite cu compasul și cu plecăciunile lor șarmante.

La ocuparea Bucovinei n-a fost nevoie de multe lupte, cu toate că am aflat din izvor sigur că plebea turcească nu era tocmai dispusă la cesiunea Bucovinei, fiindcă o asemenea cesiune de teritoriu ajungea în contrazicere cu prescriptele Coranului, care oprește cesiunea oricărui pălmac de pămînt, fără ca acesta să fie stors prin puterea armelor. Dacă negociațiunile cu Poarta ar fi fost conduse de cineva mai iscusit, care să fi știut cum se negociază cu Turcii, atunci aceștia, cari erau foarte impresionați de succesul armelor rusesti asupra Vidinului, ar fi renunțat mai curînd din voie liberă la Valahia Apuseană (Oltenia). Dar se pare că curtea imperială nu ținea prea mult la aceasta [18].

Dar cine știe dacă acestea nu sînt fantasmagorii ale unor capete deșarte; așa fiind cred că nu mai este nevoie să pierd vremea cu fleacuri de acestea. Continuînd cu caracterizarea principelui Ghica, observ că Bucovina n-a fost alipită nici Galiției, nici Ardealului, ci administrată militărește [19] de generalul de Enzenberg, cu personal militar, justiția fiind administrată de căpitani "auditori de district".

Asa încheie Sulzer povestirea sa asupra "răpirii" Bucovinei, un termen pe care îl întrebuințează el însuși. Astăzi — cînd crima politică de la 1775 a fost ispășită de cei ce o comiseseră atunci și cînd Bucovina în largul hotarelor

* Chrisoavele din 1387, 1402, 1459, 1485, 1569 și 1645 sînt cunoscutele acte de vasalitate ale lui Petru Mușat, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Bogdan Lăpușneanu și Gheorghe Ștefan; prin ele se certifică că Polonia a exercitat anumite drepturi de suzeranitate asupra Moldovei și nimic mai mult.

ei a fost reîncorporată țării-mame, chestiunea răpirii Bucovinei a pierdut din actualitatea ei politică și națională. Ea a trecut în domeniul istoriei și acolo cunoașterea ei cît mai amănunțită nu poate decît să fie de interes pentru toți.

Iar noi nu putem decît să cinstim memoria lui Fr. J. Sulzer, care ni-a lăsat amănunte așa de senzaționale asupra acelei răpiri.

NOTE

1. Petru Maior, care l-a cunoscut pe Sulzer (timp de trei ani au locuit în același oras — Reghin) scria: "în cît e pentru știința limbei românești... nici odată nu-l auziiu măcar un cuvânt să sloboadă din gura sa româneasc, ci pururea vorbea cu mine au lătinește, au italienește. Iară muiarea lui, ca o muiare sască, știia bine grăi românește. De unde am prepus că multe din cele ce au scris el pentru limba românească, de la muiarea sa le-au împrumutat" (Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor in Dacia*, vol.II, Ed.Albatros, București, 1971, p.7).
2. În legătură cu domnul Moldovei, un corespondent din Istanbul nota, la 19 noiembrie 1777: "districtul Bucovinei a fost principala cauză a asasinării principelui Ghica. Acest domn nu voia cu nici un preț să consimtă la cesiunea Bucovinei în favoarea Austriei. Precum se vede, el se comportă ca un suveran independent". (Apud Ion I.Nistor, *Istoria Bucovinei*, ed.cit., p.14).

   Desigur, nu pentru opoziția sa contra anexării Bucovinei l-au ucis otomanii, ci pentru consecințele ce decurgeau din aceasta. A.D.Xenopol scria: "Bucovina fu pierdută din pricina lui Ghica, care fiind devotat rușilor, făcea pe Poartă să asculte mult mai curînd de insinuările Austriei și de arătările ei de prietenie, decît de glasul adevărului ce știa din o gură compromisă. Ghica pieri din cauza Bucovinei, căci în mare parte, pentru a păstra întregimea pămîntului pe care era chemat a domni, el se apropie tot mai mult de ruși, și deveni uricios Porței care-l jertfi temerilor sale. Astfel, chiar dacă Ghica n-a pierit de mîna aceea ce a luat Bucovina, totuși pierderea <cheiei Moldovei> este strîns legată în amintirea poporului de sîngele lui Ghica". (A.D.Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția III-a, vol.IX, 1927, p.165-166)
3. Desigur că Sulzer n-a fost, totuși, "primul istoriograf" al Bucovinei; despre această parte de țară, considerată de Ion I. Nistor, "cel mai clasic pămînt istoric al Moldovei", scriseseră cronicarii-istorici Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, ca și Dimitrie Cantemir.
4. Corelînd raptul teritorial din 1775 cu prima împărțire a Poloniei (1772), între Austria, Rusia și Prusia, pe de o parte și ținînd cont de excepționala poziție strategică obținută de imperiali (care le-ar fi permis fie să secondeze planurile Rusiei împotriva Imperiului Otoman, fie să le contracareze, amenințînd-o din flanc, la nevoie), pe de altă parte, sîntem mai aproape de cauzele care au determinat "răpirea" Bucovinei.

   Primele două motive țin de cazuistica medievală. Unul din pretexte era și "serviciul" făcut de Imperiali Porții, prin mijlocirea păcii între otomani și ruși. La 19 iunie 1773, împăratul Iosif al II-lea scria mamei sale, Maria Tereza: "dacă... s-ar putea obține colțul din Moldova care atinge Transilvania, Maramureșul și Pocuția, atunci s-ar face o ispravă utilă și de aceea îmi îngădui a ruga pe majestatea ta de a cere lui Kaunitz să ia în deliberare chestiunea aceasta". (Apud Ion I.Nistor, *Istoria Bucovinei*, ed.cit., p.9).
5. Petru Alexeevici Rumianțev, feldmareșal, comandantul șef al armatei I-a ruse, ce ocupa Moldova la acea dată (începînd cu 1769
6. În momentul începerii tratativelor cu Imperiul Otoman în vederea cedării unui "culoar" de legătură cu Galiția, autoritățile habsburgice cunoșteau foarte bine teritoriul vizat: între 1769-1773 contele Fabris alcătuise "Harta specială a hotarelor Transilvaniei dinspre Moldova și Țara Românească" (hotarele cu Moldova erau descrise în 206 pagini), iar între 1773-1775 Büschel și von Mieg alcătuiseră hărți ale Bucovinei (primul descrisese ținutul în șase volume !). (Cf. Gheorghe David, *1775. Răpirea Bucovinei*, în MI, nr.3, 1992, p.25).
7. Daruri consistente au primit și funcționarii creștini ai Porții. Astfel, Costache Moruzi, dragoman, a primit un dar ce s-a ridicat, conform listei de cheltuieli extraordinare și secrete a Curții imperiale, la 10.312 piaștri și 0 de parale. Suma primită de către Tahir Aga, 38.000 florini, a fost depusă la o bancă din Lemberg. Feldmareșalul Rumianțev a primit 5.000 de galbeni și o tabacheră de aur, în urma cărora a dat "dovezi sigure asupra atitudinii sale favorabile". Reis-Effendi, vizirul Porții, a primit un pumnal încrustat în aur și nestemate. Cheltuielile făcute de Imperiu, pe lîngă bogatele daruri în aur și nestemate, s-au ridicat la suma de 15.000 de piaștri (Apud Gh.David, *op.cit.*, p.27).
8. "Convenția explicativă", care fixa noile granițe dintre Imperiul Otoman și Austria, a fost încheiată la 12 mai 1776, nu în 1777, cum arată Sulzer. Vezi, în acest sens, Veniamin Ciobanu, *La granița a trei imperii*, Iași, Ed. Junimea, 1985, p.39.
9. La așezarea definitivă a graniței pe teren, Austria a rămas în posesia a 278 localități, avînd o populație de aproximativ 75.000 de locuitori, din care 55.495 români și cu un areal de 10.441 km² (Apud Cornelia Bodea, *Bucovina. Momente din drumul ei spre 1918*, în MI, nr.12, 1993, p.8).
10. "Piciorul" reprezenta a șasea parte dintr-un stînjen, fiind egal cu 0,316 m, mărime apropiată de a măsurii latine "pes" (picior) = 0,296 m. A fost folosit, începînd cu secolul al XVIII-lea, numai în Transilvania, unde mai purta și numele de "urmă" (Cf. Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, București, Ed.Științifică, 1971, p.70).

11. Sulzer uzează de un anacronism. Regatul Ungariei nu mai exista de aproape două secole și jumătate, dispărînd de pe harta Europei în urma loviturii decisive primite la Mohacs (1526) din partea armatelor otomane și a transformării unei mari părți a ei în pașalîc — 1541. După 1688, Ungaria este inclusă în Imperiul Habsburgic, fapt consfințit prin tratatul de pace de la Carlowitz (1699).
12. Că Poarta ar fi cedat de bună voie acest teritoriu Casei Imperiale nu se poate susține. La 3 octombrie 1774, Franz Maria von Thugut, ambasadorul austriac la Constantinopol, informa Poarta că trupele imperiale "au intrat în Moldova, ocupînd o porțiune din teritoriul acestei țări", asigurînd însă de intenția de rezolvare prin bună înțelegere a "neînsemnatului diferend provocat de o și mai neînsemnată îndreptare a graniței la nordul Moldovei". La 18 martie 1775, în urma presiunilor, mituirilor și șantajului, același Thugut putea să raporteze cancelarului imperial, Kaunitz, că Poarta a acceptat să "cedeze Prea Înaltei Curți o bucată din Moldova" (Cf. David, *op.cit.*, p.26-27).

Unul din confidenții prințului rus Repnin declara că renunțarea la Bucovina, "departe de a fi un sacrificiu pentru turci, era cu totul în avantajul lor deoarece tributul Moldovei rămînea același, iar Poarta cîștiga prin aceea că lăsa austriecilor grija de a interzice trupelor ruse intrarea în Moldova". (Apud Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (Secolul al XVIII-lea)*, Iași, Ed.Junimea, 1986, p.215).

În ce privește rezistența românilor la "răpirea" Bucovinei sînt de remarcat memoriile trimise de domnul Grigore III Ghica Porții. Într-unul se scria că "locuitorii Moldovei cer cu insistență ca Poarta să-i apere contra unei pierderi așa de mari", precizîndu-se că "dacă sultanul, în pofida așteptării generale, nu îmbrățișează cauza provinciei al cărei suzeran este, moldovenii vor fi în situația de a nu ști ce atitudine să adopte... nefiind apărați de suzeranul lor, vor trebui să se adreseze unei alte puteri străine" (Cf. Anastasie Iordache, *Grigore III Ghica și răpirea Bucovinei*, în RI, tom III, nr.1-2, 1992, p.128).
13. Starostele făcea parte dintre dregătorii de ținut, rezidînd în orașe și avînd între atribuțiile principale administrarea justiției, după indicațiile date de către domn și în limita prevederilor obiceiului pămîntului. A fost o anumită perioadă de timp în care starostii din ținuturile de graniță au fost investiți cu puteri discreționare, mai ales cînd au trebuit să se ia măsuri pentru menținerea ordinei interne. În acest sens, la 1688 ca staroste de Putna era numit marele cronicar Miron Costin.

Starostii din ținuturile de la granița Moldovei cu Polonia puteau judeca hoții și criminalii care fugeau din țară ori se reîntorceau. Competența lor judiciară a fost indicată în convenții special încheiate între Moldova și Regatul polon.

Ținuturile de graniță au continuat să fie conduse de staroști și după reforma lui Constantin Mavrocordat, care introducea o nouă dregătorie de ținut — isprăvnicia. Deși dregătoria starostiei era comună Țării Moldovei și Poloniei (vezi starostele de Camenița), aceasta n-a presupus apartenența regiunilor de graniță ale Țării Moldovei la Regatul polon. (Vezi Nicolae Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, Ed.Academiei, 1971, p.307-308, 369).
14. Bucovina nu a aparținut Poloniei, Galiției ori Pocuției. Sulzer "supralicitînd" relațiile ce au existat între Țara Moldovei și Regatul polon de-a lungul evului mediu. Relațiile de suzeranitate-vasalitate între cele două părți au fost inițiate prin depunerea jurămîntului de vasalitate, la 26 septembrie 1387, de către domnul Țării Moldovei, Petru Mușat, Coroanei polone și nu au implicat niciodată o stăpînire efectivă a părții vasale.

Cucerirea Rusiei Roșii (Galiției) de către Polonia, la 1387, de la Regatul maghiar, a putut reprezenta, în mentalitatea timpului, și un transfer de pretenții asupra stăpînirii Țării Moldovei.

Într-o scrisoare din 10 decembrie 1773 colonelul imperial Seeger susținea că nord-estul Moldovei făcuse cîndva parte din Pocuția poloneză, devenită de cîteva luni austriacă, iar ofițerul de stat major Mieg, în raportul său din 23 decembrie 1773, arăta că o seamă de boieri moldoveni "mărturisiseră" (se pare, contra unor sume nu modice) că și ținutul Sucevei, pe lîngă cel al Cernăuților, aparținuse cîndva Poloniei. (Cf. Veniamin Ciobanu, *op.cit.*, p.27).
15. Deși în timpul evului mediu a existat o permanentă confuzie de atribuții (și, uneori, și de termeni) între agenții puterii centrale — spre exemplu, pîrcălabii și staroștii puteau judeca procese dintre locuitorii orașelor, neținînd seama de vornici sau de dregătorii aleși de obști —, în documentele secolului al XVIII-lea nu se întîlnește termenul de "vornic sătesc" utilizat de Sulzer și pus în legătură cu pîrcălăbia. (Cf. N.Grigoraș, *op.cit.*, p.378).
16. În mod obișnuit, dregătorii principali ai ținuturilor de graniță se numeau staroști, iar cei ai ținuturilor din interior pîrcălabi (de la mijlocul secolului al XVIII-lea ispravnici). Starostele avea atribuții fiscale, judecătorești (sînt menționați judecători starostești) și militare, deci nu putea fi numai judecător al negustorilor, cum arată Sulzer. Vezi și nota [13]. (Cf. *Ibidem*, p.285, 306).
17. Regatul maghiar nu a stăpînit niciodată Țara Moldovei sau Țara Românească. Au existat numai pretenții de stăpînire, concretizate în întemeierea Episcopiei Cumaniei (apoi a Milcoviei), a Banatului de Severin, a Mărcii Moldovei, baze menite să asigure o stăpînire reală a spațiului extracarpatic, precum și relații de suzeranitate-vasalitate, stabilite între cele două țări române și Regatul maghiar.

Sub numele de Cumania trebuie să întrevedem numai o expresie teritorial-politică, nu și etnicul autohton, aflat în umbra celor care dețineau puterea politică (Apud Ion Toderașcu, *Unitatea românească medievală*, București, Ed. Științifică, 1988, p.56).
18. În iunie 1773, Iosif al II-lea constata că anexarea Olteniei ar fi fost o povară (!) pentru Austria. Teritoriul fusese evaluat la cinci-șase milioane de florini, pe care împăratul se "zgîrcise" să-i ofere. Nu e mai puțin adevărat că opoziția Prusiei și a Rusiei l-a făcut pe împărat să renunțe la acest proiect, ca și poziția strategică a Bucovinei, mai favorabilă scopurilor (declarate ori voalate) de cucerire pe care le promova. (Cf. Leonid Boicu, *op.cit.*, p.217). Colonelul Carol Enzenberg evalua nordul Moldovei la circa 21 milioane de florini. (Vezi Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775-1944)*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1993, p.37).
19. Pînă la 6 august 1786; apoi Bucovina este încorporată administrativ la Galiția, fiind condusă prin intermediul Cancelariei aulice unite boemo-austriece de la Viena.

Prezentare și note
de GHEORGHE JUTIS

A. ISTORIA ROMÂNILOR

• Constantin C. Petolescu, *Decebal, regele dacilor*, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1991, 112 p., cu ilustraţii (p. 75-86).

La 1900 de ani de la urcarea pe tron a regelui-erou Decebal, o carte care să-i elogieze faptele era necesară. Sarcină elaborării ei şi-a asumat-o Constantin C. Petolescu — unul dintre cei mai mari epigrafişti ai ţării. În pagini relativ puţine, punind la lucru datele arheologiei, dar mai ales informaţiile literare şi epigrafice, pe care le stăpîneşte într-un chip desăvîrşit, autorul a înfăţişat contextul politic ce a precedat preluarea puterii de către Decebal (p. 9-21), dezvoltarea regatului dac în timpul acestuia (p. 23-46), confruntarea daco-romană sub Traian (p. 47-96), ţinuturile dacice în cadrul provincial roman (p. 97-111). Problematică densă, dar expusă într-o manieră foarte accesibilă, elegantă. Apelul direct la surse conturează o imagine reală a epocii, în care personajele şi evenimentele se înfăţişează în adevărata lor lumină; spectaculosul este estompat, predomină firescul lucrurilor.

Cîteva informaţii noi puse în circulaţie sau unele observaţii şi ipoteze ale autorului pe marginea unor aspecte contradictorii sau insuficient clarificate în istoriografie merită reţinute: *Decebalus* nu trebuie considerat un *supernomen* al lui *Diurpaneus*, cum au încercat să susţină unii cercetători grăbiţi şi au acceptat chiar autori de manuale, deoarece izvoarele nu îngăduie o asemenea relaţie iar antroponimul *Decebalus* este frecvent întîlnit în epigrafia sud-dunăreană înainte de urcarea pe tron a dinastului cu acelaşi nume (p. 14-17, cu bogată bibliografie); *Coson* nu este decît forma contrasă a lui *Cotiso* (p. 17-18); "Brazda lui Novac" (de nord) reflectă probabil extinderea influenţei romane în stînga fluviului după acţiunile lui Plautius Silvanus Aelianus (p. 20); invazia dacilor din 85/86, soldată, printre altele, cu moartea consularului Oppius Sabinus, s-a produs foarte posibil la Dunărea de Jos (p. 26); datele mai vechi şi descoperirile mai noi pledează pentru atribuirea altarului-cenotaf de la Adamclisi generalului imprudent Cornelius Fuscus iar a mausoleului soldaţilor lui Oppius Sabinus (p. 33-35); vasul de la Grădiştea Muncelului cu inscripţia *latinească* DECEBALVS PERSCORILO "servea fie la îndeplinirea unui ritual legat de cultul morţilor, fie mai degrabă drept capac de urnă funerară" (p. 35-36); termenul *capillati* ("pletoşi") aplicat de Iordanes geto-dacilor nu reflectă realitatea (cel puţin aşa o arată Columna), fiind probabil o confuzie a istoricului got cu un termen vechi germanic, neatestat (p. 43, nota 235); cea mai neutră formulă pentru caracterizarea statului lui Decebal, avînd în vedere lipsa unor elemente certe care să-i definească mai nuanţat conţinutul, este aceea de "regat geto-dac" (p. 44); pentru sinuciderea lui Decebal trebuie luate în consideraţie şi vasele fragmentare de *terra sigillata* descoperite la La Graufesneque (Gallia) (p. 91-93); primul guvernator al Daciei a fost generalul de rang consular *Iulius Sabinus*, cunoscut dintr-o diplomă descoperită foarte curînd (p. 77) etc. Aşadar, o lucrare ce oferă numeroase sugestii, asupra cărora se poate medita cu interes.

Nelu Zugravu

• Ioan Piso, Adriana Rusu, *Nymphaem-ul de la Germisara*, în "Revista Monumentelor Istorice", S.N., anul LIX, nr. 1, 1990, p. 9-17.

O descoperire excepţională făcută în vechea staţiune climaterică de la Germisara în 1987 vine să adauge o altă dovadă incontestabilă a *continuităţii populaţiei dacice în timpul stăpînirii romane şi a romanizării acesteia*. Printre cele 7 plăcuţe votive de aur de 22 k, se află una (plăcuţa numerotată 5, p. 12, fig. 10-11) pe care este scris următorul text: *Nymf-/is Dece-/balus Lu/ci(i) posuit*, aşadar "Nimfelor le-a pus (ca ofrandă) Decebalus, fiul lui Lucius". Avem de-a face, fără îndoială, cu un *dac romanizat*, aflat în condiţia de peregrin şi, probabil, destul de înstărit pentru a putea oferi o ofrandă atît de scumpă. Datînd "cîndva în a doua jumătate a secolului II", plăcuţa respectivă constituie o probă a integrării relativ rapide a *autohtonilor daci* în cadrele societăţii romane, prin însuşirea *limbii latine, a concepţiilor religioase şi a obiceiurilor romanilor.*

Nelu Zugravu

• DAN GH. TEODOR, *Creştinismul la est de Carpaţi de la origini pînă în secolul al XIV-lea*, **Iaşi, Ed. Mitropoliei Moldovei şi Bucovinei, 1991, 230 p., cu 35 figuri (p. 119-153).**

Dan Gh.Teodor este unul dintre reprezentanţii cei mai de seamă ai arheologiei ieşene şi naţionale. Cercetările sale îndelungate în diferite staţiuni datînd din mileniul I s-au soldat cu rezultate deosebite, valorificate în numeroase studii, articole sau lucrări de-sine-stătătoare. Aprecierile cercetătorului amintit privind continuitatea autohtonilor în spaţiul est-carpatic, specificul cultural al acestora într-o vreme de mari bulversări etno-demografice (printre altele, a fundamentat conceptul de cultură "Costişa-Botoşana"), observaţiile asupra etapelor, căilor şi sensului migraţiei slavilor în ţinuturile carpato-dunărene, sublinierile referitoare la contactele permanente ale populaţiei romanice cu Imperiul de la Constantinopol şi natura raporturilor ei cu neamurile în mişcare sau concluziile despre încheierea etnogenezei româneşti — pentru a nu aminti decît unele dintre ele — s-au impus demult în istoriografia românească şi chiar străină; nimeni nu mai poate încerca reconstituirea istoriei spaţiului nord-dunărean în mileniul I fără să apeleze la lucrările subscrise de Dan Gh.Teodor.

În 1991, a văzut lumina tiparului o nouă carte a istoricului ieşean, dedicată fenomenului cultural cel mai important care s-a afirmat în ţinutul dintre Carpaţi şi Nistru, ca, de altfel, în întreg spaţiul nord-dunărean, după retragerea aureliană şi pînă la întemeierea statelor feudale independente — *creştinismul*. Lucrarea asupra căreia stăruim — o spunem de la început — dezvăluie o bogată experienţă acumulată prin cercetarea de teren, o nemijlocită cunoaştere a materialului arheologic, o dezinvoltă mînuire a izvoarelor antice şi medievale, precum şi o amplă deschidere istorică; ea este mai mult decît o carte utilă, *este una necesară, pentru că vine să umple un gol în istoriografia spaţiului carpato-nistrean*. Lec[t]orul găseşte în paginile ei acele date pe care stadiul actual al informaţiilor le oferă pentru înţelegerea *contextul[ui] istoric*, a *etapelor* şi *căilor* de răspîndire a creştinismului în Moldova.

După o *introducere* (p. 9-15), unde autorul subliniază importanţa studierii creştinismului ca fenomen de civilizaţie romană, ca factor de romanizare şi uniformizare culturală a spaţiului din stînga Dunării şi ca dovadă a legăturilor permanente dintre cele două ramuri ale romanităţii, capitolul I schiţează tabloul vieţii istorice a societăţii est-carpatice în intervalul dintre cucerirea romană şi întemeierea statului medieval moldovenesc (p. 17-46). Punînd la lucru ştirile din izvoarele scrise, dar mai ales valorificînd datele investigaţiilor arheologice, pe care el însuşi le-a întreprins ani de-a rîndul, Dan Gh.Teodor jalonează marile etape ale istoriei ţinutului dintre Carpaţi şi Nistru, evenimentele politico-militare care l-au marcat, rolul autohtonilor în desfăşurarea lor, populaţiile în mişcare care l-au afectat, specificul dezvoltării culturii materiale şi spirituale în intervalul amintit. Ni se relevă, astfel, *cadrul istoric general* în care a avut loc penetraţia şi ascensiunea religiei lui Christos, aspectele politice care au condiţionat-o, substratul cultural peste care s-a afirmat.

Cel de-al doilea capitol aduce în discuţie *Creştinismul la este de Carpaţi în lumina izvoarelor scrise din perioada secolelor II-XIV* (p. 49-71). Deşi extrem de rare, ambigui şi greu de raportat la o anumită regiune a spaţiului din stînga Dunării, informaţiile literare şi diplomatice — bine interpretate şi integrate în contextul epocii — pot oferi indicii despre viaţa creştină de la est de Carpaţi; este ceea ce autorul a reuşit să se ofere. Din analiza întreprinsă se desprind cîteva concluzii, pe care nu putem decît să le enumerăm, avînd în vedere cadrul restrîns al unei prezentări: propagarea religiei creştine între Carpaţi şi Nistru a fost un fenomen relativ timpuriu (sec. I-II?, cu siguranţă însă veacul al III-lea), desfăşurat în strînsă legătură cu interesele politice ale Imperiului roman de Răsărit în zona Dunării de Jos; căile răspîndirii religiei Mîntuitorului au fost militarii din trupele staţionate în garnizoanele dunărene sau în sudul roman al Moldovei, negustorii de provenienţă orientală mai ales, prizonierii creştini aduşi la nord de fluviu, misionarismul desfăşurat de unii clerici sud-dunăreni, elementele eretice ajunse în spaţiul respectiv, monahismul, deplasările de populaţie de pe ambele maluri ale Dunării; intensitatea vieţii creştine se reflectă, cel puţin în anumite perioade, în existenţa unor structuri ecleziastice bine organizate, cu legături strînse cu centrele creştine învecinate; ştirile despre creştinii est-carpatici din secolele XI-XIII sînt în strînsă legătură cu organizarea politică a acestora; creştinismul est-carpatic a rămas întotdeauna de caracter ortodox, ceea ce a constituit un mijloc de rezistenţă contra prozelitismului eretic şi catolic. În contextul discuţiei de faţă, apreciem că rămîne încă neconvingătoare ideea despre apostolatul Sfîntului Andrei la Dunărea de Jos doar pe temeiul informaţiilor existente, a elementelor de folclor şi de toponimie (p. 50-51). Acelaşi lucru se poate spune despre posibilitatea prezenţei creştinilor în Dobrogea şi la nordul Dunării încă în secolul I (p. 51-52).

În secţiunea a treia a lucrării, Dan Gh. Teodor prezintă mărturiile arheologice privind creştinismul est-carpatic în secolele III-XIV (p. 73-105). Cercetătorul ieşean realizează pentru *prima dată o analiză istorică a datelor arheologice creştine de la răsăritul Carpaţilor din intervalul amintit*, reuşind să stabilească cu mai multă precizie cronologia penetraţiei, răspîndirii şi dezvoltării creştinismului de aici. Astfel, în funcţie de anumite evenimente politice şi de transformările survenite în planul dezvoltării social-economice, culturale şi spirituale a populaţiei din spaţiul carpato-nistrean, Dan Gh.Teodor a determinat *patru etape* în evoluţia creştinismului de la nordul Gurilor Dunării: 1) *secolele III-V* (p. 75-82); 2) *secolul VI-VIII* (p. 82-91); 3) *secolele IX-XI* (p. 91-98); 4) *secolele XII-XIV* (p. 98-105). Numărul restrîns de pagini ne împiedică să relevăm aici toate problemele pe care această

analiză le ridică; de aceea, utilizînd şi concluziile autorului (p. 107-111), vom aminti cîteva, care ni se par de o importanţă aparte. Astfel, în prima etapă, cînd apar cele mai vechi dovezi creştine în spaţiul moldav (ele nu coboară de prima jumătate a secolului III, aşa cum o arată descoperirile de la Barboşi, jud. Galaţi), creştinismul se afirmă ca un puternic factor de romanizare, generalizarea fenomenului avînd loc după mijlocul secolului V, odată cu destrămarea confederaţiei hunice şi uniformizarea culturală a spaţiului nord-dunărean (p. 108-109, 111). Între secolele VI-VIII, numărul obiectelor creştine sau creştinate, al simbolurilor legate de noua religie se înmulţeşte, ceea ce demonstrează creşterea numărului de adepţi ai credinţei în Christos; aceasta, în ciuda unor rămăşiţe ale vechilor idei păgîne, a căror persistenţă este documentată mai ales prin descoperirile din necropole (vezi p. 90). În condiţiile politico-militare ale epocii (revenirea stăpînirii pe întinse zone nord-dunărene, migraţia slavilor şi avarilor, aşezarea bulgarilor între fluviu şi Balcani), creştinismul populaţiei autohtone a fost un mijloc de rezistenţă, o cale de păstrare a legăturilor cu romanitatea din dreapta Dunării; acest fapt a fost posibil tocmai datorită *generalizării religiei respective în răsăritul Carpaţilor*, pe fondul mai larg al pătrunderii lui în tot spaţiul locuit de daco-romani (vezi p. 109, 111). Secolele IX-XI sînt marcate de slăbirea legăturilor cu centrele creştine din Imperiul bizantin, mai ales în prima parte a intervalului. Cu toate acestea, dovezile contactelor cu creştinătatea bizantină nu lipsesc. Refacerea Imperiului şi extinderea autorităţii sale pe linia Dunării la sfîrşitul secolului X au condus la reluarea strînselor raporturi dintre creştinii nord-dunăreni şi autorităţile politice şi ecleziastice ale organismului statal de pe malurile Bosforului. În aceste condiţii este posibil ca populaţia creştină românească să fi adoptat liturghia bizantino-slavă (p. 110-111). Ultima etapă, cea a secolelor XII-XIV, demonstrează aceeaşi strînsă legătură a populaţiei româneşti cu centrele ortodoxe din estul Europei, în primul rînd cele bizantine; numărul mare de obiecte de factură răsăriteană o probează pe deplin. Faptul este cu atît mai important cu cît în etapa amintită românii au trebuit să facă faţă numeroaselor încercări de catolicizare întreprinse de scaunul roman sau de regatul apostolic maghiar. În aceste condiţii, formarea statelor feudale independente a constituit o soluţie politică necesară conservării caracterului ortodox al religiei româneşti (p. 98-99, 112-113).

Prin bogăţia şi varietatea materialului valorificat (printre altele, sînt luate în discuţie şi descoperirile din Republica Moldova şi din Bucovina), capitolul al III-lea al cărţii semnate de Dan Gh. Teodor este una dintre cele mai solide părţi ale întregului său demers.

Concluziile lucrării, din care am valorificat deja unele idei, sînt importante şi dintr-un alt unghi de vedere: autorul formulează *direcţii de cercetare* pentru viitor; dintre ele menţionăm: precizarea mai exactă a începuturilor reale ale creştinismului la nordul Dunării, inclusiv printr-o nouă analiză a izvoarelor scrise (p. 111-112); explicarea mecanismelor care au dus la trecerea de la incineraţie la inhumaţie — rit funerar specific creştinismului; în strînsă legătură cu acest aspect este ritualul funerar, ale cărui caracteristici urmează a fi mai bine relevate (p. 112-113) (credem că o exceptare a datelor conciliilor ecumenice sau locale, a celor din gîndirea patristică sau ecleziastică generală ar putea oferi unele puncte de sprijin); o problemă care va trebui elucidată în viitor este aceea a lăcaşurilor de cult din spaţiul nord-dunărean (p. 113-114) sau a vieţii monahale de aici (p. 114); vor fi necesare stabilirea cu mai multă fineţe a criteriilor de determinare a antichităţilor creştine (p.114). Iată numai cîteva orientări pe care Dan Gh.Teodor le oferă tuturor celor ce se vor încumeta să studieze creştinismul est-carpatic; este un aspect al cercetării care trebuie remarcat cu deosebire.

Textului propriu-zis îi sînt adăugate un număr de 35 de figuri (p. 119-153) ca şi un repertoriu al descoperirilor arheologice de factură sau influenţă creştină de la est de Carpaţi din secolele III-XIV (p. 155-187). Fie şi numai pentru acest ultim sector al lucrării, demersul lui Dan Gh.Teodor este remarcabil, întrucît oferă toate datele necesare unor alte întreprinderi asupra religiei creştine est-carpatice în secolele III-XIV.

Lucrarea se încheie cu rezumatele în franceză (p. 189-195), germană (p. 197-203), engleza (p. 205-211) şi rusă (p. 213-220), precum şi cu indicele general (p. 221-230).

Prin conţinutul său, prin materialul pus în circulaţie, prin ideile formulate ca şi prin sugestiile oferite, *Creştinismul la est de Carpaţi...* este una dintre cele mai valoroase apariţii editoriale datorate lui Dan Gh. Teodor.

Nelu Zugravu

• GHEORGHE BRANCOVICI, *Cronica românească*, ediţie critică de DAMASCHIN MIOC şi MARIETA ADAM-CHIPER, studiu introductiv de DAMASCHIN MIOC, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1987, 91 p.

Cronica lui Gheorghe Brancovici, "sîrb ca origine şi aspiraţii", "român prin multe din înfăptuirile sale", "cel mai de seamă cronicar transilvănean de limbă română", fratele mitropolitului Sava al Ardealului, apare acum în a treia ediţie (după ediţia din 1893, datorată lui Aron Densuşianu şi aceea din 1917, publicată de N.Iorga).

Este un izvor de mare importanţă pentru trecutul nostru. Compendiu de istorie universală, această cronică acordă un spaţiu apreciabil faptelor de arme ale românilor şi sîrbilor, marilor personalităţi intrate în universalitate,

precum Mircea cel Bătrîn, Vlad Ţepeş, Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul. Bătăliile de la Cîmpia Mierlei (1389), Nicopole (1396), Varna (1444), Cîmpul Pîinii (1479), şi alte întîmplări memorabile îşi au locul cuvenit în structura izvorului narativ aici prezentat.

Interesant, Gheorghe Brancovici a fost printre cei dintîi istorici care au sesizat semnificaţia românească a faptelor lui Mihai Viteazul: "Domnul Mihaiu, voevodul Ţării Munteneşti, dupre ce au bătut multe războae turceşti şi de alte neamuri, au bătut şi pre Batorie Andraş, prinţepsul Ardealului, la Sibiiu şi i-au luat ţara întru care au făcut şi pravoslavnica sfîntă mănăstire Mitopolia. Cu vitejie vrednică atcîrmuind, ***au lăţit puterea neamului românesc*** şi cu fericire stăpînind măriia sa cîte ţări, adecă Ardealul, Moldova şi Ţara Muntenească..." (subl. ns.) (p. 73-74).

Această ediţie critică, datorată eruditului restitutor de izvoare care a fost Damaschin Mioc, în colaborare acum cu Marieta Adam-Chiper, este spre folosul cercetării.

Ion Toderaşcu

• CONSTANTIN CANTACUZINO STOLNICUL, *Istoriia Ţării Rumâneşti*, ediţie critică de DAMASCHIN MIOC, studiu introductiv de DAMASCHIN MIOC şi EUGEN STĂNESCU, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1991, 133 p.

Colecţia academică *Cronicile medievale ale României* şi-a adăugat, în anul 1991, o nouă ediţie, a şaptea (cele anterioare au apărut în 1858, 1859, 1872-1873, 1901, 1944 şi 1961), din *Istoriia Ţării Rumâneşti*, lucrare anonimă din perioada premodernă (a fost scrisă la sfîrşitul sec. XVII şi începutul sec. XVIII), în jurul paternităţii căreia s-au purtat îndelungi discuţii. Ea a fost atribuită lui Nicolae Spătarul (Milescu), Daniil Panoneanul, Teodosie Veştemeanul şi Constantin Cantacuzino Stolnicul.

Această din urmă atribuire, datorată lui N. Iorga (1901) a avut o largă audienţă, care se explică, dincolo de argumentaţie, şi prin autoritatea savantului. Ea este împărtăşită şi de editorul de acum, regretatul Damaschin Mioc, care trimite pe cei ce încă o mai contestă la scrisoarea Stolnicului către Ferdinando Luigi Marsigli, din 1694, unde sînt cîteva informaţii identice cu cele din cronica "nesemnată de autor".

Cît despre redeschiderea, de către N. A. Ursu, a paternităţii mitropolitului Teodosie Veştemeanul, cunoscută de editor numai parţial şi neîmpărtăşită, pe motiv că argumentele sînt "neconvingătoare", deoarece au în vedere doar "asemănările de limbă", care, limbă, "era cea a vremii în care s-a scris", trebuie spus că demonstraţia este mai complexă (vezi N. A. Ursu, în AIIAI, XXV, 1988, 2, p. 439-450) şi n-a rămas "singulară" (vezi Şt. S. Gorovei, în "Luceafărul", XXXI, 52, 24 decembrie 1988, p. 2). De adăugat şi noi dovezi în apărarea paternităţii Stolnicului (vezi, Andrei Pippidi, în RdI, 1989, 12, p. 1209-1224).

Lucrare fundamentală pentru originea şi continuitatea românilor, pentru etnogeneza şi unitatea românilor, *Istoriia Ţării Rumâneşti*, operă a unui mare cărturar, care s-a documentat cu spirit de savant, a fost tipărită acum într-o ediţie critică, bazată pe cele şase manuscrise în care s-a păstrat şi după toate normele ştiinţifice. Textul este însoţit de un amplu (56 p.) studiu introductiv şi de indice.

Ion Toderaşcu

• IOAN AUREL POP, *Instituţii medievale româneşti. Adunările cneziale şi nobiliare (boiereşti) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1991, 255 p. + 19 figuri.

Cartea talentatului medievist Ioan Aurel Pop, conferenţiar la Universitatea din Dacia Superioară, este un model de cercetare istorică organică. Este o abordare general-românească în care autorul stăruie asupra unităţii de structură a civilizaţiei noastre medievale, ceea ce nu exclude unele particularităţi dezvoltate ca urmare a evoluţiei statale separate. De la originea şi statutul lor înainte şi după constituirea unei autorităţi de stat, pînă la instituţiile prin care s-au manifestat ca factor social-politic în Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, cnezii, deopotrivă cu adunările lor, sînt integraţi societăţii româneşti unitare. Iată două exemple care ne-au reţinut stăruitor interesul. Un document emis la Sighet, la 21 septembrie 1349, în care este vorba despre o "punere în stăpînire" pentru care s-au convocat *toţi cnezii ţării*, îi prilejuieşte autorului nu doar o comparaţie cu Ţara Haţegului, unde la 1453, 1496, 1508 şi 1519 au fost chemaţi numeroşi cnezi (39, 48, 225 şi, respectiv, peste 150), ci şi cu Ţara Românească, într-o altă vreme şi în cu totul alte împrejurări istorice, din timpul domniei lui Matei Basarab (la 6 septembrie 1636, domnul muntean a convocat un fel de adunare de "stări" locală pentru hotărnicirea unei proprietăţi a mănăstirii Sf. Troiţă). Sîntem în aria civilizaţiei româneşti, care îşi dezvăluie permanent unitatea. Analiza unui document din 1 mai 1404, cînd la Sighet s-a întrunit scaunul de judecată al nobililor români, foştii cnezi (*nemeşii* de la acea dată), ocazionează autorului alăturarea situaţiilor din Maramureş şi Moldova. Cei ce compuneau scaunul de

judecată, în fond un sfat restrîns al ţării, îşi spun pani şi jupani, fac danie pentru o ctitorie, emit un document în limba slavonă, îşi numesc proprietăţile *urice*, întocmai cum făceau voievozii şi boierii Moldovei.

La capătul unei anchete impresionante, minuţioase şi metodice, autorul îşi sintetizează constatările pe cîteva pagini de o claritate remarcabilă. Adunările cnezilor şi nobililor români au conservat instituţiile locale româneşti şi au menţinut cea mai mare parte a feudalităţii româneşti în sfera de gravitate a propriei etnii şi confesiuni. La început adunările au fost dominate de cnezi, ca feudalitate românească prestatală. Cînd, la sfîrşitul secolului XIV şi în următorul veac, cnezii au devenit în parte feudalitate recunoscută de stat (suveran), adică încept să fie numiţi cnezi-nobili, nobili sau nobili români (boieri în Făgăraş), aceste instituţii au componenţă deopotrivă cnezială şi nobiliară. Adunările elitei româneşti sînt mai vechi decît menţionarea lor scrisă. Ele au "o îndelungată tradiţie în *ţările* româneşti ale căror destine le conduceau". Adevărata înflorire a acestei instituţii sub forma parţial adaptată rînduielilor feudale apusene s-a produs după jumătatea secolului XIV şi în secolul XV, atunci cînd feudalii români, excluşi dintre *stările* participante la Congregaţiile generale, "contestaţi ca factor *constituţional* şi-au concentrat iarăşi interesele şi preocupările la nivelul autonomiilor româneşti locale".

Datorită acestor adunări cu rosturi locale, românii s-au putut manifesta, încă o vreme (măcar pînă în sec. XVI), şi în planul politic, au avut un fel de reprezentanţă. Elita măruntă românească "a continuat să reprezinte un factor de solidarizare românească, de apărare a dreptului şi graiului românesc". Puţini cnezi români au ajuns mari nobili. Marea masă a cnezimii româneşti, devenită nobilime mică şi mijlocie, a păstrat, şi prin adunările locale, "specificul neamului românesc". Încă o reflecţie reţine şi se impune atenţiei cititorului. Valorile pe care adunările cneziale româneşti le-au reprezentat şi le-au apărat "se leagă organic de reanalizarea a ceea ce a fost *naţiunea medievală*..." (în istoria noastră).

Cercetarea lui Ioan Aurel Pop, istoric afirmat deplin în medievista românească, se defineşte, laolaltă, prin valoare analitică şi spirit de sinteză, limpezimea opiniilor şi cumpănirea afirmaţiilor.

Ion Toderaşcu

• I. G. HÎNCU, *Vestigii strămoşeşti*, Chişinău, Ed. Ştiinţa, 1990, 143 p.

Lectura acestei cărţi aminteşte de chestionarele arheologice publicate de Alexandru Odobescu — operă de pionierat a arheologiei româneşti. Realizată într-un alt timp şi cu alte mijloace, lucrarea de faţă are, în fond, aceeaşi esenţă: este prima care îşi propune să adune între coperţile sale date despre diverse categorii de monumente de pe întreg teritoriul actualei republici Moldova. Multe din descoperirile semnalate nu sînt însă o premieră absolută pentru specialiştii din ţară, referiri la unele dintre acestea regăsindu-se în diverse materiale publicate de arheologii de la Institutul "A. D. Xenopol" din Iaşi.

Realizată în condiţii grafice excelente (din păcate, însă, cu caractere chirilice), cu un bogat material ilustrativ şi la un preţ simbolic, cartea de faţă se adresează unui cerc larg de cititori, încercînd să le cultive interesul pentru valorile trecutului şi să le obţină concursul în depistarea de noi monumente şi conservarea celor cunoscute.

. Peste Prut percepţia arheologiei este oarecum diferită, ea fiind asimilată conceptului de *paleo-etnografie*, aspect reflectat instituţional în faptul că săpăturile arheologice ale Academiei sînt patronate de *Secţia de etnografie şi studiul artelor*.

Trecînd in revistă numeroase vestigii, Ion G. Hîncu îşi propune să realizeze localizarea lor, descrierea acestora, datarea şi de a stabili cărei populaţii au aparţinut. Un spaţiu important în economia lucrării este acordat construcţiilor din pămînt, ce pot fi depistate printr-o simplă periegheză. Dintre acestea cele mai cunoscute sînt *movilele*, creaţii scitice, sarmatice sau slave, semnalate în număr foarte mare. Movila de lîngă satul *Tudorova* (p. 71) se individualizează prin găsirea în interiorul ei a mai multor obiecte de provenienţă romană (vas-berbec din lut, cană de lemn, strecurătoare din bronz, sabie de fier etc.). Tot într-o movilă sarmatică, dar la *Pervomiask*, raionul Cimişlia au fost găsite vase de sticlă romane (sec. al II-lea d. H.) aduse din provincia Gallia sau din părţile Rinului, precum şi o amforă (p. 97-99).

În privinţa *valurilor de pămînt*, pe lîngă cele două "troiene" clasice, din sudul Basarabiei (azi în R.Ucraina) mai sînt semnalate în nordul republicii alte două valori, în zona graniţei de vest cu Ucraina, lîngă satele *Criva* şi, respectiv, *Grimăncăuţi*, ambele în raionul Briceni. Alte două valuri sînt semnalate în raionul Anenii Noi (p. 50) în apropierea Nistrului, şi sînt puse pe seama goţilor (informaţia lui Amianus Marcellinus).

Cel mai larg spaţiu este acordat descrierii cetăţilor de pămînt, fiind identificate aproximativ 13 cetăţi getice din secolele IV-III a. H. şi circa şapte cetăţui slave (sec. IX-XII).

Sub titlul *Vestigii istorice subterane* sînt semnalate cîteva complexe arheologice închise, în speţă necropole getice (la Hansca şi Dănceni, r. Ialoveni, precum şi la Brădiceni, r. Orhei, p. 52) şi medievale (la Hansca şi la Mateuţi, r. Rezina, p. 53).

Un loc oarecum special îl ocupă aşa numitele "babe de piatră", sculpturi antropomorfe rudimentare, avînd pînă la 3 metri înălţime şi o vechime de 4.000 de ani (p. 75-76).

În ce privește tezaurele, pe lîngă cele cîteva depozite monetare grecești, romane sau orientale menționate, sînt prezentate și cîteva mai puțin convenționale: un vas mare tripolian, cu peste 800 de obiecte, un depozit de unelte din fier (60 brăzdare, 42 cuțite de plug etc.) sau chiar numai minereu de fier (10 kg) ascuns sub podeaua de lut a unui bordei.

Un capitol incitant este cel rezervat localizării unor orașe vechi dispărute. Plecînd de la mențiunea geografului antic Ptolemeu, se încearcă identificarea *Clenidavei* cu stațiunea de lîngă Sobari, raionul Soroca, unde s-au descoperit urmele unei clădiri romane de tip urban și numeroase obiecte de proveniență romană (p. 41). În încercarea de localizare a tîrgului *Caraul* este pomenit "malul inițial al Nistrului" (p. 43).

Arheologul moscovit G. B. Fedorov plasează orașul *Cern*, amintit în *Letopisețul rus de la Voskresensk*, pe locul cetățuii considerate slavă de la *Alcedar*, pe Nistru, r. Șoldănești (p. 42-43). În acest caz este vorba de perpetuarea unei erori ce își are izvorul în faimoasa listă de orașe dintr-un vechi letopiseț rusesc, păstrat în mai multe variante. Datorită unei greșeli de copiere, a fost scindată artificial denumirea tîrgului Cernăuți (Cerniavskii torg), obținîndu-se astfel alte două tîrguri: *Cerna*, care nu există și *Iași* (Askii, Iasiskyi torg) care nu este *pe Prut*, cum foarte clar precizează textul. Eroarea a fost semnalată pentru prima dată de către istoricul rus Karomzin în *Histoire de l'empire de la Russie*, IV, p. 442 (apud C.Cihodaru, în *Istoria orașului Iași*, Iași, Ed. Junimea, 1980, p. 47-48).

Alte pagini sînt rezervate unor vechi așezări moldovenești care cunosc o perioadă de înflorire, înaintea întemeierii statului moldovenesc, avînd un statut urban încă din perioada stăpînirii Hoardei de aur. Este vorba de Orheiul Vechi, Lăpușna, Tighina și altele identificate doar arheologic (p. 44-46).

Masa lui Petru cel Mare. O contribuție personală a lui Ion G. Hîncu este identificarea acestui monument arheologic, cu ajutorul unei hărți militare rusești întocmite pe la mijlocul veacului trecut și editată în 1878, pe care acest obiectiv era marcat prin două cerculețe roții concentrice. Acest monument ne indică locul întîlnirii de la Prut dintre Petru cel Mare și Dimitrie Cantemir (1711), ce a avut loc după vizita țarului la Iași. În istoriografia noastră s-a considerat adesea că această întîlnire a avut loc la Țuțora, deși principalul izvor românesc, cronica lui Neculce, nu precizează nimic în acest sens; dimpotrivă, ea arată că trecerea armatei rusești peste Prut a avut loc mai în amonte, la *Zogaroncea*. Tot cronicarul precizează modul în care fusese amenajat locul ospățului, iar datele corespund cu descrierea arheologică a lui Ion G. Hîncu. Localizarea *Mesei lui Petru cel Mare* între localitățile actuale Petrești și Semeni, pe malul estic al Prutului, pare a fi cea corectă.

Salutăm apariția acestei lucrări utile pentru marele public și așteptăm cu interes lucrarea pe care Ion G. Hîncu o pregătește împreună cu N. A. Demcenco și T. P. Nesterova, *Monumente de istorie și cultură din R. Moldova*, aflată în planul de apariții al editurii "Știința" (Chișinău) pentru trimestrul al II-lea al anului 1992.

Sorin Iftimi

● **CONSTANTIN ȘERBAN, *Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634-1653)*, București, Ed. Academiei Române, 1991, 231 p.**

Așteptată îndelung, monografia dedicată lui Vasile Lupu vede lumina tiparului, sîntem preveniți în *Cuvînt înainte*, după aproape un deceniu de stăruitoare investigații.

Menită să fie "un instrument de cercetare istorică pentru cunoașterea epocii lui Vasile Lupu", lucrarea utilizează documente interne recent publicate sau inedite, autorul, medievist recunoscut, ajungînd la concluzia că voievodul Moldovei "n-a fost mai prejos decît contemporanul său Matei Basarab în privința contribuției aduse poporului român și a Moldovei în special".

După ce analizează modul în care istoriografia noastră l-a privit pe Vasile Lupu (uneori ca pe un "aventurier", un "străin venit de aiurea și împămîntenit în Principatele Române sau ca pe un "supus docil al Înaltei Porți") autorul pune în discuție originea și familie domnului, formulîndu-se concluzia, nouă în istoriografia română, că Lupu Coci (numele real de familie) s-a născut în Țara Românească, spre sfîrșitul anului 1593, la Tîrgoviște sau București, unde tatăl său deținea dregătoria de mare postelnic.

Cunoscînd aromâna de la tatăl său, macedonean de origine, iar româna de la mama sa, moldoveancă, Lupu Coci a primit în tinerețe o cultură aleasă, consolidată în anii maturității, cînd a deținut însemnate dregătorii (începînd cu aceea de postelnic, ocupată în 1616, pînă la ridicarea în jilțul voievodal). Convins că Moldova avea nevoie de o domnie autoritară, Lupu Coci, își elaborează o concepție despre domnie, pe care a urmărit s-o transpună în viață după 1634; se înrudește cu mari familii boierești din Moldova, unde-l urmase pe protectorul său Radu Mihnea, dobîndind o însemnată avere funciară, iar ca domn își ia numele de Vasile, sugerînd astfel tendința de a conduce ca un autocrat, așa cum făcuseră bazileii bizantini cu veacuri în urmă.

Contribuții deosebite aduce Constantin Șerban în domeniul studierii politicii interne a lui Vasile Lupu, capitolul cel mai consistent, de altfel, al monografiei, în care sînt analizate și aspecte ce au stat puțin în atenția

istoricilor anteriori ai problemei, precum evoluția sfatului domnesc (pe baza unor interesante statistici), raporturile dintre domn și boieri sau poziția domniei față de țărănime și orășeni.

Relevarea cîtorva concluzii la care se ajunge în acest capitol ar fi, cred, binevenită. Astfel, în legătură cu dezvoltarea economică a Moldovei, se constată un adevărat "progres în toate compartimentele", "o adevărată înflorire", cuvintele lui Miron Costin — "țară în tot binele și bivșug și plină de avuțiile" (M. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Opere* I, ediție critică îngrijită de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 108) — avînd deplină acoperire.

Partizan al domniei ereditare și autoritare, însoțită de un fast de coloratură bizantină, Vasile Lupu schimbă mai bine de jumătate din sfatul domnesc după obținerea tronului, numind în locul celor demiși pe colaboratorii săi, numeroase rude, majoritatea fiind autohtoni. De altfel, cercetînd raportul dintre boierii de țară și cei țarigrădeni, autorul constată că aceasta a evoluat în favoarea primilor, contrar unor mai vechi concluzii ale istoriografiei noastre, care-l făcea pe voievod un sprijinitor necondiționat al pătrunderii levantinilor în Moldova.

Faptul că regimul monarhic pe care l-a instaurat Vasile Lupu căpătase unele forme de absolutism este sugerat și de formularul diplomatic al hrisoavelor sale. Nu mai puțin decît 60% din actele păstrate conțin în final doar semnătura domnului, restul de 40% avînd și semnătura marelui logofăt sau a sfatului domnesc.

Considerîndu-se dintotdeauna și întrutotul atașat clasei boierești, domnul și-a sprijinit conducerea țării pe colaborarea cu aceasta, încercînd să realizeze chiar o conciliere între boierimea greacă împămîntenită și cea țarigrădeană, lucru reușit în mare măsură. Pentru aplicarea programului său de politică internă și externă, Vasile Lupu a schimbat permanent compoziția sfatului domnesc, elemente de continuitate fiind numai Gheorghe și Gavriil Coci, frații săi și Iordache Cantacuzino, mare vistier.

Atitudinea domnului față de țărănime și orășenime am putea-o numi "oportunistă", de vreme ce, după obținerea tronului, se spunea despre Vasile Lupu că va fi spre "binele sărăcimii", dar anii care au urmat n-au adus decît accentuarea fiscalității, a procesului de deposedare a răzeșilor de ocini și reducerea dreptului de folosință a hotarului tîrgurilor de către locuitorii lor. La acestea trebuie să mai adăugăm consfințirea legării de glie a vecinilor prin prevederile *Cărții românești de învățătură* (1646) pentru a înțelege de ce, în împrejurările dramatice din primăvara anului 1653, aceste categorii sociale nu l-au sprijinit pe Vasile Lupu să-și apere domnia.

Autoritatea deplină a avut domnul și asupra bisericii, judecînd procese pînă atunci de competența justiției eclezeastice, dar mai ales sancționînd chiar pe mitropoliți și episcopi. Ideea, de origine bizantină, că puterea în stat trebuie să aparțină unei singure persoane, căpăta o nouă ilustrare.

Prima legiuire în limba română, tipărită în Moldova, *Carte românească de învățătură* — 1646, deși nu a fost "cel dintîi cod de legi tipărit în limba română", cum se afirmă la pagina 224, a contribuit la "înfăptuirea unității legislative din Principatele Române, la istaurarea ordinii pe drumurile publice, a disciplinei în viața economică, a respectului pentru proprietatea feudală funciară". Cît privește organizarea militară, autorul subliniază că alcătuirea armatei permanente, un instrument pentru a-și realiza mai ales politica externă, a stat mereu în atenția voievodului, efectivul de 30.000 de ostași și dotarea ei ridicînd-o la un nivel comparabil cu apusul Europei.

Substanțiale capitole sînt dedicate politicii externe, culturii Moldovei în timpul lui Vasile Lupu, analizîndu-se în finalul lucrării împrejurările pierderii domniei în 1653, exilul la Constantinopol și sfîrșitul domnului ce cîrmuise aproape două decenii Țara Moldovei. Este subliniat faptul că Vasile Lupu a fost unul din puținii domni români din Evul Mediu care — indiferent de motivație — a luptat consecvent pentru înfăptuirea unei uniuni dinastice între Țările Române, urmînd modelul protectorului său, Radu Mihnea.

Prestigiul Moldovei pe plan extern a fost considerabil, constată autorul, existînd în această vreme relații cu douăsprezece țări europene și asiatice, iar Vasile Lupu mediind de multe ori pacea între puteri din Europa centrală și răsăriteană.

Cultura a fost domeniul în care activitatea domnului a dat roadele cele mai bogate, "cristalizîndu-se o adevărată epocă a lui Vasile Lupu în cultura românească". Realizările au fost numeroase și variate, de la prodigioasa activitate cronicărească la crearea învățămîntului superior în Moldova și de la introducerea tiparului în țară pînă la edificarea inegalabilei Trei Ierarhi.

Fixarea locului și a rolului lui Vasile Lupu în istoria Evului Mediu românesc o face autorul în "Concluzii" (traduse și în limba franceză), relevînd că, departe de a fi un obsedat de ideea dobîndirii cu orice preț a tronului Țării Românești pentru fiul său Ioan ori pentru el însuși (așa cum l-au privit mulți istorici pînă acum), Vasile Lupu, domn ambițios și perseverent, a urmărit să-și transpună în viață programul său politic — realizarea uniunii dinastice între Țările Române, contribuind la rezolvarea problemelor curente ale vremii sale și la menținerea echilibrului de forțe în sud-estul Europei.

Ținînd cont de multitudinea de aspecte abordate și de felul în care a făcut-o autorul, ne-am putea întreba de ce monografia nu poartă titlul de *Moldova în timpul lui Vasile Lupu*, care ar sugera mai bine ce putem găsi în paginile acestei interesante și bine documentate lucrări.

Lipsa unui indice, cele cîteva note bibliografice incorecte (nota 51, pag. 30, nota 397, pag. 118) sau incomplete (nota 15, pag. 22), repetiții (precum la pag. 89, paragraful doi) și greșeli de tipar, din păcate tot mai frecvent întîlnite

în ultimul timp, nu lezează temeinicia acestei monografii închinate domnului "cu hire înaltă şi împărătească", pe care o putem include între realizările de seamă ale medievisticii româneşti.

Gheorghe Iutiş

• ANDREI EŞANU, ***Din vremuri copleşite de greutăţi. Schiţe de istoria culturii medievale din Moldova*, Chişinău, Ed. Universitas, 1991, 236 p.**

Renaşterea spiritualităţii româneşti în Moldova de dincolo de Prut, fenomen datorat în mare măsură istoricilor care "au aflat cap şi începătura moşilor", cum inspirat se exprimă cronicarul Grigore Ureche, a însemnat ruperea odată pentru totdeauna a vălului minciunii aruncat peste acest colţ de ţară românească, de către năvălitorul rus. Regăsirea izvoarelor naţionalităţii, a coordonatelor ei definitorii s-a concretizat în ultimii ani într-un lung şir de reeditări ale unor lucrări fundamentale pentru înţelegerea fiinţei şi devenirii istorice a poporului român. Dar, fapt deosebit de important, la Chişinău începe a se forma o adevărată şcoală istorică cu preocupări menite să redea românităţii, acea parte într-adevăr "copleşită de greutăţi".

În acest orizont se situează recenta lucrare a cercetătorului Andrei Eşanu, în care încearcă să găsească unele rezolvări pentru o problemă fundamentală a vechii culturi româneşti — începuturile scrisului pe teritoriul carpato-danubiano-pontic. Autorul propune o viziune sintetică asupra subiectului menţionind, de la bun început, , dorinţa sa de a releva unele aspecte ale istoriei noastre culturale mai puţin cunoscute cititorului.

Cartea apărută în frumoase condiţii grafice conţine patru capitole ce tratează succint o problematică vastă, începînd cu primele manifestări ale culturii scrise pe aceste meleaguri, mergînd apoi pe firul instituţiilor generate de cuvîntul scris.

La începutul lucrării autorul se opreşte asupra geto-dacilor şi a influenţei exercitate de scrisul latin şi cel grecesc în acest spaţiu, dar mai ales, folosind descoperirile arheologului I. Gh. Hîncu, arată că latinitatea are puternice reverberaţii pînă la Nistru. Situarea teritoriului românesc în zona de cultură slavă, statutul limbii slave ca limbă receptată, menită a sluji necesităţilor organizării bisericeşti şi ale celei statale, l-au determinat pe cercetător să-şi îndrepte atenţia asupra apariţiei alfabetului chirilic şi a scrisului în limba slavă veche. Reliefind aria de răspîndire a noului sistem de scriere, A.Eşanu încearcă să surprindă mecanismele receptării acestuia în societatea românească, evoluţia treptată a scrisului slavon pînă spre sfîrşitul secolului al XVI-lea; moment în care se surprinde un nou fenomen, încercarea de a converti alfabetul slavon, de a-l pune în slujba limbii române.

Întreaga argumentaţie a autorului se circumscrie Moldovei medievale, spaţiu românesc căruia îi este dedicată lucrarea de faţă, motiv pentru care în capitolul al II-lea sînt definite trăsăturile definitorii ale şcolii şi învăţămîntului moldovean. O atenţie deosebită este acordată învăţămîntului bisericesc, rolului jucat de mănăstiri (Putna, Neamţ, ş. a.), de ierarhii moldoveni în propagarea culturii scrise. Acurateţea discursului este grevată pe alocuri de unele accente polemice legate de rolul economicului, de "caracterul mistic, religios, rupt în mare măsură de realitate, de cerinţele vieţii sociale" (p. 101), al învăţămîntului epocii medievale. Nu este neglijat nici învăţămîntul orăşenesc legat intrinsec de bisericile ortodoxe sau de cele catolice. În continuare este ilustrat, cu exemple concrete, rolul învăţămîntului în familie, al tinerilor care pleacă la studii în străinătate la Cracovia, Viena, Praga, insistînd asupra rolului jucat de şcolile Frăţiei ortodoxe din Lvov şi îndeosebi asupra Colegiului din Kiev, întemeiat de Petru Movilă în 1632.

A. Eşanu studiază mai îndeaproape "Academia slavo-greco-latină" din Iaşi întemeiată în timpul lui Vasile Lupu, privită ca încununare în plan instituţional a culturii scrise moldoveneşti. Principala contribuţie a autorului în această direcţie este reprezentată de reliefarea cu preponderenţă a coordonatei kieviene a Colegiului de la Trei Ierarhi. În acest context este zugrăvită personalitatea mitropolitului de Kiev Petru Movilă; sînt arătate legăturile acestuia cu un alt mare cărturar moldovean, mitropolitului Varlaam, Organizarea Colegiului Vasilican după modelul Academiei lui Petru Movilă, influenţa efectivă a Kievului asupra oraşului Iaşi s-a făcut şi prin intermediul profesorilor originari din Ucraina: S. Pochiaţchi, I. Ievlevici ş.a. Discuţii asupra instituţiei de învăţămînt înfiinţate de Vasile Lupu s-au purtat în istoriografia noastră; cu precădere a fost analizat momentul schimbării dascălilor proveniţi de la Kiev, cu dascăli greci şi implicit schimbarea caracterului şcolii superioare. Astfel, Andrei Eşanu, deşi admite "necesitatea imperioasă" de a avea şi în Moldova buni cunoscători ai limbii greceşti (p. 181), încearcă să demonstreze că profesorii kieveni "au fost înlăturaţi cu vădită brutalitate", în locul lor stabilindu-se la Iaşi un corp profesoral de origine greacă. Existenţa unui conflict între cărturari greci şi cei veniţi din Kiev, susţinut şi de alţi analişti ai problemei "nu poate fi admis pe baza documentului din 2 aprilie 1656, a cărui autenticitate este îndoielnică" — ipoteză emisă de către prof. C. Cihodaru în studiul *Învăţămîntul în Moldova în secolele XV-XVIII. Şcoala domnească din Iaşi*. Alături de profesorii greci: Benedict de Vatoped, Nicolae Cherameus ş.a., la Colegiul ieşean au predat şi profesori români — Eustratie logofătul şi, poate, Simion dascălul venit din Transilvania. Autorul scoate în evidenţă prezenţa unei bogate biblioteci, din care din păcate se păstrează foarte puţin cărţi. În încheierea

acestui capitol, A. Eşanu încearcă să stabilească importanţa Colegiului, ca început al unei noi structuri a învăţămîntului moldovenesc.

Capitolul al IV-lea conţine un tablou general al manualelor, gramaticilor, lexicoanelor care au circulat în Moldova între secolele al XIV-lea şi al XVII-lea, în majoritatea lor manuscrise, anterioare introducerii tiparului la noi.

Cuvenitele încheieri pe care le face autorul denotă că acesta este conştient de necesitatea dezvoltării unor probleme puse în prezenta lucrare, de continuarea cercetării în profunzime pentru a putea înţelege mecanismele afirmării individualităţii poporului român, treptele devenirii sale culturale. Este meritoriu faptul că această lucrare vine în peisajul istoriografic românesc semnată de un autor din Moldova dintre Prut şi Nistru, demonstrînd în plus că oricîte obstacole s-au pus în calea românismului, pînă la urmă tot a ieşit învingător.

Petronel Zahariuc

• **ION NISTOR, *Istoria Basarabiei*, ediţie şi studiu bio-bibliografic de STELIAN NEAGOE, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1991, 351 p.**

Cartea lui Ion Nistor despre Basarabia este ceea ce istoricul francez Albert Failler numeşte "vulgarisation savante". A fost publicată la Bucureşti, în 1923 (an în care au apărut trei ediţii!), gîndită fiind ca o frescă menită să răsplătească "jertfele şi străduinţele" românilor basarabeni.

Operă de consfinţire, îndemn şi avertisment, sinteza lui Ion Nistor despre Moldova dintre Prut şi Nistru rămîne de mare actualitate. Nu întîmplător ea se retipăreşte, într-o a VI-a ediţie (a IV-a s-a imprimat la Cernăuţi, în 1924, iar a V-a la Chişinău, în 1991), la o nouă cumpănă a istoriei Basarabiei, într-un moment de mare speranţă, de posibilă renaştere şi reîntregire.

Ediţia de acum, tipărită în colecţia Historia Magistra Vitae, reproduce textul din 1924 ("Glasul Bucovinei", Cernăuţi). Editorul, Stelian Neagoe, a introdus şi o *Addenda*, conţinînd o statistică a Basarabiei interbelice (*Basarabia sub gospodăria românească*). Se adaugă şi un studiu bio-bibliografic, semnat de acelaşi Stelian Neagoe, studiu care, din păcate, nu este decît o aglomerare de date biografice şi titluri. Astfel, el nu poate oferi imaginea aşteptată şi foarte meritată a savantului şi marelui patriot care a prezidat spiritual românimea bucovineană vreme de patru decenii.

Ion Toderaşcu

• **ION NISTOR, *Istoria Basarabiei*, Chişinău, Ed. "Cartea Moldovenească", 1991, 292 p.**

Un eveniment editorial semnalăm în peisajul cultural al Moldovei de peste Prut, apariţia unei lucrări privitoare la destinul istoric al acestui pămînt românesc atît de martirizat de vremuri.

Personalitatea lui Ion Nistor, fiu al Bucovinei, ni se relevă prin intermediul discursului său asupra Basarabiei. Este o scriere destinată în primul rînd popularizării "cazului Basarabia", dar vulgarizarea, atît de inerentă unui astfel de tip de lucrări absentează, căci Ion Nistor rămîne pînă la sfîrşit un istoric, dublat de calităţile unui condeier superior. Lucrarea este şi informaţie şi Tedeum şi stampă multicoloră a tragediei colective. Cu stilul său cronicăresc de o savoare indiscutabilă, Ion Nistor redescoperă fizionomia etniei în completa şi seculara sa manifestare.

Scrisă în 1923, *Istoria Basarabiei* s-a dorit un îndemn pentru evitarea unor noi amputări teritoriale ale României. Cum şi-au conservat autohtonii Basarabiei limba şi sufletul, de cîtă obstinaţie au dat dovadă vis à vis de pericolul deznaţionalizării ruseşti, iată doar cîteva crîmpeie dintr-o lungă confruntare cu efectele unui compromis de care se fac vinovate Turcia şi Rusia.

De cele mai multe ori, calculul politic obturează principiile dreptului istoric. Chiar şi atunci cînd argumentele cedează în faţa forţei, credinţa în adevăr nu poate fi anihilată. Acest lucru l-au cultivat timp de 106 ani fiii Basarabiei şi Ion Nistor îl creionează foarte pertinent. Cititorul are posibilitatea să cunoască frumuseţea geografică a unui teritoriu, reflex al aspiraţiei spre dumnezeire a locuitorilor săi. Urmaşii plăieşilor lui Ştefan cel Mare şi Sfînt, acei orheieni dornici de slobozenie şi mîndri de cerbicia neamului lor, sorocenii-păzitori ai vadurilor înspumate ale Nistrului, suliţaşii de la Cetatea Albă sau vînătorii Hotinului sînt tot atîtea exemple de eroism şi sfinţenie.

Din punct de vedere ştiinţific, se observă că lucrarea lui Ion Nistor (ne referim, bineînţeles, la ediţia în discuţie) este o reproducere fidelă a ediţiei din 1923. Editorii s-au gîndit probabil să nu intervină cu nici un fel de influenţe în structura originară a scrierii. Cititorul este chemat, prin urmare, să compare el însuşi momentele istorice ale Basarabiei, să aibă posibilitatea unor judecăţi de valoare fără a cădea sub incidenţa vreunei "subiectivităţi" din afară. În orice caz, deşi scrierea păstrează acea "linie" tradiţionalistă a lucrărilor de după 1919, care aveau drept

subiect de analiză provinciile istorice româneşti reunite cu Patria-mamă, credem că va "rezista" multă vreme, constituind un posibil îndreptar metodologic pentru teme de analiză asemănătoare.

Atît cititorul obişnuit, cît şi specialistul sînt deopotrivă cîştigaţi, primul găsind numeroase exemple de virtuozitate epică, cel de-al doilea avînd surpriza plăcută de a "observa" un autor cu solide cunoştinţe de istorie medievală (îndeosebi), geografie istorică şi toponimie. În plus, Ion Nistor nu face rabat de la utilizarea statisticilor, pe care însă nu le citează "ex abrupto", ci analitic, cu simţ al discernămîntului şi comparaţiei pertinente. Considerăm că lucrarea lui Ion Nistor e astăzi mai actuală ca oricînd, ea chemîndu-ne la credinţă în mîntuirea neamului românesc.

Cristian Sandache

• ION NISTOR, *Istoria Bucovinei*, ediţie şi studiu biobibliografic de STELIAN NEAGOE, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1991, XXXIV + 453 p.

Agenda editorială a anului 1991 a consemnat, între evenimentele deosebite, publicarea la Editura Humanitas, sub îngrijirea lui Stelian Neagoe, a uneia dintre puţinele opere referitoare la istoria părţii de nord a Moldovei în întreaga perioadă de dominaţie austriacă, teritoriu cunoscut îndeobşte sub numele de Bucovina.

Lucrări de sinteză privitoare la istoria Bucovinei din acea perioadă, mai numeroase pînă la sfîrşitul celui de al doilea război mondial, au lipsit sau nu au fost publicate[1] (din motive bine cunoscute, asupra cărora nu mai insistăm aici) în anii ce au urmat. Astfel, opera de peste 300 de lucrări, studii şi articole a lui Ion Nistor — cunoscut pentru contribuţii de referinţă privind istoria Bucovinei[2] — a fost de multe ori trecută sub tăcere şi chiar interzisă a se consulta. Lucrarea de faţă, finalizată în 1949, a văzut lumina tiparului după mai bine de patru decenii, fiind aşteptată cu deosebit interes.

Volumul cuprinde: un *Studiu bio-bibliografic* (p. V-XXXII) şi o *Notă* asupra ediţiei, întocmite de Stelian Neagoe, o *Prezentare* şi 14 capitole redactate de prof. Ion Nistor în cursul anului 1949, după ani de zile de documentare, timp în care a publicat — lucru îndeobşte cunoscut - numeroase studii referitoare la istoria Bucovinei.

Lucrarea aceasta are o semnificaţie profundă pentru autor; ea reprezintă, după cum singur mărturiseşte, "o datorie de conştiinţă faţă de ţara mea de origine, unde am văzut lumina zilei, am copilărit, m-am făcut studiile şi pentru binele şi propăşirea căreia am închinat cea mai bună parte a vieţii şi activităţii mele" (p. XXIX).

În capitolele I-XIII, autorul reconstituie, uneori în proporţii inegale, evoluţia social-economică, politică, viaţa bisericească şi culturală în timpul etapelor distincte pe care le-a cunoscut acest teritoriu românesc în timpul dominaţiei habsburgice. Capitolul al XIV-lea înfăţişează succint opera legislativă, politică şi culturală realizată în scopul integrării Bucovinei în structurile fundamentale ale statului naţional unitar.

Reconstituind condiţiile interne şi externe ale răpirii Bucovinei, autorul stăruie asupra bogatelor mărturii ale civilizaţiei şi culturii româneşti concentrate aici, infirmînd teza înapoierii materiale şi spirituale găsite de noii stăpînitori, a rolului civilizator al acestora.

Apartenenţa lui Ion Nistor la generaţia istoricilor care pînă la 1918 şi-au închinat cea mai mare parte a operei şi activităţii desăvîrşirii unităţii naţionale se reflectă în concepţia şi metodologia demersului istoric. Astfel, autorul înfăţişează istoria complexă a Bucovinei, desfăşurată sub imperiul a doi factori fundamentali: a) politica promovată de Curtea de la Viena de înăbuşirea a oricărei forme de manifestare naţională în scopul integrării complete şi definitive a românilor în Imperiu şi b) activitatea şi lupta românilor pentru a-şi apăra şi dezvolta fiinţa naţională, limba, cultura, tradiţiile, viaţa bisericească proprie, pentru a-şi afirma şi realiza dezideratele naţionale şi sociale.

Autorul insistă asupra măsurilor şi reformelor adoptate de către noii stăpînitori în vederea integrării provinciei în sistemul economic, politico-administrativ şi cultural austriac, a mijloacelor variate şi sistematic aplicate în acest scop, a cauzelor eşecului — din multe puncte de vedere — a politicii habsburgice. Sînt analizate cauzele politice, economice, religioase ale diferitelor imigrări, oferindu-se totodată date statistice elocvente privind evoluţia demografică a provinciei.

Avînd la bază preocupări anterioare remarcabile, autorul acordă un spaţiu larg înfăţişării evoluţiei şcolii şi bisericii, a vieţii culturale în general, rolului îndeplinit de aceste instituţii şi de o serie de personalităţi care le-au slujit şi reprezentat în cadrul luptei naţionale a românilor de aici.

Sînt sintetizate mişcarea politică românească, cauzele şi consecinţele dezbinării acesteia la începutul secolului al XX-lea. Sînt prezentate formele ample pe care le-a cunoscut mişcarea naţională, procesele de creştere ale acesteia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sincronizarea eforturilor românilor bucovineni cu ale confraţilor lor din spaţiul vechii Dacii, factori care au creat condiţiile regăsirii în anul 1918 în familia statului naţional unitar, ca o împlinire dreaptă, legitimă şi logică a aspiraţiilor fireşti, a luptei pentru unitate şi libertate. Este relevată participarea românilor de aici la realizarea marilor acte ale României moderne — războiul pentru independenţă şi Marea Unire.

Cum este și firesc, în perioada care a trecut de la redactarea lucrării, informațiile și interpretările au sporit și au suferit unele modificări, motiv pentru care, cel puțin pentru unele capitole, lucrarea poate fi utilizată cu circumspecția de rigoare a specialistului. Dincolo de aceasta, lectorul avizat se poate întreba dacă monografia reprezintă o elaborare independentă și unitară sau închegarea, pe baza memoriei autorului a unor fragmente din lucrările anterioare, care nu acoperă întreaga istorie a Bucovinei. La această impresie contribuie și lipsa aparatului critic, tratarea uneori neunitară și foarte sumară a unor etape și aspecte etc. Deși autorul analizează frecvent problema intermigrației, el nu abordează aspectele transculturației. De asemenea, ar fi fost poate necesară o analiză nuanțată a regimului politic instaurat de stăpînirea habsburgică în Bucovina.

Raportată la exigențele criticii istorice actuale, lucrarea reprezintă mai curînd un eseu despre istoria Bucovinei, în paginile căreia, avînd în vedere valoarea operei sale anterioare, autorul nu se recunoaște întotdeauna. Să nu uităm că lucrarea a fost finalizată la sfîrșitul deceniului al V-lea, într-o perioadă dificilă atît în viața lui Ion Nistor cît și a societății românești.

Lucrarea este tipărită după manuscrisul olograf al autorului, editorul respectînd aproape întocmai textul original. Ar fi fost preferabil, în cazul unei astfel de lucrări, o ediție critică și nu una strict restitutivă.

De asemenea, credem că ediția de față ar fi meritat un studiu introductiv cu adevărat științific, care să fixeze locul operei și al autorului pe scara valorilor istoriografiei noastre și nu o simplă inventariere (uneori fără a menționa locul și data apariției) a principalelor contribuții istoriografice ale acestuia. Unele afirmații discutabile ca și "stilul" inventarierii respective se explică prin lipsa preocupărilor anterioare ale lui Stelian Neagoe în acest domeniu. Era necesar ca bibliografia întocmită de Ion Nistor pentru alte trei lucrări ale sale și completată de Stelian Neagoe să fi menționat și cele două volume de referință în istoriografia problemei, editate de Erich Bech[3].

Numeroase inconsecvențe sînt întîlnite și în realizarea indicelui de nume alcătuit de Liliana Saraev.

Cu toate aceste carențe, pînă la apariția unor noi sinteze, lucrarea lui Ion Nistor este aptă să-l introducă pe cititor în istoria trecutului zbuciumat al Bucovinei, atenuînd astfel un grav gol informațional.

Publicarea acestei lucrări, ca și reeditarea volumului *Istoria Basarabiei*, reprezintă un act de reparație morală făcută unuia dintre iluștrii reprezentanți ai istoriografiei românești interbelice în preajma centenarului nașterii sale; în același timp ea are și o adîncă semnificație politică, un mesaj cu privire la datoria și responsabilitatea istoricului.

NOTE

1. Dimitrie Onciul, *Geschichte der Bukowina*, Cernăuți, 1898; *Bucovina sub austrieci*, Iași, 1991; Aurel Morariu, *Bucovina (1774-1914)*, București, 1915; I. Simionescu, *Bucovina*, București, 1939. Au apărut și o serie de lucrări ale unor istorici austrieci și ucraineni: H.J. Biderman, *Die Bukowina unter österreichischer Verwaltung (1775-1875)*, Viena, 1975; Raimund Friederich Kaindl, *Geschichte der Bukowina*, Cernowitz, 1878 și x x x *Bucovina de nord, trecutul și prezentul*, Ed. Carpați, 1969 (în lb. ucraineană).
2. Vezi de exemplu: Ion Nistor, *Zur Geschichte des Schulwenses in der Bukowina*, Cernăuți, 1912; Idem, *Românii și rutenii în Bucovina, Studiu istoric și statistic*, București, 1915, Idem, *Istoria bisericii din Bucovina și a rostului ei național cultural în viața românilor bucovineni*, București, 1916; Idem, *Un capitol din viața culturală a românilor din Bucovina (1774-1857)*, București, 1916; Idem, *Der nationale Kampf in der Bukowina*, București, 1918; Idem, *Istoria fondului bisericesc din Bucovina*, Cernăuți, 1921; Idem, *Unirea Bucovinei, 28 noiembrie 1916, Studiu și documente*, București, 1928.
3. Erich Bech, *Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina. Literatur bis zum Jahre* 1965, München, 1966; Idem, *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina*, Literatur aus den Jahren (1965-1975), Dortmund, 1985.

Doina Huzdup

• ION BUDAI-DELEANU, *De originibus populorum Transylvaniae*, Ediție de LADISLAU GYÉMÁNT, cu o introducere de ȘTEFAN PASCU și LADISLAU GYÉMÁNT, note și traducere de LADISLAU GYÉMÁNT, vol. I-II, București, Ed. Enciclopedică, 1991, 336 + 559 p.

După mai bine de un secol și jumătate de cînd a fost scrisă, cartea lui I. Budai-Deleanu vede astăzi, pentru prima oară, lumina tiparului, într-o ediție de aleasă ținută, alcătuită cu pasiune și erudiție. Eveniment editorial remercabil, tipărirea *Istoriei* cărturarului ardelean completează profilul intelectual, cultural și politic al autorului *Țiganiadei* și, totodată, lărgeste orizontul de înțelegere și aria în cuprinsul cărora s-a circumscris curentul de regenerare națională care a fost *Școala ardeleană*. Sub ambele laturi, apariția *Istoriei* lui Budai-Deleanu marchează un moment de excepție în peisajul cultural contemporan.

Fără să prezinte avantajul publicării în timpul vieţii autorului ei, cartea învăţatului transilvan reliefează răspîndirea ideilor înnoitoare şi forţa lor în mediul intelectual în care s-a născut *Supplex*-ul şi s-a definit mişcarea naţională a românilor. Reprezintă un produs în raport de care se poate măsura atmosfera şi tensiunea intelectuală şi naţională ale perioadei în care a luat naştere naţiunea şi s-a definit conştiinţa naţională a românilor.

Textul — bilingv — este precedat de un substanţial *Studiu introductiv*, în care este urmărită *Geneza şi soarta operei*, este înfăţişată *structura lucrării*, este expus *conţinutul*, subliniate *ideile directoare* ale acesteia şi *sursele* ei, precum şi *concepţia şi metoda istorică*.

Manifestînd o *viziune unitară* asupra istoriei nsţionale, pe care o integrează organic în cuprinsul istoriei universale — în spiritul Şcolii de la Göttingen, care l-a călăuzit atît în formularea ideilor de lingvistică generală, cît şi în cercetarea istorică bazată pe surse, în acord cu metodologia critică şi cu o viziune raţionalistă — I. Budai-Deleanu relevă în istoria sa, ca idei fundamentale, originea romană, vechimea, continuitatea şi prioritatea românilor în ţinuturile care le locuiesc (p. LXI).

Concluziile pertinente ale *Studiului* probează că ne aflăm în faţa unei *opere istorice* de mare valoare, care, pornind de la modelul istoriografic "cel mai echilibrat şi adecvat al epocii" (cel al Şcolii istorice de la Göttingen) izbuteşte să aplice principiile metodologice şi de concepţie ale istoriografiei Epocii Luminilor la problematica proprie. Opera îmbină erudiţia lui Şincai şi verva polemică a lui Maior, într-o sinteză de mare originalitate. Concordantă cu vremea sa, desăvîrşind opera curentului generos în care se încadrează, cartea lui I. Budai-Deleanu prefaţează noua orientare şi sensibilitate românească. Ea nu reprezintă, doar, o curiozitate bibliografică, transmite, aşa cum, pe drept, se notează în finalul studiului introductiv, "un mesaj viu al unei generaţii", fiind de o "fundamentală însemnătate în devenirea culturii româneşti" (p. LXXX). O concluzie pe care o împărtăşim întru totul.

După excelentul studiu din 1986 (*Mişcarea naţională a românilor din Transilvania 1790-1848*) şi celelalte studii şi culegeri de documente pe care le semnează, ediţia de faţă confirmă, mai mult, poate, spiritul critic, seriozitatea şi erudiţia istoricului clujean, înalta sa probitate şi exemplarul respect pentru documentul istoric reprezentativ.

Editura Enciclopedică, pe linia unei tradiţii pe care o dorim continuată fără sincope, a contribuit, evident, la înscrierea demnă a acestui important act de cultură în peisajul actual, contemporan.

Gh. Platon

• **DAN BERINDEI, *Revoluţia română din 1821*, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1991, 242 p. + bibliografie, rezumat şi indice.**

Nefiindu-i pătrunse toate tainele, revoluţia din 1821 a rămas, încă, unul din cele mai controversate fenomene ale istoriei naţionale. În 1945, Andrei Oţetea, în cunoscuta sa monografie — *Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă în ţările române 1821-1822*, a *revoluţionat*, practic, problema situînd revoluţia românească în cadrul universal, reliefîndu-i implicaţiile şi importanţa. Noua monografie, apărută în 1971 (*Tudor Vladimirescu şi revoluţia din 1821*) sprijinită pe noi şi bogate surse documentare, a conferit fenomenului, aşa cum se desprinde şi din titlu, bazele ştiinţifice corespunzătoare. Cercetările sale, care puneau accentul pe caracterul naţional, *antiotoman* al revoluţiei din 1821, au reanimat discuţia. Alţi exegeţi, pornind de la alte premise, au pus accentul pe caracterul naţional *antifanariot* al revoluţiei, negînd legăturile acesteia cu Eteria grecească. Prima pledoarie în acest sens îi aparţine lui Mircea Radu (*1821. Tudor Vladimirescu şi revoluţia din Ţara Românească*, Craiova 1978). G. D. Iscru, dezvoltînd tezele susţinute de M.Radu, subliniază, mai apăsat, legăturile interne ale revoluţiei, cu toate consecinţele care decurg de aici (*Revoluţia din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, Bucureşti 1982, *Introducere în studiul istoriei moderne a României*, Bucureşti, 1983).

Lucrările amintite, indiscutabil este, au slujit la adîncirea cunoaşterii acestui important fenomen al istoriei noastre moderne. Patima şi exclusivismul, însă, prezente în desfăşurarea discuţiei, nu sînt de natură să servească istoriografia, să promoveze spiritul în care trebuie să fie scrisă şi înţeleasă istoria.

Dan Berindei s-a înscris în istoriografia problemei cu cîteva contribuţii de valoare, situîndu-se pe o poziţie chibzuită, sprijinită pe o stăpînire deplină a proceselor şi fenomenelor care caracterizează perioada de început a istoriei moderne româneşti. În rîndul acestora, monografia *L'année 1821 dans les Pays Roumains*, Bucureşti, 1973, rămîne cea mai consistentă. Noua monografie, pe marginea căreia ne formulăm observaţiile, nu este o simplă reluare. În intenţia autorului ea trebuia să fie — şi reuşeşte să fie — *bilanţ decantat* al acestui moment crucial al istoriei naţionale, situat, cu trăsăturile particulare care-l disting, în cadrul universal căruia-i aparţine.

Plasîndu-se în afara spiritului partizan, revizuind datele cunoscute, pe care le completează cu ştiri şi informaţii noi, toate situate în orizontul de înţelegere al timpului nostru, autorul izbuteşte să ne ofere o expunere echilibrată, convingătoare. Desprinde *caracterul naţional*, *antiotoman*, din logica realităţilor internaţionale şi interne, consi-

derind fenomenul ca aparținînd întregului spațiu românesc. Situația dificilă în care s-a aflat Tudor Vladimirescu a impus prudența care conferă — uneori — actelor sale caracterul de ambiguitate, în legătură cu care s-a discutat atît de mult. Poziția boierilor, relațiilor lor cu Tudor și legăturilor cu Eteria le sînt aduse completări cuprinzătoare, care întregesc și lămuresc sensul faptelor. Mai puțin explicită ni se pare separația care se realizează între cei trei factori: *Tudor, boieri* și *Eterie*, precum și "jocul complicat" pe care-l presupune această separație. Implicarea boierilor în evenimente plutește încă în nesiguranță.

Deși titlul probează limpede poziția autorului față de revoluție și de personalitatea lui Tudor Vladimirescu, în cursul expunerii, acesta din urmă mai este desemnat, pe ici pe colo, drept "conducător al revoluției" (p. 133, 141, 145, 146) sau "conducător al mișcării revoluționare" (p. 136).

La vremea sa, într-o nefericită tentativă de a plăti marxismului un tribut mai mare decît era necesar, Andrei Oțetea a desprins trăsăturile esențiale ale revoluției burghezo-democratice din 1821 (cf. *Caracterul mișcării condusă de Tudor Vladimirescu: răscoală sau revoluție?*, în "Studii", an XX (1967), nr. 4). Încercarea a eșuat, aprecierile de natură teoretică fiind evitate. Revoluția de la 1821 ne este înfățișată, astăzi, în trăsăturile care o disting și o particularizează. Aprecierile, însă, sînt preluate, repetate, fără fundamentarea teoretică, ce rămîne, totuși, atît de necesară. Pentru a fi risipite toate confuziile care mai există, ar trebui, credem, ca întrebarea formulată de Andrei Oțetea să fie reactualizată și să i se dea răspunsul impus de orizontul de astăzi.

Considerăm excelenta monografie a lui Dan Berindei consacrată revoluției din 1821 drept un punct de plecare într-o dezbatere necesară istoriografiei noastre contemporane.

Gh. Platon

• **RUDOLF WAGNER, *Vom Moldauwappen zum Doppeladler: ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina; Festgabe zu seinem 80.Geburtstag* Hrsg. von PAULA TIEFENTHALER und ADOLF ARMBRUSTER, Augsburg, Hofmann-Verlag, 1991, 630 p.**

Certă reușită editorială, volumul coordonat de Paula Tiefenthaler și Adolf Armbruster adaugă, la bibliografia referitoare la minoritățile din teritoriile românești, o contribuție importantă, reeditînd texte ale celui căruia i se închină tomul: dr. Rudolf Wagner. Remarcabil personaj public, reprezentant "tipic" al comunității germanilor din Bucovina aflați în Germania, om politic de marcă și istoric foarte cunoscut, profesorul Wagner continuă tradiția spirituală a școlii germane *ausser Heimat* de reconstruire a imaginii proprii despre mediul pierdut prin intermediul umaniștilor de largă respirație intelectuală. Lor le aparține sărbătoritul, decan de vîrstă și magistru al istoriografilor cu rădăcini în spațiul nostru, a cărui autoritate beneficiază de recunoaștere și prețuire.

Dată fiind intenția de a proba editarea unui volum omagial, structura cărții se conformează cerințelor respective. O primă parte a *Grussbotschaften* adună scrisorile elogiatoare ale dr. Paula Tiefenthaler, președintă a Consiliului germanilor din Bucovina, dr. h. c. Max Streibl, prim-ministrul bavarez, dr. Wilhelm Vorndran, președinte al Parlamentului bavarez, dr. Gebhard Glück, ministru de stat pentru muncă, familie și ordine socială, dr. Georg Simnacher, *Bezirkstagpräcident*, și Otto von Habsburg, membru al Parlamentului European.

Partea de autorat a lui Rudolf Wagner cuprinde, mai întîi, o secțiune consacrată istoriei germanilor bucovineni (*Die Buchenlanddeutschen*), unde se tratează despre Bucovina și germani, despre cultura germană din provincie, despre racordul învățămîntului regional la curentele pedagogice europene, nelipsind și temele restrînse: șaizeci de ani de instrucție gimnazială germano-catolică în Rădăuți. Tot aici includem și un interesant studiu referitor la strămutarea *Volksdeutscher* în Reich după împărțirea Poloniei (1939) corelat cu altă comunicare, ulterioară, relativ la destinul comunității bucovinene din exil, în anii următori încheierii ultimei conflagrații mondiale.

Un alt capitol face referire la Bucovina și la grupele sale etnice (*Die Bukowina und ihre Völkergruppen*), beneficiind de atenție, succesiv, românii, germanii, ucrainenii, lipovenii și evreii, fără a se proceda la descripții istorice aride, ci prin intermediul raporturilor stabilite între comunități pe diverse planuri (adaptările la politica austriacă față de minorități, legăturile dintre autorii de limbă germană, conviețuirile și preluările culturale, Eminescu la Cernăuți și primul său dascăl de germană, Iorga și atitudinile sale relativ la Bucovina austriacă ș.a.

A treia parte interesează aspecte legate de capitala regiunii Cernăuți: dezvoltarea sa pînă la finele stăpînirii habsburgice, învățămîntul, coloratura oferită de minoritățile locuitoare. În direct contact, următorul despărțămînt este dedicat Universității cernăuțene ("Alma-Mater Francisco-Josephina"): fondare, *oicumena* universitară din Imperiul austro-ungar și includerea capitalei ducatului în sistemul de învățămînt superior, corpul profesoral, studenții și asociațiile lor, duelurile studențești, alături de un articol polemic prilejuit de mistificările sovietice referitoare la mediul universitar din capitală.

Urmează un capitol consacrat personalităților bucovinene remarcate în exil: prof. Hans Koch, Bruno Skrehunetz-Hillebrand, Jakob Jelinek, Erich Prokopowitsch, prof. Wladimir Zalozieckyj, prof. Lohmer, Oberst a. D. Fritz Lang, Hans Kudlich, dar și cîtorva cunoscute locuri: Gura Humorului și Solca.

Semnatarul repune în atenţia cititorului avizat cîteva izvoare documentare pentru epoca modernă şi contemporană privitoare la istoria Bucovinei în *Quellen zur Geschichte der Bukowina*: despre tratativele din 1785-1790 (participarea boierului Balş), un jurnal de călătorie al lui Francisc I de Habsburg în Bucovina (1817 şi 1823), documente ale revoluţiei de la 1848 în Bucovina (graţie informaţiilor furnizate de Mihai Iacobescu), provincia în anii premergători primului război mondial şi în timpul acestuia, pentru ca volumul să se încheie cu un *summum* de articole omagiale dedicate lui Rudolf Wagner şi semnate de nume cu rezonanţă în viaţa culturală germană, care, alături de o *Autobiografie*, completează fericit portretul sărbătoritului. Finalul aparţine unuia dintre coordonatori, dr. Adolf Armbruster, care încheie volumul printr-o postfaţă emoţionantă.

Credem că opul poate sta lîngă orice iniţiativă editorială de acelaşi gen, datorită interesului pe care-l suscită subiectul — destul de frecventat de istorici în ultimul timp — cît şi remarcabilei atenţii de care s-a bucurat din partea editorilor (Ministerul de Interne şi Consiliul Cultural al Germanilor din Est).

Mihai-Răzvan Ungureanu

• **LUCIAN BLAGA, *L'tre historique*, Paris, Librairie du Savoir, 1991, 245 p.**

Ni se oferă, în cadrul colecţiei *Philosophia perennis*, o nouă ediţie a *Fiinţei istorice*. Datorăm atît traducerea franceză, cît şi pertinentele note ce secondează textul, Marianei Danesco; note cu atît mai utile, cu cît facilitează cititorului francez accesul către universul filosofului român. Şi aceasta, din chiar primele pagini, care conţin o preliminară punere în temă, nu numai cu opera lui Blaga, dar şi cu circumstanţele istorice în care ea a fost redactată, şi care, nu o dată, au impietat, dacă nu asupra conţinutului (căci autorul celor cinci *Trilogii* a respins rabatul la propriu-i sistem filosofic, neadecvat celui oficial adoptat, iar repercusiunile obstinatului său refuz nu s-au lăsat aşteptate) — atunci, asupra modalităţii de transmitere a mesajului. Ediţia de faţă cuprinde douăsprezece studii, al căror text, aflăm, a fost cenzurat de autorul însuşi, în mai 1960. Acestora, proiectate ca primă parte a *Trilogiei Pragmatice*, li se adaugă *Elogiul satului românesc*, discurs de recepţie la Academia Romnă, pronunţat de Blaga la 5 iunie 1937. Augmentare firească, de altfel, a capitolului *Permanenţa preistoriei*.

Scopul, anunţat de la început, este realizarea unei noi metafizici a istoriei. O primă etapă a edificiului proiectat este — *Despre istoriografie* — studiu în care, vertiginos derulate, numeroasele clişee ale scrierii istorice antice înseamnă tot atîtea concepţii, perspective — sau, mai curînd, retrospective! — opţiuni. Autorul explică, astfel, că listele regale egiptene nu sînt o atrofiată tentativă de a scrie istorie, ci o istoriografie reală, condensată, însă, de o filosofie proprie ; este prezentată viziunea ciclică a istoriei în Babilon ; surprinderea dimensiunii istorice a realului de către perşi, prin prisma unei perpetue polemici ; normala detaşare hindusă faţă de conservarea evenimentului ; istoria — act descriptiv al epocilor cultural fecunde şi eschivarea cronicarului de la consemnarea impactelor războinice, în China ; în sfîrşit — propensiunea istorică şi propensiunea estetică, în detrimentul adevărului, în Grecia. Veridicitatea, aşa cum era ea înţeleasă de eminamente artisticul temperament elen: Clio, ajustînd, fără scrupule, realul, în favoarea frumosului şi cîteva secvenţe ale scenariului istoriografic creştin încheie un prim capitol.

Fenomenul istoric, abordat prin prisma unei, aşa cum o concepe autorul, duble modalităţi umane de a exista (în vederea conservării şi pentru revelarea misterului) — este subiectul unui al doilea demers. Apare, acum, o constantă a lucrării — cea a evaluării tuturor actelor umane din perspectiva *stilului* în care se încadrează. În măsura în care poartă amprenta unui *cîmp stilistic*, fenomenul îşi dobîndeşte istoricitatea, deci unicitatea şi ireversibilitatea.

Conceptele de "cultură minoră" şi "cultură majoră" dirijează cursul următorului studiu, discurs ce pledează pentru *Permanenţa preistoriei*. A permite istoriei să înceapă din momentul apariţiei documentului scris, e un act meschin, ce depreciază preistoria. Mitul, apanaj al acesteia, e privit ca fapt primordial ; istoria — ca epifenomen al mitologiei. Amintind idei anterioare, Blaga elogiază satul, ca matrice care păstrează esenţa preistoriei.

Relaţia dintre *Organism şi societate*, studiază în perimetrul cronologic jalonat de sistemul aristotelic şi cel kantian, este analitic preluată de Blaga, din acelaşi unghi al configuraţiei *categoriilor stilistice*, definitorii exclusiv pentru universul uman, demarcîndu-l conceptual de quasi-societăţile animale. Diferenţă calitativă apreciată de autor ca unic reper pentru clarificarea analogiei prezente în titlu.

Cîmpurile stilistice constituie subiectul unei noi expuneri, avînd ca precedent studii din *Trilogia Culturii* şi *Trilogia Valorilor*. Captivantă incursiune în orizontul categoriilor conştientului, ale inconştientului şi misterului, studiul oferă, plastic şi judicios, două exemple ale eficacităţii cîmpului stilistic în istoria politicii şi a instituţiilor de stat (de reţinut dihotomia între acesta şi *matricea stilistică*): Iulius Cezar — sinteza stilului roman şi a celui elenistic, cu preponderenţa susţine filosoful, a celui de-al doilea; Dimitrie Cantemir — personalitate marcată de "bizantinism dinamic", Renaştere şi baroc.

O interesantă perspectivă oferă autorul asupra *Stilului şi dialecticii*, susţinîndu-şi demonstraţia inextricabilei legături dintre acestea, pe temeiul unei succinte, dar minuţioase, exegeze a clasicismului şi romantismului,

realismului şi impresionismului. De remarcat, totodată, faptul că argumentaţia este realizată exclusiv cu exemple din domeniul culturii.

Practic, o articulaţie a acestuia continuă, în chip firesc şi necesar, precedentul capitol — *Durata factorilor stilistici*. Atentă paralelă între barocul italic şi cel iberic, posibilă şi, nu mai puţin, insolită explicaţie a eflorescenţei literare ruseşti din cel de-al XIX-lea veac, incursiune în fundamentul psiho-spiritual al culturii franceze şi germane — această aprofundare a noţiunii de cîmp stilistic îşi marchează finalul printr-un bilanţ ideatic pe cît de paradoxal, pe atît de magistral susţinut: un factor stilistic are cu atît mai multe şanse de a rezista, cu cît intervalul cronologic scurs de la apariţia sa este mai mare.

Interferenţele stilistice sînt discutate într-un scurt demers, ce opune goticul, stilului bizantin. Iată o lapidară sintetizare a conţinutului: rezultat al joncţiunii "transcedenţei care coboară pe pămînt" (sic!) cu "ascendenţa faustiană a omului spre transcedental", stilul arhitectural moldav nu ar fi fost o reuşită, dacă şi în acest domeniu, spiritul romnesc nu ar fi fost orientat spre măsură.

Trei viziuni ale *Ideii de progres în istorie* (iluminism, pozitivism, idealism) deschid această amplă dizertaţie asupra şanselor gnoseologice umane — limitate, relative, unilaterale — căci principiul prezervării misterelor zădărniceşte orice tentativă de a forţa barierele universului esenţelor primordiale.

Fenomene, cunoaşteri, baraje cenzoriale reprezintă o prelungire a capitolului anterior, completîndu-l cu precizări în legătură cu cei trei factori ce subminează sau frînează incursiunea în perimetrul fenomenelor naturale, psiho-spirituale şi istorice.

Un crochiu al filosofiei spengleriene, cu observaţiile de rigoare, precede expunerea unei originale *Metafizici a istoriei*. Întrucît orice inovaţie presupune polemică, asistăm la exegeza unor antecesori, rezultatul fiind demarcarea exactă a unor limite, punctarea unor carenţe şi evidenţierea unui aport propriu, pe cît de incitant, pe atît de actual. Este la latitudinea cititorului a decide în ce măsură autorul şi-a atins ţelul anunţat. Subiectul rămîne de altminteri, deschis.

Excelentă a fost inspiraţia editorilor de a adăuga lucrării propriu-zise discursul de recepţie la Academie — o frumoasă poveste, cu puternice rezonanţe afective, despre o prezenţă pe cît de discretă, pe atît de covîrşitor puternică şi profundă — satul românesc. Este o pledoarie şi, totodată, o invitaţie la un "ternel retour" către valorile simple şi perene, către această "*alma mater* binecuvîntată şi fecundă".

Avertizat despre viitoarea apariţie a *Trilogiei Culturii* şi a *Trilogiei Valorilor*, cititorul — profan, neofit sau avizat — nu poate decît să salute acest proiect restitutiv.

Dana Savin

• **NICOLAE ISAR, *Publicişti francezi şi cauza română 1834-1859*, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1991, 139 p.**

Istoria relaţiilor internaţionale ocupă un loc marcant în cadrul preocupărilor istoricilor români, problematica propusă nefiind nici pe departe epuizată.

În acest context, lucrarea cercetătorului N. Isar se pare că readuce în atenţie o temă predilectă a istoriografiei româneşti: relaţiile franco-române privind o perioadă importantă, 1834-1859.

Atenţia specialistului este reţinută de modul de abordare a lucrării, ce se poate constitui, în fond, într-un plan detaliat pentru o lucrare mai amplă care s-ar cuveni să fie realizată, cartea de faţă anunţînd-o numai.

Este greu a te înscrie ca specialist în sfera acestei teme avînd înaintea ta pe acest drum truda unor "monştri sacri" ai istoriografiei româneşti cum ar fi Nicolae Iorga şi chiar Pompiliu Eliade.

Şi totuşi, N. Isar are curajul de a regîndi, pornind de la aceştia, imaginea relaţiilor culturale franco-române, avînd ca diapazon lupta românilor pentru libertate şi unitate văzută prin prisma publicisticii franceze.

Aşadar, după ce arată că există o anumită evoluţie pe linia preocupărilor privind interesul oamenilor de cultură francezi pentru evenimentele româneşti legate de momente remarcabile ale istoriei noastre, autorul simte nevoia unei "restituiri" referitoare la acţiunea şi contribuţia la cauza română a unor personalităţi ale vieţii culturale franceze din acea vreme şi anume: Saint-Marc Girardin, Felix Colson, Jean Henry-Abdolonyme Ubicini.

Fiecare dintre aceştia face subiectul cîte unui capitol, urmărindu-o în limitele impuse de dimensiunile lucrării, în mod concis, elemente legate de scrierile acestora privitoare la români, contactele avute cu societatea românească şi mai ales cu problematica generată de mutaţiile politice din societatea românească.

Conţinutul echilibrat prevalează stilul ce se adresează în primul rînd specialistului şi apoi lectorului obişnuit.

Portretele propuse pentru cei trei purtători de cuvînt ai opiniei publice franceze, uneori desemnaţi prea preţios cu apelativul "savant" (vezi capitolul II — pag. 28-66) comportă trăsături trensferate în planul acţionalului.

Astfel, Felix Colson, fost secretar al Consulatului francez de la Bucureşti şi autor al unora dintre cele mai incitante scrieri franceze despre români, este una dintre personalităţile ale căror lucrări au stîrnit ecou în

publicistica vremii. Temele abordate de acesta se referă la consolidarea statului naţional român, precum şi la lupta pentru emanciparea ţărănimii (vezi pag. 80-93).

Saint-Marc Girardin dezvăluie prin acea "l'image de l'autre" universul trăirilor şi aspiraţiilor româneşti cunoscute din lucrările istoricilor români, completate de cunoaşterea directă prin călătoriile întreprinse în Ţările Române.

Capitolul al IV-lea priveşte activitatea lui Ubicini şi contribuţia sa la lupta de eliberare naţională a poporului. Reţin atenţia subcapitolele referitoare la A. Ubicini şi Revoluţia română de la 1848 sau cel vizînd angajarea sa, sub raport publicistic, în slujba unirii Principatelor. Accentul autorului cade pe valorificarea corespondenţei cu V. Alecsandri, M. Kogălniceanu, G. Marian, I. Ghica şi A. D. Xenopol.

Prin problematica abordată, cartea reprezintă un valoros instrument de lucru. Ea dezvăluie imaginea unui segment din istoria relaţiilor franco-române care ar avea nevoie, credem, de o nouă lucrare de sinteză, capabilă să detalieze aspectele atît de clar formulate şi succint totuşi analizate de către N. Iorga, deschizător de drumuri şi în acest sens. Volumul lui Nicolae Isar face demonstraţia necesităţii ei.

Lăcrămioara Iordăchescu

• ***Pentru libertate şi unitate naţională. Documente hunedorene, 1848-1920.*** **Cuvînt înainte, studiu introductiv, notă asupra ediţiei de ION FRĂŢILĂ, MIHAI CHERCHEDEAN, VASILE IONAŞ, DUMITRU BARNA, VIOREL VÎNĂTORU, Bucureşti, Direcţia generală a Arhivelor Statului, 1990, 439 p. (cu lista documentelor, indice, rezumat, ilustraţii).**

Respectînd o tradiţie a Arhivelor Statului, aceea de a publica documente integrale aflate în depozitele locale, colectivul Filialei Deva pune în circuitul istoriografic un număr însemnat de documente privind perioada 1848-1920.

Conceput în funcţie de marile evenimente care au avut loc în această perioadă, volumul scoate la lumină noi documente despre lupta de emancipare a românilor, în general, a celor din ţinuturile Hunedoarei şi Zarandului în special. Cu date sigure se demonstrează că românii acestor ţinuturi s-au încadrat în efortul general, în frontul românesc al rezistenţei care era condus de fruntaşii politici ai vremii. La ceea ce se ştie pînă acum se adaugă noi date privind aderenţa la ideile naţionale. Volumul aduce date noi privind activitatea marilor oameni politici ai timpului, în frunte cu Avram Iancu, dar mai ales adeziunea la acţiunile lor a tuturor categoriilor sociale. Se remarcă mai ales acele documente care reflectă receptarea ideilor în lumea satelor oferind astfel o imagine mai exactă a fenomenului naţional. Un număr de documente prezintă interesante date despre personalităţile locale. Menţionam aici pe Nicolae Crainic, protopop ortodox la Deva, Teodor Grecu, învăţător, Nicolae Lazăr, protopop ortodox la Deva, Alexandru Sterca Şuluţiu, judele de Zarand, Ioan Pipoş, comitele Zarandului, Iosif Hodoş, Ioan Raţiu, protopop de Haţeg, Ioan Papiu, Lazăr Petea, Virgil Olariu, Francisc Hossu Longin (toţi intelectuali din Deva) ş.a. Alături de aceştia apar mulţi alţii, de categorii sociale diferite, angajaţi în acţiuni cu caracter naţional. Toate aceste nume, întîlnite mai rar sau deloc, în cărţile de istorie, figurează, în fond, în panteonul eroilor neamului.

Cea mai mare parte a volumului este ocupată de documente din perioada 1867-1918. Ce a însemnat aceasta în istoria românilor, în general, şi a Transilvaniei, în special, nu credem că mai este cazul de amintit. Vom menţiona doar, considerînd aceasta ca o datorie, că în acest segment de timp s-a pregătit Marea Unire şi, evident, s-a afirmat, mai pregnant, naţiunea română. Momentele de mare rezonanţă, evidenţiate şi în volum, au fost 1877, 1890-1894, 1914 şi 1918. Vasta anchetă arhivistică întreprinsă de autorii volumului, în arhive din ţară şi străinătate, le-a permis să pună în valoare informaţii noi care întregesc şi completează ceea ce se cunoaşte pînă acum. Aceasta a permis punerea în valoare a documentelor privind atît angajarea politică a celor din ţinuturile respective, cît şi receptarea gîndirii naţionale. Pentru a oferi un singur exemplu vom cita din unul din discursurile lui Iosif Hodoş, prin care combătea cu argumente istorice şi juridice dualismul. Între altele, spunea că "lupta pentru naţionalitate şi limbă numai atunci va înceta cînd toate naţiunile se vor vedea asigurate în drepturile lor naţionale, atît publico-politice, cît şi de administraţie, de învăţămînt şi de instrucţie a poporului" (Doc. 102, p. 199). Claritatea ideilor naţionale se remarcă în multe alte documente. Volumul reliefează în mod special pătrunderea acestor idei în spaţiul rural al celor două ţinuturi. Combaterea legilor dualiste, mai ales a celor care priveau învăţămîntul, unele purtînd numele iniţiatorilor lor, cum au fost Trefort şi Apponyi, sînt cea mai bună dovadă a reacţiei satelor (Vezi Doc. 90-129). În acest cadru sînt conturate cu exactitate eforturile pentru menţinerea limbii naţionale şi a credinţei. În aceeaşi ordine de idei sînt puse în lumină documentele care atestă acţiunile hunedorenilor de sprijinire a războiului din 1877-1878. Pe lîngă ajutoarele materiale strînse, aşa cum s-a întîmplat şi în alte părţi, credem că este important de remarcat modul cum a fost interpretat fenomenul şi cum a fost evaluată proclamarea independenţei României în contextul general al luptei naţionale. Pe acest fond sprijinul acordat de diversele categorii sociale nu este altceva decît ridicarea pe o nouă treaptă a procesului de afirmare a naţiunii române.

Aderența românilor din Hunedoara și Zarand la ideile naționale este reliefată și de acele documente privind receptarea programului Partidului Național Român și mai ales mișcării memorandiste. Fie că este vorba de acțiuni politice sau culturale, documentele cuprinse în volum dovedesc o reacție generală față de desnaționalizare și o participare masivă la aceste acțiuni. Prin cuprinderea documentelor emanate din mișcarea satelor se face cea mai bună demonstrație a modului cum a fost privit Memorandumul. Vom exemplifica folosind Doc. 139 (nu este singurul de acest fel) în care reprezentanții Comunei Hărău (unele nume ne sînt cunoscute) spuneau: "Procesul Memorandumului în care sînteți trași și veți fi judecați este procesul poporului român întreg, este procesul națiunii, căci și noi cu voi sîntem bravi luptători, bravi bărbați ai națiunii române" (p. 261).

Participarea tot mai intensă a românilor din cele două ținuturi la acțiunea de eliberare națională este relevată, în continuare, de documentele perioadei 1914-1918 și, în mod deosebit, de cele ale anului 1918. Într-un apel adresat românilor la 5 noiembrie 1918, Secția Hunedoara a Consiliului Național Român exprima încrederea în viitoarea hotărîre a Adunării Naționale (care "va desăvîrși apoi lucrarea sfîntă pentru limba, legea și moșia românească: una și nedespărțită ca Sfînta Treime!") și chema la faptă înțeleaptă: "Păziți pacea și așteptați în liniște poruncile Sfatului Național! Păziți frăția și pacea cu toate neamurile din Ardeal! Astfel, apoi, izbînda libertății nici iadul n-o mai poate opri!"

Numeroase documente reflectă activitatea de organizare și de intrare în acțiune a gărzilor naționale române, precum și aceea de alegere a delegaților pentru Adunarea Națională de la Alba Iulia. Sînt mărturii deosebit de grăitoare pentru amploarea deosebită a luptei românilor din această etapă, finală, a realizării idealului național.

"Volumul de documente la care ne referim, prin segmentul de timp ce îl acoperă — subliniază prof.univ.dr. Pompiliu Teodor în *Cuvînt înainte* — este dovada continuității mișcărilor sociale și politice tradiționale într-o zonă autentică românească, cu un rol major în istoria națională în general. Faptele la care s-au oprit autorii volumului sînt de natură să evidențieze, o dată mai mult, valoarea națională a unor evenimente petrecute în zone ce poartă amprenta unor structuri locale", prin această semnificație, valoare națională, la care am încercat să ne referim și noi, obiectivul urmărit de colectivul de redacție (și precizat de Ion Frățilă în amplul *Studiu introductiv*), "de a pune la îndemîna specialiștilor și marelui public un instrument util de cercetare și cunoaștere mai aprofundată a unei importante perioade din bogata istorie a străbunelor meleaguri hunedorene", a fost pe deplin îndeplinit.

Aurel Filimon, Ion Agrigoroaiei

• ***Primejdii, încercări, miracole. Povestea vieții șef-rabinului dr. Moses Rosen*, ediția a doua, București, Ed. Hasefer, 1991, 340 p.**

O incintantă apariție editorială, care s-a epuizat rapid din librării, este legată de numele lui Moses Rosen, rabinul-șef al cultului mozaic din România. Merită (credem) să spunem cîteva lucruri despre acest personaj care, după opinia noastră, șochează și totodată atrage atenția. Lucrarea în discuție ne oferă acest sentiment. Ea poate fi considerată atît operă memorialistică, încercare de disertație asupra dramei milenare a evreimii, cît și scurt istoric al evreilor din România. Moses Rosen dorește o popularizare a dramei evreiești printre cititorii români. O astfel de dramă nu se poate tăgădui, însă avem impresia că autorul exagerează, pe alocuri, cu bună știință. Sigur, el are libertatea să-și scrie opera așa cum crede de cuviință, însă unele aprecieri nu fac altceva decît să escamoteze adevărul istoric. Așa, de pildă, extrema duritate cu care e privit regimul Antonescu în atitudinea sa față de evrei. Moses Rosen vorbește despre teroare și arbitrariu, în condițiile în care se știe că, în comparație cu statutul general-european al evreimii, situația existentă în România era o adevărată excepție fericită.

Ne-a impresionat neplăcut și vigneta pe care autorul i-o face lui Petru Groza, pe care-l consideră un ins realmente fermecător, exemplu de spontaneitate intelectuală și de altruism. Desigur, că aprecierile personale își au rostul lor, însă nu trebuie ca acestea să întunece fizionomia exactă a unei realități care a fost, în fond, tragică.

Altfel, Moses Rosen se dovedește un portretist inspirat, care știe să creioneze cu sobrietate și simț al emoției o epocă istorică.

Ne-a impresionat în mod plăcut creionarea acestei adevărate obsesii a cărții, a unei înțelepciuni pe care poporul evreu o percepe în modalitățile sale proprii, modalități grație cărora s-a putut menține în istorie.

Moses Rosen încearcă să facă uz de clișeele unui sentimentalism desuet, dulceag, de un patetism căutat, "fabricat" cu orice preț.

Din acest punct de vedere, volumul e străin acelui stil memoralistic "de ghetou" cu care ne-a obișnuit în perioada interbelică un Ronetti Roman sau un Isac Peltz.

Chiar traumele proprii sînt comentate cu o lucidă detașare, încercîndu-se mai mult o "dizolvare" a eului în eterna fabulă tragică a experienței evreiești. Apariție oarecum insolită în peisajul bibliofil românesc, lucrarea lui Moses Rosen contribuie la închegarea unui dialog între mentalități de viață pe capacități de valorizare diferite; impactul dintre evrei și etniile în mijlocul cărora aceștia s-au stabilizat a fost, nu de puține ori în istorie, dramatic.

Oamenii au moștenit o sumă de imagini pe care le-au amplificat în timp, adesea pînă la limitele caricaturalului. Suspiciunile au fiintat si de-o parte și de cealaltă. Prin scrierea lui Moses Rosen ne vorbeste însuși poporul evreu, cu calitățile și limitele sale, extrem de incomod pentru mulți, însă în cele din urmă remarcabil prin obstinația cu care si-a urmat calea sa în istorie.

Cristian Sandache

• Al. Zub, *Istorie și finalitate*, **București, Ed. Academiei Române, 1991, 202 p.**

Al. Zub și-a făcut "o constantă" a profesiunii din preocuparea de a descifra natura dialogului pe care istoricul trebuie să-l întrețină cu *durata*; de aceea, reliefarea funcției colocviale a istoriei a găsit o largă expresie în scrisul său. În vremurile pe care le străbatem, interogațiile apar cu atît mai firesti cu cît aspirația istoriei spre totalitate, spre globilitate, devine mai evidentă, într-o lume a cărei problematică devine tot mai complexă, din care îngrijorarea și temerile asupra viitorului sînt departe de a fi dispărut. Selecția ideilor și a materialului cu care istoricul își realizează construcția, firesc, este o operație care depinde, în egală măsură, atît de personalitatea sa, cît și de contextul în care-și desfășoară ancheta. Departe de a împărtăși iluzia cu privire la "istoriografia perfectă", convins fiind că, în scrisul istoric, fiecare generație și fiecare slujitor al istoriei au datoria "să facă un pas înainte", să adauge încă o piatră la templul grandios și mereu neisprăvit al lui Clio (după expresia lui Ch. Saraman), Al. Zub pledează cu fervoare și cu darul convingerii — pentru angajarea deplină a istoricului în opera de limpezire și înnobilare a timpului în care trăiește. În scrisul său istoric, materializat în lucrări de aleasă ținută, în care se regăsește, în întregime, atît orizontul contemporan al cercetării, cît și răspunsurile principale ale istoriografiei la interogațiile timpului nostru, Al. Zub nu este impersonal, distant, rece. Istoricul participă cu patos și cu erudiție ; subliniind personalitatea istoriografiei naționale, își dezvăluie, totodată, vocația, orizontul și propria-i personalitate.

Culegerea care alcătuiește subiectul preocupării noastre, sugestiv intitulată — *Istorie și finalitate* — realizează gradul de angajare al lui Al. Zub în problematica majoră a istoriografiei europene, maniera în care realizează racordarea istoriografiei românești în complexitatea acestei problematici. Organizarea și gruparea segmentelor care justifică genericul, precum și varietatea tematicii reliefează natura dialogului pe care istoricul îl întreține cu lumea în care trăiește, dă expresie răspunsurilor ce le oferă prin intermediul istoriografiei.

Culegerea nu reprezintă, doar, expresia erudită a unor principii pe care istoricul și le-a însușit, pe care le aplică. Alexandru Zub formulează, mereu, propriile sale judecăți și aprecieri, cu atît mai valoroase cu cît cititorului i se oferă, mereu, tabloul lumii în mișcare; o lume în care interogațiile și soluțiile sînt confruntate continuu cu cele ale istoricilor contemporani, animați de același înalt simț al profesiunii lor.

Studiile și articolele sînt grupate în trei mari segmente: I. *Istorie și legitimare* (Istorism și conștiință de sine, Istoria ca discurs legitimant, Scrisul istoric între uz și abuz: *Istorie și mit în epoca modernă, Discurs istoric, discurs național*), II. *Dimensiunile duratei (De la retrospectivă la prospectivă, Expansiune și spirit interdisciplinar* — Enciclopedism sau interdisciplinaritate, Frenezie și riscurile expansiunii, O punte între discipline și mai mult încă, Cum se face istoria interdisciplinară) *Aventura regresiunii temporale, Ranke și directiva organicistă în cultura romnă*), III. *Lecturile istoriei*: (Istoria ca lectură a lumii, Despre sensul istoriei, Interogația metodică, Dincolo de cantitate, Lecția lui Braudel, Inepuizabila, mereu noua istorie, Imposibila desăvîrșire, Strategia recuperării, Istoria văzută dinainte). Culegerea se încheie cu un *Crochiu deontologic*. Un mănunchi de reflecții interogative pe marginea istoriei, rostite cu o erudiție pe care Al. Zub o practică cu discreție, cu farmec și cu eleganță. O invitație în favoarea unei "istoriografii suple", gîndită ca o "construcție dinamică", mereu contemporană, urmărind să "resemnifice ceea ce a fost, în măsura scoaterii din uitare", "să ordoneze cu știință și să elimine cu înțelepciune, asigurînd mereu discursul de care se simte nevoie" (p.189).

O lectură densă și captivantă, care reliefează măsura în care Al. Zub situează scrisul istoric românesc în contextul interogațiilor istoriografiei timpului nostru, conferindu-i credibilitate și valoare.

Gh. Platon

• Emil Cioran, *Revelațiile durerii*, **Cluj-Napoca, Ed. Echinox, 1991, 202 p.**

Conștiința spirituală a unei epoci cîștigă în interes atunci cînd meandrele sale sînt analizate prin filtrul gîndirii personalităților de excepție. Este și cazul volumului de față, care, din punct de vedere editorial, constituie un adevărat eveniment. Publicistica de tinerețe a lui Emil Cioran capătă pentru prima dată imaginea unei organizări de tip bibliofil. Prin textele oferite cititorului ni se adresează o întreagă generație, așa-numita generație de la '27, sau "trăiriștii", nucleu valoric de excepțională potență intelectuală, în care cultul setei de integralitate era condiția

sine qua non a unei tinereți ce dorea să-și dea cît mai grabnic întreaga măsură a strălucirii sale. România Mare era de-acum un vis realizat, iar această generație, care, după expresia lui Nichifor Crainic, purta în suflete "răzbunarea misterioasă a morților din marele război", nu dorea să facă doar acte de figurație intelectuală și socială, ci să pătimească întru găsirea unei adevărate căi a mesianismului românesc. Este absolut fascinantă frămîntarea morală a acestor tineri intelectuali, mulți dintre ei victemele de mai tîrziu ale unor autoritarisme de culori ideologice diferite, însă avînd un numitor comun: intoleranta. Cioran suportă cel mai acut această neliniște a veacului, revoltat împotriva unui climat spiritual românesc ce i se pare mult prea balcanic, mult prea letargic. Din articolele sale răzbate aceeași nostalgie după un exemplar model intelectual românesc pe care o întreagă generație îl așteaptă ca pe un nou Mesia. Nae Ionescu, Mircea Elide păreau că vor îndreptăți speranțele. Dar Cioran nu e mulțumit și strigătul său de deznădejde reflectă în fond teama unei întregi generații de valori ale culturii românești ca nu cumva aspirațiile sale să nu depășească doar faza de proiecte. O teroare organică îi bîntuie pe acești tineri fața cu imobilismul cancerigen pe care "bătrînii" intoleranți îl exercită asupra spiritelor. Din acest punct de vedere, Cioran e necruțător : "O noapte a Sfîntului Bartolomeu pentru fiecare dintre aceste fosile ale istoriei!" România însăși trebuie să se trezească odată din autocompătimirea situației sale periferice și sa-și depășească neputința. Există la această generație teribilă o scîrbă suverană față de ideea unui sistem, care pentru ei n-ar face altceva decît să ucidă viața reală în unica și majestuoasa sa desfășurare. Istoria însăși ar trebui rescrisă, restituindu-i-se acea doza de mister păgîn atît de mult gustată de un Lucian Blaga bunăoară. De ce gînditorii nu dovedesc mai multă originalitate, mai mult spirit de sacrificiu, mai multă "nebunie"? Oare sîntem chiar un popor fără de nici o ambiție de verticalitate spirituală ?

Întrebări dramatice, confesiuni ale unei confrerii de gînditori care au dorit o Românie a concepției "integrale" de viață, ca să-l parafrazăm pe Mircea Vulcănescu, de pildă. Mesajul acestui volum este atît de actual, încît tinerii de astăzi ar trebui să-l citească aproape în lacrimi.

Fără să vrem, ne gîndim automat la Spengler și ne dăm seama că teoria repetabilității ciclurilor istorice e un fapt.

Cristian Sandache

• NAE IONESCU, *Curs de metafizică*, **București, Ed. Humanitas, 1991, 323 p.**

Pentru istoricul care se respectă, contactul cu subtilitățile analizei filosofice trebuie să reprezinte o obișnuință. Gîndirea se cuvine a fi stimulată și puțini își dau din păcate seama de viabilitatea acestui dualism istorie-filosofie. Metafizica lui Nae Ionescu are în acest sens semnificația unei revelații. Acest conducător de conștiințe a depășit net tot ceea ce o anumită prejudecată fixase în legătură cu imaginea clasică a gînditorului.

Pentru Nae Ionescu filosofarea este un atribut al vieții însăși, iar înțeleptul, despovărat de nimbul său sacrosanct, devine un observator și un comentator al vremurilor pe care le trăiește. Totul se raportează la istorie și la Dumnezeu, creatorul acestei istorii, esențialmente absurdă, esențialmente tragică. Omul poate fi și sfînt și diavol și dorință și păcat personificat, dar nu se poate cu nici un chip opune istoriei inevitabile.

Doar dacă el reușește să-și pună în acord cu Cosmosul propria structură individuală, ar putea avea șansa unei dialogări cu divinitatea, o șansă pe care nu o au decît o mînă de inițiați. De aici concluzia filosofiei lui Nae Ionescu, după care reflecția este un act eminamente personal, eminamente subiectiv, un fel de lirică. Istoria, la rîndu-i, dezbărată de canoane obtuze, matematizări seci și profeții rostite isteric, reprezintă în fond o metafizică a duhului colectivității, o stare de spirit în permanentă contorsionare, sau, cum spunea Emil Cioran, ironie în mers.

Pentru viața politico-socială românească din perioada interbelică, Nae Ionescu a reprezentat nu numai un fenomen, cu luminile și umbrele sale, ci, mai ales, un adevărat model existențial.

El a redat, într-o copleșitoare măsură, imaginii dascălului valențele originare de profet și om al cetății. Mobilitatea intelectuală extraordinară i-a permis să adopte felurite modalități de abordare a gravelor probleme cu care se confruntă societatea românească : conflictul dintre generații, intoleranțele religioase de orice coloratură, disprețul pentru "fripturismul" oficializat, teama de răspunderile istoriei. Structură profund religioasă, Nae Ionescu nu s-a dorit, totuși, un mistic practicant, ci un intelectual revoltat față de acei colegi de generație mult prea tributari "raționalismelor" la modă, "occidentalizării" de duzină, cu alte cuvinte lipsei de autenticitate în atitudini. Celebrele sale paradoxuri, comparabile, într-un fel, observațiilor scînteietoare și cinice totodată, rostite la vremea sa de un A. C. Cuza, au biciuit "superba noastră inerție balcanică" (E. Lovinescu) căutînd a ne face cu orice preț contemporani Europei spirituale, însă păstrîndu-ne tipologiile proprii. Un intelectual de la care se "reclamă" celebra generație "de la '27", fără îndoială cea mai fascinantă din istoria vieții spirituale a României contemporane.

Cristian Sandache

• N. N. CONSTANTINESCU, *Acumularea primitivă a capitalului în România*, **Bucureşti, Ed. Academiei Romne, 1991, 414 p.**

Oricît s-ar părea de ciudat, cartea reputatului economist pare, mai curînd, o exegeză privind problematica contemporană legată de trecerea societăţii româneşti spre economia de piaţă decît una de *istorie a economiei*. După ce a parcurs-o, cititorul contemporan înţelege din propria-i experienţă de viaţă că "procesul de naştere şi instaurare a dominaţiei capitalismului ca sistem economic este inevitabil însoţit, ca o condiţie fundamentală, de acumularea primară, originară sau primitivă a capitalului". În egală măsură, rămîne convins că "acumularea primitivă a capitalului, ca modalitate istorică, reînvie, se reia, într-o formă sau alta şi în proporţii care variază în timp şi spaţiu, ori de cîte ori se produce trecerea de la o societate necapitalistă la una capitalistă " (p. 402). Acest cititor pătrunde, cu mai multă limpezime, poate, rosturile istoriei şi valoarea învăţămintelor sale, atît de magistral formulate de M. Kogălniceanu în *Cuvîntul de deschidere al cursului de istorie naţională*, rostit în 1843, la Academia Mihăileană din Iaşi.

Cu rigoarea ce-l caracterizează, mişcîndu-se într-o problematică şi un material demult familiare, eruditul profesor, urmărind desfăşurarea procesului pe întreg spaţiul romnesc şi situîndu-l în contextul universal în care se desfăşoară, desprinzînd implicaţiile şi particularităţile locale care-l definesc, aduce în cîmpul discuţiei toate elementele care dau expresie acestui important proces istoric.

Nu este o simplă înşirare de fapte sau fenomene, inventariate şi situate în ordinea lor logică. Fiindu-i familiară fenomenologia "secolului naţionalităţilor", autorul înfăţişează *acumularea în acţiune*, cu implicaţiile şi consecinţele sale asupra vieţii economice şi sociale, asupra raporturilor dintre oameni şi asupra mentalităţilor epocii. Cititorul, cel avizat, mai cu seamă, surprinde ritmul mişcării, dinamica acesteia, schimbarea. Verifică teoriile sociologice şi aplicabilitatea lor la realităţile româneşti*. Expunerea este densă, sprijinită pe un material bogat, oferind sugestii importante pentru aprofundarea problematicii complexe a istoriei noastre moderne.

După un *Cuvînt înainte* şi un prim capitol general, consacrat *Evoluţiei şi formelor de manifestare ale acumulării originare, primitive a capitalului*, expunerea este structurată în două părţi importante: pînă la revoluţia de la 1848 şi de la revoluţia din 1848 pînă la Unirea cea Mare. În cuprinsul celor două secţiuni-prezentate cu particularităţile care le disting, care imprimă procesului de acumulare evoluţia sa deosebită, specifică, autorul urmăreşte: procesul de deposedare a ţăranilor (cap. III, VIII), răspîndirea muncii salariate (cap. IV, IX), principalele căi (modalităţi) de acumulare a sumelor de capital (cap. V, X), geneza şi evoluţia capitalului industrial şi problema arendaşilor (cap. VI, XI), formarea şi evoluţia pieţei interne şi a celei naţionale (cap. VII, XII).

Ca unul care am străbătut, în toate sensurile, de nenumărate ori, epoca istorică asupra căreia autorul îşi concentrează analiza, ne întrebăm dacă, în perioada regulamentară, ţinînd seama de orientarea sa, domeniul moşieresc mai poate fi considerat drept *feudal*. Noi înşine am manifestat serioase îndoieli, care ni se par mai îndreptăţite astăzi, într-o lucrare consacrată acestei probleme [Cf. *Domeniul feudal în Moldova în preajma revoluţiei de la 1848*, Iaşi, Junimea, 1973]. În legătură cu aceasta, nu putem fi de acord cu aprecierea potrivit căreia prin legea din 1864 s-ar fi realizat o expropriere masivă a ţăranilor. În loc să primească 2/3 din suprafaţa moşiilor (potrivit prevederilor legii), aceştia au primit doar 14% . Exproprierea, credem noi, s-a efectuat *în timp*. Dispoziţia referitoare la cele 2/3 (la fel ca şi în Regulamentul organic) are în vedere doar cazul moşiilor strîmte. În majoritatea cazurilor, însă (în Moldova, cel puţin), suprafeţele de pămînt deţinute de moşieri erau cu mult mai întinse în raport cu numărul de locuitori. Legea a consacrat o stare de fapt, la care se ajunsese în urma unei îndelungate evoluţii, în urma căreia s-a realizat *acumularea* (p.295-296) [A se vedea, în acest sens: Gh. Platon, Georgeta Crăciun, *Structura proprietăţii funciare în Moldova la mijlocul secolului al XIX-lea*, în vol. *1907 în perspectivă istorică*, Coordonator Ion Agrigoroaiei, Iaşi, Ed. Junimea, 1988, p. 19-62].

În privinţa *izgonirii ţăranilor* — am cercetat special fenomenul, în desfăşurarea sa în Moldova: *Izgonirea ţăranilor răzvrătitori de pe moşii. Contribuţii la cunoaşterea frămîntărilor ţărăneşti din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Universitatea "Al. I. Cuza", Iaşi, Monografiile "Analelor ştiinţifice", nr. I/1966; constatarea este că izgonirea nu are drept obiectiv principal acapararea pămîntului decît în cazuri foarte rare. Fenomenul se încadrează în şirul măsurilor coercitive, pentru apărarea proprietăţii funciare. Trecerea loturilor ţăranilor izgoniţi în perimetrul moşiei reprezenta — în marea majoritate a cazurilor — doar o consecinţă derivată a izgonirii, nu obiectivul principal al acesteia (cf. p. 292 şi urm). Este drept, în preajma legii din 1864, pentru a atenua efectele împroprietăririi, moşierii au uzat pe scară mai largă de acest procedeu [Cf. Dan Berindei, *Aspecte ale problemei agrare în Ţara Românească la începutul domniei lui Cuza-vodă*, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, I, 1957, p.189-197. Vezi şi N. Adăniloaie, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, Bucureşti, Editura Academiei, 1967.].

Gh. Platon

---

* Ilie Bădescu, *Sincronism european şi cultură critică românească. Contribuţii de sociologie istorică privind cultura modernă românească*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984; Ion Ungureanu, Ştefan Costea, *Introducere în sociologia contemporană*, Bucureşti, 1985; Ion Ungureanu, *Idealuri sociale şi realităţi naţionale*, Bucureşti, 1988.

B. ISTORIE UNIVERSALĂ

• V. A. DERGACEV, I. V. MANZURA, *Pogrebal'nye kompleksy pozdnego Tripol'ja. Svod istocnikov*, **Chişinău, Ed. Ştiinţa, 1991, 334 p.**

Lucrarea recent apărută pune la indemina cercetătorilor care se ocupă de studierea perioadei de tranziţie spre epoca bronzului un util corpus al celor 101 descoperiri funerare (cunoscute de autori pînă în 1985) din grupele tripoliene tîrzii. Ea completează datele pe care unul dintre autori (V. A. Dergacev) le-a analizat deja în lucrări anterioare de sinteză, dedicate aceleiaşi probleme. *Vyhvatinskij mogil'nik* (Chişinău, 1978) şi *Pamjatniki pozdnego Tripol'ja* (Chişinău, 1980). Marea majoritate a descoperirilor au fost revăzute de autori, ceea ce le-a permis să facă observaţii personale şi completări faţă de datele deja cunoscute. De asemenea, sistematizarea materialului pe grupe tipologico-cronologice şi publicarea sa comparativă înlesneşte mult înţelegerea globală a fenomenelor culturale care s-au petrecut în vasta arie a complexului cultural Cucuteni-Tripolie, în perioada sa finală.

Chiar de la început, autorii consideră normal să discute conceptul de "Tripolie tîrziu", întrucît există trei puncte de vedere total diferite asupra acestei probleme. După opinia Tatianei Passek, perioada tîrzie a culturii Tripolie ar fi cuprins atît ceea ce arheologii români înţeleg prin faza Cucuteni B (C/I-Y/I, în arheologia sovietică), precum şi complexul Gorodsk-Usatovo (C/II-Y/II) sau Horodiştea-Folteşti (în arheologia românească). După o a doua opinie (E. Ju. Kricevskij), Tripolie tîrziu ar cuprinde doar perioada finală, desemnată drept C/II-Y/II. Există şi o a treia opinie (T. Sulimirski, A. Ja. Brjusov, V.L. Dumitrescu, împărtăşită şi de majoritatea arheologilor români), conform căreia fenomenele culturale posterioare fazei Cucuteni B (Tripolie C/I-Y/) se încadrează într-o altă civilizaţie, neîegată genetic de Cucuteni-Tripolie. Autorii prezentei lucrări împărtăşesc cea de a doua opinie, considerind că, oricît de mari ar fi noutăţile din eneoliticul tîrziu, totuşi tradiţiile Tripolie-Cucuteni continuă să rămînă cele mai puternice şi mai dinamice, iar cercetarea mai nouă a pus în lumină existenţa verigilor intermediare între fondul tripolian clasic şi grupele epigone (p. 6). Asemenea verigi de legătură au fost de altfel sesizate, în ultimul timp, şi în spaţiul dintre Carpaţi şi Prut (Erbiceni, Cîrniceni, Ştefăneşti ş.a.), dar, din punct de vedere metodologic, rămîne încă deschisă problema dacă aceste noi fenomene culturale, cu aspect evident de sinteză, mai pot fi considerate sau nu ca făcînd parte intrinsecă tot din linia evolutivă Cucuteni-Tripolie sau, mai curînd, aparţin unei alte civilizaţii, chiar dacă trecerea dintre ele nu este atît de bruscă, cum se considera odinioară. După părerea noastră, un argument forte pentru teza unei noi civilizaţii l-ar constitui tocmai apariţia acestor necropole, ceea ce indică o schimbare profundă în ritul funerar (deci şi în concepţii, în credinţe), ştiut fiind faptul că în perioada anterioară nu sînt cunoscute asemenea monumente. Desigur, făcînd această afirmaţie, nu negăm supravieţuirea unei bune părţi a populaţiei cucuteniene, dar condiţiile de viaţă mult modificate, amestecul cu alte populaţii, puternicele influenţe receptate au determinat, în mare măsură, schimbarea aspectului culturii materiale ; în fond, prin conceptul de cultură arheologică nu se subînţelege neapărat şi aspectul etnic. Deci, chiar dacă în noile sinteze apărute se păstrează evidente tradiţii Cucuteni-Tripolie (în forma şi decorul vaselor, în plastică ş.a.), totuşi ansamblul reprezintă o sinteză, vizibil modificată faţă de ceea ce fusese anterior.

În sensul consideraţiilor anterioare pare să se înscrie şi faptul că din cele 9 (nouă) grupe tripoliene tîrzii, care au fost stabilite pe baze tipologice, cronologice şi teritoriale, numai cinci prezintă monumente funerare: Vîhvatinţi (Ofatinţi), Usatovo, Gordineşti, Serezlievka şi Sofievka. Dintre cele patru grupe în care nu s-au descoperit pînă-n prezent monumente funerare, atrage atenţia faptul că trei sînt mai timpurii, deci mai legate de tradiţia tripoliană: Brînzeni, Troianov şi Lukaşi (pl. 2, p. 211). Doar grupul Gorodsk s-ar abate de la această constatare, dar se pare că aici avem de-a face cu ritul incineraţiei, mai greu sesizabil, aşa cum sugerează descoperirile făcute în necropola de la Suceava-"Parcul Cetăţii" (*Suceava*, XIII-XIV, 1986-1987, p.72-73); în acelaşi sens pledează şi descoperirile de morminte de incineraţie de la Koselivţi şi Kasperivţi, din bazinul superior al Nistrului (*Archeologija Ukrainskoj RSR*, I, Kiev, 1971, p.180-186; *Istoria Ukrainskoj RSR*, I, Kiev, 1977, p. 84-88).

De asemenea, considerăm că trebuie făcută şi o disociere geografică, lăsînd deoparte monumentele zonei de stepă (grupele Usatovo şi Serezlievka), unde triburile Cucuteni-Tripolie nu au locuit în perioada existenţei lor propriu-zise ; s-ar putea ca aici să avem de-a face mai mult cu adoptarea unor tradiţii tripoliene de către populaţia de tip usatovian, care şi-a menţinut însă în principal propriul fond cultural. La fel, s-ar putea ca influenţa elementelor pastorale să fi fost destul de puternică şi în zona grupei Sofievka, de pe Niprul Mijlociu, unde tradiţiile tripoliene sînt extrem de slabe.

Analizînd datele în mod diferenţiat, se pare că grupele incluse în noţiunea de "Tripolie tîrziu" pot fi apreciate, de asemenea, în mod diferit: cele mai timpurii sînt încă puternic dependente de fondul tripolian anterior şi reprezintă verigi de legătură spre evoluţia ulterioară ; grupele tîrzii (şi mai ales cele periferice) se prezintă cu un

continuu cultural clar modificat faţă de Cucuteni-Tripolie, mai ales în privinţa ritului funerar, ceea ce ar justifica, după părerea noastră, încadrarea lor într-un nou orizont cronologico-cultural.

Nu ne propunem să discutăm în această recenzie încadrarea tuturor complexelor funerare, prezentate în lucrare, în diferitele grupe cronologico-culturale, ci să ne oprim doar asupra celor ce se găsesc pe actualul teritoriu al României. Este frapantă discrepanţa dintre numărul monumentelor funerare din Romnia (doar 3) faţă de totalul de 101 repertorizate în corpus. Această situaţie ridică fie problema unei serioase lacune de cercetare, fie a unei situaţii istorice indicînd persistenţa îndelungată a comunităţilor cucuteniene de la vest de Prut. Deşi surprinde plasarea celor 3 descoperiri (Vîsan, Rîşesti, Brăiliţa) la limita estică a teritoriului (fig. l, p. 221), înclinăm totuşi spre prima explicaţie. Anume, atenţia cercetătorilor a fost îndreptată mai ales spre tumuli, dar pentru perioada respectivă se pare că avem de-a face mai mult cu monumente funerare plane. In afară de descoperirile mai vechi (Vişani, Rîşesti, Folteşti, Brăiliţa, Tîrpeşti), un indiciu în acest sens l-ar reprezenta şi descoperirea unui mormînt plan, izolat, la Suceava-Burdujeni, avînd ca inventar un vas tipic usatovian (*Suceava*, X, 1983, p. 835-840); este cea mai nordică descoperire de acest tip, iar prezenţa sa atît de îndepărtată de aria tradiţională rămîne încă greu explicabilă.

De asemenea, necropola de la Brăiliţa ridică probleme dificile pentru interpretare. Autorii au semnalat în corpus doar cele 20 de morminte descoperite în "tumulul" cercetat în 1955. Cercetările ulterioare au dezvelit însă un total de 225 morminte (*Materiale şi cercetări arheologice*, V, 1959, p. 228-229 ; N. Hartuchi, Fl. Anastasiu, *Brăiliţa*, Brăila, 1968, p. 18-23) şi se pare că numărul lor ar trece chiar de 300 (M. Dinu, *Preistoria Alpină*, X, 1974, p. 270, nota 46; p. 272). Surprinde neincluderea în corpus a acestor rezultate finale, mai ales că monografia *Brăiliţa* este citată în lucrarea anterioară, din 1980, a lui V. A. Dergacev (la nr. 133). Aceste cercetări au pus în evidenţă existenţa unei faze mai timpurii de înmormîntări decît Usatovo, cu schelete întinse pe spate ; originea lor trimite spre răsărit, fiind posibil ca aici să avem de-a face cu un grup al acelei populaţii de păstori nord-pontici (Mariupol?), care ulterior, au stat la baza formării aspectului Usatovo, prin sinteză cu elemente (sau influenţe) tripoliene tîrzii. Acest orizont timpuriu de înmormîntări de la Brăiliţa merită o analiză mai atentă (decît ne permite spaţiul restrîns al acestei recenzii), întrucît s-ar putea ca el să reprezinte una dintre cele mai vechi pătrunderi răsăritene din eneolitic şi să se afle, astfel, la baza formării culturilor Cernavoda I (în Dobrogea) şi Usatovo (în spaţiul nord-vest pontic).

Cele cîteva consideraţii pe care le-am expus aici doresc să sublinieze, printre altele, că problema corelaţiei istorice dintre pătrunderile răsăritene şi sfîrşitul culturii Cucuteni în spaţiul de la vest de Prut nu şi-a găsit încă o tratare satisfăcătoare în arheologia românească, existînd multe verigi nesesizate sau neinterpretate corespunzător. Iar problema este de maximă importanţă pentru istoria naţională, dacă avem în vedere că şi aici se desfăşoară procesul indoeuropenizării, cu rezultanta sa finală — etnogeneza tracilor. De aceea, ar trebui urmat exemplul colegilor de la Chişinău, prezentîndu-se, în cadrul unor lucrări monografice şi al unor corpusuri, materialul existent la noi asupra acestei perioade istorice atît de complexe. Lucrarea pe care am prezentat-o aici poate constitui, în acest sens, un model şi un stimul.

N. Ursulescu, I. Corman

• ***Führer zu archäologischen Denkmälern in Deutschland*, 18, *Saar-Pfalz Kreis*, Konard Theiss Verlag, Stuttgart, 1988, 200 pp. + 90 fig.**

În colecţia "Führer zu archäologischen Denkmälern in Deutschland" sînt prezentate principalele obiective arheologice ale regiunii Saar-Pfalz (vestul Germaniei), din paleolitic şi pînă în epoca merovingiană. Volumul se adresează în primul rînd publicului larg, evidenţiindu-se descoperirile cele mai importante. Cu toate acestea erudiţia nu lipseşte, dovadă fiind prezentarea minuţioasă a monumentelor arheologice, limbajul de specialitate utilizat, precum şi ilustraţiile pentru ceramică, planuri de locuinţe etc. Numele celor care semnează contribuţiile din această lucrare sînt cele ale unor reputaţi cercetători din diferite instituţii din regiune, unii din ei bine cunoscuţi şi peste hotare: Frenz Bertemes, Andrei Miron, Jean-Paul Petit, Walter Reinhard, Jean Schaub, Georg Schmitt, Franz-Josef Schumacher, Erwin Strahl.

După o descriere geologică a regiunii, cititorul este pus la curent cu descoperirile cele mai importante din paleolitic. Astfel, primii oameni atestaţi în Saar-Pfalz aparţin speciei *homo preneandertalensis* şi datează din acheulean. Atît aşezările din epipaleolitic şi neolitic (Sonnenberg, Guckelsberg, Schwarzenburg) cît şi cele din epoca bronzului (Limbach, Lautenbach) sînt încadrate în culturile de extindere europeană ale epocilor respective (cultura ceramicii liniare, cultura Michelsberg, Glockenbecherkultur etc.).

Odată cu Halstatt-ul tîrziu, punctele de atracţie arheologice ale regiunii Saar-Pfalz atestă urmele civilizaţiei celtice. Dintre necropolele tumulare cercetate le amintim pe cele de la Rubenheim, Altheim-Brenschelbach, Homburg. Se remarcă mormîntul unei nobile celte (Reiheim), al cărei inventar conţine mai multe obiecte de podoabă (inele, brăţară, fibule de aur) şi de cult (vase, amulete cu caracter apotropaic).

Dintre monumentele de epocă romană, Franz-Josef Schumacher menţionează existenţa a două *vici* (de la Schwarzenacker şi Bliesbruck), *vici* ale căror nume romane nu se cunosc încă, a unei *villa* la Bierbach şi a unui atelier de ceramică (*terra sigillata*). Toate aceste vestigii de civilizaţie romană sînt datate începînd din secolul I d.H. şi terminînd cu secolele III-IV, numeroase fiind distruse de invaziile germanice de la mijlocul veacului al III-lea.

În încheiere sînt oferite informaţii despre mormintele de epocă merovingiană, impresionante prin bogatul lor inventar (săbii, pumnale, scuturi, obiecte de podoabă frumos ornamentate). Necropolele de la Altheim, Gersheim şi Wittersheim stau mărturii în acest sens.

Deşi toate aceste descoperiri sînt prezentate sumar, cu scop informativ, ele sînt însoţite în permanenţă de o bibliografie utilă. Şi din acest punct de vedere, considerăm că volumul semnalat este deosebit de interesant şi folositor pentru specialiştii români.

Lucreţiu Mihăilescu-Bîrliba

• **Mihai Gramatopol, *Artele miniaturale în Antichitate*, colecţia "Curente şi sinteze", Bucureşti, Ed. Meridiane, 1991, 464 p. + 460 ilustraţii.**

Specialist recunoscut în istoria artei antice, Mihai Gramatopol oferă publicului o nouă lucrare, avînd ca obiect *artele miniaturale*. O carte utilă, documentată, frumos scrisă, care vine să reabiliteze valoarea estetică a acestor creaţii ce "au privilegiul — cum recunoaşte autorul —... de a fi dintre toate expresiile artistice ale antichităţii cele mai bine documentate printr-o multitudine de capodopere *originale*" (p. 137, subl. aut.).

Fundamentîndu-şi construcţia pe o documentaţie impresionantă, de multe ori cunoscută direct din colecţiile unor mari muzee ale lumii şi apelînd la o bibliografie foarte bogată, Mihai Gramatopol pune la dispoziţia celor interesaţi numeroase date privind preocupările istoriografice, centrele de dezvoltare, materialul şi tehnicile de producţie iconografia, etapele de evoluţie şi interferenţele motivelor, ariile culturale generatoare sau receptoare ale realizărilor din domeniul *glipticii* (p. 14-102), *sticlăriei* (p. 103-131), *podoabelor* (p. 132-209), *monedelor* (p. 210-287), *toreuticii* (p. 288-356), *statuetelor de bronz* (p. 357) sau *de teracotă* (p. 387-426) şi *fildeşului* (p. 427-446) (ceramica este doar un meşteşug?). La bogăţia materialului folosit şi a problemelor ridicate, autorul a găsit locul cuvenit pentru a integra creaţiile artistice miniaturale din spaţiul traco-dacic (vezi p. 80, 178-179, 280-281, 327-332), unele analize ducînd la concluzii mai puţin "ortodoxe" (de exemplu, stabilirea falsităţii grupului statuar de la Năeni — p. 381-382). Specialiştii în materie vor putea aprecia cu mai multă precizie justeţea ideilor autorului.

Nelu Zugravu

• **Florentina Căzan, *Cruciadele. Momente de confluenţă între două civilizaţii şi culturi*, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1990, 225 p. + ilustraţii (p. 225-257), postfaţă (p. 257-266), bibliografie (p. 266-269).**

De la volumul din 1961 al profesorului Ilie Gramadă, bibliografia în limba română despre Cruciade nu a mai înregistrat, dacă nu ne înşelăm, nici o nouă achiziţie. Ne referim, desigur, la bibliografia recentă, pentru că, în privinţa ofertelor mai vechi, acestea sînt mai numeroase, dacă nu ar fi să le amintim decît pe cele subscrise de N. Iorga.

Cartea doamnei Florentina Căzan se ocupă, aşadar, de un subiect pentru noi în suferinţă. În acelaşi timp, ea sporeşte cu încă o unitate numărul contribuţiilor autohtone la istoria Evului Mediu european, caracterizată, precum se ştie, de un deficit cronic în ultimele decenii. Alături de colegii domniei-sale de la Bucureşti şi Cluj, autoarea se numără printre cei cîtiva entuziaşti solitari, care se străduiesc, de o bună bucată de vreme, să reînnoade cu prestigioasa tradiţie a medievisticii europene româneşti, din perioada interbelică. Absenţa unui contact direct cu izvoarele, imposibilitatea unor stagii sistematice de documentare în străinătate şi, în general, dificultatea racordării la informaţia curentă în domeniu — obstacole pînă de curînd insurmontabile pentru istoricii noştri — au făcut ca rezultatele acestor eforturi să nu depăşească, din păcate, nivelul posibilităţilor de acasă. Chiar şi aşa, ceea ce s-a realizat este, totuşi, deosebit de util. O demonstrează, între altele, şi volumul de faţă.

Nu credem că el aduce vreo contribuţie spectaculoasă — documentară sau de altă natură — la fenomenul discutat sau că propune o modificare a unghiurilor de vedere deja acceptate. Ar fi fost şi greu să o facă, date fiind dificultăţile "obiective" semnalate mai sus şi importanta exegeză a problemei, care a "spus", practic, cam tot ce era de spus pe această temă.

Meritul cărții Florentinei Căzan rezidă, de fapt, în altă parte. În primul rînd, ea sistematizează informația existentă devenind, astfel, un instrument de lucru deosebit de util. În al doilea rînd, ea se disociază, am spune, salutar de poncifele reducționiste, care — vai! — abundă în volumul precedent (din 1961), făcînd loc în explicarea Cruciadei și altor factori (religioși, mentali etc.), considerați de interpretarea vulgar-marxistă de odinioară, doar ca pretexte ale adevăratelor rațiuni, de ordin material, ale fenomenului. Polemizind "discret" cu dogmatismul vechii teorii, autoarea afirmă -și pe drept cuvînt — că mentalul colectiv a fost chiar elementul determinant în declanșarea acestor campanii. Totodată, ea are dreptate în a judeca Cruciadele ca momente de sinteză ale unor varii procese economice, sociale, politice și culturale sau, mai bine zis, ca *structuri* ale civilizației medievale, aidoma -spre exemplu- Creștinismului, relațiilor dintre Stat și Biserică sau ideii de Imperiu.

Pornind de aici, era firesc ca autoarea să opteze pentru o perspectivă globală în analiza fenomenului. Cruciadele sînt situate în "durata lungă", reconstituindu-li-se mai întîi desfășurarea, de la începuturile propriu-zise din secolele X-XI, pînă în zorii epocii moderne (Partea I: "Cruciadele clasice, secolele XI-XIII"). Continuînd cu expedițiile tîrzii, din secolele XV-XVI, partea a II-a a volumului acordă românilor un interes special, reliefînd rolul și contribuția lor, atît cît au fost, la înfăptuirea planurilor europene din această perioadă ("Cruciadele tîrzii. Rolul românilor în planurile de cruciadă, secolele XIV-XVI").

În acest mod, evenimentele cunoscute din Țările Române în epoca respectivă apar într-o altă lumină. Legătura lor cu "europenitatea" nu mai este o chestiune de retorică a discursului, cum se mai întîmplă în studiile despre trecutul național, ci se impune cu evidența argumentului. În contextul general, ea își dezvăluie adevărata amploare, nici mai mare, dar nici mai mică decît a fost.

Mai sînt și alte elemente care fac din cartea Florentinei Căzan o realizare meritorie. Cele spuse pînă acum, ni se par, totuși, suficiente pentru a proba acest lucru. După trei decenii de tăcere asupra acestui subiect, apariția ei o face de neocolit pentru oricine îl va studia mai departe.

Alexandru-Florin Platon

• CHARLES L. REDMAN, *Medieval Archaeology*, State University of Binghamton, 1989, 301 p.

Evul Mediu ne-a lăsat, se știe, o uriașă masă documentară. Nici o altă epocă nu se caracterizează, poate printr-o moștenire atît de bogată. Citite și analizate din unghiuri diferite, izvoarele sale scrise ne-au dezvăluit, treptat, principalele evenimente și fenomene ale perioadei, re-lectura lor din ultimul timp introducîndu-ne și în universul faptelor de mentalitate.

Am reamintit aceste lucruri arhicunoscute pentru a adăuga imediat că ponderea extraordinară a documentației arhivalice nu poate minimaliza aportul cu nimic mai prejos al disciplinelor conexe istoriei, în speță medievisticii. Într-o eră — ca aceea pe care o traversăm — de efervescentă cooperare interdisciplinară și de regîndire a strategiilor științifice, avantajele participării acestor discipline nu pot fi ignorate.

Iată, de pildă, *arheologia*. Multă vreme abandonată unui statut ancilar, trebuind doar să confirme informațiile existente sau să suplinească lacunele din surse, ea devine astăzi, în climatul de care am vorbit, un factor independent și activ de cunoaștere, impunînd reevaluarea unor largi secțiuni ale epocii.

Studiile din volumul de față sînt, în acest sens, o dovadă elocventă. Ele depun mărturie despre cele mai noi realizări în domeniu, arătînd — dacă mai era nevoie — cît de utilă și necesară este integrarea acestui tip de date în demersul analitic al istoricului. Decît să înfățișeze cititorului o perspectivă unilaterală a arheologiei medievale, limitată la una sau doar cîteva probleme, editorul a optat, frizînd eclectismul, pentru o varietate de direcții, procedeu mai apt de a sugera contribuțiile actuale ale acestei discipline.

Prima parte a cărții, intitulată "Societate și economie", insereaza patru texte subsumate impactului comercial și militar al vikingilor și musulmanilor asupra dezvoltării Europei (David Witehouse, *Archaeology and the Pirenne Thesis*; Klavs Randsborg, *Viking Raiders: The Transformation of Scandinavian Society*; Michel Rouche, *The Vikings Versus the Towns of Northen Gaul: Challenge and Response*; Richard Hodges, *Emporia, Monasteries and the Economic Foundation of Medieval Europe*).

Partea a II-a ("Materials of the Archaeological Records") se referă la cîteva din sursele și metodele specifice utilizate de arheologi. Sînt analizate aici, pe rînd, valoarea producției ceramice pentru reconstituirea vieții economice și a organizării sociale din epocă (Emlen Myers, *Ceramic Technologies of Medieval Northen Morocco*; Nancy Benco, *Diversity in Ceramic Production: A Case Study from Medieval North Africa*), ponderea și rolul izvoarelor numismatice în arheologia medievală (Alan M.Stahl, *Numismatics and Medieval Archaeology*), importanța surselor literare (Eve Levin, *Novgorod Birchbark Documents: The Evidence for Literacy in Medieval Russi*; Robert Passon Creed, *"Beowulf" and the Language of Hoarding*) și, în fine, contribuțiile arheologiei subacvatice (George F.Bass, *Underwater Archaeology and Medieval Mediterranean Ships*).

Secțiunea a III-a ("Rural Community Studies") conține date relative la rezultatele săpăturilor din unele comunități rurale din Evul Mediu. Deosebit de interesante sînt informațiile despre rolul cimitirelor în constituirea

aşezărilor medievale (cu trimitere la vestul Franţei), excavaţiile din vechile comunităţi musulmane, despre descoperirile de zooarheologie, precum şi cele referitoare la un sat din Gloucestershire.

Partea a IV-a ("Urban Community Studies") are în vedere chestiuni similare, dar legate de *situ*-rile urbane. Trei capitole o structurează, analizînd trei tipologii distincte de oraşe: Douai (Pierre Demolon, *Urban Archaeology in Douai*), Florenţa (Franklin K.Toker, *Early Medieval Florence: Between History and Archaeology*) şi oraşele cretane (Donald Preziosi, *Rewriting and Urban Text: The Ottomanization of Cretan Cities*).

Aceste consideraţii încheie o carte importantă, care se cuvine consultată de către toţi cei ce doresc să se familiarizeze cu perspectivele actuale din medievistica europeană.

Alexandru-Florin Platon

• **JEFFREY RICHARDS, *Sex, Dissidence and Damnation. Minority Groups in the Middle Ages*, London & New York, 1990, 177 p.**

O societate se defineşte — între altele — şi prin tratamentul la care îşi supune minorităţile. Nici Evul Mediu nu s-a sustras acestei reguli. Cum era şi de aşteptat, el ne apare din acest punct de vedere ca o epocă a discriminării, care i-a persecutat fără odihnă pe toţi cei a căror conduită ieşea din paradigma conformismului, instituită de Biserică. Cine erau aceştia?

Cartea lui Jeffrey Richards ni-i înfăţişează, aşa-zicînd, pe îndelete. Ei sînt *ereticii, vrăjitoarele, evreii, prostituatele, homosexualii* şi *leproşii*, numitorul lor comun fiind sexul. Nu întîmplător, stereotipul, utilizat spre a-i demoniza pe toţi laolaltă, era "deviaţionistul" corupt de plăceri interzise, în strînsă conivenţă cu Diavolul, care era, de fapt, ţinta principală a represiunii. Inspirator al răului, antiteză a Dumnezeului creştin, el urmărea răsturnarea ordinii naturale a lumii prin exploatarea celei mai mari (şi secrete) slăbiciuni omeneşti. De aceea, agenţii lui trebuiau combătuţi prin toate mijloacele.

Fără a aduce noutăţi deosebite, cartea istoricului englez merită, totuşi, citită, pentru capacitatea ei de a ne pune în prezenţa cîtorva fapte elementare de mentalitate medievală, de natură a ajuta la înţelegerea mai exactă a epocii.

Alexandru-Florin Platon

• **PEREZ ZAGORIN, *Ways of Lying. Dissimulation, Persecution and Conformity in Early Modern Europe*, Harvard University Press, 1990, 337p.**

Sînt "limba de lemn" şi gîndirea dublă invenţii ale totalitarismului modern, indiferent de coloratură sau au o tradiţie mai lungă? *Da*, ne asigură politologii, incitaţi de recentele evenimente să analizeze şi mai riguros ideologiile profetice care au marcat, în chip atît de nefericit, istoria omenirii în ultima jumătate de secol. *Nu*, spun sociologii şi istoricii: disimularea şi limbajul "deviat" sînt vechi de cînd lumea, fiind folosite ori de cîte ori individul a fost împiedicat de agresiunile Puterii să-şi afirme liber convingerile sau cînd acest lucru era socotit periculos.

Strategia respectivă, în ce are ea mai elementar, se vede încă din Biblie, cînd Nicodemus, membru al Sinedrului, care ajunsese să creadă în Isus, a fost silit să se prefacă a respecta mai departe tradiţia iudaică de teama posibilelor represalii (de aici şi expresia de "nicodemism", folosită de Calvin în secolul al XVI-lea, cu referire la Protestanţii care simulau adeziunea la catolicism, spre a scăpa de persecuţii). Ea este prezentă şi în Spania secolelor XV-XVI, fiind utilizată de evreii convertiţi (*marranos*) pentru a se apăra de anchetele Inchiziţiei. Disimularea se mai observă, însă, în nenumărate alte situaţii, ca, de pildă, în controversele religioase post-reformiste, atît în ţările catolice, cît şi în cele protestante. De manifestările ei în acest context se ocupă şi cartea lui Perez Zagorin.

Specialiştii secolelor XVI-XVII au neglijat, pînă acum, subiectul. Cu puţine excepţii, ei au omis să-i recunoască existenţa sau nu au fost conştienţi de nenumăratele ramificaţii şi implicaţii ale fenomenului. Istoricul american încearcă să suplinească această lacună, oferindu-ne, în cele 12 capitole ale volumului, o pasionantă analiză a locului pe care teoria şi practica respectivă l-au ocupat în religia şi cultura epocii. El demonstrează, în mod convingător, că, fără a fi o manifestare punctuală şi izolată, gîndirea dublă şi manifestările ei consecutive au fost, dimpotrivă, larg răspîndite, constituind factori determinanţi în viaţa grupurilor religioase, a intelectualilor, filosofilor — pe scurt, a tuturor oamenilor.

Instructivă şi atractivă, cartea merită toată atenţia.

Alexandru-Florin Platon

• **HEINRICH FICHTENAU**, ***Living in the Tenth Century, Mentalities and Social Orders*, translated by PATRICK J. GEARY. The University of Chicago Press, Chicago and London, 1991, 472 p.**

În succesiunea secolelor de relativă coerență și stabilitate care au caracterizat epoca lui Carol cel Mare și a urmașilor săi, veacul al X-lea apare multora, prin contrast, ca un nou "dark age" — timp al confuziilor, declinului, fragmentării și ignoranței. Sugerată de înseși izvoarele documentare ale timpului, această "dramatizare" a perioadei și-a asociat o imagine specifică ("veacul întunecat"), care a devenit, de la un anumit punct înainte, un reper solid în opinia specialiștilor.

Cartea lui Heinrich Fichtenau nu rupe cu această viziune; sau nu în întregime. În schimb, ea ne propune o atitudine mai echilibrată, invitîndu-ne să vedem, dincolo de contradicțiile și dezordinea de suprafață a evenimentelor, felurile în care s-a întrupat aspirația generală spre ordine și organizare a oamenilor timpului, ori, mai exact spus, cum a reușit societatea epocii să se autoregleze și să supraviețuiască în condițiile minoratului vremelnic al puterii politice.

Autorul trece mai întîi în revistă principalele grupuri umane (nobilimea, țărănimea, clerul), insistînd îndeosebi asupra instituțiilor (familia), ierarhiei (sistemul ordinelor) și relației specifice (dependența), care le-au asigurat coeziunea internă și solidaritatea. În al doilea rînd, sînt reliefate și investigate îndeaproape reprezentările pe care contemporanii și le-au creat despre propriile structuri, cu ansamblul de gesturi și practici corelative, care le-au oglindit. Această incursiune în mentalitățile oamenilor Evului Mediu este, indiscutabil, partea cea mai interesantă a volumului. Savantul austriac i-a rezervat un număr important de pagini, subliniind nu numai adînca înrădăcinare în social a imaginilor, percepțiilor și sentimentelor dominante ale vremii, dar și efectul lor modelator, activ, asupra acestuia.

Secolul al X-lea fiind, totuși, și o epocă a dezechilibrului general, era firesc ca autorul să se oprească și asupra factorilor perturbatori ai efortului colectiv de organizare. O face în ultimul capitol al cărții (intitulat *Confusio*), insistînd asupra concluziei că toți aceștia, în pofida virulenței lor, nu au fost capabili de a destabiliza un sistem care își asigurase de acum serioase mijloace de protecție. Adresîndu-se atît specialiștilor, cît și amatorilor de istorie, lucrarea lui H. Fichtenau propune o lectură atractivă și instructivă.

Alexandru-Florin Platon

• **JOHN H. MUNDY**, ***Europe in the High Middle Ages, 1150-1309*, 2nd edition, London and New York, Longman, 1991, 466 p.**

De mai mulți ani, sintezele publicate de editura engleză Longman au devenit importante puncte de reper în învățămînt și cercetarea istorică actuală. Tipărite în colecția intitulată "Istoria generală a Europei" (editor: Denys Hay), ele se adresează în primul rînd studenților, propunînd cu acuratețe și într-o formă accesibilă priviri de ansamblu asupra diferitelor perioade ale istoriei continentului. Numitorul lor comun îi constituie echilibrarea judicioasă dintre relatarea evenimentelor politice și interpretarea fenomenelor economice, sociale și culturale, ceea ce face din fiecare carte a seriei o lectură agreabilă și utilă.

Au apărut pînă acum 10 volume (încă trei fiind în curs de pregătire), care merg de la declinul lumii antice pînă în prezent, acoperind integral Evul Mediu, epoca modernă și contemporană. Cel de față privește una din perioadele cele mai spectaculoase ale acestei îndelungate evoluții. Este epoca de maturitate a feudalismului, cînd structurile societății europene se cristalizează pe deplin, iar lumea Occidentului, depășindu-și limitele dintru început, se întîlnește în expansiunea sa cu noi civilizații. Interstițiu agitat din punct de vedere politic și religios, definit prin multiplicarea oamenilor, a resurselor și, în general, a transformărilor în toate domeniile, Evul Mediu dezvoltat este, totodată, și răstimpul în care apar premisele modernității. Acțiunea lor conjugată va eroda mecanismele tradiționale prin care societatea feudală își menținuse pînă atunci echilibrul, dînd naștere unor articulații noi, specifice altei epoci.

Toate aceste caracteristici se regăsesc pas cu pas în cartea la care ne referim. După o sumară *Introducere* documentară și bibliografică, prima ei parte (*Europa*) analizează cadrul general al epocii sau, cum spune autorul, "frontierele" ei (sociale, culturale, etnice). Secțiunile a doua (*Economia*) și a treia (*Societatea*) se ocupă de structurile economice și sociale, evidențiind temeiurile consolidării lor în epoca amintită, dar și de factorii noi care își fac acum apariția (dezvoltarea comerțului, sistemul financiar și de credit, viața urbană, conturarea individualismului etc.). În partea a 4-a (*Guvernarea*), sînt trecute în revistă instituțiile politice dominante (Biserica, monarhiile, adunările reprezentative centrale și locale, sistemul juridic) pentru ca, în capitolul următor (intitulat *Gîndirea*), autorul să se consacre mediilor intelectuale, raporturilor dintre rațiune și credință, devierilor religioase etc., și măsurilor prin care puterea — atît spirituală, cît și laică — a încercat să conserve ceea ce s-ar putea numi "imperiul conformității".

În sfîrşit, partea a 6-a (*Biserica şi Statul*) este rezervată conflictului dintre cele două instanţe dominante ale veacului, care a culminat, precum se ştie, cu victoria puterii temporale. Anul 1309 (cînd sediul Papalităţii se mută la Avignon) reprezintă, din acest punct de vedere, un moment de cotitură, care încheie o lungă etapă deschizînd alta nouă. Este, probabil, şi motivul care l-a îndemnat pe autor să se oprească aici cu relatarea, lăsîndu-ne cu regretul de a nu fi aflat, pe parcursul ei, nici o referinţă, oricît de mică, la spaţiile centrale, de răsărit şi de sud-est ale continentului.

Alexandru-Florin Platon

• **JACQUES LE GOFF, *Imaginarul medieval. Eseuri*, traducere de Marina Rădulescu, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1991, 461 p.**

În ultimii ani, am avut prilejul de a saluta de mai multe ori iniţiativa Editurii Meridiane de a ne prezenta, în traducere, cîteva din realizările mai semnificative ale "noii istorii" franceze contemporane. Sigur, ceea ce ea ne-a oferit pînă acum nu reprezintă decît o infimă parte din producţia istoriografică de "vîrf" din Franţa ultimelor decenii (ca să nu mai vorbim de ce s-a făcut, în aceeaşi privinţă, în alte ţări). Chiar şi aşa, însă, strădurinţele sale merită apreciate. O facem şi acum, cu ocazia apariţiei volumului de faţă.

După cum însuşi autorul ne avertizează (în *Prefaţă*), textele reunite aici reprezintă continuarea celor publicate în 1978 şi traduse la noi în 1986, sub titlul *Pentru un alt Ev Mediu*. Ele lărgesc şi aprofundează problemele existente acolo, sub semnul aceleiaşi viziuni înnoitoare asupra istoriei medievale, atentă la structurile de adîncime ale societăţii şi la durata lungă.

Trei teme majore îl preocupă aici pe istoricul francez: tema spaţio-temporală (o mai veche obsesie a autorului, de regăsit şi în volumele precedente, ca şi în cărţile sale mai vechi; cf. cap. II); tema relaţiilor dintre cultura savantă şi cultura populară (inclusă în cap. IV "Literatură şi imaginar"); în fine, tema antropologică, ilustrată de cele trei eseuri despre trup (din cap. III) şi de consideraţiile finale referitoare la revenirea în actualitate a istoriei politice (cap. VI "În vederea unei antropologii politice"). Lor li se adaugă textele despre *mirabil* şi *vis* (cap. I,V), care completează antologia cu repere ţinînd şi mai explicit de mentalul colectiv.

În ansamblu, cartea are drept emblemă *imaginarul* -vocabulă, e drept, echivocă, dar tocmai de aceea potrivită pentru a evoca spiritul de frontieră al întregii încercări. Greu de definit altcumva decît în mod negativ (prin ceea ce *nu* este, mai curînd decît prin *ce este*), acest concept generic îi permite autorului să sondeze domeniile cu care el intră în contact (idei, reprezentări, simboluri), apelînd, ca şi în alte dăţi, la interdisciplinaritate şi comparatism, cele mai indicate procedee pentru o anchetă de acest gen.

Convingerea sa, exprimată aici la fel de clar ca întotdeauna, este că, fără a fi simple componente ale "suprastructurii", lipsite de urmări asupra evoluţiei umane, structurile imaginarului au constituit, dimpotrivă, o forţă motrice în societatea medievală, provocînd în "durata lungă" schimbări de esenţă, nu mai puţin hotărîtoare ca cele izvorîte din faptele economice şi politice.

Este o idee capitală a lucrării, de aflat din lectura ei integrală; o lectură utilă nu numai specialiştilor, ci şi publicului interesat de noutăţile din istorie.

Alexandru-Florin Platon

• **JACQUES LE GOFF (editor), *Medieval Callings*, The University of Chicago Press, Chicago & London, 1990, 392 p.**

Sub acest titlu incitant remarcabile cercetări de istorie a mentalităţilor au fost materializate într-o valoroasă lucrare colectivă, căreia Jacques Le Goff, autorul capitolului introductiv, i-a asigurat redacţia. Renumitul istoric ne-a obişnuit cu scrieri deosebit de interesante, dovedindu-se un excelent medievist. Volumul de faţă, apărut iniţial în 1987 la Roma, în limba italiană sub titlul *L'Uomo Medievale*, nu face excepţie de la regulă.

Lucrarea este structurată pe zece capitole plus *Introducerea*, alături de istoricul citat anterior contribuind cercetători avizaţi: Giovanni Miccoli, Franco Cardini, Giovanni Cherubini, Jacques Rossiaud, Mariateresa Fumagalli Beonio Brocchieri, Enrico Castelnuovo, Aaron Ja. Gurevich, Christiane Klapisch-Zuber, André Vauchez, Bronislaw Geremek.

În *Introducere* Jacques Le Goff reuşeşte să imprime volumului un caracter unitar, operele colective suferind adeseori de o anumită lipsă a coerenţei. Istoricul se întreabă dacă putem vorbi de omul medieval sau de oameni medievali. În acea epocă exista convingerea prezenţei unui model uman care să se adapteze tuturor categoriilor sociale. Acesta se definea în principal ca unul religios (omul fiind creatura lui Dumnezeu). Necredincioşii, foarte rari, erau excluşi din cadrul comunităţii.

După cum afirmă istoricul, omul medieval își are originea în cel antic după ce acesta din urmă a suferit transformările datorate creștinismului. În jurul anului 1000 se produc importante modificări în mentalul evului mediu: laicul începe să joace un rol tot mai important, iar tipurile umane se diversifică odată cu o creștere a complexității societății. Secolele al XIV-lea și al XV-lea debutează cu o acută criză pe toate planurile, căreia i se datorează o altă serie de importante transformări cum ar fi: modernizarea omului, reducerea rolului nobilimii în viața politică și în armată, victoria aristotelismului în confruntarea cu filosofia lui Platon.

Jacques Le Goff vede un model uman (din punct de vedere cultural) comun, deși diferențele spațiale și temporale nu pot fi ignorate. Omul medieval suferea de anumite obsesii care i-au influențat caracterul și mentalitatea: păcatele (cele capitale erau mîndria, avariția, lașitatea, lăcomia, invidia, mînia, lenevia) imaginate sub forma unor animale sau sub forme alegorice, vizibilul și invizibilul, "lumea cealaltă", miracolul și ordalia, memoria, simbolurile, numerele, imaginile, culorile, visele. Nu trebuie minimalizate nici obsesiile social-politice precum ierarhia, autoritatea, libertatea. Exista convingerea că societatea era organizată de D-zeu pe principii ierarhice, după modelul societății celeste, omul avînd obligația de a rămîne acolo unde a fost plasat și de a-și respecta superiorii. Rarele cazuri de nerespectare a ierarhiei dovedeau însă că individul putea învăța să devină și rebel. Libertatea, ca valoare fundamentală, motiva revoltele, începînd cu secolul al XI-lea accentuîndu-se dorința de libertate atît în orașe cît și în lumea satelor.

Giovanni Miccoli, autorul capitolului *Călugării*, remarcă diversitatea din cadrul acestei categorii, afirmînd totodată că, indiferent de această varietate, călugărul este caracterizat de relația sa privilegiată cu divinitatea. Dealtfel, autorul apreciază că prin mentalitate și modul de viață, călugării erau singurii continuatori ai bisericii creștine primitive. "Experți" în lupta împotriva Diavolului și în ceremoniile funerare, ei erau și oameni cultivați, cu o educație mai mult sau mai puțin aleasă.

În capitolul *Războinicul și Cavalerul*, Franco Cardini pune accentul pe evoluția instituției cavalerești și a idealului cavaleresc. Istoricul apreciază drept fundamentale două calități ale cavalerului creștin medieval, vitejia și înțelepciunea, deși puțini le posedau pe amîndouă. O altă trăsătură ar fi *joie*, asociată cu tineretea, nu într-un sens erotic, ci văzută ca euforie, optimism, violență.

Jacques Le Goff amintea în *Introducere* comportamentul adeseori instabil și chiar curios al cavalerului, care alternează între violență și pace, între sînge și D-zeu, între jaf și protecția celor neputincioși. Nu putem uita nici faptul că un rol esențial, în geneza amorului de curte, l-a jucat cavalerul, a cărui atitudine sexuală varia între violență și rafinament.

Interesantă este și constatarea lui Franco Cardini, potrivit căreia în cîntecele franceze cavalerii erau animați doar de ardoare de luptă și subscriere totală la credința creștină, pe cînd din creațiile epice engleze reiese un tip de cavaler cu o natură mai complexă. Și acesta este un erou, dar mai ales un căutător al propriei identități, un hoinar atras de aventuri în țări îndepărtate, dar care urmărește și idealuri concrete de pretigiu social și securitate.

Capitolul următor este consacrat de către Giovanni Cherubini mai mult vieții concrete a țăranului medieval și mai puțin mentalului acestuia. Autorul afirmă că este greu de studiat cum anume gîndeau și simțeau țăranii, deoarece aceștia nu au lăsat informații despre ei, iar cele oferite de alte categorii sociale sînt inexacte și indirecte. Credem totuși că o analiză profundă a acestor informații ar fi putut conduce la o imagine mai complexă a mentalului țărănesc, decît a realizat-o autorul capitolului.

Jacques Rossiaud, preocupat de aspecte legate de oraș și orășeni, încearcă, printre altele, un răspuns la propria-i întrebare, anume, ce îi unește pe locuitorii unui oraș, pe preot, cerșetor, meșteșugar, prostituată. De această contopire este răspunzător chiar acest univers mic, dar dens populat (orașul), cu forme de sociabilitate neîntîlnite în lumea satului, cu un mod de viață specific și cu o mai mare atașare față de ban, un univers care are însă proprietatea de a facilita deschiderea spre macrounivers (lumea înconjurătoare).

O introspecție interesantă în mentalul intelectualului reușește Mariateresa Fumagalli Beonio Brocchieri in capitolul dedicat acestei categorii sociale. În evul mediu intelectualul constituia o categorie socială aparte. Lucra cu mintea și cuvîntul, dar nu a obținut venituri din munca sa decît după ce a fost depășită bariera ideologică după care a primi bani din "vînzarea" cunoștințelor primite de la D-zeu constituia un sacrilegiu. Autoarea sintetizează trăsăturile intelectualului astfel: acesta este o "figură" internațională, căci întreprinde călătorii de la o universitate la alta unde preda în limba latină; este necăsătorit; constituie o autoritate în privința criticii și analizei textelor.

Pentru a observa cum anume erau priviți artiștii medievali de contemporanii lor, care era imaginea acestora în societate, Enrico Castelnuovo prezintă comparativ modul lor de viață în antichitatea tîrzie și evul mediu, dovedind însă nesiguranță în elucidarea statutului artiștilor.

Interesante sînt și aprecierile Christianei Klapisch-Zuber referitoare la femeie și familie, evaluînd corect imaginea femeii medievale, deși textele care permit comentarii pe această temă sînt foarte puține, după cum afirmă autoarea capitolului.

Înainte de a fi inclusă în categoria socială din care făcea parte tatăl sau soțul, femeia era definită prin trupul ei. Căsătoria, percepută ca un act de pace care punea capăt rivalității posibile dintre două familii, sacrifica femeia intereselor superioare ale familiei. Acest sacrificiu continua pe toată durata căsniciei, soția fiind obligată să-și

asculte bărbatul şi să menţină echilibrul între familia ei şi cea a soţului; alternativă nu exista, femeia nesupusă fiind dezaprobată de comunitate.

André Vauchez abordează un subiect complicat — mentalitatea sfinţilor —, reuşind să elaboreze într-o concepţie coerentă un capitol foarte interesant. Pentru majoritatea oamenilor evului mediu, sfinţii, persoane cu biografie necunoscută aveau reputaţia de a fi suferit cîndva pentru Dumnezeu. Sfinţii erau totodată şi protectori particulari ai oamenilor, stabilind cu ei multiple legături afective.

În momentul în care anumite persoane erau, dintr-un motiv sau altul, excluse din cadrul comunităţii, ele deveneau marginale (spre exemplu tîlhari, prostituate, evrei, leproşi, etc.). De aceştia se ocupă într-un capitol special Bronislaw Geremek, evocînd condiţiile în care un membru al comunităţii devenea marginal, dar şi modul de viaţă şi mentalitatea întregului grup.

Încheiem aici încercarea de a oferi imaginea unei cărţi valoroase, supuse atenţiei celor interesaţi de istoria evului mediu şi de mentalităţile diferitelor categorii sociale. Este un volum pe care îl dorim tradus şi în limba română şi oferit cît mai curînd cititorilor.

Leonidas Rados

• ***Amour et sexualité en Occident.* Introduction de Georges Duby, de l'Académie française, Paris, Éditions du Seuil, 1991, 350 p.**

În efortul, tot mai insistent în ultimii ani, de explorare a cotidianului şi de structurare a domeniului numit "antropologie culturală", istoricii s-au aplecat cu o deosebită stăruinţă şi asupra dragostei şi a sexualităţii. Pînă nu demult subiecte tabù în cultura "comună" şi oficială, la care bunacuviinţă nu-ţi permitea să te referi altcumva decît aluziv, cele două probleme au pătruns pînă la urmă în cîmpul exegezei, concomitent cu un interes sporit din partea societăţii şi a estompării inhibiţiilor tradiţionale. Sînt binecunoscute, astăzi, cărţile pe această temă ale lui Jean-Louis Flandrin şi James Brundage. Ele nu constituie, însă, decît două exemple dintre nenumărate altele, cu care s-ar putea umple, la ora actuală, o întreagă bibliotecă. Faptul nu ne arată numai cît de mult a progresat pînă acum acest gen de cercetare. El ne sugerează, totodată, că aici trebuie căutată una din raţiunile seccesului "de casă" al istoriei în epoca noastră, reflex al unui interes nu mai puţin considerabil din partea publicului.

A scrie o astfel de istorie presupune mari dificultăţi. În egală măsură -şi calităţi deosebite. Societăţile trecutului nu erau, nici ele, mai locvace în asemenea probleme, decît cea contemporană. Cercetătorul trebuie să înainteze în acest domeniu la pas, ghicind ceea ce nu s-a spus, descifrînd sensul ascuns al rarelor expresii accesibile, umplînd lacunele existente. Imaginaţia, de asemenea, intră în joc. Nici un alt teritoriu nu este, poate, mai supus rătăcirilor subiectivităţii, ca acesta. Ne putem şi noi întreba, împreună cu Georges Duby, dacă cel ce se aventurează aici nu riscă, oare, să proiecteze pe schemele imperfecte pe care le-a reconstruit, puţin şi din propriile sale fantasme?

De o asemenea interogaţie nu scapă nici volumul de faţă. El nu este o realizare de autor, ci una colectivă, reunind contribuţii ale unor specialişti, care şi-au mai încercat şi în trecut forţele cu subiecte de acest fel (Paul Veyne, Jacques Le Goff, Jacques Solé, Francois Lebrun, Philippe Ariès, dar — curios — nu şi J.-L. Flandrin).

Prima parte (*L'amour en liberté*) se referă la devierile de la "normele" amoroase (aceleaşi ca şi astăzi: homosexualitate, saphism, prostituţie, adulter, contracepţie), în Antichitate şi Evul Mediu. În contrast, partea a II-a (*Le couple*), urmăreşte evoluţia cuplului marital şi a imaginilor despre căsătorie, începînd cu timpurile biblice şi pînă la cele actuale. Pe rind, ne sînt înfăţişate mariajul roman şi cel creştin, amorul curtean şi cel gîndit de Biserica medievală, totul sfîrşind cu impunerea divorţului, ca soluţie la problemele conjugale... insolubile.

Ultima secţiune a cărţii se opreşte asupra celor două laturi fundamentale ale dragostei şi sexualităţii — *plăcerea* şi *suferinţa* — tot atît de inseparabile ca faţa şi reversul monedei (*Le plaisir et la souffrance*).

O scurtă "orientare bibliografică" completează fiecare text al volumului, care merită citit pentru pitorescul şi caracterul interesant al lucrurilor pe care le conţine.

Alexandru-Florin Platon

• ***The German Bourgeoisie. Essays on the social history of the German middle class from the late eighteenth to the early twentieth century,* edited by DAVID BLACKBOURN and RICHARD J. EVANS, Routledge, London and New York, 1991, 348 p.**

Volumul colectiv pe care îl prezentăm este, din cîte cunoaştem, unul din cele mai recente — dacă nu chiar ultimul — din substanţiala serie a celor consacrate burgheziilor europene, apărute în ultimii 5-6 ani. Impulsionate — după cum am amintit şi în altă parte — de eforturile lui Jürgen Kocka şi ale grupului interdisciplinar de cercetare

creat de el în 1985/1986 la Universitatea din Bielefeld (Germania), investigațiile din acest domeniu au acumulat, într-un timp record, un material faptic impresionant, care a impus, în istoria socială, un nou și important capitol.

Interesul pentru această problemă nu a fost, așa-zicînd, inocent, în sensul că nu s-a deșteptat numai ca urmare a constatării unei lacune în istoriografia diferitelor clase și categorii sociale, din care burghezia era sistematic omisă. Suscitarea sa a fost, deopotrivă, rezultatul unei conjuncturi concrete, mai exact spus, al unei dispute cu adînci implicații politice și morale, care l-a premers cu multe decenii și mai continuă și astăzi. Este vorba de celebra dezbatere din istoriografia germană în legătură cu "drumul specific" (*Sonderweg*) al dezvoltării acestei țări în epoca modernă, care s-ar fi prelungit, după opinia unanimă, în tragica experiență nazistă dintre 1933-1945. Fără a intra în complicatele detalii ale chestiunii — de evocat cu alt prilej — să spunem doar că termenul ca atare a apărut la capătul unor ample investigații — și ca o concluzie a acestora — care porniseră de la necesitatea situării interstițiului respectiv în durată lungă, pentru a înțelege dacă acesta fusese un simplu accident nefericit sau, dimpotrivă, consecința ineluctabilă a unei întregi evoluții. El sintetizează, așadar, concepția generală despre un proces istoric relativ îndelungat, interpretat, s-ar spune, ca o echivalență a paradoxurilor: industrializare capitalistă, dar fără distrugerea hegemoniei sociale și politice a aristocrației, politică liberală, însă *in* și *prin* intermediul unei instituții statale dominante, pe scurt, modernizare, dar în cadrul unei complicate țesături de structuri sociale, valori și atitudini politice eminamente autoritare.

Or, este limpede că problematica burgheziei nu putea lipsi dintr-o asemenea imagine globală. Mai mult, chiar, istoricii germani i-au atribuit un rol determinant în configurarea sa, considerînd că tocmai caracterul precar, eterogen și, în consecință, versatil al acestei clase comparativ cu celelalte burghezii europene "avansate" ar fi fost răspunzător pentru incompleta înnoire a structurilor de la est de Rin și pentru compromisurile sistematice cu puterea, dînd cale liberă ambițiilor autoritare și dictatoriale ale acesteia. "Drumul special" al modernizării Germaniei și-a găsit, astfel, în "specificul" burgheziei locale reazemul cel mai de nădejde, amîndouă sintagmele sfîrșind prin a domina preț de mai bine de două decenii scrisul istoric din țara respectivă.

Atenuată un timp după formularea acestor concluzii, discuția *Sonderweg*-ului a reizbucnit cu și mai multă putere în 1980. Este anul cînd doi istorici, primul englez (David Blackbourn- coeditor și al volumului de față), celălalt american (Geoff Eley) și-au conjugat cercetările pînă atunci independente, publicînd o carte — *Mythen deutscher Geschichtsschreibung. Die gescheiterte bürgerliche Revolution von 1848* (Frankfurt, 1980) — care răsturna aproape complet imaginea consacrată a problemei. Teza pe care autorii își propuneau să o demonstreze era că viziunea acceptată despre burghezia germană se întemeia pe un comparatism nu atît superficial, cît greșit orientat. Preeminența exclusivă acordată modelului englez îi condusese, în opinia lor, pe istoricii germani la o imagine denaturată a propriilor "clase mijlocii", cînd mai firesc ar fi fost ca acestea să fie comparate cu categoriile similare europene, mai apropiate prin trăsături de realitățile sociale avute de ei în vedere. Dacă se poate vorbi de un specific al burgheziei în Europa, acesta trebuia căutat nu pe continent, ci chiar în Anglia, a cărei evoluție — precum se știe — a rămas mereu oarecum deosebită față de "întregul" de care era, totuși, legată. Au existat, firește, anumite aspecte care au particularizat alcătuirea și comportamentul burgheziei germane. Raportate, însă, la zona geografică în care aceasta a evoluat (centrul Europei) și, pe de altă parte, la contextul istoric al emergenței și afirmării sale, ele nu au fost nici mai numeroase, nici mai apăsate decît în alte cazuri de același gen; cu atît mai puțin atît de fundamentale, încît să justifice o coloratură ieșită din comun. Deși eterogenă din punct de vedere structural, burghezia germană a constituit, în ansamblu, o *coerență*, care trebuie astăzi descompusă treptat și analizată în elementele sale principale. Numai astfel — încheiau autorii — era posibilă reconstituirea imaginii sale reale în plan social.

Dacă am insistat atît de mult asupra ideilor din cartea amintită, am făcut-o nu numai datorită impactului novator exercitat la vremea respectivă asupra istoriografiei germane (stimulată, după aceea, să reconsidere în întregime chestiunea, cum o demonstrează inițiativele ulterioare ale lui J. Kocka). Am procedat astfel și pentru că ele sînt aproape identice cu ale prezentului volum. Deosebirile care există, atîtea cîte sînt, nu țin, în general, de teorie (aceeași cu a cărții precedente), cît de adîncimea investigației menite a-i conferi suportul faptic necesar (mai redus în volumul anterior). Cîteva din studiile cuprinse în carte — subscrise, în ordine, de Dolores L. Augustine, Karin Kaudelka-Hanisch, Richard J. Evans, Dick Geary, Michael John și Paul Weindling — analizează de astă dată mai îndeaproape componentele diverse ale burgheziei germane, cum ar fi aceea economică sau a "proprietarilor" (cap. 2: *Arriving in the upper class: the wealthy business elite of Wilhelmine Germany*; cap. 3: *The titled businessman: Prussian Commercial Councillors in the Rhineland and Westphalia during the nineteenth century*; cap. 4: *Family and class in the Hamburg grand bourgeoisie, 1815-1914*; cap. 5: *The Industrial bourgeoisie and labour relations in Germany, 1871-1933*) și segmentul intelectual sau profesional (cap. 6: *Between estate and profession: lawyers and the development of the legal profession in nineteenth-century Germany*; cap. 7: *Bourgeois values, doctors and the state: the professionalization of medicine in Germany, 1848-1933*). Alte contribuții — semnate de Celia Applegate și Ute Frevert — iau în considerare o serie de valori ale clasei în ansamblu, care transgresează diviziunile interne, ca de exemplu "localismul" (cap. 8: *Localism and the German bourgeoisie: the "Heimat" movement in the Rhenish Palatinate before 1914*) și "onoarea" (cap. 9: *Bourgeois honour: middle-class duellists in Germany*

from the late eighteenth to the early twentieth century) sau explică aparentul paradox al unei politici liberale, de stat, în acord cu interesele burgheziei (cap. 10: Geoff Eley, *Liberalism, Europe and the bourgeoisie, 1860-1914*).

Nu sînt ignorate nici subiectele controversate, care au alimentat în mod constant ideea așa-zisului "deficit de spirit burghez" (*Defizit an Bürgerlichkeit*) în Germania sec. al XIX-lea. Bunăoară, multe din studii critică teoria încă larg îmbrățișată a "feudalizării" burgheziei germane (cap. 2, 3, 4, 5 și 9). Alte contribuții, abordînd chestiunea înrudită a valorilor burgheze, sugerează că imitarea normelor aristocratice a fost numai aparentă, ascultînd în realitate de însuși specificul "clasei mijlocii" (cap. 2, 5 și 9). Mai departe este analizat mediul familial burghez, cu valorile sale formative și comportamentale (cap. 2, 3, 4, 9), fiind, în același timp, schițată (în cap. 6, 7, 10) o necesară comparație, din varii unghiuri, cu celelalte medii similare din Europa. În fine, capitolul 11 (scris de Thomas Childers și intitulat: *The middle class and National Socialism*) demonstrează convingător vacuitatea "dogmei" în conformitate cu care "clasa mijlocie" din Germania ar fi fost responsabilă pentru succesul electoral al partidului nazist și sfîrșitul Republicii de la Weimar.

Există, fără îndoială, și alte demersuri interesante în volum (ca cel de la început, al lui David Blackbourn, titrat: *The German bourgeoisie: An introduction* -utilă și binevenită sinteză a stadiului actual al chestiunii, cu schițarea principalelor direcții și a metodelor întrebuințate). Chiar dacă multe din acestea — ca și din cele deja menționate — pot fi bănuite de *parti pris*-ul "reabilitării" cu orice preț a burgheziei germane, exagerînd în a o trata nu ca pe un caz "patologic", ci normal, trebuie să le recunoaștem valoarea și folosul intelectual. Ele deschid, într-un cîmp cu multe poteci deja bătătorite, perspective interesante și stimulatoare pentru progresul continuu al cercetărilor pe această temă.

Alexandru-Florin Platon

• **D. F. Hatchet, G. G. Springfield, *Ialta — înțelegeri pentru 50 de ani*, traducere și adaptare de Doina Topor, București, Casa de editură "Excelsior-Multi Press", 1991, 101 p.**

Subiect care s-a bucurat de-a lungul anilor de una dintre cele mai insistente abordări, Conferința de la Ialta, din 4-13 februarie 1945, suscită și de această dată un nou interes.

Fără a se fi "demonetizat", problema discuțiilor de la Ialta continuă, iată, să preocupe pe cercetători, în speranța, nemărturisită, dar implicită de a oferi spre reflecție noi puncte de vedere, noi problematizări.

Pornind de la însuși titlul lucrării, nu credem că greșim dacă percepem, în clipa de față, acele "înțelegeri pentru 50 de ani" ca fiind, în multe privințe, caduce și că Europa tinde să-și regăsească ritmul ei firesc, atît de brutal deviat acum aproape cinci decenii.

Și totuși, convulsiile actuale de pe continent ne trimit în mod reflex cu gîndul la cauzele care le-au generat și, din această perspectivă, fascinanta incursiune prin culisele sfîrșitului celui de-al doilea război mondial își păstrează nu numai prospețimea, dar și actualitatea.

Din acest punct de vedere, lucrarea de față este, la rîndul ei, actuală. Scrisă într-un stil accesibil, dar nu facil, aceasta încearcă o retrospectivă, ce-i drept, rezumativă, a înțelegerilor de la Ialta în speranța oferirii cititorului român a unei perspective occidentale de abordare, în care partea de vină a puterilor apusene în "corectarea" destinului Europei nu este nici trecută sub tăcere, nici minimalizată, cel mult justificată.

În acest sens, autorii îl iau ca "martor", încă de la început, pe Anthony Eden, care, încă din august 1943, arăta că "există două căi posibile pentru a încerca o organizare a Europei după război. Putem conveni să avem fiecare sfera noastră de influență, rușii în Est, noi și americanii în Vest. Personal, nu consider că ar fi un lucru bun, dar dacă l-am adopta, am putea avea libertatea de a-i exclude pe ruși din afacerile franceze și ale Mediteranei, în timp ce rușii ar revendica aceeași libertate în Est. Dacă, pe de altă parte, am accepta ambele părți, și noi și Statele Unite, că Europa este un tot, ceea ce guvernul sovietic ar prefera, atunci noi trebuie să admitem fiecare dreptul celuilalt de a se interesa de toate zonele Europei. Dacă noi ne preocupăm de Cehoslovacia și Polonia, iar S.U.A. de Țările Baltice, atunci trebuie să înțelegem interesul Rusiei pentru Franța și Mediterana" (p. 5-6).

Structurată pe șapte capitole, lucrarea intră treptat în analiza discuțiilor purtate la Conferință, neuitînd — fapt dacă nu esențial, cel puțin important — să creioneze personalitățile celor "trei mari", Rosevelt, Churchill și Stalin, care au imprimat un anumit destin deznodămîntului Conferinței, în special în ceea ce privește concesiile făcute sovieticilor.

Autorii țin să se delimiteze și de un alt punct de vedere destul de răspîndit, potrivit căruia la Ialta s-a împărțit Europa în zone de influență. De fapt, problema fusese pusă mult mai devreme, atît în noiembrie 1943 la Teheran, cît și în octombrie 1944 la Moscova, Ialta nefăcînd decît să clarifice problema, prin "legalizarea" ei: "Majoritatea analiștilor susțin că la Teheran conducătorii americani și englezi au oferit *de facto* Europa răsăriteană lui Stalin, subestimînd consecințele acestei concesii" (p. 35).

Esenţa lucrării o constituie analiza discuţiilor purtate la Ialta asupra destinului Europei, în speţă al Germaniei, Poloniei şi Jugoslaviei, insistîndu-se şi asupra documentului final adoptat, *Declaraţie asupra Europei eliberate*, dar care "nu a ocupat un timp prea mare la Ialta şi nici aprobarea ei nu a reprezentat un rezultat important al Conferinţei. În momentul organizării ei, Uniunea Sovietică (...) avea o asemenea poziţie militară dominantă în Europa Răsăriteană, încît zona de influenţă sovietică părea prestabilită" (p. 89-90).

Roosevelt, Churchill şi Stalin, în special, au apreciat unanim rezultatele Conferinţei, pe care Roosevelt o considera, în Congresul american, la 1 martie 1945, "drept începutul structurii permanente a păcii, graţie căreia vom putea construi, cu ajutorul lui Dumnezeu, această lume mai bună" (p. 98).

Despre "adevărul" acestor spuse, est-europenii ştiu însă cel mai bine.

Dan Lazăr

• ALEXANDR IAKOVLEV, *Ce vrem să facem din Uniunea Sovietică. Convorbire cu Lilly Marcou*, traducere de Sanda Grigoriu, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1991, 204 p.

Aşa cum ne-a obişnuit, editura Humanitas continuă seria editărilor de marcă. De această dată, beneficiind de drepturile asupra versiunii în limba română, prestigioasa casă editorială vine cu o traducere din limba franceză a unui interviu realizat pe parcursul unei mai lungi întrevederi, pe care doctorul în litere la Centrul de Studii şi Cercetări Internaţionale din Paris, Lillly Marcou, i l-a luat, întîi la Paris, apoi la Moscova, în noiembrie 1990, lui Alexandr Iakovlev, unul din principalii prieteni politici ai lui Mihail Gorbaciov.

Este bine ştiut faptul că Alexandr Iakovlev a avut o poziţie cheie în construcţia gorbacioviană, fiind, aşa cum însăşi Lilly Marcou a observat, "creierul perestroikăi, eminenţa cenuşie a lui Gorbaciov, omul cel mai hulit de conservatori şi cel mai ridicat în slăvi de radicali, îndeosebi de intelectuali" (p. 5).

Din această perspectivă, este firesc ca un interviu luat unui asemenea înalt personaj al "establishmentului" sovietic să suscite un interes deosebit, nu numai în mediile occidentale, ci şi în cele est-europene, în speţă româneşti.

Însăşi autoarea s-a simţit impresionată de "cartea de vizită" a lui Iakovlev: "Umanismul şi omenia interlocutorului, experienţa diplomatului şi sinceritatea omului politic m-au frapat de la bun început" (p. 7).

Versiunea românească a cărţii este structurată pe şase capitole şi o anexă, ultimul capitol fiind întocmit după eşecul puciului comunist de la Moscova, din august 1991.

Încercînd, la început, să dea o definiţie fenomenului "perestroika" Iakovlev mărturiseşte, cu o sinceritate dezarmantă, că ea "este un produs eminamente intern, care rezultă din faptul că noi am înţeles schimbările care au avut loc în lume [...]. Astfel, analiza făcută de noi capitalismului s-a schimbat complet: în vreme ce înainte consideram că el va dispărea, la Congres (al XXVII-lea, n.n.) am recunoscut că avea încă un frumos viitor înainte" (p. 24).

Întrebările şi răspunsurile se succed gradual, logic, inteligent, alcătuind o interesantă perspectivă asupra unuia din fascinantele fenomene politice ale sfîrşitului de secol, perestroika, acoperind, în acelaşi timp, aproape toate sectoarele vieţii politice, economice, sociale şi naţionale ale societăţii sovietice, inflamate de noua gîndire de la Kremlin.

Un aspect important al concepţiei lui Iakovlev îl reprezintă problema naţională în fosta, acum, URSS. Acceptînd, *volens nolens*, iminenţa desprinderii republicilor baltice şi chiar caucaziene de imperiu, Iakovlev se arată deosebit de sensibil, chiar iritat (ca şi Soljeniţîn, de altfel) la ideea unei eventuale — la acea dată — secesiuni a Ucrainei. Iakovlev consideră că "ideea ca Ucraina să devină un stat independent este o idee nebunească. Sînt zece milioane de ruşi în această republică şi cam tot atîţia ucraineni în întreaga Rusie [...]. Ceea ce a provocat această revendicare generală a independenţei a fost atitudinea guvernului central [...]. Dar de aici şi pînă la secesiune..." (p. 80).

Dincolo de acest punct de vedere, şi nu numai, infirmat de noile realităţi, excursul lui Iakovlev prin complexitatea societăţii sovietice este fascinant; luciditatea, analiza profundă, acceptarea conştientă a riscurilor schimbării au făcut din Alexandr Iakovlev unul din pilonii noii gîndiri, alături de Eduard Şevarnadze, Boris Elţîn şi Mihail Gorbaciov.

Dintre aceştia, Elţîn şi Şevarnadze merg mai departe. Perestroika probabil că şi-a încheiat misiunea, dar disoluţia imperiului este departe de a se fi oprit. Alarmat de această perspectivă, Iakovlev consideră că "devine indispensabil ce republici vor rămîne în interiorul Uniunii şi ce republici o vor părăsi [...]. Tragedia va fi pentru popoarele care se vor separa" (p. 200).

Nefiind de acord cu acest punct de vedere, ne permitem să avansăm, totuşi, ipoteza optimistă că dizolvarea imperiului sovietic va aduce, în cele din urmă, mult visata libertate şi în fosta patrie a "socialismului biruitor".

Dan Lazăr

• **GIULIO ANDREOTTI**, ***Statele Unite ale Americii văzute de aproape*****, traducere de Anca şi Alexandru Balaci, Bucureşti, Ed. Garamond, 1991, 239 p.**

Giulio Andreotti este un personaj binecunoscut în lumea diplomatică internaţională. Răspunzînd, rînd pe rînd, de sectoare cheie ale vieţii publice într-o ţară care, după război, încerca din răsputeri să-şi redobîndească o nouă identitate, Andreotti a avut privilegiul de a străbate aproape o jumătate de secol de istorie recentă a Italiei.

Deţinînd, rînd pe rînd, portofoliul apărării, calitate în care a contribuit decisiv la remodelarea concepţiei militare italiene şi la integrarea ţării în NATO, preşedinţia Consiliului de Miniştri şi, mai ales, portofoliul externelor, Giulio Andreotti a contribuit fundamental la conturarea şi la solidificarea imaginii noi a Italiei în lume, ţară care, la fel ca şi Germania şi Japonia, a trecut cu succes examenul spre o democraţie autentică.

Lectura celor 26 de capitole consacrate Statelor Unite ale Americii, văzute din perspectiva diplomatului, este captivantă, dezvăluind nu doar o lume americană a cabinetelor şi a recepţiilor diplomatice, ci şi o Americă de zi cu zi, obişnuită, simplă şi cu atît mai atrăgătoare.

De fapt, însuşi Andreotti încearcă, la începutul cărţii, o caracterizare a Americii: "Cînd spunem America, în afară de cele trei mari subdiviziuni ale respectivului continent, care nu ne privesc în lucrarea de faţă, ne referim la o realitate statală extrem de variată şi uneori cu aspecte contradictorii. A releva cu obiectivitate — într-un context de mare prietenie şi admiraţie — şi ceva care nu ţi se pare just este, după mine, un indiciu de reciprocă libertate şi o manifestare de fraternă afinitate — nu numai cu cele douăzeci de milioane de cetăţeni de origine italiană, ci cu toţi — care nu a luat fiinţă odată cu Alianţa atlantică, ci are rădăcini foarte vechi şi profunde" (p. 5).

Pagină cu pagină, Andreotti reface tabloul lumii politice — şi nu numai — nord-americane, prin prisma raporturilor cu Roma. Ne sînt dezvăluite aspecte — multe inedite — ale administraţiilor Kennedy, Johnson, Nixon, Carter, insistînd, cu nedisimulată admiraţie, asupra administraţiei Reagan, care a refăcut prestigiul mondial al Americii şi a relansat, în acelaşi timp, dificilul dialog cu sovieticii: "De bună seamă, drumul de la excomunicarea domniei răului la politica surîsului constructiv cu Moscova a fost îndrăzneţ" (p. 8), conchide Giulio Andreotti.

Ar fi greşit să ne închipuim că relaţiile Italiei cu Statele Unite au fost numai idilice. Din această perspectivă, Andreotti rememorează numeroase neconcordanţe de opinii între Roma şi Washington, mai cu seamă pe fondul unor incidente internaţionale, aşa cum a fost boicotul american al Olimpiadei de la Moscova, cazul "Achille Lauro" sau criza libiană din 1986.

Sînt remarcate, în antiteză, şi cooperările, de cele mai multe ori fructuoase, dintre cele două guverne, în momente dificile şi ne referim aici numai la răpirea, de către terorişti italieni, a generalului american James Lee Dozier.

Sintetizînd, putem afirma că amintirile lui Giulio Andreotti, după o îndelungată carieră politică, rămîn la fel de actuale în multe privinţe pînă astăzi. Ele reflectă o viaţă de om în slujba ţării sale, pun în lumină o carieră strălucită de politician, pentru care optimismul politic şi concordia au fost, după cum reflectă şi fraza finală a cărţii, ţeluri supreme: "În marea carte a Istoriei, lucrurile se rezolvă întotdeauna, chiar dacă într-un ritm foarte lent" (p. 233).

Dan Lazăr

• **JEAN DANIEL**, ***Religiile unui preşedinte*****, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1991, 335 p.**

A scris despre personalităţi ale istoriei, contemporane ţie şi încă într-o manieră atît de pretenţioasă, recurgînd la sursele mentalului colectiv, constituie, trebuie să-o recunoaştem, un act de curaj. Dar Jean Daniel nu-şi face astfel de complexe în a descifra ceea ce politologii din lumea întreagă au numit mai mult sau mai puţin îndreptăţit "fenomenul Mitterand".

Actualul preşedinte al Franţei este, fără îndoială, o personalitate puternică, care, cu luminile şi umbrele sale, a conferit ultimului deceniu de istorie al ţării sale particularităţi inconfundabile. Jean Daniel realizează o analiză oarecum insolită asupra structurii teoretico-ideologice a mitterandismului, acest amestec ciudat de principii socialiste şi tendinţe autoritariste de nuanţă mai degrabă catolică.

Franţa a rămas şi astăzi teritoriul unei multitudini de manifestări ale spiritului public, de la legalismul aproape pios al Nordului, pînă la Sudul tuturor contestărilor şi frămîntărilor perpetue. "Aparţin Franţei", a afirmat întotdeauna preşedintele Mitterand, prin urmare individualitatea sa, sinteză între conservatorism şi democraţie, reprezintă însuşi microcosmosul sufletului francez. Paradoxalul echilibru politic rezultă şi din faptul că, acest lider al "Stîngii" nu s-a lăsat niciodată antrenat în josul facil al declaraţiilor bombastice. Pentru Mitterand, cum bine remarca Jean Daniel, nota de mister face casă bună cu inflexibilitatea hotărîrii deciziilor. Din această perspectivă, raportaea personalităţii sale la actele lui Louis al XIV-lea nu ni se pare (păstrînd proporţiile) lipsită de temei.

Dorința de a moderniza socialismul poate părea multor analiști desuetă, iar ambiția lui Mitterand s-a lovit de imaginea multcompromisă a stîngii europene, accentuată cu precădere de tragicul experiment sovietic.

Mereu doritoare de schimbări radicale, Franța a încercat prin istoria spiritului său civic să depășească umbra sufocantă uneori a tiarei catolice. De la gălăgioșii sanguinari ai foburgurilor, adulatori ai ghilotinei, pînă la moderații burghezi, autori de reforme "organice" și deci neseismice, drumul e lung și concilierea a părut imposibilă. Mitterand știa însă să facă apel atît la dorința de confort tipică oricărui burghez obișnuit, cît și la accentele revoluționare atît de mult folosite de către populiști.

Om de cultură, acest "președinte al tuturor francezilor" nu ascunde însă faptul că își reclamă obîrșiile sale intelectuale și politice de la Jaurès și Blum, cu deosebirea că peste acest "model dual" se adaugă un anumit tradiționalism, puțin mistic, în care ideea de patrie, biserică și respect față de familie coexistă cu idealul dreptății sociale.

Aceasta ar fi, de fapt, mitterandismul propriu-zis. Președintele se dorește un arbitru imparțial al disputelor societății și, mai mult decît atît, dorește ca Franța însăși să redevină o mare putere mondială.

Sobrietății îi ia uneori locul înflăcărarea războinicului, pragmatismul politic se întîlnește cu naționalismul. Socialiștii traversează o acută criză de credibilitate; Mitterand rămîne însă ferm pe soclul popularității sale, 74% dintre francezi continuînd să vadă în el o garanție a păcii sociale. Religia președintelui se poate spune că este Franța însăși, cu crispările sale, cu puseurile sale de generozitate. De aceea, Mitterand nu amputează nimic, nu inventează nimic extraordinar, ci încearcă să recitească istoria poporului său pentru a înțelege mai exact limitele și potențele propriei sale credințe. În fond, Franța n-a fost niciodată decît o mare necunoscută, iar Mitterand a înțeles perfect acest lucru.

Cristian Sandache

• **EUGENE D. GENOVESE, LEONARD HOCHBERG, *Geographic Perspectives in History*, Basil Blackwell, 1989, 355 p.**

În spiritul actualei deschideri interdisciplinare a istoriei, volumul se axează — cum se observă încă din titlu — pe legăturile acesteia cu geografia. Demersul nu este nou. El se înscrie în ilustra tradiție inaugurată de fondatorii "Analelor..." franceze (îndeosebi de Marc Boch) și consolidată de celebra *Mediterană*... braudeliană, unde spațiul, timpul și societatea umană deveneau, pentru întîia dată, principalele repere ale unui nou mod de a concepe evoluția.

Fapt curios, autorii cărții nu amintesc nimic de aceste precedente. Ei se referă, în schimb, la o contribuție asemănătoare, subscrisă acum un deceniu și jumătate de Edward Whiting Fox (*History in Geographic Perspectives*) — nu mai puțin celebră, dar aproape total necunoscută la noi. Mergînd mai departe pe linia acestui exemplu, dar amplificîndu-l substanțial, coordonatorii volumului au reunit în paginile sale reflecțiile unui mare număr de specialiști — istorici, geografi, antropologi, politologi, sociologi etc. — interesați de raportul în discuție. Deși independente unele de altele, textele sînt, în ansamblu, revelatoare, înfățișînd cititorului cît de fertilă este colaborarea celor două discipline și din cîte unghiuri particulare poate fi ea abordată.

Nu dorim să facem o trecere în revistă amănunțită a tuturor acestor contribuții. Să spunem, doar, că ele abordează o varietate de probleme, cum ar fi, spre exemplu, implicațiile geografice în constituirea structurilor sociale din Grecia antică (Martin Bernal), dimensiunea geografică a genezei și evoluției capitalismului (James E.Vance jr. și Charles Tilly), dimensiunea spațială a sistemului mondial (cu aplicare la cazul special al Franței: Immanuel Wallerstein), clasele sociale și lupta de clasă în perspectiva aceluiași factor geografic (Elisabeth Fox-Genovese și Eugene D.Genovese) etc. Aceste lucruri și multe altele (de aflat numai din lectură) arată că avem de-a face cu o carte interesantă, pe care nici istoricii, nici geografii nu trebuie să o ignore.

Alexandru-Florin Platon

• **SORIN ANTOHI, *Utopica. Studii asupra imaginarului social*, București, Ed. Științifică, 1991, 235 p. + Repere cronobibliografice (p. 236-265) și Index nominorum (p. 266-279).**

Scrierile utopice, utopizante sau despre utopie constituie, cum se poate bănui, un sector extrem de bine reprezentat în cultura contemporană. Cine are curiozitatea nu de a-l cerceta, ci numai de a-i sonda la întîmplare sursele și bibliografia, riscă, practic, să se piardă, dacă nu dispune de mijloace solide de orientare și nu știe exact ce anume urmărește.

Această situație nu se explică numai prin venerabila tradiție a Utopiei, care a produs, în timp, o acumulare uriașă de informații. Există și rațiuni așa-zicînd epistemice ale marelui interes pentru domeniu, acesta fiind, prin

excelentă, un cîmp interdisciplinar de cercetare, susceptibil de a fi abordat din unghiuri și cu mijloace diferite, fie ale istoricului și politologului, fie ale sociologului, lingvistului, etnologului etc.

Cititorul român obișnuit nu are cum ști aceste lucruri. Ceea ce a pătruns la noi în ultimii ani din preocupările pentru Utopie nu a fost decît un slab ecou, dar și acela distorsionat, în mediul de aproape completă izolare "acustică" întreținut cu grijă de putere. Nici un "acord" insolit nu trebuia — nu-i așa? — să tulbure monodia oficială, cu atît mai puțin unul venit dinspre Utopie, reputată prin virtuțile sale subversive și cea mai periculoasă prin comparațiile și asocierile pe care le putea suscita.

Cartea lui Sorin Antohi rupe acum, pentru întîia dată, acest văl al tăcerii, introducîndu-ne într-un univers pe cît de nebănuit (sau aproape), pe atît de spectaculos. În prima sa parte, de inițiere metodologică, ne sînt înfățișate definițiile posibile ale utopiei, precum și raporturile ei cu ideologia, mitul, mitul istoric etc. Aceste considerații pregătesc expunerea de la finele capitolului, consacrată celor două paradigme ale domeniului: *Utopia* lui Morus (de natură descriptivă sau narativă) și *Republica* platoniciană (tipică pentru ceea ce numim utopie raționalistă).

Capitolul următor (*Principiul făgăduinței. Milenarism, profetism, monahism, teocrație*) — deosebit de interesant pentru istorici, pentru cei ai Evului Mediu, mai ales — încearcă să identifice elementele de convergență dintre utopie și unele binecunoscute experiențe spirituale și sociale, subliniind, totodată, permanența și centralitatea acestora în imaginarul oricărei societăți.

Ultimele trei părți ale volumului aduc în atenție cîteva aspecte complementare ale chestiunii, cum ar fi *ucronia* (o temporalitate fictivă, care actualizează *virtualități* ale realului rămase neîmplinite), modelul ontologic al utopiei, implicațiile acesteia în planul psihologiei etc., sfîrșind cu destinul actual al problemei, care are ca punct de plecare o celebră interogație a lui Herbert Marcuse (*Das Ende der Utopie*?).

Rapida trecere în revistă a conținutului cărții nu poate — prin forța lucrurilor — decît sugera varietatea și abundența informațiilor pe care le cuprinde. Pentru a fi și mai explicit, mă grăbesc să spun că autorul își cunoaște perfect subiectul, jonglînd dezinvolt cu o multitudine de referințe filosofice, istorice, literare etc., de regăsit în aparatul critic al volumului. Calitățile sale de hermeneut și erudit apar, astfel, ca indiscutabile. Prin stăruință și talent, Sorin Antohi ne-a oferit un valoros instrument de lucru, eliminînd, totodată, o gravă lacună culturală a ultimului deceniu. Salutîndu-i reușita, nu putem decît să așteptăm cu interes viitoarele sale realizări, care nu vor fi mai prejos — sîntem convinși — de valoarea ridicată a debutului.

Alexandru-Florin Platon

"Arheologia Moldovei", XIII, Iași, 1990, 282 p.

Revista Institutului de Arheologie din Iași s-a impus de multă vreme ca una dintre cele mai valoroase apariții din revuistica națională dedicate arheologiei. Fiecare tom oferă numeroase materiale inedite, aduse la lumină în urma investigațiilor de teren făcute pe teritoriul moldav, ca și importante contribuții tematice, utile pentru înțelegerea realităților istorice dintr-o epocă sau alta. Mai mult, în ultimul timp cu precădere, colectivul de redacție și-a formulat ca obiectiv major includerea în paginile revistei a unor studii cuprinzînd rezultate ale cercetării interdisciplinare, ceea ce contribuie la lărgirea perspectivei de înțelegere a fenomenelor și proceselor istorice desfășurate în timpuri mai îndepărtate. Pe aceeași linie calitativă se înscrie și volumul asupra căruia ne vom opri mai jos.

Astfel, la rubrica *Studii și materiale* au fost incluse contribuțiile a patru cercetători. Paleoliticianul Kenneth Honea, de la Universitatea Illinois, face cunoscute rezultatele analizelor întreprinse la Oxford prin tehnica numită *Accelerator Mass Spectrometry (AMS)* asupra probelor prelevate din stațiunea de la Mitoc-Malul Galben (jud.Botoșani) (p. 9-12). Studiul sugerează noi posibilități în dezvoltarea nivelurilor culturale din stațiunea amintită. Nicolae Ursulescu semnează un material dedicat evoluției culturii ceramicii liniare pe teritoriul Moldovei (p. 13-47). Pornind de la cunoașterea exactă a zonelor originare ale comunităților linear-ceramice (respectiv SV Slovaciei, dar și Moravia și Boemia), a sistemului cronologic utilizat pentru aceste regiuni (autorul îl acceptă pe cel al lui J.Pavúk), a căilor de penetrație a purtătorilor culturii respective în Moldova, a poziției acesteia în marele areal al culturii și a contactelor cu alte comunități culturale din Muntenia, autorul a realizat o analiză foarte detaliată a materialului cunoscut din cele 7 stațiuni cercetate sistematic (tehnică de lucru, categoriile și formele ceramice, decorurile), pe baza căreia a precizat *"limitele sigure și probabile"* ale începutului și sfîrșitului locuirii" (subl.aut.) în fiecare din cele 7 așezări, respectiv *cele trei faze ale evoluției ceramicii lineare din Moldova*; este un material de care va trebui să se țină seama în viitor.

Într-un studiu foarte dens ca problematică, scris într-un limbaj convingător, dar nu de puține ori acidulat, cu note explicative foarte lungi, Marilena și Adrian Florescu demonstrează, în primul rînd pe baza datelor din așezarea Noua de la Cîndești, că așa-numitul "aspect Sihleanu" este lipsit de suport real (este o meteahnă a arheologilor de a descoperi noi culturi, aspecte, variante etc.!), că geneza culturii Noua a avut loc în zona de curbură a Carpaților răsăriteni (întreaga analiză structurală o arată cu prisosință), faptul petrecîndu-se în contextul mai larg al restructurărilor teritorial-tribale de la începutul bronzului tîrziu, și că, în sfîrșit, cultura amintită nu marchează un regres în planul dezvoltării materiale și spirituale a comunităților umane de aici. Experiența autorilor și consistența analizei ne îndreptățesc să le acceptăm fără echivoc concluziile.

Cu acribia cu care ne-a obișnuit, utilizînd informații culese din cronistica bizantină, latină-occidentală, arabă, maghiară, rusească, din investigațiile arheologice sau diplomatice medievală (entroponime, toponime) și călăuzindu-și demersul pe un vast orizont istoric, Victor Spinei semnează un întins studiu despre migrația ungurilor în spațiul carpato-dunărean și contactele lor cu românii în secolele IX-X (p. 103-148). Sînt aprofundate probleme de o mare importanță, precum studiul dezvoltării societății autohtone în momentul începerii deplasării ungurilor (p. 104-106), locul de sălășluire a triburilor nomade ale ungurilor în stepele nord-pontice, situat foarte probabil între Don și Doneț pînă la Bugul de sud, eventual Nistru (p. 106-115), dislocarea uniunii tribale conduse de Arpad în 896, în urma unor prospectări anterioare, sub impactul loviturilor pecenege și bulgare (p. 115-120), drumul urmat de acești nomazi, respectiv pasul Verecke din Carpații Păduroși (p. 120-121). În momentul ajungerii în noua lor patrie, Pannonia și Transilvania erau populate de grupe etnice diverse, dintre care românii (vlahii) sînt amintiți cu insistență de poemele medievale, biografiile romanțate ale lui Attila, cronicile maghiare (p. 121-124). Un subcapitol aparte al studiului analizează comportamentul hoardelor maghiare față de populațiile cucerite sau învecinate, subliniindu-se faptul că pînă la mijlocul secolului al X-lea interesul acestora a fost canalizat spre zonele vestice ale Europei, respectiv întreprinderea unor expediții de jaf, prădăciuni, incendieri sau atacuri ce pot fi rezumate în trei etape: 1) *889-907*: în Lombardia, Carinthia, Austria, Bavaria și Saxonia (fig. 2); 2) *908-926*: Bavaria, Schwabia, Franconia, Thuringia, Saxonia, Burgundia și Italia (fig. 3); 3) *933-955*: Germania, Burgundia, Champagne, Aquitania, Brabant și Italia (fig. 4), fiind definitiv învinși de către Otto I la Lechfeld în 955 (p. 124-127). După acest moment atenția noilor stăpîni ai pustei pannonice s-a orientat spre Transilvania, unde au avut de înfruntat rezistența voievozilor români pomeniți de Cronicarul anonim (p. 127-132), pentru a cărui autenticitate pledează și sistemul toponimic al ținutului intracarpatic (p. 128). Specificul societății maghiare în momentul descinderii între Tisa și Dunăre, respectiv predominanța păstoritului pendulant și deplasările periodice legate de succesiunea anotimpurilor, așa cum se întîlnea la toate grupurile umane nomade din stepele Europei (avari, chazari, bulgari, pecengi, uzi, cumani, tătari) (p. 133-138), explică și faptul că Transilvania n-a intrat imediat în stăpînirea ungurilor, întrucît condițiile geo-climatice de aici erau incompatibile cu modul de trai al acestora. Analizînd toponimia spațiului ardelean și luînd în discuție și cele mai vechi morminte maghiare, Victor Spinei

subliniază ideea că nomazii unguri au folosit în cursul secolului X ca rute ale deplasărilor sezoniere doar *cursurile mijlocii și superioare ale Someșului, Crișurilor, Mureșului și afluenții acestora* (p. 139-146); restul teritoriului a rămas neafectat de triburile ungare. Abia cu progresul sedentarizării și după creștinare a început penetrația treptată în zonele de la răsăritul Munților Apuseni. Studiul lui Victor Spinei este una dintre cele mai solide contribuții asupra unei perioade atît de importante pentru istoria românească.

La rubrica *note și discuții*, Emil Moscalu analizează inelele si brățările ornamentate cu butoni din mediul traco-getic si scitic (p. 149-154), Rodica Popovici semnalează un fragment ceramic din asezarea din secolele II-III e.n. de la Bornis-Neamț pe care se află înscris cu litere latine antroponimul dacic *SCORILO* — descoperire de o mare importantă pentru problema scrisului latin la dacii liberi est-carpatici (p. 155-160) iar Ruxandra Maxim-Alaiba face cunoscut un encolpion bizantin descoperit în asezarea de la Suletea, judeţul Vaslui, datînd din secolele XI — inceputul secolului XIII (p. 161-164).

Un compartiment aparte este rezervat *studiilor interdisciplinare*. Astfel, Teodora Simionescu se oprește cu observatiile asupra faunei de mamifere romaniene și cuaternare din Moldova (p. 165-171), ajungind la concluzia că sînt necesare noi investigații de asemenea natură pentru a cunoaste speciile care au trăit în paleolitic. Olga Necrasov si colaboratorii săi realizează o sinteză asupra dinamicii populatiilor, structurii antropologice a acestora și aspectelor de ordin demografic care au caracterizat teritoriul României din paleolitic și pînă în perioada de tranziție (p. 173-224). În sfîrșit, Stelian Dumistrăcel, folosind o literatură de specialitate foarte bogată, apelînd la descoperiri arheologice din variate zone și utilizînd idei ce țin de simbolistica basmelor, încearcă să evidențieze semnificatia magico-cultuală a pietrei de ascuțit, pornind și de la înțelesul de bază al cuvîntului autohton *gresie* (p. 225-242).

Revista mai cuprinde *recenzii* semnate de Victor Spinei, Marius Alexianu, Vasile Chirica, Attila László, Silvia Teodor și Virgil Mihăilescu-Bîrliba (p. 243-252), *viața științifică* (să consemnăm aici în special semnalările de vase dacice din stațiunile bulgare) (p. 253-269), o *cronică* aniversară dedicată lui Bucur Mitrea, semnată de Virgil Mihăilescu-Bîrliba (p. 271-275), și *obituaria* (p. 277-280).

Ca si tomurile precedente, volumul XIII din "Arheologia Moldovei" se recomandă ca o reusită apariție editorială.

Nelu Zugravu

"Studii clasice", XXVII, București, 1991, 154 p.

Publicația Societății de Studii Clasice din România nu se dezminte — calitativ vorbind — nici de această dată. Ceea ce particularizează însă tomul actual de cele precedente este preponderența materialelor de analiză a surselor scrise. Astfel, Ion Banu depistează în *Corpus Hippocraticum* o continuitate a ideilor medicale din papirusul egiptean *Edwin Smith* (p. 5-17) iar Gh. Ceaușescu identifică noi surse de informare ale lui Tacitus pentru *Istoriile* sale (p. 71-76). Mai multe studii sînt dedicate poeticii: Laurentiu Zoicoș se oprește asupra funcțiilor simbolice ale apei în *Eneida* (p. 37-43), întregind astfel tabloul poeticii elementelor în Virgiliu (în numărul anterior a abordat simbolistica focului); Liviu Franga încearcă să decodifice semnificația sintagmei *nil scribens* din versul 306 al epistolei lui Horațiu *Ad Pisones de arte poetica*, depistînd în ea ceea ce el numește "enigma refuzului horatian" (p. 45-55); în sfîrșit, Dan Slușanski deslușește în *Phars*., III, 200 singura denominație a Deltei Dunării în Antichitate — *Cone* (p. 57-60). Pe aceeași linie metodologică se înscriu articolele care vizează tărîmul filosofiei: *Plato's Conception of Causality* (p. 31-38), purtînd semnătura lui D.Z. Andriopoulos, și *Timaios 41 A 7-8* (p. 77-81), avînd ca autor pe Cătălin Partenie.

Revista inserează și două studii de istorie antică: cel semnat de Alexandru Avram, axat pe fenomenologia raporturilor dintre greci și geți în epoca arhaică (p. 19-30), și acela privitor la sfîrșitul civilizației urbane în Britania în secolul al V-lea, subscris de Gheorghe Vlad Nistor (p. 83-89). Să notăm, de asemenea, continuarea studiului lui David Nardoni despre *CIL*, VI, 960 — singura contribuție de epigrafie din cel de-al XXVII-lea tom.

Ca de fiecare dată, "Studii clasice" inserează un număr foarte mare de recenzii și note bibliografice (p. 91-121) semnate de specialiști de marcă în domeniul filologiei clasice, istoriei antice, literaturii greco-romane, artei vechi; pentru toți cititorii revistei, rubrica respectivă constituie o foarte utilă sursă de informare.

În sfîrșit, îngrijitorii volumului prezintă publicațiile primite la redacție în cursul anului 1988 (p. 123-126) precum și preocupările românești de studiere a clasicismului, așa cum se reflectă în ședințele de comunicări ale filialelor Societății (p. 127-129) și în activitatea publicistică (p. 131-154); o mențiune specială trebuie făcută pentru această ultimă rubrică, ce constituie, indiscutabil, un alt instrument util pus la dispoziție lectorului de către redacție.

Prin elementele menționate mai sus, noul tom al "Studiilor clasice" se recomandă ca una dintre cele mai valoroase reviste dedicate științelor umaniste.

Nelu Zugravu

"Carpica", Bacău, XX (1989), 1991, 340 p.

Muzeul județean de istorie și arheologie Bacău reprezintă o instituție muzeală aproape singulară în Moldova în privința editării unui anuar. Să sperăm că în anii care vor urma, în condiții tot mai dificile pentru revuistica științifică teritorială, colectivul redacțional al revistei băcăoane va găsi resursele necesare continuării activității publicistice. Realizările de pînă acum constituie, indiscutabil, o dovadă a seriozității și a perseverenței cu care lucrează cercetătorii din complexul muzeistic de la Bacău.

Cel de-al XX-lea tom al revistei "Carpica" este dedicat aproape în exclusivitate arheologiei, domeniu care a rămas constant neatins de tarele unei istorii "comandate", scrise pe registre mai mult ideologice decît științifice. Studiile inserate în prezentul volum abordează probleme diverse, începînd cu epocile cele mai îndepărtate pînă în plină epocă medievală. Astfel, Maria Bitiri-Ciortescu, Viorel Căpitanu și Marin Cîrciumaru discută paleoliticul din sectorul subcarpatic al Bistriței, respectiv așezările gravettiene și swideriene de la Lespezi, Buda, Dealul Viilor, Poiana Cireșului, Bicaz etc. (p. 7-52). Ștefan Cucoș analizează locuințele comunităților cucuteniene, anume procedeele de construcție, forma, destinația (p. 53-59). Tot Ștefan Cucoș propune atenției cercetătorilor eneoliticului final est-carpatic o serie de probleme insuficient clarificate, în ciuda datelor acumulate pînă în prezent, cum ar fi: clasificarea și stabilirea tipurilor de așezări, destinația unor construcții și anexe, diferențierile economice dintre așezări, necesitatea unui corpus al ceramicii cucuteniene care să permită încadrarea cronologică a unor așezări, unificarea sistemelor de periodizare (p. 60-67). Alexandru Vulpe și Viorel Căpitanu publică un depozit de bronzuri de la Gioseni, comuna Tamași, jud. Bacău, încadrat în seria depozitelor de tip Cincu-Suseni, subliniind caracterul său sacral (p. 69-81). Mai multe materiale sînt dedicate unor descoperiri aparținînd dacilor liberi est-carpatici. Emil Moscalu-Bejan face cunoscut materialul arheologic din necropola getică de tip Canlia de la Mărgineni, jud. Bacău, prin care oferă și un răspuns datorat de mai mult timp lui Valentin Vasiliev cu privire la răspîndirea grupului cultural amintit și în Transilvania (p. 83-96). Viorel Căpitanu prezintă obiectele de podoabă și piesele vestimentare descoperite în *dava* de la Răcătău (p. 97-124), Corneliu Beldiman se referă la cuirasele cu solzi (*lorica squama/plumata*) din Dacia preromană, dovadă a adoptării lor de către geto-daci (p. 125-136). Ioan Mitrea aduce noi date privind civilizația autohtonilor în secolele II-III prin valorificarea descoperirilor din așezările de la Izvoare-Bahna, Ștefan cel Mare și Cîrligi-Filipești și din necropolele de la Dămienești, Oncești și Racova (jud. Bacău) (p. 149-192).

Un articol foarte interesant, dar care este discutabil sub raportul problemelor puse semnează Vasile Palade (*Elemente alogene în unele așezări și necropole Sîntana de Mureș din zona Bîrladului*) (p. 203-214). A face din germanici simpli nomazi asemănători hunilor sau a nega caracterul agricol al economiei lor, cînd importante surse, inclusiv Ammianus Marcellinus, la care trimite și Vasile Palade, vorbesc despre "satele răsfirate" ale goților, despre preocupările lor agricole etc. ni se par exagerări.

Alexandru Artimon semnează două materiale dedicate unor descoperiri de factură medievală — topoarele din secolele X-XI de pe raza județului Bacău (p. 215-220) și cercetările arheologice de la Tg. Trotuș (p. 221-268).

Din domeniul numismaticii, să notăm tezaurul de monede romane imperiale de la Călugăreni, com. Dămienești, jud. Bacău (p. 137-147) și noile monede antice și bizantine achiziționate de muzeul băcăoan (p. 139-201), ambele materiale fiind semnate de Viorel Căpitanu.

Colectivul de redacție a inserat și un grupaj de studii cu caracter interdisciplinar. Ele se referă în special la cercetări osteologice paleofaunistice și umane subscrise de cunoscuți specialiști în domeniu (p. 271-314). Doar Ioan Mitrea încearcă să facă unele estimări de natură demografică privitoare la spațiul est-carpatic în secolele VI-X (p. 315-338); este o întreprindere care se cere continuată, studiul subscris de cercetătorul amintit constituind un model.

Volumul XX al revistei "Carpica" reprezintă, prin conținutul său, o realizare incitantă, pe care specialiștii în arheologie și istoria veche o pot consulta cu interes.

Nelu Zugravu

"Revue des Ètudes Sud-Est Européennes. Civilisations-Mentalités", Tome XXIX, N°s 1-2, 3-4, 1991

Intitulat *Culture écrite et mentalités*, grupajul introductiv al numerelor 1-2 conține patru texte, fiecare de maxim interes. Primul dintre ele, subcris de Adriana Ștefănescu Mitu, se ocupă de destinul celebrelor *Cugetări* ale contelui Oxenstierna în cultura română din secolul al XVIII-lea. Cel de-al doilea (avîndu-l ca autor pe Klaus Roth (München) analizează raporturile dintre tipar și cultura populară în Bulgaria secolelor XIX-XX. Mai departe, Andrei Pippidi revine asupra unei interpretări legate de prima carte în limba greacă tipărită în Țara Românească, la 1667/1668, iar Anna Tabaki (Atena) cercetează, în încheiere, dominantele ideologice și estetice ale teatrului grec din epoca Luminilor, arătîndu-se preocupată îndeosebi de condițiile formării acestuia și de publicul său.

La rubrica următoare (*Problèmes historiographiques*), ne sînt înfățișate, succesiv, o serie de considerații referitoare la figura lui Iulian Apostatul în opera lui Voltaire și a lui Gh. Sincai (autor: Florin Curta), interesantele aprecieri ale Biancăi Valota Cavalotti despre legăturile dintre istorie și biografie în Europa Orientală, în secolele XIX-XX, precum și o "perspectivă istorică" a relațiilor interbalcanice în 1939, semnată de Constantin Iordan.

În continuare, la capitolul *Notes et discussions*, istoricul Paul Cernovodeanu se interesează de problema ecourilor spiritualității orientale în opera lui Dimitrie Cantemir, pornind de la o scriere mai puțin cunoscută a savantului prinț (*Sistemul sau întocmirea religiei muhamedane*), Violeta Barbu recenzează recenta monografie consacrată lui Constantin Brâncoveanu (coodonată de Paul Cernovodeanu și Florin Constantiniu), Radu G. Paun emite cîteva reflectii despre *Les loisirs de Philotée*, scriere apartinînd lui Nicolae Mavrocordat, iar Nicolae Dura, în final, ne semnalează noi date despre Sofronij Vracianski, "unul dintre cei mai importanți patrioți și învățați bulgari" de la începutul secolului al XIX-lea (p. 103).

La rubrica intitulată *Chronique*, Cristina Feneșan rezumă lucrările celui de-al 9-lea Simpozion de Studii Preotomane și Otomane (Ierusalim, 23-26 iulie, 1990).

Mai voluminos decît precedentul, al doilea număr dublu al revistei (3-4) se deschide cu o culegere masivă de studii dedicate neutralității României și a altor țări din regiune în perioada 1939-1940. Semnate de Viorica-Pompilia Moisuc, Eliza Campus, Mihai Retegan, Vasile Hurmuz, Constantin Iordan, Mustafa Ali Mehmet, Constantin Botoran și D. B. Lungu, ele analizează problema *in extenso*, sub toate aspectele locale și internaționale precum și din unghiul tuturor implicațiilor sale.

La secțiunea *Langue et culture*, pot fi citite mai multe texte interesante, relative la originea și difuziunea romanității balcanice (Elena Scărlătoiu), la fonetica împrumuturilor slave în română și albaneză (Cătălina Vătășescu), la formarea limbii române și a limbii grecești literare (Lia Brad-Chisacof) și la aportul etnolingvisticii în cercetarea tradițiilor spirituale ale sud-estului european (Zamfira Mihail).

Capitolul denumit *Histoire religieuse* inserează, la rîndul său, două texte. Primul semnalează manuscrisul unei omilii a Sf. Paisie-Velichkovsky (autor: călugarul Ioannikios de la Muntele Athos); al doilea — subscris de Al. Duțu — realizează schița preliminară a unei posibile istorii a pietății în sud-estul european.

Obișnuita *Cronică* a manifestărilor științifice, recenziile, notele de lectură și o succintă trecere în revistă a activității Institutului omonim în 1990-1991 încheie sumarul numărului, care își păstrează, ca și aparițiile precedente, aceeași înaltă ținută.

Alexandru-Florin Platon

"Annales. Économies, Sociétés, Civillisations", 46e année, n°s 1-3, 5, 1991.

Un sumar amplu și variat, deosebit de interesant, se regăsește în fiecare din aparițiile din 1991 ale publicației. Intitulat "Dire le vrai", prima parte a numărului 1 conține un grupaj de trei articole, după cum urmează: *Silence, dénégation, affabulation: le souvenir d'une grande défaite dans la culture portugaise* (Lucette Valensi); *La preuve de la prophétie* (Fernando Gil); *Témoignage et justice: un épisode sicilien* (Maria-Pia Di Bella).

Societății indiene îi sînt consacrate următoarele două texte (semnate de Gérard Heuzé și Francis Zimmermann), obișnuitul grupaj de recenzii din continuare — prezent în fiecare număr — fiind axat pe istoria Asiei.

Sub titlul "La population et le politique", sînt reunite, mai departe, trei studii extrem de interesante. Primul (*Hypergamie féminine et population saint-simonienne*; autori: Emmanuel Le Roy Ladurie și Jean-François Fitou) urmărește conduita matrimonială a aristocrației franceze, așa cum reiese aceasta din *Memoriile* lui Saint-Simon. Al doilea, subscris de André Burguière, analizează impactul Revoluției franceze asupra "codului" familial, pentru ca, cel de-al treilea, aparținînd lui Alain Blum, să se ocupe de prea-puțin cunoscuta pînă acum evoluție demografică sovietică.

Volumul se încheie ca un grupaj de istorie economică, unde aflăm considerații relative la modalitățile de transmitere a patrimoniului funciar în Vechiul Regim (Gérard Béaur), la efectele celei "de-a doua industrializări", din perioada interbelică, asupra patronatului și a capitalurilor franceze (Philippe Marguerat) și la geneza prejudecății curente despre "blocajul tehnologic" specific Antichității (Marie-Claire Amouretti, *L'attelage dans l'Antiquité. Le prestige d'une erreur scientifique*).

Numărul 2 al revistei se deschide cu două incursiuni în problema reprezentărilor și a organizării spațiului. Cea dintîi — realizată de Frank Lestringant — se ocupă de criza cosmografiei la sfîrșitul Renașterii, iar următoarea (autor: Alain Musset) de organizarea spațiului în bazinului viitorului oraș Ciudad de Mexico, după cucerirea spaniolă din secolul al XVI-lea.

"Les images médiévales" este emblema celei de-a doua secțiuni. Sînt reunite aici cîteva studii de maxim interes, dedicate diferitelor aspecte ale acestei teme, reieșite din iconografia epocii respective. Ei îi urmează un grupaj intitulat: "L'état et économie", care cuprinde referiri la tulburările monetare din veacul al XVI-lea, ca indiciu al declinului otoman (Cemal Kafadar), urmate de aprecierile lui Jean Batou și Sten Topik, despre politica

economică a Egiptului între 1805-1848, respectiv relațiile economice braziliano-mexicane. Două rubrici de recenzii — despre Revoluția franceză și raportul politică-societate — completează sumarul.

Numărul 3 începe printr-o serie de trei articole, înscrise sub genericul "Mentalități medievale": *Festivités, couleurs et symboles en Castille au XVe siècle. Les celebrations de mai 1428* (Teofilo F.Ruiz); *L'amour des rois: structure sociale d'une forme de sensibilité aristocratique* (C. Stephen Jaeger); *La vie apostolique en Aquitaine en l'an mil. Paix de Dieu, culte des reliques, et communautés hérétiques* (Richard Landes).

A doua rubrică, "Teritorii urbane", conține două texte în legătură cu arhitectura orașului Torino în secolul al XVIII-lea (Carlo Olmo) și "semantica" orașului regal în Asia de sud (Gérard Toffin, *La ville comme texte: sémantique de la cité royale en Asie du Sud (Note critique)*. Tot așezărilor urbane, dar de astă dată în Rusia, le sînt rezervate și observațiile lui Boris Mironov din ultima parte a volumului (intitulată "Les voies de la modernisation"). Lor li se alătura aici *nota critică* a lui Patrick Verlay despre revoluția industrială din Anglia. Recenziile din acest număr au ca temă *cultura cotidiană* și *istoria urbană*.

În fine, ultima apariție pe 1991 a revistei — numărul 5 — cuprinde trei mari capitole. Primul, rezervat Chinei, tratează diferite aspecte ale istoriei acestei țări, fie că este vorba de organizarea teritorială și monopolul ceaiului în timpul dinastiei Song (Christian Lamouroux), de agricultura intensivă în bazinul fluviului Yangzi (Michel Cartier), de schimbările în tehnică (Jean-Claude Hocquet) sau de ritualul guvernamental chinez din Antichitate.

În continuare, după două studii pe tema raportului dintre literatură și politică (semnate de Joel Blanchard și Corrado Vivanti), ne sînt înfățișate considerații referitoare la doctrina jansenistă în secolul al XVIII-lea (Catherine Maire) și la religia populară din Noua Anglie (Lucia Bergamasco).

Rubrica de recenzii — consacrată aici Peninsulei Iberice — lista ultimelor apariții editoriale mai semnificative, paginile de recomandări bibliografice ("Le choix des Annales") completează și acest număr, la fel de variat ca și celelalte.

Alexandru-Florin Platon

"The English Historical Review", vol. CVI, n°418-421, January-October 1991.

Toate aparițiile prestigioasei reviste engleze au o structură standard: la început un grupaj de articole, apoi o rubrică intitulată "Note și documente", iar în final recenziile, precedate uneori de o secțiune de dezbateri.

Cele trei studii care deschid nr. 418 (semnate de C. Given-Wilson, Anne Orde și Daniel Ritschel) se ocupă, succesiv, de finanțele conților de Arundel între 1306-1397, de condițiile contractării împrumutului de stat ceho-slovac din 1922 și de unele aspecte ale evoluției economice a Marii Britanii în anii '30. "Notele și documentele" conțin cîteva însemnări despre originea lui Raymond de Poitiers (Jonathan P. Phillips), însoțite de publicarea unor scrisori către Ducii de Lancaster în 1381 și 1399 (S. K. Walker). Rubrica "Dezbateri" se referă la o serie de evenimente din viața politică engleză din 1884. Cele două articole de aici sînt subscrise de Corinne C. Weston și John D. Fair.

Textele inaugurale ale numărului următor (419) sînt dedicate unui larg evantai de probleme. Primul dintre ele se ocupă de consiliile regelui Henric VI între anii 1435-1445 (J. L.Watts). Al doilea (autor: M. L.Bush) analizează semnificația revendicărilor legate de taxe în revolta din 1536. Al treilea articol investighează natura mișcării sociale a micilor proprietari de pămînt din perioada victoriană (Malcolm Chase), iar ultimul, atitudinea Marii Britanii în contextul progresivei conturări a problemei Triestului, în 1941-1945 (J.R. Whittam). Rubrica "Note și documente" reia și interpretează o serie de informații din cunoscuta sursă *Domesday Book*.

Numărul 420 se deschide cu un studiu despre călugării studioși din Norwich, prezenți la Oxford și Cambridge (Joan Greatrex), urmat de interesante considerații despre căderea Annei Boleyn (G. W. Bernard). În continuare, sînt cercetate, pe rînd, politica lui Iosif al II-lea de supraveghere a teritoriului maghiar (P. G. M. Dickson) și evoluția Camerei Comunelor între 1660 și 1945, din punctul de vedere al structurii și ponderii clasei politice (Ellis Archer Wasson). Documentul publicat și comentat în acest volum (de Sandra Lee Parker și L. R. Poos), provine de la o judecată a Consistoriului Diecezei de Rochester, din 1363-1364.

La fel de variat ca și precedentele, seria articolelor din numărul 421 începe cu o analiză a disputelor și hotărîrilor de soluționare din Țara Galilor în Evul Mediu (Ilinois Beverly Smith), continuă cu un text despre vizita din 1535 a unor trimiși regali în Universitățile engleze (F. Donald Logan) și se termină cu cîteva consemnări pe marginea unui eveniment din istoria religioasă a Irlandei, petrecut în 1641 (T.C.Barnard).

O scurtă notă și un document, urmate, ca de obicei, de rubrica de recenzii, întregesc numărul — extrem de util pentru specialiști, ca și celelalte.

Alexandru-Florin Platon

"Histoire, Économie et Société", X[e] année, n°s 1-3, 1991.

Primul număr al revistei are drept temă "Conceptul de revoluţie". Inaugurat de consideraţiile lui Jean-Pierre Bardet despre înţelesurile termenului (*Autour du concept de la Révolution: Jeux de mots et reflets culturels*), el continuă, în aceeaşi "tonalitate" teoretică şi metodologică, cu două texte (semnate de François Bourricaud şi Yves-Marie Bercé) referitoare la finalitatea revoluţiei, respectiv la ceea ce ea creează concret: un vid de putere mai întîi, apoi o nouă legitimitate. În continuare, reflecţiilor despre contra-revoluţie şi specificitatea ei în Franţa, la 1789 (aparţinînd lui Ran Halevy şi Claude Fohlen), le urmează două analize de caz, axate pe revoluţiile germane din 1848, 1918, 1933 şi, fireşte, 1989 (aceasta din urmă fiind apreciată drept un exemplu tipic de răsturnare paşnică). Autorii lor sînt Georges-Henri Soutou şi Dominique Bourel. În încheierea capitolului — dar precedînd "Concluzia" lui Pierre Chaunu — Jean-Pierre Poussou şi Wladimir Berelowitch se ocupă de cel mai celebru episod al Revoluţiei franceze, Teroarea, din unghiul cauzelor şi al semnificaţiilor sale trecute şi actuale, dezvăluindu-i, totodată, posteritatea în politica regimului bolşevic.

Ultima secţiune a numărului ("Varia"), cuprinde trei contribuţii, consacrate istoriei religioase a cuvîntului "revoluţie" în secolul al XVIII-lea (Jean-Louis Quantin), măsurilor de distrugere a lupilor, luate de sătenii din Franche-Comté în aceeaşi epocă (Christian Dugas de la Boissony) — text care arată cît de departe merge, uneori, curiozitatea istoricului! — şi dimensiunilor anticlericale ale culturii republicane între 1870-1914.

Lipsit de o orientare tematică la fel de precisă, numărul 2 al revistei debutează cu un studiu interesant, relativ la expulzarea evreilor din Spania, în 1492, şi la modul lor de implantare în ţările islamice şi creştine din bazinul mediteranean (Richard Ayoun). Mai departe, Michel Cassan analizează prezenţa Reformei catolice la Limoges (sec. XVI), Jacques Depauw — rădăcinile spirituale ale acţiunii caritative la începutul secolului al XVIII-lea, iar Laurent Roblin — structura şi finanţarea armamentului nantez la finele veacului al XVII şi în primii ani ai celui următor.

Volumul se încheie cu un articol de metodologie cantitativă (referitor la salarul funcţionarilor publici în sec.XIX: J.-P. Jourdan), un medalion dedicat lui Jean-Baptiste Mollerat — pionier al chimiei franceze (realizat de Philippe Jobert) şi o scurtă cercetare a activităţii unei companii franceze la începutul secolului nostru (Dajiro Fujimura).

Numărul 3 — şi ultimul, pe 1991 — al publicaţiei revine la procedeul sumarului tematic, întîlnit la început. Reunite sub antetul "Rugăciune şi caritate în Vechiul Regim", textele din prima sa parte se ocupă de variatele forme şi aspecte ale celor două practici în epoca menţionată, fie că este vorba de Germania luterană, fie de Franţa nordică.

A doua secţiune a numărului ("Varia") conţine un studiu consacrat dimensiunii religioase a relaţiilor internaţionale în Europa secolului al XVII-lea (Bernard Vogler) şi un articol colectiv, despre un jurnal francez de polemică şi propagandă din veacul al XVIII-lea. În fine, ultima parte ("Notes en cours"), include mai întîi, un text despre raporturile dintre Inchiziţie şi Criptoiudaizanţi, între 1660 şi 1730, urmat de consideraţii asemănătoare ca tematică, în legătură cu tipologia delictivă şi punitivă din Spania "inchizitorială" în aceeaşi perioadă.

Alexandru-Florin Platon

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ A FACULTĂȚII DE ISTORIE (1991-1992)

1. *Participări la manifestări științifice*

La *sesiunea științifică* organizată la 21 octombrie 1991 de către Facultatea de Litere a Universității "Al. I. Cuza", dedicată lui Mihail Kogălniceanu, prof. dr. Gheorghe Platon, membru corespondent al Academiei Române a prezentat comunicarea "*Dacia Literară. Noi perspective și dimensiuni*".

Cu prilejul *sesiunii de comunicări* "Educația în limba maternă", organizată de filiala UNESCO din România la Iași (25-26 octombrie 1991), prof. dr. Ion Toderașcu a prezentat comunicarea *Românii din Peninsula Balcanică*.

În ziua de 30 noiembrie 1991, Inspectoratul școlar Galați și Casa Corpului Didactic au organizat un *simpozion* consacrat Unirii din 1918. Printre invitați s-a aflat și prof. dr. Gheorghe Platon, care a prezentat comunicarea "*Unirea cea Mică" în conștiința contemporană*.

În cadrul dezbaterilor lunare organizate de Societatea Academică a Istoricilor Tineri (SAIT) din iași, lect.univ.Alexandru-Florin Platon a susținut, în ziua de 12 decembrie 1991, comunicarea *Conceptele de "centru" și "periferie" în gîndirea contemporană: o perspectivă istoriografică*.

În zilele de 17-19 decembrie 1991, Academia de Științe a Republicii Moldova a organizat *sesiunea științifică* "Nicolae Iorga — 120 de ani de la naștere". Prof. dr. Emilian Bold a prezentat comunicarea *Nicolae Iorga — om politic*.

La *simpozionul* dedicat Unirii Principatelor, organizat de Muzeul Unirii din Iași, prof. dr. Gheorghe Platon a evocat personalitatea "domnitorului Unirii".

În zilele de 30-31 ianuarie 1992, Arhivele Statului din iași au organizat un *simpozion* prilejuit de aniversarea a 160 de ani de la fondarea acestei instituții. Au susținut comunicări: prof. dr. Gheorghe Platon (*Arhivele și rolul lor în viața spirituală a României moderne*), prof. dr. I. Agrigoroaiei (*Izvoare privind istoria contemporană a României*), lect. dr. Mihai Cojocaru (*Evreii și unirea Principatelor*), lect. univ. Mihai Timofte și lect. dr. Gheorghe Cliveti (*Argumente pentru un corpus de documente diplomatice românești*), preparator Daniel Lazăr *Tratatul polono-german din 26 ianuarie 1934. Consecințele unui act diplomatic*).

În ziua de 5 martie 1992, Institutul de Istorie "A. D. Xenopol" din Iași a organizat un *simpozion* consacrat istoricului David Prodan. Prof. dr. Gheorghe Platon a prezentat comunicarea "*Supplex Libellus Valachorum". Destinul unei cărți, apoteoza unui savant*.

Pe data de 26 martie 1992, la *simpozionul* dedicat unirii Basarabiei cu România, organizat de Societatea "Cultura fără frontiere", prof. dr. Gheorghe Platon a avut o intervenție cu tema *Basarabia în viața politică și în conștiința României moderne*.

În ziua de 5 aprilie 1992, lect. univ. Alexandru-Florin Platon a susținut la Casa Corpului Didactic din Vaslui expunerea intitulată "Statul și Biserica în Evul Mediu european".

La *sesiunea științifică* dedicată lui Ștefan cel Mare, organizată de Institutul de Istorie "A. D. Xenopol" din Iași (17 aprilie 1992), lect. dr. Gheorghe Pungă a prezentat comunicarea *Unele considerații privind cetatea Chiliei în vremea lui Ștefan cel Mare*.

În luna aprilie 1992, prof. dr. Dumitru Rusu a participat la o *dezbatere științifică* organizată de Casa Corpului Didactic din județul Neamț, unde a avut o intervenție cu tema "Regimul politic din România între anii 1941-1944 (Puncte de vedere)".

La 22 mai 1992, Institutul de Istorie "A. D. Xenopol" din Iași (sectorul de istorie medievală) a organizat *simpozionul* "Nestor și Grigore Ureche". Lect. dr. Gheorghe Pungă a susținut comunicarea "*Letopisețul lui Azarie" — izvor al cronicii lui Ureche*.

La *sesiunea științifică* organizată în ziua de 26 mai 1992 de Academia de Științe a Republicii Moldova și dedicată comemorării lui Mihail Kogălniceanu, prof. dr. Gheorghe Platon a susținut comunicarea intitulată *Mihail Kogălniceanu și istoria națională*.

În zilele de 5 și 6 iunie 1992, Academia Română, Filiala Cluj, a organizat o *sesiune științifică* dedicată *Memorandumului*. Prof. dr. Gheorghe Platon s-a referit, într-o comunicare, la însemnătatea și semnificația istorică a acestui moment.

La *sesiunea științifică* anuală organizată de Institutul de Istorie "A. D. Xenopol" din Iași (25-26 iunie 1992), cadrele didactice de la Facultatea de Istorie au prezentat următoarele comunicări: Gh. Pungă, *O "partidă" și alesul*

ei: *Ştefan Tomşa*; Idem, *Cu privire la familia marelui logofăt Luca Stroici*; Gh. Iutis, *Mişcări sociale în Ţara Moldovei în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Geneză şi caracteristici*; Gh. Platon, *Societatea românească în secolul naţionalităţilor. O posibilă perspectivă asupra dezvoltării istorice*; Cristiana Oghină-Hariton, *Modernizarea societăţii româneşti. O posibilă perspectivă istoriografică*; M.Cojocaru, *"Partida" Ion Ghica în anii luptei pentru Unirea Principatelor, 1856-1859*; M. Timofte, *Rusia şi modificarea din 1870 a tratatului de la Paris: impactul asupra României*; I. Ciupercă, *Încoronarea de la Alba Iulia şi rezonanta ei în epocă*; Idem, *Problema construcţiei unei baze navale în România, 1919-1920*; D. Rusu, *Anul 1940 în destinul României contemporane*; I. Agrigoroaiei, *Tatar-Bunar, 1924*; Gh. Cliveti, *"Cărţile colorate", surse ale istoriei relaţiilor internaţionale*; Alexandru-Florin Platon, *Sociologia liberalismului european în secolul al XIX-lea*.

În luna iunie 1992, prof. dr. Dumitru Rusu a susţinut la Casa Corpului Didactic din Vaslui expunerea intitulată "Evoluţia regimurilor dictatoriale din România (1938-1989)".

În perioada 15-18 iulie 1992, s-a desfăşurat la Bucureşti Colocviul romàno-american "Cotrocenii în istorie", organizat de Muzeul Naţional Controceni, în colaborare cu Muzeul Peleş şi Muzeul Bran. Prof. dr. I. Agrigoroaiei a prezentat comunicarea *Consiliul de Coroană de la Cotroceni (14/27 august 1916) — semnificaţia unei hotărîri istorice*.

În ziua de 24 august 1992, la Cursurile de vară de la Vălenii de Munte, prof. dr. Gheorghe Platon a susţinut expunerea "Românii în secolul al XIX-lea. Dezvoltarea istoriei în orizontul european".

La 29 august 1992, Societatea "Ginta Latină" a organizat la Casa Oamenilor de Stiinţă din Iaşi *sesiunea ştiinţifică* anuală. Lect. dr. Mihai Cojocaru a prezentat comunicarea *Unirea Principatelor şi problema Basarabiei*.

2. *Contacte ştiinţifice. Profesori străini invitaţi ai Facultăţii de Istorie*

În ziua de 2 octombrie 1991, a vizitat Facultatea profesorul american Walter Beacon de la Universitatea statului Nebraska din Omaha (Departamentul de Ştiinţe Politice). Cu acest prilej a avut loc o întîlnire cu cadrele didactice ale Facultăţii, discutîndu-se posibilităţile de colaborare. A doua vizită a profesorului Beacon a avut loc un an mai tîrziu, în oct. 1992.

În zilele de 22 şi 29 octombrie, 5 şi 12 noiembrie 1991, profesorul Ladis Christoff de la Universitatea din Portland (Oregon, S.U.A.) a susţinut în faţa studenţilor Facultăţii mai multe prelegeri de politologie.

În perioada octombrie-noiembrie 1991, profesor Maria Krempels de la Universitatea "Albert Ludwig" din Freiburg (Germania) a susţinut prelegeri cu istoria limbii maghiare.

La 4 noiembrie 1991, profesorul Dionisie Ghermani din München (Germania) a susţinut conferinta "Germania şi problemele lumii contemporane".

În ziua de 11 noiembrie 1991, dl. Mihai Cernescu de la Chişinău a susţinut conferinta "Consecinţele stalinsmului asupra Basarabiei şi nordului Bucovinei".

La 1 aprilie 1992, prof. dr. Gottfried Schramm de la Universitatea "Albert Ludwig" din Freiburg (Germania) a prezentat conferinţa "Eforturi spre independenţă ale României moderne în context sud-est european".

3. *Apariţii editoriale*

• *Istoria Românilor*, I. *Antică*, Ed. "Universitas", Chişinău-Iaşi, 1991 (autori: NICOLAE URSULESCU, NELU ZUGRAVU, ION TODERAŞCU); II. *Medievală*, Ed."Universitas", Chişinău-Iaşi, 1992 (autori: ION TODERAŞCU, VASILE NEAMŢU, GHEORGHE PUNGĂ, IOAN CAPROŞU); III. *Epoca modernă*, Ed. "Porto-Franco", Chişinău-Galaţi, 1992 (autor: GHEORGHE PLATON); IV. *Epoca contemporană*, Ed. "Porto-Franco", Chişinău-Galaşi, 1992 (autori: IOAN AGRIGOROAIEI, DUMITRU D.RUSU). Revizia generală a tuturor volumelor a fost asigurată de conf. dr. GHEORGHE TANASĂ.

• EMILIAN BOLD, *Diplomaţia de conferinţă. Din istoria relaţiilor internationale între 1919-1933 şi poziţia României*, Iaşi, Ed. Junimea, 1991.

Nelu Zugravu

LUCRĂRILE CELEI DE-A XXXVIII-A EDIŢII A SESIUNII DE COMUNICĂRI A CERCURILOR ŞTIINŢIFICE STUDENŢEŞTI DIN FACULTATEA DE ISTORIE (9-10 MAI 1992)

În cadrul cercului de istorie veche şi arheologie au fost susţinute următoarele comunicări: Marius Asăndulesei (anul II), *Imaginea germanilor la Tacitus* (coordonator: lect. univ. Florin Platon); Victor Cojocaru (IV), *Consideraţii privind interferenţa elementului grec şi elementului roman în oraşele greceşti din Moesia Inferior în lumina izvoarelor epigrafice (sec. I-III)* (coordonator: asist. univ. Octavian Bounegru); Igor Corman (V), *Migraţiile în secolele VI-VII şi consecinţele lor (teritoriul dintre Carpaţi şi Nistru)* (coordonatori: cercet. şt. dr. Dan Gh. Teodor, Conf. dr. Nicolae Ursulescu); Lucreţiu Mihăilescu-Bîrliba (II), *Aspecte ale vieţii economice din Dacia romană: activitatea libertilor imperiali* (coordonator: asist. univ. Octavian Bounegru), Mihaela Pintilei-Barariu (II), *Păgîni şi creştini în nordul Scythiei Minor* (coordonator: asist. univ. Nelu Zugravu, asist. univ. Octavian Bounegru); Sabin Popovici (II), *Studiu preliminar privind populaţia Romulei (sec. II-III)* (coordonator: asist. univ. Octavian Bounegru); Sorin Sitea (V), *Cîteva consideraţii privind o descoperire controversată-tăbliţele de lut de la Tărtăria* (coordonator: conf. univ. dr. Attila László); Senica Tudose (V); *Consideraţii privind funcţiile uneltelor din neoeneolitic* (coordonatori: lect. univ. dr. Nicolae Ursulescu, cercet. şt. dr. Vasile Chirica).

Cercul de istorie medievală a fost prezent cu următoarele comunicări: Cornel Cojocariu (IV), *Petru Vartic-hatman şi pîrcălab de Suceava* (coordonator: cercet. şt. Ştefan S. Gorovei), Sorin Iftimi (IV), *Pîrcălabii de Iaşi* (coordonator: prof. univ. dr. Ioan Caproşu); Marcel Lutic (IV), *Anul 1538 între opţiunile contemporanilor şi ipotezele urmaşilor* (coordonator: cercet. şt. Ştefan S. Gorovei); Simona Morariu (IV), *Politică românească panortodoxă sub oblăduirea Porţii* (coordonator: cercet. şt. Ştefan S. Gorovei); Florin Pintescu (IV), *Politica transilvăneană a lui Mihai Viteazul — aspecte confesionale şi sociale* (coordonator: prof. univ. dr. Ion Toderaşcu); Dana Savin (III), *Bizantul şi Moldova — ignorare şi recuperare a unei etape* (coordonator: cercet. şt. Ştefan S. Gorovei); Maria Magdalena Székely (III), *O cneaghină de demult: Anca Goldiasa* (coordonator: cercet. şt. Ştefan S. Gorovei); Petronel Zahariuc (IV), *Mihail de la Dorohoi şi descendenţa sa* (coordonator: cercet. şt. Ştefan S. Gorovei).

La secţiunea de istorie modernă, Sorin Liviu Damean (III) a susţinut comunicarea *Monarhia în viaţa politică a României: prerogativele Coroanei* (coordonator: lector univ. Mihai Timofte), iar Mihai Răzvan Ungureanu (IV) şi Maria Magdalena Székely (III) au prezentat *Un episod necunoscut din istoria relaţiilor moldo-austriece în perioada împărţirii Poloniei*.

Comunicările de istorie contemporană au fost susţinute de: Mugurel Dragomirescu (V), *Consideraţii privind alegerile din 20 decembrie 1937* (coordonator: prof. univ. dr. Emilian Bold); Lucian Leuştean (V), *Propaganda nazistă (studiu de caz)* (coordonator: conf. univ. dr. Ion Ciupercă); Lucian Stănescu (V), *Organizaţia extremistă "Legiunea Arhanghelului Mihail" — de la mişcare la partid politic* (coordonator prof. univ. dr. Emilian Bold).

În cadrul secţiunii de istoria culturii, Emma Porfireanu (III), a prezentat lucrarea *Patologia discursului istoriografic sub dictatură* (coordonator: prof. univ. dr. Alexandru Zub), iar Mihai Răzvan Ungureanu (IV) *More Iudaico. Diferenţe etnice în planul dreptului comunitar* (coordonator: prof. univ. dr. Alexandru Zub).

Creativitatea manifestată în conţinutul lucrărilor, precum şi dezbaterile vii care au însoţit unele din aceste comunicări, au dus la concluzia că sesiunea cercurilor studenţeşti din 1992 a însemnat o deplină reuşită pe plan ştiinţific.

* * *

Cercul de istorie veche şi arheologie a desfăşurat şi în 1992 o activitate deosebit de fecundă, concretizată prin frecvenţa regulată a şedinţelor de cerc şi prin participarea unui mare număr de studenţi la companiile arheologice din vara acestui an.

Majoritatea studenţilor anului I, împreună cu trei studenţi din anul al II-lea (Alis Ignea, Simona Stamatin şi Gabriel Gheorghiu), au participat la săpăturile desfăşurate pe şantierul — şcoală de la Tîrgu Frumos, condus de lect. dr. Nicolae Ursulescu, şantier care are de acum o tradiţie în ceea ce priveşte formarea viitorilor specialişti în preistorie.

Datorită faptului că o serie de cadre didactice de la facultatea noastră îşi desfăşoară campaniile arheologice şi în alte zone, studenţii anului I au putut lua parte şi la şantierele de la Oglinzi (condus de asist. univ. Neculai Bolohan) şi Ştefăneşti (condus de cercet. şt. Costică Asăvoaie). Un grup de 10 studenţi l-a însoţit la Histria pe asist. univ. Octavian Bounegru, pentru a participa la săpăturile care au avut loc în cadrul sectorului "Domus". Tot în cadrul acestui sector şi-au desfăşurat activitatea şi studenţii Lucreţiu Mihăiescu-Bîrliba (II) şi Victor Cojocaru (IV), în timp ce la "Basilica episcopală" a lucrat Sabin Popovici (II).

O participare meritorie a avut-o si studentul Tiberiu Pârpăută (II) la cercetările desfăsurate la Vînători — Neamț (Braniște), conduse de către cercet. șt. dr. Virgil Mihăilescu-Bîrliba, precum si în cadrul santierului de la Poienesti — Vaslui, condus de către dr. Mircea Babeș, dir. adj. al Institutului de Arheologie Bucuresti.

Mai mentionăm că între Facultatea de Istorie din Iasi si Muzeul Judetean Tulcea s-au stabilit legături pe care le dorim de durată. Studentele Mihaela Pintilei-Barariu (II) si Mihaela Iacob (III) și-au continuat activitatea începută anul trecut la Argamum (capul Dolojmar), în sectoarele conduse de cercetătorii Vasilica Lungu și Florin Topoleanu — și la Telița (santier aflat sub conducerea dr. Victor Heinrich Baumann).

Totodată, studenții Lucrețiu Mihăilescu-Bîrliba și Mihaela Pintilei-Barariu (II) au avut posibilitatea de a participa la lucrările colocviului internațional studențesc cu tema "Relatii etnoculturale în spațiul carpato-dunăreano-balcanic în mileniul I d. Chr.", care s-a desfășurat la Chișinău, în perioada 28-30 aprilie 1992.

Mai amintim că studentul Leonidas Bados (II) a beneficiat de o bursă DAAD de 3 săptămîni la Dresda, familiarizîndu-se cu civilizația, cultura și limba germană, la aceasta s-au mai adăugat excursiile la Pilnitz si Meissen, prilej de cunoaștere și a unor frumoase monumente istorice.

Lucretiu Mihăilescu-Bîrliba

SIMPOZIONUL INTERNAȚIONAL "THE FOURTH MILLENIUM S.C." (NESSEBAR, BULGARIA, 28-30 AUGUST 1992)

Organizarea unei consfătuiri cu privire la mileniul al IV-lea î.e.n. a fost hotărîtă la sedința Comisiei 23 a Uniunii Internaționale de Științe Preistorice și Protoistorice cu ocazia celui de al XII-lea Congres UISPP (Bratislava, septembrie 1991). Sarcina organizării simpozionului a fost asumată de Noua Universitate Bulgară (Nov Bulgarski Universitet) din Sofia în colaborare cu Muzeul Arheologic din Nessebar, pitorescul oraș-monument de pe țărmul Mării Negre. Că această consfătuire s-a putut întruni și s-a putut desfășura în cele mai bune condiții este meritul Comitetului de organizare, *prof. dr. Elissaveta Bozilova*, *prof. dr. Henrieta Todorova* și, în deosebi, al doamnei *dr. Petya Georgieva*, neobositul secretar al acestei comitet.

Scopul simpozionului a fost acela de a întruni reprezentanți ai diferitelor ramuri stiințifice (arheologie, paleobotanică, paleozoologie, paleoclimatologie, geologie) și de a discuta schimbările, de mediu și de civilizație, ce intervin la sfîrșitul Atlanticului și la începutul subborealului.

În programul provizoriu al simpozionului figurau 22 de comunicări. Unii invitați nu s-au putut prezenta, astfel, fără a socoti unele scurte intervenții, au fost prezentate și discutate 15 comunicări. Simpozionul a fost deschis de *Henrieta Todorova* (Sofia), care s-a referit la schimbările de climă de la sfîrșitul mileniului al V-lea si de la începutul mileniului al IV-lea, schimbări care au dus la o adevărată criză ecologică, determinînd, în condițiile presiunii populațiilor originare din stepele nord-pontice, "prăbușirea sistemului cultural eneolitic din Balcani". *Gallina A. Paskievic* (Kiev) a prezentat date paleoetnobotanice privitoare la eneoliticul și epoca bronzului de pe teritoriul Ucrainei. Referindu-se la schimbările climatice si la influența acestora asupra evoluției cultural-istorice, autoarea consideră că sfîrșitul frazei Tripolie C I (Cucuteni B) coincide cu începutul Subborealului, moment ce s-ar plasa pe la 4200 î.e.n. Această dată ni se pare exagerat de înaltă, chiar și în condițiile utilizării datărilor radiocarbon calibrate. Într-o comunicare de orientare geoarheologică, *Mehmet Ozdogen* (Istanbul) a discutat consecințele schimbărilor climatice și ale fluctuațiilor nivelului oceanului mondial asupra bazinului Mării Negre și al Mării de Marmara, implicațiile schimbărilor de mediu asupra evoluției culturale a zonei studiate. *Sergio Ginesu* și *Stefania Sias* (Italia) s-au referit la un subiect mai puțin obișnuit: datele arheologice și cutremurele de pămînt, cu specială privire la Sardinia.

Cele mai multe comunicări au tratat evoluția unor civilizații din neoliticul tîrziu/eneolitic/chalcolitic/perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului și chiar bronzul timpuriu (în funcție de periodizarea și terminologia adoptată), din spațiul microasiatic și, mai ales, sud-est european. Astfel, *Geoffrey Sommers* (Institutul Britanic de Arheologie de la Ankara) s-a referit la perioada chalcolitică din Anatolia centrală, în timp ce *Petya Georgieva*, *Ventzislav Gergov* și *Valka Ilceva* (Sofia) au tratat diferite zone ale Bulgariei. *Lolita Nikolova* (Sofia) a pus în discuție așa-numitul "orizont al torților pastilate", ce oferă bune posibilități de sincronizare a culturilor balcano-danubiene, iar *Kalin Dimitrov* (Sofia) a reluat problema topoarelor de aramă cu două tăișuri transversale ("crucifere"). Autorul din urmă, bazîndu-se și pe studiul statistic a 250 de analize spectroscopice, a ajuns la concluzii interesante cu privire la evoluția și la centrele de producție a acestor unelte, răspîndite și pe teritoriul României. *Z. Z. Rassamakin* (Kiev) și *I. V. Manzura* (Chișinău) în comunicările lor s-au referit la regiunea de stepă

ce se întinde, prin nordul Mării Negre şi al Mării de Azov, din regiunea Kubanului pînă la gurile Dunării. Cei doi participanţi din România au prezentat principalele rezultate ale cercetărilor interdisciplinare cu privire la cultura Cucuteni (*M. Petrescu-Dîmboviţa*) şi la aspectul Ariusd din sud-estul Transilvaniei al aceleiaşi culturi (*A. László*). Singura comunicare referitoare la spaţiul central-european a fost cea a lui *Claus Wolf* (Lausanne) despre trecerea de la neoliticul recent (Jungneolithikum, cultura Cortillod, cca 3850-3300 î.e.n.) la neoliticul tîrziu (Spätneolithikum, cultura Horgen, cca 3300-2950 î.e.n.) în regiunea centrală a Elveţiei de vest, ce se întinde de la Lacul Geneva pînă la Berna.

S-a putut observa, şi cu acest prilej, tendinţa quassi generală în preistoria europeană de a utiliza cronologia înaltă, bazată pe datele radiocarbon calibrate şi — acolo unde este posibil — pe datele dendrocronologice. Indiferent de opţiunile noastre personale, este necesară şi urgentă o asemenea re-evaluare şi a cronologiei absolute a neoliticului şi eneoliticului din România, pentru a face posibil sincronizările, şi pe această cale, cu fenomenele similare din alte regiuni.

Simpozionul de la Nessebar a dovedit încă o dată utilitatea întrunirilor ştiinţifice cu participare restrînsă, axate pe o anumită temă bine conturată. Sperăm că nu va trebui să aşteptăm prea mult pînă la realizarea intenţiei organizatorilor de a reuni şi publica într-un volum comunicările prezentate.

A. László

PROFESORUL ILIE GRĂMADĂ LA A 80-A ANIVERSARE

Cel ce manifestă astăzi curiozitatea de a răsfoi biografia profesorului Ilie Grămadă este imediat frapat de extraordinara ei varietate. În cele opt decenii de existenţă, profesorul ieşean a asistat la nenumărate întîmplări, a cunoscut oameni de cea mai diversă factură, s-a confruntat cu situaţii-limită şi a fost pus în ipostaze din cele mai neaşteptate. A văzut cum dispare o lume — cea în care se născuse — şi cum apare alta, la a cărei prăbuşire, în decembrie 1989, a fost, de asemenea, martor. Ca pe atîţia alţii, viaţa l-a constrîns, nu arareori, să se adapteze prompt unor circumstanţe în care orice ezitare era sancţionată fără milă. Rînd pe rînd sau simultan a fost profesor, director de editură şi de teatru, decan şi şef de catedră. A îndrumat zeci de generaţii de studenţi şi, pînă a nu se consacra definitiv istoriei Evului Mediu, a predat, o perioadă, mai multe discipline. A scris mult şi divers, opera sa îmbinînd scrieri remarcabile, de valoare ştiinţifică certă, cu texte oarecum conjuncturale, impuse de rigorile momentului.

Neîndoielnic, multe judecăţi se pot formula pe marginea acestei activităţi prodigioase şi eclectice. Autorul ei, de asemenea, poate fi privit în mod diferit. În limitele obiectivităţii, diversitatea opiniilor este oricînd firească, rămînînd o regulă a convieţuirii pe care nimeni nu o poate ocoli. De aceea, indiferent de împrejurări şi de pasiuni trecătoare, cei ce l-au cunoscut bine pe profesorul Grămadă vor trebui să recunoască mereu un lucru: anume că, în toate ipostazele şi situaţiile în care s-a găsit, el a făcut dovada unei nedezminţite graţii şi înţelepciuni, lăsînd, pretutindeni pe unde a trecut, amintirea durabilă a omului predispus dialogului şi gata să-şi facă pînă la capăt şi în mod loial datoria. Dacă tipul de societate în care a crescut şi s-a format nu s-ar fi dezintegrat în vîltoarea războiului şi a anilor de după aceea, profesorul Grămadă ar fi reiterat, poate, prin însuşirile sale deosebite, strălucita carieră a marilor noştri intelectuali interbelici. Aşa, însă, în climatul precar postbelic, el a trebuit să-şi asume un alt destin pentru care, ca mulţi din generaţia sa, nu se simţise pregătit şi pe care nu l-a crezut posibil. A făcut-o, însă, cu filozofie şi fără ostentaţie, păstrînd veşnic, în tot ceea ce a întreprins, un echilibru care i-a atras simpatia generală şi respectul celor apropiaţi.

Viitorul dascăl a văzut lumina zilei la 10 decembrie 1911, în satul Zahareşti, comuna Stroeşti, judeţul Suceava. Studiile primare le-a făcut în satul natal, continuîndu-şi pregătirea la liceele din Suceava şi Vatra Dornei. La Universitatea din Cernăuţi, pe care a ales, apoi, să o frecventeze, şi-a trecut, pe rînd, licenţele în sociologie (1934), limba română şi istorie (1938), teologie (1941), sub îndrumarea unor mari personalităţi ştiinţifice ca Ion Nistor, Romulus Cândea, Vasile Grecu, Grigore Nandriş ş.a. Tot aici a devenit doctor în filosofie cu teza *Teoria monadelor: Leibnitz-Ch.Renouvier*, susţinută în 1938.

Calitățile tînărului absolvent i-au adus din partea profesorilor săi o primă recunoaștere cînd, în 1941, i s-a încredințat conducerea practicii la Seminarul pedagogic de pe lîngă Catedra de Filosofie-Pedagogie a Facultății de Teologie din Cernăuți-Suceava. În 1944 este numit asistent, post pe care îl va ocupa pînă în 1948, cînd se transferă la Universitatea ieșeană, unde își va continua cariera pînă la pensionare (survenită în 1977).

După un scurt stagiu la Facultatea de Drept, profesorul Grămadă se fixează defintiv, cu începere din 1953, la Facultatea de Istorie. Va preda aici cursurile de Istoria artelor și de Metodică, dedicîndu-se însă curînd Istoriei medievale universale, domeniu pe care îl va ilustra cu eleganță și competență, chiar și după retragerea formală din activitate.

Asociind dimensiunii didactice pe aceea științifică, profesorul Ilie Grămadă a publicat, de-a lungul timpului, varii studii pe teme de istorie a culturii și social-economice, realizările sale cele mai cunoscute fiind două monografii (*Cruciadele*, București, 1961 și *Franța lui Richelieu și Mazarin*, Iași, 1971), în care regăsim ecouri substanțiale ale lecturilor și experienței sale profesionale.

Asa cum a fost și prin ceea ce a făcut, profesorul Ilie Grămadă rămîne o amintire mereu vie pentru generațiile pe care le-a format. La aniversarea vîrstei de 80 de ani, foștii săi studenți îi aduc cuvenitul omagiu, încredințîndu-l de toată dragostea și devotamentul lor.

Alexandru-Florin Platon

❑ Format: 70 x 100/16 ❑ Coli tipo: 13,50 ❑
❑ Apărut: 1995 ❑ Comanda: 66 ❑

